Language in West Slavic Bible Versions: Shapes and Shifts

Biblický jazyk v západoslovanských překladech: podoby a proměny

Język biblijny w przekładach zachodniosłowiańskich: forma i ewolucja

Bibliska rěč w zapadosłowjanskich přełožkach: podoby a změny

Biblický jazyk v západoslovanských prekladoch: podoby a premeny

CONNITIS LAVIBUS

X / 2

2021

Clavibus unitis

10/2
(2021)

Editor-in-chief / Hlavní redaktor:
Jiří K. KROUPA

**Online peer-reviewed journal
for the History of Culture
especially (but not only) in the Bohemian Lands**

Published by the Association
for Central European Cultural Studies,
Husova 20, CZ-110 00 Praha 1, Czech Republic,
acecs@seznam.cz

The production and publication of this volume
were made possible with the financial support
of the Ministry of Culture of the Czech Republic
(Decision No. MK-S 603/2020 OULK).

**On-line recenzovaná revue
pro kulturněhistorická studia
se zvláštním zaměřením na české země**

Vydává Nadace pro dějiny kultury
ve střední Evropě,
Husova 20, 110 00 Praha 1,
acecs@seznam.cz

Toto číslo bylo připraveno
a publikováno s finanční podporou
Ministerstva kultury České republiky
(číslo rozhodnutí MK-S 603/2020 OULK).

ISSN 1803-7747

http://www.acecs.cz/?f_idx=4

© Association for Central European Cultural Studies, 2021

All rights reserved; no part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means,
electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise,
without the prior written permission of the publisher.

Clavibus unitis

10/2 (2021)

Language in West Slavic Bible Versions: Shapes and Shifts / Biblický jazyk v západoslovanských překladech: podoby a proměny

Edited by / K vydání připravili

Josef BARTOŇ

Jiří K. KROUPA

Content / Obsah

Josef BARTOŇ:
Úvodem 5

Bohumil VYKYPĚL – Taťána VYKYPĚLOVÁ:
K otázce vlivu církevněslovanského biblického překladu na staročeský *Žaltář kapitulní*. 7

Hana KREISINGEROVÁ:
Nastínění vztahů mezi staročeskými překlady žaltáře. 13

Kateřina VOLEKOVÁ:
Překlad latinského adnominálního genitivu v prvním tištěném českém žaltáři (1487) 19

Anastasia ROZHKOVA:
K stavu diftongizace *ó* v *uo* ve vybraných textech *Bible drážďanské* 29

Katarína DŽUNKOVÁ:
Nový zákon Pražskej biblie (1488): jazyk a štýl. . . 33

Robert DITTMANN:
Aristonova úprava marginálií v *Novém zákoně* z roku 1601: prohloubený vztah k řečtině 51

Jarosław MALICKI:
»Přiodíti« / »przyodziać« a příbuzné lexémy v českých a polských biblích 16. a počátku 17. století. 71

Tomasz LISOWSKI:
Nowy Testament Jakuba Wujka z 1593 roku wobec leksyki charakterystycznej *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej* z 1563 roku: Analiza kwantytatywno-kontekstowa 85

Josef BARTOŇ:
Biblický jazyk a dialekt: k ›moravismům‹ ve dvou překladech z počátku českého národního obrození 97

Artur CZESAK:
Biblia w językach niestandardowych (na przykładzie mazurskiego tłumaczenia *The Holy War...* Johna Bunyana z roku 1900) . . . 115

Timo MEŠKANK:
Nowowudaće delnjoserbskeje biblije 2020: Wokolnosće a tekstowe wosebitosće. 125

Helena PANCZOVÁ:
Spracovanie gréckeho pasíva v moderných slovenských prekladoch evanjelií 139

Radek ČECH – Pavel KOSEK – Ján MAČUTEK – Michaela NOGOLOVÁ:
(Ne)stabilita českého biblického překladu: diachronní stylometrická analýza 151

© Association for Central European Cultural Studies

Josef BARTOŇ
Katedra biblických věd a starých jazyků,
Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Úvodem

Studie druhého čísla ročníku 2021 časopisu *Clavibus unitis* jsou všechny zaměřeny filologicky, a to především lingvisticky (včetně translatologie), ale nechybějí v nich ani výrazné aspekty literárněhistorické a biblistické (teologické). Jsou zasvěceny biblickému jazyku, jak se projevuje a vyvíjí v překladech do různých západoslovanských jazyků. Aktuální svazek je tak v určitém smyslu neformálním pokračováním čísla 2/2020 *Clavibus unitis* (https://www.acecs.cz/media/cu_2020_09_02.pdf).

Vícejazyčnost v titulu svazku (*Biblický jazyk v západoslovanských překladech: podoby a proměny / Język biblijny w przekładach zachodniosłowiańskich: forma i ewolucja / Bibliska rěč w zapadosłowjanskich přełožkach: podoby a změny / Biblický jazyk v západoslovanských prekladoch: podoby a premeny*) naznačuje, v jakých jazycích jsou stati napsány: v češtině, polštině, hornolužické srbštině a slovenštině. Titul jsme ponechali shodný s názvem mezinárodního sympozia, jež se konalo 2. července 2021 na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (https://www.ktf.cuni.cz/KTF-2475.html).[1] Texty zařazené v tomto čísle *Clavibus unitis* lze totiž v širokém smyslu označit za plody onoho akademického setkání, ačkoliv v porovnání s příspěvky konference došlo ve většině případů k výraznému rozšíření či zúžení, někdy i k úplné změně tématu.[2] Pro pořadí článků jsme zvolili chronologický klíč: nakolik je to možné, řadíme je podle období vzniku biblických textů, s nimiž autoři pracují.

Pět příspěvků se z několika úhlů pohledu zabývá středověkými českými biblickými překlady, z toho tři jsou zasvěceny žaltářovým textům. Mezi autory této první skupiny je dvojice vědeckých pracovníků Etymologického oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky v Brně (doc. Mgr. Bohumil VYKYPĚL,

[1] Tato konference na téma jazyka a stylu západoslovanských biblických překladů byla na půdě Katolické teologické fakulty již čtvrtá. Předchozí ročníky byly vymezeny takto: *Jazyk a styl biblického překladu. Česká a polská perspektiva* (1. 6. 2018; https://www.ktf.cuni.cz/KTF-1898-version1-konference_polsko_cervena_zm.pdf), *Překlad Bible – biblický jazyk: metamorfózy české, polské, lužickosrbské* (7. 6. 2019; https://www.ktf.cuni.cz/KTF-2145-version1-konference_polstina_2019_program.pdf), *Bible západoslovanská: jazyk a styl* (3. 7. 2020; https://www.ktf.cuni.cz/KTF-2348-version1-konference_bible_2020.pdf). Série konferencí zaštítěných Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy volně navazuje na předchozí pražské mezinárodní setkání *History of Bible Translation* zorganizované Centrem biblických studií (při Filosofickém ústavu Akademie věd České republiky a Univerzitě Karlově) a konané 15.-16. 10. 2015 (http://www.flu.cas.cz/images/akce/konference_workshopy/2015/History_of_Bible_Translation.pdf).

[2] Pro porovnání viz referát o jednotlivých příspěvcích konference HEDÁNEK, Jiří: *A conference report: 'Symposium on Language in West Slavic Bible Versions: Shapes and Shifts' (2 July 2021, Catholic Theological Faculty, Charles University, Prague)*, in: AUC Theologica 11/2 (2021), https://karolinum.cz/casopis/auc-theologica, v tisku. Jeden příspěvek, který byl původně zařazen na programu, na symposiu nemohl zaznít pro nemoc referenta (Bohumil VYKYPĚL: *Otázka vlivu církevněslovanského biblického překladu na staročeský Žaltář kapitulní*), nicméně téma je zpracováno v článku, který publikujeme v tomto našem svazku.

© Association for Central European Cultural Studies

Ph.D., a doc. Mgr. Taťána VYKYPĚLOVÁ, Ph.D.), dvě autorky pracují v Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky v Praze (Mgr. Hana KREISINGEROVÁ, Ph.D., a Mgr. Kateřina VOLEKOVÁ, Ph.D.), jedna je doktorandkou Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (Mgr. Anastasia ROZHKOVA) a jedna doktorandkou Ústavu východoevropských studií tamtéž a současně Katedry biblistiky Filologické fakulty Státní Petrohradské univerzity (Mgr. et Mgr. Katarína DŽUNKOVÁ).

Další tři články čerpají svá témata v biblích české a polské provenience 16. a 17. století. Jejich autoři jsou pracovníky Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (PhDr. Robert DITTMANN, Ph.D.), Oddělení bohemistiky Institutu slovanské filologie Vratislavské univerzity (dr hab. Jarosław MALICKI) a Oddělení antropologické lingvistiky Institutu polské filologie Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani (prof. dr hab. Tomasz LISOWSKI).

Dvě studie analyzující texty z konce 18. a počátku 20. století se dotýkají dosud velmi málo odborně reflektované otázky užití prvků dialektu v biblickém textu (doc. PhDr. Josef BARTOŇ, Th.D., z Katedry biblických věd a starých jazyků Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a dr Artur CZESAK z Katedry teorie komunikace Fakulty polonistiky a Katedry translatologie Filologické fakulty Jagellonské univerzity v Krakově).

Dvě stati se zaměřují na biblické překladové texty, které se objevily v nejnovější době. Translatologicko-stylistickým problémům v moderních překladech evangelií do slovenštiny se věnuje Mgr. Helena PANCZOVÁ, PhD. (Katedra biblických a historických věd Teologické fakulty Trnavské univerzity), širší souvislosti vzniku i konkrétní jazyková specifika zbrusu nového vydání dolnolužickosrbské bible (2020; jde o mírnou revizi textu z roku 1868) představuje ve svém článku (sepsaném v horní lužické srbštině) priw. doc. dr. Timo MEŠKANK (Institut sorabistiky Lipské univerzity).

Na sám závěr našeho svazku jsme zařadili studii čtyřčlenné skupiny badatelů, kteří se pokusili aplikovat stylometrické metody na vzorky z českých biblických textů pokrývajících v zásadě celou dobu existence české bible od středověku do současnosti. Členové týmu mají akademické zázemí na Katedře českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (prof. Mgr. Pavel KOSEK, Ph.D.), Katedře českého jazyka Filozofické fakulty Ostravské univerzity (doc. Mgr. Radek ČECH, Ph.D., a Bc. Michaela NOGOLOVÁ), Matematickém ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě a Katedře matematiky Fakulty přírodních věd Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře (doc. Mgr. Ján MAČUTEK, PhD.).

Třináct příspěvků publikovaných v aktuálním čísle *Clavibus unitis* přináší mnoho nového a objevného z tematického okruhu dosud zdaleka ne v úplnosti probádaného, a přitom velmi významného pro pochopení celé řady aspektů vývoje jazyka a písemnictví i vzájemných široce kulturních vztahů v rozlehlé oblasti středoevropské Slavie.

 © Association for Central European Cultural Studies

Bohumil VYKYPĚL
Taťána VYKYPĚLOVÁ
Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i., Brno

K otázce vlivu církevněslovanského biblického překladu na staročeský *Žaltář kapitulní*[*]

On the influence of the Church Slavonic Bible translation on the Old Czech MS called the Chapter Psalter

The present paper deals with the question of the influence of the Church Slavonic Bible on the Old Czech Chapter Psalter. This influence was posited by the Czech philologist and theologian Josef Vašica (1884-1968). The authors examine his examples and demonstrate that most of them hardly give unambiguous evidence that the translator used the Church Slavonic text.

Keywords: Psalter; Church Slavonic; Old Czech; Bible translations; *Žaltář kapitulní* (Chapter Psalter); Vašica, Josef
Number of characters / words: 22 550 / 3 088
Number of figures: 1
Secondary language(s): Church Slavonic; Latin; Old Czech

Tématu vlivu textu církevněslovanské bible na text staročeské bible, představujícímu část širší otázky vlivu kláštera Na Slovanech (Emauzského kláštera) na český intelektuální život ve 14. a 15. století, se věnovala už řada autorů. Někteří přispěli jednotlivými pozorováními.[1] Soustavnější srovnání podnikli dva badatelé: Josef Vašica a František Václav Mareš. Zatímco Marešovu domněnku o textovém vlivu emauzského církevněslovanského biblického překladu na *Žaltář klementinský*[2] si necháme pro jinou příležitost,[3] chceme se v tomto příspěvku blíže věnovat Vašicovu srovnání církevněslovanského žaltáře a staročeského *Žaltáře kapitulního* (➢ Obr. 1).

V závěru své recenze Ripplovy edice *Žaltáře kapitulního*[4] vytkl Vašica, že vydavatel se nedotkl otázky stop staroslověnských vlivů ve staročeském překladu žalmů,

[1] Srov. IZVĚKOV, Jiří: *Zbytky hlaholského písemnictví v Praze*, in: Časopis Musea Království českého 79 (1905), s. 60-64, 265-270, zde s. 267-269; VAŠICA, Josef: *Staročeské evangeliáře. Studie průpravná*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1931, passim; KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*, Praha: Academia, 1971, s. 40, FREITINGER st., Pavel: *Bible předchůdců Husových*, in: Křesťanská revue 54 (1987), s. 153-158, zde s. 156-157; VINTR, Josef: *Lexikalische Einflüsse des Prager glagolitisch-kroatischen Emaus-Klosters im alttschechischen Psalter*, in: HOLZER, Georg (ed.): *Croatica – Slavica – Indoeuropaea*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990, s. 269-274; nověji STANKOVSKA, Petra: *Vzaimootnošenija vostočnoslavjanskoj redakcii Evangelija i staročešskogo perevoda Biblii*, in: Latopisy Akademii Supraskiej 6 (2015), s. 19-29, zde s. 21-25; TÁŽ: *Zamečanija k obščim élementam neskoľkich drevnečešskich, drevnepoľskich, rutenskich i cerkovnoslavjankich tekstov*, in: CITKO, Lilia (ed.): *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną*, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 2018, s. 233-249, zde s. 243-244; SAENKO, Michail N.: *Praslavjanskie leksemy *pьrsi i grǫdь: semantika i ėtimologija*, in: Voprosy jazykogo rodstva 17 (2019), s. 319-340, zde s. 328-329; VOLEKOVÁ, Kateřina – KREISINGEROVÁ, Hana: *Palaeoslovenisms in the second translation of the Old Czech Psalter*, in: JANYŠKOVÁ, Ilona – KARLÍKOVÁ, Helena – BOČEK, Vít (eds.): *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*, Praha: Lidové noviny, 2021, s. 179-191.

[2] Srov. MAREŠ, František Václav: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha: Torst, 2000, s. 530-531.

[3] Zde snad jen poznamenejme, že tato domněnka je obtížně slučitelná s obvyklou datací *Žaltáře klementinského*, kladeného do poloviny 14. století – srov. KYAS, Vladimír: *Česká předloha staropolského žaltáře*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, s. 12, 14; TÝŽ: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad, 1997, s. 33, 50; VINTR, Josef: *Die älteste tschechische Psalterübersetzung. Kritische Edition*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986, s. 9; TÝŽ: *Bible (staroslověnský překlad, české překlady)*, in: MERHAUT, Luboš (ed.): *Lexikon české literatury*, 4/II, Praha: Academia, 2008, s. 1882-1887, zde s. 1883 –, nebo dokonce už do první poloviny 14. století – srov. PATERA, Adolf (ed.): *Žaltář Klementinský*, Praha: Matice česká 1890, s. V, VII; VAŠICA, Josef: *Eseje a studie ze starší české literatury*, Opava – Šenov u Ostravy: Tilia, 2001, s. 132, 161; *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, Praha: Academia, 1968, s. 117 –, zatímco Emauzský klášter byl založen v roce 1347.

[4] RIPPL, Eugen (ed.): *Der alttschechische Kapitelpsalter. Einleitung, Text mit kritischen Anmerkungen, Wörterbuch*, Prag: Taussig & Taussig, 1928.

[*] Text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Používali jsme také data, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz), podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

© Association for Central European Cultural Studies

a upozornil na několik míst *Žaltáře kapitulního*, která »přímo volají po novém a důkladném zpracování« této otázky, totiž na taková místa, na nichž se tato památka odlišuje od jiných staročeských žaltářů a naopak vykazuje shodu s překladem církevněslovanským.[5] Vyslovil pak naději, že »těmito několika příklady, které arci nevyčerpávají veškeré látky«, je dostatečně prokázána důležitost *Žaltáře kapitulního* pro dané téma, a formuloval svou domněnku o vysvětlení dokládané odlišnosti a shody:

> »Nejspíše bych viděl v těchto církevně-slovanských korekturách staročeského textu vliv pražského kláštera Emauzského, který pěstil čilé styky s literárními kruhy českými, jak svědčí jednak přepisování českých děl písmem hlaholským, jednak překlady z češtiny do církevní slovanštiny.«

Později Vašica opakuje, že *Žaltář kapitulní* »leckde nahrazuje staré čtení české církevněslovanskou variantou«, a odkazuje přitom na svou recenzi Rippla, i když také připouští, že je potřeba dalších zkoumání.[6]

Vašicovy příklady, uvedené ve zmíněné recenzi Ripplovy edice, jsou následující:[7]

(1) *Ps* 31,3: »inveteraverunt ossa mea«
Žaltář wittenberský a *poděbradský*: »ostaraly sú sě kosti mojě (mé)«, *Žaltář klementinský*: »sstaraly sú sě kosti mé«
Žaltář kapitulní: »zvetšěly sú kosti mé«
»obeťšašę kosti moę«

(2) *Ps* 68,213: »et sustinui«
Žaltář wittenberský: »i tirpěch«, *Žaltář poděbradský*: »čekal sem«, *Žaltář klementinský*: »i strpěl sem«
Žaltář kapitulní: »A ožídal sem«
»žьdaachъ«

(3) *Ps* 68,243: »obscurentur (oculi eorum)«
Žaltář wittenberský: »otmějte (oči jich)«, *Žaltář poděbradský*: »otemnějta«, *Žaltář klementinský*: »temni buďte«
Žaltář kapitulní: »pomračta sě oči jich«
»pomračite sę oči ichъ«

(4) *Ps* 70,193: »quis similis tibi«
Žaltář wittenberský, *poděbradský* a *klementinský*: »kto roven tobě«
Žaltář kapitulní: »kto podoben k tobě«
»kto podobenъ tebě«

(5) *Ps* 78,123: »in sinu eorum«
Žaltář wittenberský, *poděbradský* a *klementinský*: »v lóno jich«
Žaltář kapitulní: »v nadra v jich«
»vъ nědra ichъ« (ale jen *Žaltář sinajský*, *Pogodinův* a *boloňský*, srov. výše pozn. 7)

(6) *Ps* 101,213: »ut solveret (filios)«
Žaltář wittenberský a *poděbradský*: »a zprostil (syny)«, *Žaltář klementinský*: »i rozvázal«
Žaltář kapitulní: »aby rozhřěšil«
»razdrěšiti s(y)ny«

(7) *Ps* 104,203: »solvit (eum rex)«
Žaltář wittenberský a *poděbradský*: »i zprostil«, *Žaltář klementinský*: »i rozvázal«
Žaltář kapitulní: »i rozhřěšil«
»razdrěši«

(8) *Ps* 145,73: »Dominus solvit compeditos«
Žaltář wittenberský a *poděbradský*: »Hospodin zproščije (-ščuje) okované«, *Žaltář klementinský*: »rozvazuje svázané«
Žaltář kapitulní: »rozhřěšije pútem spaté«
»g(ospod)ъ rěšitь okovaniję«

---

[5] VAŠICA, Josef: *E. Rippl: Der alttschechische Kapitelpsalter (Prag 1928)* [recenze], in: Listy filologické 57 (1930), s. 402-405, zde s. 404-405.

[6] Srov. VAŠICA, *Eseje a studie ze starší české literatury* (⮜ pozn. 3), s. 130, 133, 161.

[7] Církevněslovanský překlad Vašica uvádí podle *Žaltáře Pogodinova* a poznamenává, že »rozumí se, že s ním souhlasí i žaltář Sinajský, Bolognský, Lobkovicův, Pařížský a j.« To ale neplatí, a to právě i v jednom z Vašicových příkladů, totiž *Ps* 78,12, kde *Žaltáře sinajský*, *Pogodinův* a *boloňský* mají »jadra«, ale *lobkovický* a *pařížský* »lono«.

 © Association for Central European Cultural Studies

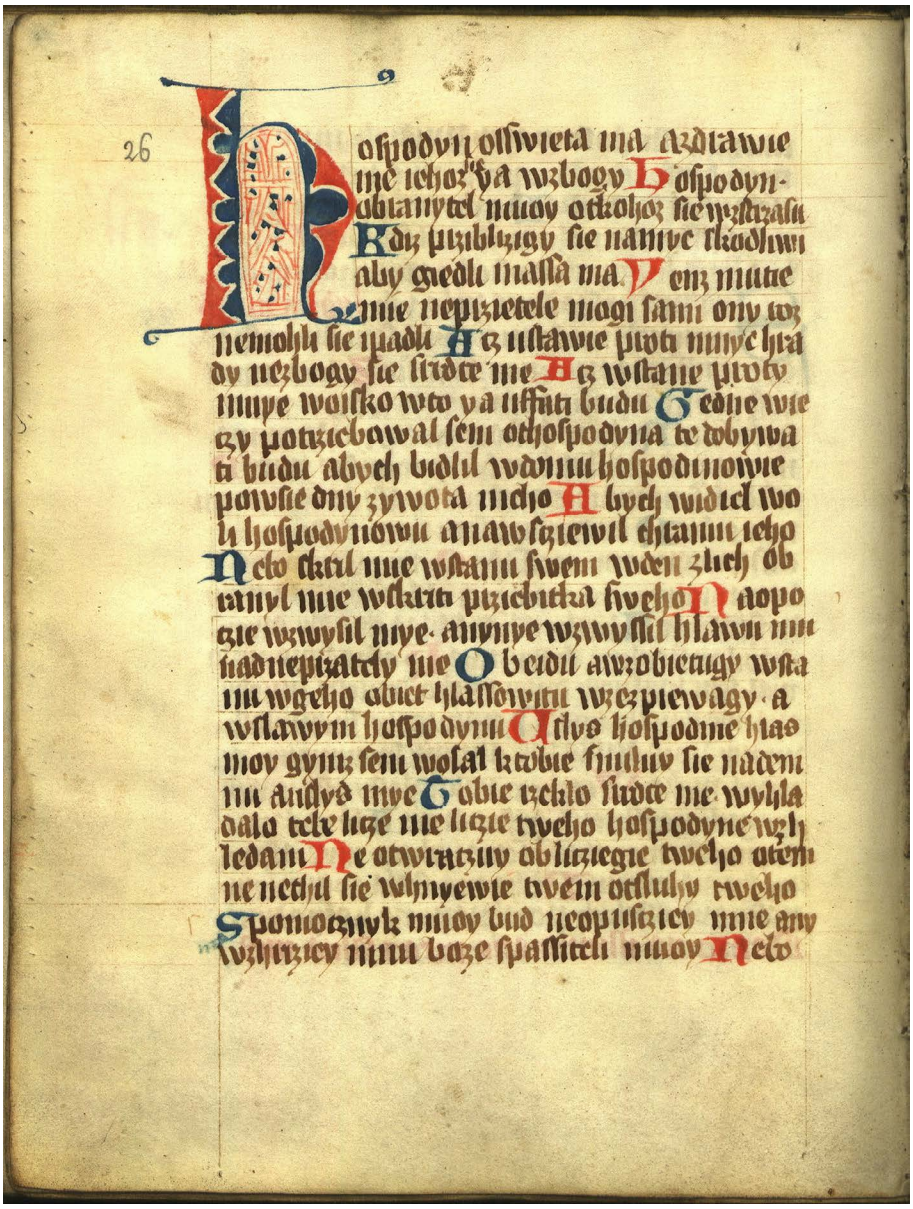

Obr. 1: ***Žaltář kapitulní*, Praha: Knihovna Národního muzea, sign. I E 65, f. 13ᵛ, začátek 26. žalmu s iniciálou H**

(9) *Ps* 103,33: »ponis«
Žaltář wittenberský: »pokládáš«, *Žaltář poděbradský*: »kladeš«, *Žaltář klementinský*: »ukládáš«
Žaltář kapitulní: »položiješ«
»polagajęi«

(10a) *Ps* 103,293: »avertente autem te faciem«
Žaltář wittenberský: »ale ač obrátíš obličěj«, *Žaltář poděbradský*: »ale když odvrátíš obličej«, *Žaltář klementinský*: »ale otvracujúce tě obličěj«
Žaltář kapitulní: »ale otvrátíš li ty líce tvé«
»o(tъ)vrašťšu že tebě lice«

(10b) *Ps* 103,303: »emittes spiritum tuum«
Žaltář wittenberský, poděbradský a *klementinský*: »vypusti (-sť) duch tvój«
Žaltář kapitulní: »vyšli duch tvuoj«
»posleši d(u)chъ tvoi«

(11) *Ps* 104,263: »(quem) elegit«
Žaltář wittenberský: »vzvolil«, *Žaltář poděbradský*: »zvolil«, *Žaltář klementinský*: »vyvolil«
Žaltář kapitulní: »vybral«
»egože izbra«

(12) *Ps* 104,363: »primogenitum«
Žaltář wittenberský: »pirvnie«, *Žaltář poděbradský* a *klementinský*: »prvorozenstvie«
Žaltář kapitulní: »prvěnčě«
»prъvěn'cę«

© Association for Central European Cultural Studies

(13) *Ps* 104,383: »incubuit timor«
Žaltář wittenberský a *poděbradský*: »vzpolehl (zp-) strach«, *Žaltář klementinský*: »otpočinula jest bázeň«
Žaltář kapitulní: »vpadl strach«
»napade strachъ«

(14) *Ps* 144,23: »per singulos dies«
Žaltář wittenberský a *poděbradský*: »Přěse vše dny«, *Žaltář klementinský*: »Po vše dny«
Žaltář kapitulní: »na každé dny«
»na kъždo d(ь)nь«

(15) *Ps* 145,83: »Dominus erigit elisos«
Žaltář wittenberský: »Hospodin vzdvihá vyvrácené«, *Žaltář klementinský*: »zpravuje poražené«
Žaltář kapitulní: »vzvodí poražené«, *Žaltář poděbradský*: »zvodí vyražené«
»g(ospod)ъ vъzvoditь nizьvrъženyję«

(16) *Ps* 146,83: »parat terrae pluviam«
Žaltář wittenberský a *poděbradský*: »činí zemi déšč«, *Žaltář klementinský*: »pravuje zemi déšč«
Žaltář kapitulní: »hotuje zemi déšč«
»gotovęštumu zemli dъždь«

(17) *Ps* 147,33: »adipe frumenti satiat te«
Žaltář wittenberský: »tukem žitným nakirmuje tě«, *Žaltář poděbradský*: »tučností obilnú nakrmuje tě«, *Žaltář klementinský*: »jádry obilnými nakrmí tě«
Žaltář kapitulní: »tukem pšenicě sytí tě«
»tuka pšenična nasyštaǫ tę«

Vašicovy příklady mají co do důkazní síly ve věci vlivu církevněslovanského překladu hodnotu zjevně různou. Zdá se, že většinou máme co činit s alternativním překladem, shodným s překladem církevněslovanským jen náhodou.

Tak (10a) lze vysvětlit tím, že latinskému »facies« odpovídala ve staré češtině dvě slova, totiž »líce« a »obličěj«, zatímco v církevní slovanštině jen jedno, totiž »lice«, a proto se někde *Žaltář kapitulní* shoduje, maje »líce« (např. ve Vašicově příkladu), jinde se liší, maje »obličěj« (např. v *Ps* 9,32 nebo 29,8). Názorně toto kolísání vidíme v *Žaltáři poděbradském* v dvojím překladu *Ps* 94,2, kde na fol. 80^{v} je »obličěj«, zatímco na fol. 154^{r} je »líce«.[8]

Podobně (14) *Ps* 144,2 přináší jeden z možných překladů latinského »per singulos dies«, v tomto případě shodný s překladem církevněslovanským, zatímco v *Ps* 7,12 má *Žaltář kapitulní* jiný překlad, totiž »přěs každé dny«, od církevněslovanského odlišný (*Žaltáře sinajský*, *lobkovický*, *pařížský*, *Pogodinův* i *boloňský* mají »na vьsjakъ dьnь«), a naopak *Žaltář wittenberský* (*Ps* 7,12) má překlad »na každé dny« jako má *Žaltář kapitulní* (*Ps* 144,2). Kromě toho se můžeme domnívat, že rozdíl v *Ps* 144,2 mezi *Žaltáři wittenberským*, *poděbradským* a *klementinským*, které mají »vše«, a *Žaltářem kapitulním*, který má »každé«, spočívá na rozdílu mezi latinskou verzí *iuxta Hebraeos*, která má »omni«, a *iuxta LXX*, která má »singulos«.

Příklad (1) s překladem latinského »inveterare« zase reflektuje konkurenci staročeského »starý« a »vetchý« a příslušných jejich derivátů: význam praslovanského *vetъchъ byl původně zřejmě ›diachronní‹, tedy »letitý, starý v opozici k mladému«, zatímco význam praslovanského *starъ byl původně ›synchronní‹, tedy »statný, silný, dospělý, starý v opozici k nedospělému či představený v opozici k podřízenému«;[9] zatímco starší staroslověnština (a v jejích stopách církevní slovanština) tak ještě adjektiva »vetъchъ« a »novъ« více méně rozlišuje, v mladší staré češtině už bylo »vetchý« z ›diachronního‹ významu vytlačováno adjektivem »starý«, stávajíc se zčásti jeho příznakovým synonymem. Konkrétně pak tuto konkurenci vidíme i v *Žaltáři kapitulním*: na Vašicově místě *Ps* 31,3 je za »inveterare« staročeské »zvetšěti«, jinde (*Ps* 6,8 17,46) je »sstarati«, zatímco církevněslovanský překlad má všude »obetъšati«. Stejně jako v předchozím příkladu vykazuje parciální, jinak distribuovanou shodu s církevněslovanským textem také *Žaltář wittenberský* (*Ps* 6,8: »obvetšěti«; *Ps* 17,46 a 31,3: »ostarati«). Je tak celkem pravděpodobné, že v obou památkách se jedná o pouhou náhodnou shodu s církevněslovanským překladem. K tomu pak ještě přistupuje skutečnost, že ve Vašicově *Ps* 31,3 má překlad *iuxta Hebraeos* čtení »attrita sunt ossa mea«, s adjektivem »attritus« patrně bližším k staročeskému »vetchý« než k staročeskému »starý«.

[8] Srov. PATERA, Adolf (ed.): *Žaltář poděbradský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1899, s. 73, 131.

[9] Srov. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha: Academia, 1989-2008 / Brno: Tribun EU, 2010-, s. 875, 1048.

 © Association for Central European Cultural Studies

Týž případ jako (14) a (1) jsou (12) a (5), jen navíc se zde parciální, ale jinak distribuovaná shoda s církevněslovanským překladem týká i *Žaltáře poděbradského*.

Ve (12) jde o překlad latinského »primogenitus«: *Žaltář kapitulní* má ve Vašicově *Ps* 104,36 »prvěnec« shodně s církevněslovanským »prъvěnьcь«, ale v *Ps* 88,28 má »prvorozenec« odlišně od církevněslovanského »prъvěnьcь« a *Žaltáře wittenberský* a *poděbradský* mají – na rozdíl od *Žaltáře kapitulního* – v *Ps* 88,28 »prvenec« shodně s církevněslovanským textem, ale ve Vašicově *Ps* 104,36 mají »prvně«, resp. »prvorozenstvie« od církevněslovanského textu odlišně.

V (5) jde o překlad latinského »sinus« staročeským »lóno« a »nadra«: *Žaltář kapitulní* má ve Vašicově *Ps* 78,12 a kromě toho i v *Ps* 88,51 »nadro« shodně s církevněslovanským »jadra«, ale v *Ps* 34,13 a 73,11 má »lóno« odlišně od církevněslovanského »jadro« a *Žaltáře wittenberský* a *poděbradský* mají – na rozdíl od *Žaltáře kapitulního* – v *Ps* 73,11 »nadro« shodně s církevněslovanským textem, ale jinde mají »lóno« od církevněslovanského textu odlišně. Tyto ekvivalence ovšem platí – jak už bylo naznačeno v úvodu – jen, když za církevněslovanský text bereme ten, který obsahují *Žaltáře sinajský*, *Pogodinův* a *boloňský*. Vezmeme-li text obsažený v *Žaltářích lobkovickém* a *pařížském*, pak *Žaltář kapitulní* má ve Vašicově *Ps* 78,12 a v 73,11 čtení odlišné od církevněslovanského (»nadra« vs. »lono«, resp. »lóno« vs. »jadra«) a v *Ps* 88,51 a 34,13 se s církevněslovanským textem shoduje (»nadra« a »jadra«, resp. »lóno« a »lono«) a *Žaltáře wittenberský* a *poděbradský* se s církevněslovanským textem shodují v *Ps* 78,12, 34,13 (»lóno« a »lono«) a 73,11 (»nadra« a »jadra«) a odlišují v *Ps* 88,51 (»lóno« vs. »jadra«). Z toho vidíme jednak obecně spíš náhodnou povahu shod a rozdílů, už dotčenou výše, jednak ovšem také nejistotu, s jakým církevněslovanským textem vlastně máme pracovat jako srovnávacím.

Situace s parciální shodou se opakuje u dalších dvou příkladů, jen s tím rozdílem, že tentokrát se zmiňovaná shoda týká také *Žaltáře klementinského*.

V (10b) s latinským »emittere« jsou do variace zapojeny *Žaltáře klementinský* a *wittenberský*. Ve Vašicově příkladu *Ps* 103,30 a rovněž v *Ps* 42,3, 143,6 a 143,7 má *Žaltář kapitulní* »vyslati« jako církevněslovanské »posъlati«, ale *Žaltáře klementinský* a *wittenberský* mají »vypustiti«; v *Ps* 109,2 mají *Žaltáře kapitulní* a *klementinský* »vyslati« jako církevněslovanské »posъlati«, ale *Žaltář wittenberský* má »vypustiti«. Naopak v *Ps* 147,4 a 147,7 mají *Žaltáře wittenberský* a *klementinský* »vyslati« jako církevněslovanské »posъlati«, ale *Žaltář kapitulní* má »vypustiti«. Konečně v *Ps* 103,10 se od církevněslovanského »posylati« odlišují všechny tři staročeské žaltáře, užívajíce »výpúščěti«, příp. »vypuščovati«. Jde jednoduše o střídání synonym »vyslati« a »vypustiti«.

V (16) s překladem latinského »parare« variaci nacházíme jen při srovnání s *Žaltářem klementinským* (*Ps* 88,5): *Žaltář kapitulní* »hotovati« i *Žaltář klementinský* »přihotovati« shodně s církevněslovanským »ugotovati«; Ps 98,4: *Žaltář klementinský* »přihotovati« shodně s církevněslovanským »ugotovati«, ale *Žaltář kapitulní* odlišně »přichystati«. Navíc *Žaltář kapitulní* na řadě míst, kde má církevněslovanský překlad »ugotoviti« nebo »ugotovati«, překládá latinské »parare« staročeským »připraviti«.[10] Překladatel tak zjevně – podobně jako v předchozím příkladu – střídá synonyma s různou stylistickou hodnotou. Kromě toho se můžeme prozaicky a podobně jako výše ve (14) domnívat, že rozdíl v *Ps* 146,8 mezi *Žaltáři wittenberským*, *poděbradským* a *klementinským*, které mají »činí«, resp. »pravuje«, a *Žaltářem kapitulním*, který má »hotuje«, spočívá na rozdílu mezi latinskou verzí *iuxta Hebraeos*, která má »praebet«, a *iuxta LXX*, která má »parat«.

Střídání synonym, zmíněné v předchozím odstavci, můžeme vztáhnout také na příklad (11) a překlad latinského »eligere«: to sice ostatní srovnávané žaltáře překládají důsledně jako »vz-/z-/vyvoliti«, zatímco *Žaltář kapitulní* má za »eligere« »vzvoliti« nebo »vybrati«[11] stejně jako církevněslovanský překlad má »izbьrati« nebo »izvoliti«, ale výběr v *Žaltáři kapitulním* se přitom neřídí církevněslovanským textem (*Ps* 24,12, 83,11, 118,30.173: »izvoliti« a »vzvoliti«, *Ps* 46,5, 64,5, 131,13, 134,4: »izbьrati« a »vybrati«, ale *Ps* 131,14: »izvoliti« vs. »vybrati«, *Ps* 32,12, 77,67.68.70: »izbьrati« vs. »vzvoliti«); spíš chtěl překladatel oživit svůj překlad užitím většího množství synonymních výrazů s ›vyšším‹ »vzvoliti« a ›nižším‹ (profánním) »vybrati« (na záměrnou práci tu ostatně ukazuje i to, že užívá důsledně formu s prefixem *vz-*, zatímco ostatní žaltáře co do prefixu kolísají). Zda alespoň na to, aby vůbec inovátorsky použil slovesa »vybrati«, překladatel připadl inspirován církevněslovanským textem, lze patrně těžko dokázat.

V příkladu (4), tedy volbě »podoben« místo »roven«, můžeme spatřovat jen snahu o adekvátnější překlad latinského »similis«.

Konečně to, že v příkladu (15) zvolil *Žaltář kapitulní* jednu ze systémově daných možností, se naznačuje už Vašicovým odkazem, že týž překlad je i v *Žaltáři poděbradském*.

---

[10] Srov. Rippl (ed.), *Der alttschechische Kapitelpsalter* (≺ pozn. 4), s. 196.

[11] Srov. tamtéž, s. 231, 237.

© Association for Central European Cultural Studies

Jinde máme před sebou možná výraz jazykového specifika překladatele.

Tak tomu je, jak se zdá, v příkladu (17). Ve Vašicově *Ps* 147,3 a také v *Ps* 64,14 a 80,17 má sice *Žaltář kapitulní* »pšenicě«, shoduje se tak s církevněslovanským textem, který má »pьšenica«, resp. »pьšeničьnъ«, a odlišuje se od ostatních staročeských žaltářů, které mají »žito«, »žitný« nebo »obilný«; zároveň ale *Žaltář kapitulní* lexémy »žito« nebo »obilé« nemá nejen na těchto místech, ale vůbec, což ukazuje na to, že shoda s církevněslovanským překladem není daná kauzálně textovým vlivem, ale typově jazykem autora.

Podobně příklad (2) *Ps* 68,21 můžeme vyložit jako užití patrně stylisticky příznakového (archaického či jinak periferního) »ožídati« pro překlad latinského »sustinere«, přičemž takový překlad nacházíme v *Žaltáři kapitulním* i jinde, a to na místech, kde v církevněslovanském textu není »žьdati«, ale »potrъpěti« (*Ps* 55,7, 129,4).

V (9) *Ps* 103,3 vyhlíží volba sekundárního imperfektiva »položěvati« (»ponere«), obecně řídkého, sice skutečně jako indukovaná církevněslovanským »polagati«, nicméně na jiných místech má *Žaltář kapitulní* obvyklé imperfektivum »pokládati« (*Ps* 32,7, 49,18), ač i na nich je v církevněslovanském textu na příslušných místech »polagati«.

Podobnou dvojznačnou situaci máme v (13) *Ps* 104,38. Latinské »incumbere« překládají *Žaltáře wittenberský* a *poděbradský* jako »(v)zpolehnúti«, zjevně sledujíce sémantiku fundujícího slovesa »cubare«, což v menší míře platí i o *Žaltáři klementinském*, kde je »otpočinúti«. Naopak »vpadnúti«, užité v *Žaltáři kapitulním*, slovotvornou strukturu latinského slova nesleduje, zato se ale nápadně shoduje právě se sémantikou fundujícího slovesa církevněslovanského »napasti«. Nicméně podobný překlad latinského slovesa nacházíme i jinde: »incubuit timor« (*1Mach* 7,18) – *Bible padeřovská*: »napadl«, *Bible pražská*: »připadl«,[12] »incubuit super eos« (*1Mach* 10,49) – *Bible pražská*: »připadl«.[13] Ovšem nejprozaičtější vysvětlení představuje domněnka, že *Žaltář kapitulní* se na Vašicově místě prostě přidržel variantního čtení: *Psalterium iuxta Hebraeos* má »irruerat terror«, *Psalterium Romanum* »cecidit timor«.

Příklad (3) *Ps* 68,24 přináší staročeské »pomračiti«, které materiál archivu staročeského slovníku Ústavu pro jazyk český AV ČR[14] dokládá už jen dvakrát za latinské »caligare« (*Bible litoměřická*, *Výklad krumlovský*). Nicméně je to sloveso strukturně dobře možné; fundujícím slovem je běžné faktitivum »mračiti« (»činit mračným, temným«), od něhož byla odvozena konkurujícími prefixy řádka perfektiv, některé z nich podobně nehojně doložené jako »pomračiti«: »obmračiti«, »omračiti«, »zamračiti«, »zmračiti«. Domněnka, že volba takového slovesa na dané místo *Žaltáře kapitulního* byla indukována církevněslovanským »pomračiti«, je možná, ale ne nutná.

Nejprůkaznější co do církevněslovanského vlivu se nám zdají příklady (6)-(8). Jak zdůrazňují i Voleková a Kreisingerová,[15] *Žaltář kapitulní* slovesem »rozhřěšiti«, »rozhřěšovati« překládá latinské »solvere«, zatímco v ostatních staročeských památkách je toto slovo doloženo jen v terminologickém významu »rozhřešit«. Kdybychom úzus *Žaltáře kapitulního* chtěli vysvětlit jako specifikum překladatelova jazyka, v němž se uchoval původní neterminologický význam »rozvázat, uvolnit«, očekávali bychom formu bez *h*, reliktně skutečně doloženou v nejstarších staročeských textech (*Alexandreida*, *Glosy svatořehořské*).[16] Nicméně nejasná zůstává motivace překladatele k takovému sémanticky inovativnímu užití slovesa.

Máme-li krátce shrnout, je z obecného hlediska na Vašicových příkladech vidět, jak nejistý podnik je dokazování textového vlivu. Konkrétně sice jakousi souvislost staročeského a církevněslovanského překladu tušíme, ale o její povaze, tedy zda je daná typově (podobnými možnostmi dvou příbuzných jazyků), nebo geneticky (historickým působením jednoho textu na druhý), si nedovedeme udělat jasnější představu. Pramen této nejistoty pregnantně postihl Karel Janáček, když napsal, že »příbuznost obou jazyků nedovoluje, aby čeština tytéž pojmy překládala vždy jinými slovy než církevní slovanština«.[17] K tomu pak přistupuje ta okolnost, že nemáme žádné pramenné indicie, které by ukazovaly na nějakou spojitost *Žaltáře kapitulního* s Emauzy.

---

[12] Srov. *Staročeský slovník*, I-IV: *na – při*, Praha: Academia, 1968-2008, s. v. *obromiti*.

[13] Srov. tamtéž, s. v. *naléci*.

[14] Je uložen v Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze.

[15] Srov. VOLEKOVÁ – KREISINGEROVÁ, *Palaeoslovenisms in the second translation of the Old Czech Psalter* (⮜ pozn. 1), s. 187-188.

[16] Srov. VYKYPĚL, Bohumil – KARLÍKOVÁ, Helena – JANYŠKOVÁ, Ilona – BOČEK, Vít: *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*, Praha: Lidové noviny, 2021, s. 112.

[17] Srov. JANÁČEK, Karel: *J. Vašica: Staročeské evangeliáře (Praha 1931)* [recenze], in: Časopis Matice moravské 55 (1931), s. 491-509, zde s. 508.

 © Association for Central European Cultural Studies

Hana KREISINGEROVÁ
Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i, Praha

Nastínění vztahů mezi staročeskými překlady žaltáře*

On the relationships among Old Czech Psalter translations

The article was created in connection with the preparation of a critical edition of the fourth Old Czech Psalter translation. It focuses on monitoring the mutual relations between Old Czech Psalter translations. Special attention is paid to the fourth translation. The degree of independence of this translation compared to the contemporary tradition and the degree of influence of previous translations are monitored.

Keywords: Bible translations; Old Czech; Psalter; rare prints
Number of characters / words: 19 581 / 2 815
Number of figures: 4
Secondary language(s): Old Czech; Latin

1. Úvod

Není pochyb o tom, že využití žaltáře v rámci denní modlitby církve přispělo k tomu, že žaltářní texty figurují mezi nejdříve překládanými částmi *Písma* do národních jazyků. Nejinak tomu je i v českém prostředí, kde nejstarší překlad žaltáře, zprvu jen doplňovaný v podobě meziřádkových glos do latinského textu *Bible*, pochází už z druhé půle 13. století. S rozvojem jazyka a zvyšujícím se zájmem o český překlad žaltáře rostlo nepochybně i volání po novém převodu, lépe odpovídajícímu tehdejším potřebám. Je příznačné, že následující, druhý překlad žaltáře byl pořízen v době panování Karla IV., tedy v podobném čase jako nejstarší překlad celé *Bible*. Tento nový žaltářní překlad již byl promyšlenější a ucelenější než předchozí a charakterizuje jej velká míra jedinečných a zároveň velmi specifických překladových variant. Dobře tak zapadá do širšího okruhu podobně charakterizovatelných skladeb vznikajících za Karla IV. a dobře dokumentovaných především Klaretovými slovníky.

Navazující třetí překlad vzniká na počátku 15. století a oproti překladu druhému přináší mnohem méně výlučnou, pravděpodobně však o to oblíbenější podobu textu. O jeho velké oblibě svědčí, že se jeho verze udržela poměrně dlouhou dobu a dominovala ve většině staročeských žaltářních památek celého 15. století. Nahrazena byla až v osmdesátých letech 15. století překladem vytvořeným pro první tištěné vydání staročeského žaltáře, pocházející z roku 1487.

Na rozdíl od předchozích tří verzí, které byly postupně zkoumány i popisovány, nejmladší staročeský překlad stál více stranou zájmu badatelů, což se projevilo mj. neexistencí jeho tištěné komentované verze. To se rozhodl změnit stávající grantový projekt, řešený v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky[1] a věnovaný kritické edici *Žaltáře prvního tištěného*. V souvislosti s přípravou zmíněné edice je pochopitelně nutné prozkoumat i jazykové vztahy tohoto překladu k překladu předcházejícímu. K jejich poznání by měla přispět i následující studie.

2. Přiblížení zkoumané problematiky

Nutným předpokladem pro posouzení vztahů mezi třetím a čtvrtým žaltářním překladem je dostatečná znalost vzájemných vztahů v rámci všech předchozích českých znění. Proto se v našem příspěvku budeme věnovat nejen vztahům mezi třetím a čtvrtým žaltářním překladem, ale zaměříme se i na překlady starší. Ty si přiblížíme na základě průzkumné sondy čítající 14 žalmů.

Při výběru žalmů do této sondy byl brán důraz na to, aby reprezentovaly žaltář v celém jeho rozsahu. Přihlédnuto bylo také k různé povaze žalmů, konkrétně byly zařazeny žalmy, u nichž bylo možné předpokládat rozdílnou frekvenci užití: 1) žalmy s vysokou frekvencí užití během denní modlitby církve (*Ps* 20, 66 a 94), 2) žalmy kající (*Ps* 6, 31, 37, 50, 129, 101 a 142), u nichž se dalo

[1] Projekt GA ČR 20-06229S: *První tištěný staročeský žaltář (filologická analýza a kritická edice)*. Řešitel: Mgr. K. Voleková, Ph.D.

* Příspěvek vznikl s podporou projektu GA ČR reg. č. 20-06229S *První tištěný staročeský žaltář (filologická analýza a kritická edice)*. Práce používá data a nástroje *Vokabuláře webového*, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz), podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

© Association for Central European Cultural Studies

předpokládat širší využití i mimo řeholní komunity, 3) žalmy méně často užívané v denní modlitbě církve (*Ps* 57, 82, 121, 123).

Jmenované typy žalmů byly záměrně sledovány odděleně, aby bylo možné zachytit, zda časté užití daného žalmu mohlo vést k jeho větší ustálenosti. Konkrétně jsme se zaměřili na substantiva a slovesa. V rámci vybraných žalmů jsme sledovali, jakými výrazy byla jednotlivá latinská substantiva a slovesa překládána. Zaznamenáváno bylo, zda se daný překladový ekvivalent objevuje na konkrétním místě poprvé, nebo zda je uveden ve shodě s některým ze starších překladů. Získané údaje sloužily k sestavení přehledových grafů zachycujících míru shody sledovaného žaltáře se staršími překlady a výši nově přeložených substantiv a sloves.

Pro průzkum byly vybrány žaltáře obsahující nejreprezentativnější znění každého z překladů. Pro první překlad jím byl *Žaltář wittenberský* (pol. 14. stol.),[2] pro druhý *Žaltář klementinský* (pol. 14. stol.),[3] pro třetí žaltář *Bible boskovické* (1420/30)[4] a pro čtvrtý *Žaltář první tištěný* (1487).[5]

3. Průzkum vztahů mezi staročeskými žaltářními překlady

První otázkou, na kterou jsme se v rámci sledované sondy zaměřili, bylo ověření předpokládané teze, že frekvence užití konkrétního žalmu může mít vliv na ustálenost podání. Tuto tezi naše sonda částečně potvrdila pro první tři překlady. Nejustálenější skupinou, která se v rámci jednotlivých překladů proměňovala nejméně, byla skupina zahrnující žalmy opakovaně užívané v rámci denní modlitby církve (viz i dále v 3.1.-3.3.), o něco méně ustálenou byla skupina žalmů kajících (viz i dále v 3.1.-3.3.) a nejvýrazněji podléhající změnám byla skupina žalmů méně často užívaných v denní modlitbě církve (viz i dále v 3.1.-3.3.). Rozdíl mezi nejustálenější a nejméně ustálenou skupinou se v případě substantiv pohyboval kolem 10-15 %, ovšem v případě sloves dosahoval zhruba poloviční výše, tj. 5 % (což bylo zapříčiněno především větším počtem úprav provedených již v rámci skupiny opakujících se žalmů). Tomuto schématu se pak částečně vymkl překlad čtvrtý, kde bylo možné podobný rozdíl mezi jednotlivými typy sledovat pouze u substantivní složky, a to celkově v menší míře (cca 8 %), zatímco v případě sloves se jednotlivé skupiny téměř nelišily. Již tyto první údaje tak naznačují, že čtvrtý překlad byl podstatněji pozměněn bez většího ohledu na dosavadní tradici.

Druhou podstatnou otázkou bylo, zda a případně jakým způsobem se liší ustálenost sloves a substantiv. Výsledky tohoto srovnání částečně naznačil už předchozí odstavec: substantivní složka se ve všech sledovaných překladech projevila jako ustálenější než složka slovesná. Nepochybně i proto, že mezi substantiva patří velký počet základních biblických termínů, které svou podobu měnily v rámci překladů pomaleji či vůbec (srov. výrazy jako »Dominus« – »Hospodin/Pán«, »Deus« – »Bóh«, »populus« – »ľud«, »rex« – »král«, »cor« – »srdce«). Oproti tomu v případě sloves byl zaznamenán mnohem dynamičtější proces: už v druhém překladu je nově přeloženo zhruba o 10 % více sloves než substantiv a velmi podobný rozdíl zaznamenáváme i v případě překladu třetího. Ovšem u čtvrtého překladu se tento rozdíl ještě dále zvyšuje: v jeho případě je ve všech sledovaných skupinách nově přeloženo zhruba o 20 % více sloves než substantiv. I z tohoto pohledu se tedy čtvrtý překlad vymyká předchozím překladům. Pro důkladnější pochopení těchto změn se nyní budeme věnovat postupně všem překladům zvlášť.

3.1 Druhý žaltářní překlad: vztah k staršímu znění

Druhý překlad žaltáře, reprezentovaný v našem průzkumu *Žaltářem klementinským*, je charakterizován zmiňovanou vyšší mírou umělosti, nebránící se ani novotvoření, a to i za použití netradičních sufixů.[6] Tento jeho rys se odráží i v námi sledované sondě – srov. např. »erepta« *Ps* 123,7: »vydřěna« *ŽaltWittb*, »vybrkla« *ŽaltKlem*; »incantantis« *Ps* 57,6: »čarujúce« *ŽaltWittb*, »omieždějúcieho« *ŽaltKlem*; »solitarius« *Ps* 101,8: »pustý« *ŽaltWittb*, »ojednělý« *ŽaltKlem*; »absorbuisset« *Ps* 123,4: »by pozřěla« *ŽaltWittb*, »by pozinula« *ŽaltKlem*. Nás však především zajímalo, jak velkou změnou prošel žaltářní překlad jako celek. Ukázalo se, že přes výrazné úpravy druhého překladatele byla základní podoba českého znění reprezentovaná prvním překladem

[2] Dále též *ŽaltWittb* (Wittenberg: Bibliothek des Evangelischen Predigerseminars, sign. A VI 6).

[3] Dále též *ŽaltKlem* (Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 12).

[4] Dále též *BiblBosk* (Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 3, ff. 235r-264r).

[5] Dále též *ŽaltTisk* (Praha: [Tiskař Žaltáře (tj. Martin z Tišnova?)], 1487; *GW* M36275; *ISTC* ip01069500; *Knihopis* INC011, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000019437&local_base=KPS; použitý exemplář Praha: Národní knihovna České republiky, sign. 41 G 80.

[6] Více k tomuto překladu a další literatura viz KYAS, Vladimír: *Česká bible v proměnách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad, 1997.

 © Association for Central European Cultural Studies

v hrubých rysech zachována i v druhém překladu (➢ Graf 1a-b). Ustálenost podání byla zároveň ovlivněna i typem žalmu. Nejvýraznější shody byly zaznamenány u substantiv ve skupině žalmů figurujících opakovaně v denní modlitbě církve. V jejich případě bylo ve shodě s prvním překladem přeloženo 79 % substantiv a 62 % sloves. Ve skupině žalmů kajících byla celková výše shody s prvním překladem nižší (v souladu s nejstarším překladem zde bylo přeloženo 73 % substantiv a 63 % sloves). Nejvýrazněji se druhý překlad odchýlil v případě žalmů méně běžných v denní modlitbě církve – v jejich případě bylo ve shodě s prvním překladem přeloženo ›jen‹ 67 % substantiv a 58 % sloves.

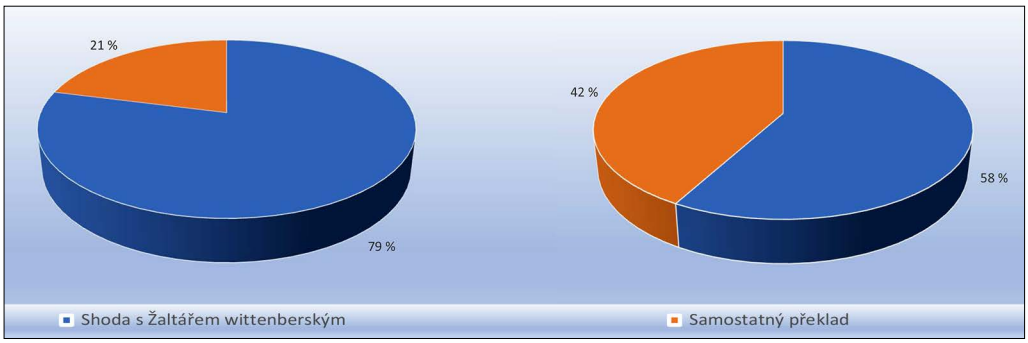

Graf č. 1a-b: **Ukázka srovnání nejustálenější a nejméně ustálené skupiny *Žaltáře klementinského* ve vztahu ke staršímu překladu: a) frekventované žalmy; b) málo frekventované žalmy**

Druhý překladatel staročeského žaltáře upravoval především výrazy zastaralé či méně běžné (srov. např. »copiosa« *Ps* 129,7: »velikebný« *ŽaltWittb*, »obizný« *ŽaltKlem*; »furor« *Ps* 123,3: »rydánie« *ŽaltWittb*, »rozľúcenie« *ŽaltKlem*; »Domini« *Ps* 123,8: »hospodinovu« *ŽaltWittb*, »božiem« *ŽaltKlem*; »liberati sumus« *Ps* 123,7: »jsmy zběrováni« *ŽaltWittb*, »vyproščeni sme« *ŽaltKlem*; »in misericordia« *Ps* 20,8: »u milosirdí« *ŽaltWittb*, »u milosrdenstvie« *ŽaltKlem*; »habitabunt« *Ps* 101,29: »vzbydlé« *ŽaltWittb*, »bydliti budú« *ŽaltKlem*), opravoval domnělé či skutečné chyby předchozího překladu (»in obscuris« *Ps* 142,3: »v temnici« *ŽaltWittb*, »ve tmách« *ŽaltKlem*; »de sanguinibus« *Ps* 50,16: »hřiechóv« *ŽaltWittb*, »krví« *ŽaltKlem*) a v neposlední řadě byl veden snahou překlad ozvláštnit (srov. např. »torrentem« *Ps* 123,5: »potok« *ŽaltWittb*, »bystřinu« *ŽaltKlem*, »fecit« *Ps* 123,8: »učinil« *ŽaltWittb*, »stvořil« *ŽaltKlem*). Celkově je míra úprav druhého překladatele poměrně vysoká a pohybuje se v podobné intenzitě, jaká dělí první a druhý úplný překlad *Bible* (tzv. první a druhou redakci) v nejvýrazněji upraveném *Novém zákonu*.[7]

3.2 Třetí žaltářní překlad: vztah k starším zněním

Třetí staročeský překlad žaltáře pochází z přelomu 14. století a vyskytuje se zejména v památkách druhého, ale částečně i třetího úplného překladu *Bible* (tzv. biblické redakce). Pro náš průzkum jsme jako reprezentativní památku zvolili žaltář *Bible boskovické* (➢ Graf 2a-b).

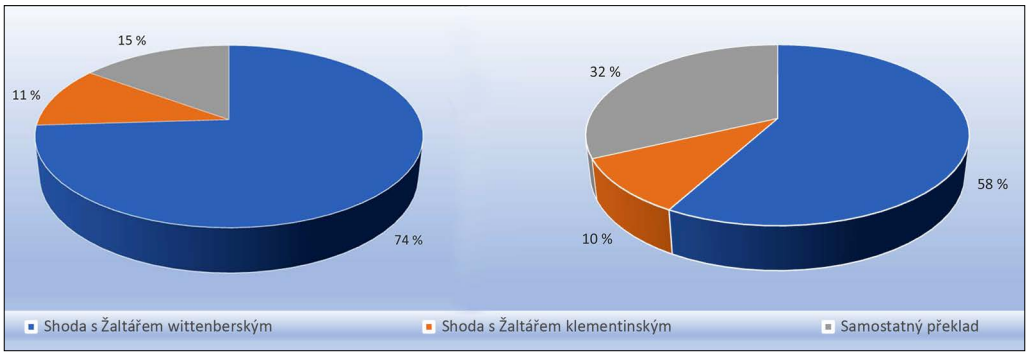

Graf 2a-b: **Ukázka srovnání nejustálenější a nejméně ustálené skupiny žaltáře *Bible boskovické* ve vztahu ke starším překladům: a) frekventované žalmy; b) málo frekventované žalmy**

Porovnání třetího a prvního žaltářního překladu ukázalo, že i v tomto případě spojuje obě znění výrazná míra shody. U žalmů užívaných opakovaně v denní modlitbě církve se míra shodně přeložených substantiv pohybovala kolem 75 %, v případě žalmů méně běžných dosahovala zhruba 70 % výše. Třetí překlad tak dále nezvyšuje rozdíl oproti překladu prvnímu, ba naopak některé výrazy změněné druhým překladem zas vrací zpět na znění prvního – takto jsou např. měněna zpět na starší podobu tato místa: »mala« *Ps* 20,12: »zlé« *ŽaltWittb*, *BiblBosk*, »zlá diela« *ŽaltKlem*; »dorsum« *Ps* 20,13: »chřbetem« *ŽaltWittb*, *BiblBosk*, »opak« *ŽaltKlem*; »virtutes« *Ps* 20,14: »moci« *ŽaltWittb*, *BiblBosk*, »nravy« *ŽaltKlem*. V případě slovesné složky

[7] Více viz KREISINGEROVÁ, Hana: *Základní problémy II. staročeské biblické redakce*, disertační práce, Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2019.

© Association for Central European Cultural Studies

nejsou rozdíly mezi jednotlivými skupinami žalmů tak výrazné (míra shody s prvním překladem se pohybuje ve všech skupinách zhruba na 60 % výši), i zde však dochází k částečnému návratu ke staršímu znění – srov. »pones« *Ps* 20,10: »položíš« *ŽaltWittb*, *BiblBosk*, »uložíš« *ŽaltKlem*; »devorabit« *Ps* 20,10: »slepce«[8] *ŽaltWittb*, *BiblBosk*, »pozře« *ŽaltKlem*. Je tedy zřejmé, že nově přeložené výrazy druhého znění jsou třetím překladem přejímány jen v malé míře (ve všech sledovaných skupinách žalmů netvoří výrazy poprvé se objevující ve druhém překladu více než 10 % zkoumané slovní zásoby třetího překladu, a to jak u substantiv, tak i u sloves). Pro posouzení skutečného vztahu druhého a třetího překladu je ovšem nutné vzít v potaz skutečnou výši inovativnosti druhého překladu. Při jejím zohlednění se ukazuje jasnější rozdíl mezi jednotlivými typy žalmů. V rámci opakujících se žalmů je takto přejato zhruba 50 % druhým překladem nově přeložených substantiv, v případě skupiny méně běžných žalmů se jedná zhruba o 40 %. V případě sloves je poměr mezi jednotlivými typy žalmů v zásadě stejný, třebaže celkově nižší (v případě opakujících se žalmů se jedná o 34 %, v případě skupiny méně běžných žalmů o 24 %). Při bližším pohledu se ukazuje, že třetí překlad ponechává ve shodě s druhým především ty výrazy, které druhý překlad nahrazoval z důvodu nepřesnosti či zastaralosti první verze, zatímco ozvláštňující úpravy spíše vracel zpět – srov. např. »secundum magnam misericordiam« *Ps* 50,3: »podlé velikosti milosirdie« *ŽaltWittb*, »podlé velikého milosrdenstvie« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*; »vim« *Ps* 37,12: »moc« *ŽaltWittb*, »násilé« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*; »humiliata« *Ps* 50,10: »utišené« *ŽaltWittb*, »ponížené« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*; »perdes« *Ps* 20,10: »ztratíš« *ŽaltWittb*, »zatratíš« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*; »cantabimus« *Ps* 20,14: »vzpějem« *ŽaltWittb*, »zpievati budem« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*; »in benedictionibus« *Ps* 20,4: »u blahoslavenství« *ŽaltWittb*, »u/v požehnání« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*.

Jak napovídá vyšší míra podobnosti třetího a prvního překladu, počet nově přeložených míst je v rámci třetího překladu o něco menší než v případě překladu druhého. U opakujících se žalmů se pohybuje u substantiv kolem 15 % a u sloves kolem 25 %, v případě nejméně ustálené skupiny neopakujících se žalmů je jen o málo vyšší (26 % u substantiv a 32 % u sloves). To poukazuje na rozdílný přístup druhého a třetího překladatele: zatímco druhý se pokouší o inovativnější a výlučnější podobu, v případě třetího se jako hlavní ambice jeví předložit uživateli v prvé řadě jasnou a srozumitelnou podobu textu – srov. »laboravi« *Ps* 6,7: »usiloval sem« *ŽaltWittb*, »dělal sem« *ŽaltKlem*, »pracoval sem« *BiblBosk*; »rigabo« *Ps* 6,7: »uvlaži« *ŽaltWittb*, »pláču« *ŽaltKlem*, »svlažím« *BiblBosk*; »maxillas« *Ps* 31,9: »líci« *ŽaltWittb*, »obličěje« *ŽaltKlem*, »čelisti« *BiblBosk*; »in conveniendo« *Ps* 101,23: »ve snímáňú« *ŽaltWittb*, »v sebráňú« *ŽaltKlem*, »aby se sešli« *BiblBosk*.

3.3 Čtvrtý žaltářní překlad: vztah k starším zněním

Čtvrtý překlad, vznikající v osmdesátých letech 15. století jako podklad pro první tištěnou verzi žaltáře (➢ Obr. 1), je pro náš průzkum stěžejní. Výlučnost této verze naznačila již některá výše zmíněná porovnání, především však zjištění, že v případě čtvrtého překladu nebyl pozorován výraznější rozdíl mezi jednotlivými typy žalmů[9] – zdá se, že celý žaltář byl čtvrtým překladatelem přepracován soustavněji a bez výraznějšího ohledu na dosavadní tradici (➢ Graf 3a-b).

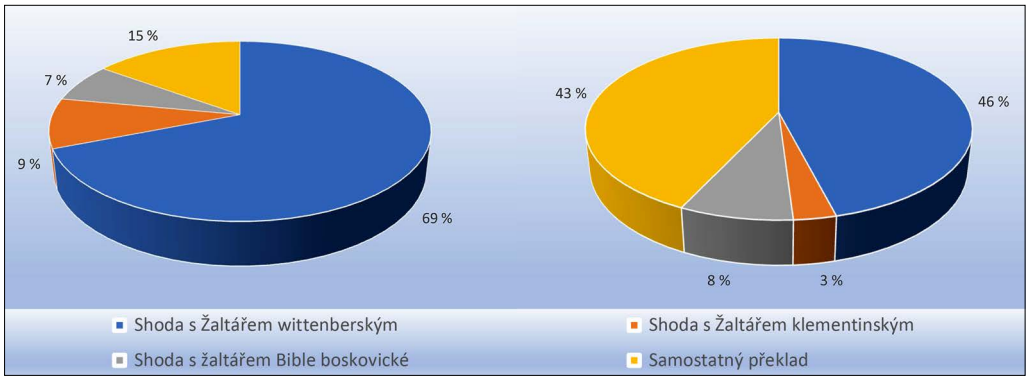

Graf 3a-b: **Ukázka srovnání nejustálenější a nejméně ustálené skupiny *Žaltáře prvního tištěného* (1487) ve vztahu ke starším překladům: a) frekventované žalmy; b) málo frekventované žalmy**

Velký důraz byl kladen především na jeho slovesnou složku: zatímco v případě substantiv míra vlivu nejstaršího překladu klesá oproti předchozím verzím jen mírně a pohybuje se ve všech sledovaných typech žalmů na stabilní výši (cca 65 %), v případě sloves se tento poměr velmi

[8] Tj. »Hospodin v hněvu svém zamútí jě i slepce jě oheň.«

[9] V případě substantiv byl rozdíl mezi frekventovanými a méně frekventovanými žalmy 8 %, u sloves nebyl zaznamenán rozdíl žádný.

 © Association for Central European Cultural Studies

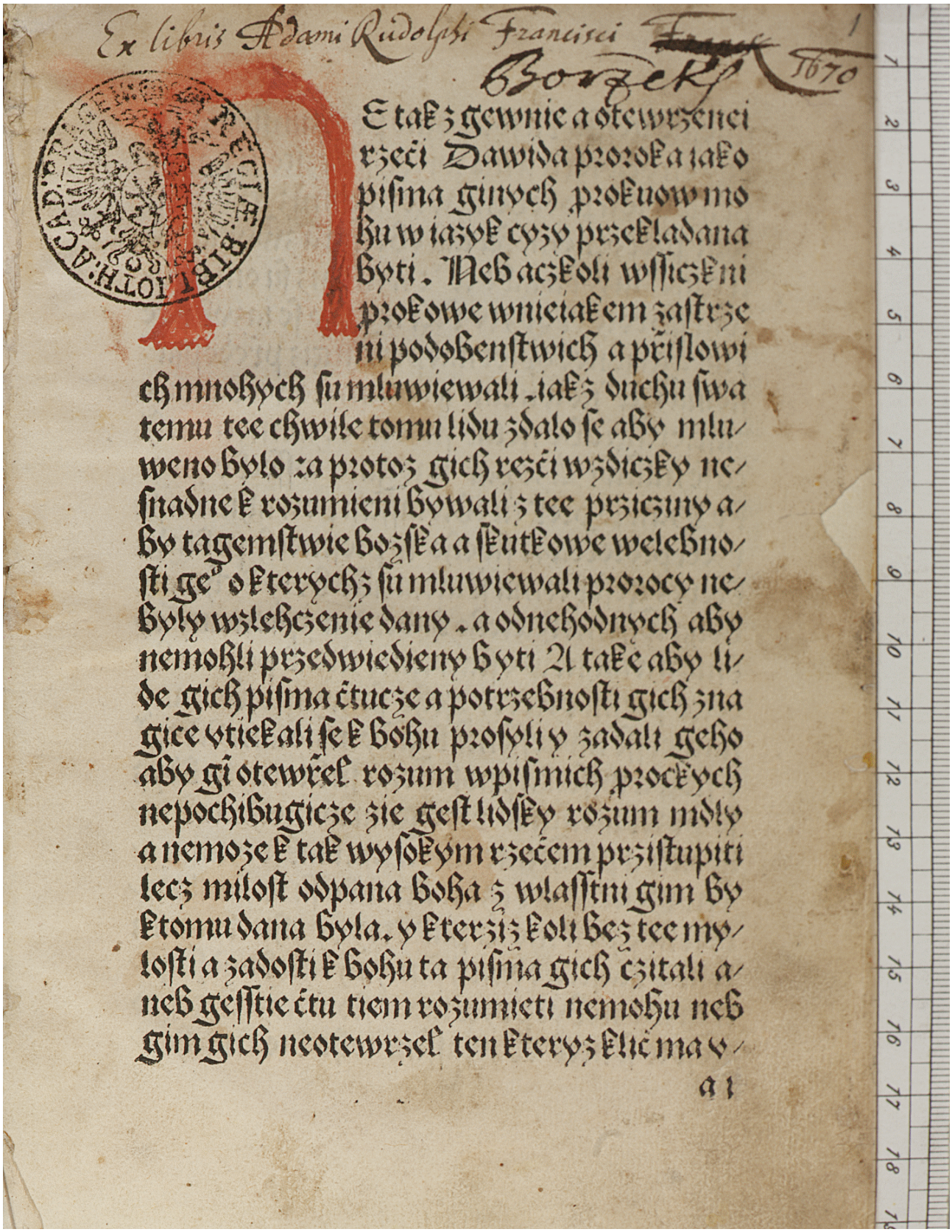

Obr. 1: **Úvodní strana nejstaršího českého tištěného žaltáře z roku 1487, Praha: Národní knihovna ČR, sign. 41 G 80, f. a1r**

výrazně snižuje a nedosahuje ani 50 % (ve shodě s nejstarším překladem byly v případě sloves překládány především nejzákladnější biblické termíny jako »benedicere« – »požehnati« (srov. *Ps* 66,8) a »iudicare« – »súditi« (srov. *Ps* 66,5) a slova patřící do jádra slovní zásoby jako »exaudire« – »uslyšěti« (srov. *Ps* 101,2), »manducare« – »jiesti« (srov. *Ps* 101,10) apod.

Větší podobnost nebyla nalezena ani při srovnání s překladem druhým. Naopak. Celková výše shody obou překladů je ještě o něco nižší, než tomu bylo v případě překladu třetího (v žádném typu žalmů nedosahuje ani 10 %). Čtvrtý překlad ponechává jen ty úpravy druhého

© Association for Central European Cultural Studies

překladatele, v nichž byly pouze nahrazovány zastarávající či chybná znění nejstaršího překladu – většinou jsou to místa překládaná shodně i překladem třetím, srov. např. »dirigis« *Ps* 66,5: »opravuješ« *ŽaltWittb*, »zpravuješ« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, *ŽaltTisk*; »passer« *Ps* 101,8: »vranec« *ŽaltWittb*, »vrabec« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, *ŽaltTisk*; »fundasti« *Ps* 101,26: »si stvořil« *ŽaltWittb*, »si založil« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, *ŽaltTisk*; »in benedictionem« *Ps* 20,7: »u bláhanie« *ŽaltWittb*, »u požehnánie« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, *ŽaltTisk*.

Také třetí překlad se na první pohled nejeví jako příliš blízký překladu čtvrtému. Nově přeložené výrazy třetího překladu tvoří pouze zhruba 10 % všech substantiv a sloves obsažených ve sledovaných žalmech čtvrtého překladu. Vzhledem k celkově nižší inovativnosti třetího překladu se ovšem jedná téměř o 50 % všech třetím překladem nově přeložených substantiv – ve shodě s třetím překladem jsou tak překládána např. místa jako »vultum« *Ps* 20,13: »obličěj« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, »tvář« *BiblBosk*, *ŽaltTisk*; »gentes« *Ps* 66,5: »vlasti« *ŽaltWittb*, »národy« *ŽaltKlem*, »pohany« *BiblBosk*, *ŽaltTisk*; »iniquitatem« *Ps* 6,9: »nepravedlnosti« *ŽaltWittb*, »zlost« *ŽaltKlem*, »nepravost« *BiblBosk*, *ŽaltTisk*. V případě sloves je ovšem tento vztah mnohem slabší a dosahuje pouze k 25 % – ve shodě s třetím překladem je překládáno např. »non fraudasti« *Ps* 20,3: »neselstil si« *ŽaltWittb*, »nepřělstil si« *ŽaltKlem*, »nezklamal si« *BiblBosk*, *ŽaltTisk*; »non commovebitur« *Ps* 20,8: »nezamútí sě« *ŽaltWittb*, »nesmútí sě« *ŽaltKlem*, »nepohne sě« *BiblBosk*, *ŽaltTisk*. Znovu se tak potvrzuje velký důraz čtvrtého překladu na inovativní překlad slovesné složky. Podíl nově přeložených slovesných výrazů ve všech skupinách převyšuje 35 % a je tak nejvyšší mezi všemi staročeskými žaltářními překlady. Poprvé jsou tak měněny i dosud ustálené biblické termíny jako »misereatur« *Ps* 66,2: »smilovati sě« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, »slituj sě« *ŽaltTisk*; »laetentur« *Ps* 66,5: »radujte sě« *ŽaltWittb*, *BiblBosk*, podobně *ŽaltKlem*, »těštež sě« *ŽaltTisk*; »metuant« *Ps* 66,8: »bojte sě« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, »strachujte sě« *ŽaltTisk*; »petiit« *Ps* 20,5: »prosil« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, »žádal« *ŽaltTisk*; »in saeculi« *Ps* 20,5: »na věky« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, »na věčnost« *ŽaltTisk*; »sperat« *Ps* 20,8: »úfá« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, »doufánie má« *ŽaltTisk*).

Vzhledem k těmto okolnostem je možné čtvrtý žaltářní překlad označit za velmi inovativní a svébytné dílo, jen částečně se opírající o starší překlady. Spíše se zdá, že svým charakterem již předznamenává období následující. Ostatně jedná se o první staročeský žaltář, který souhrnně zachycuje také stručné obsahy předcházející jednotlivé žalmy a z vlastních slov překladatelových také víme, že při překladu přihlížel mj. k latinskému *Psalteriu iuxta Hebraeos*.[10]

[10] Srov. předmluvu (*ŽaltTisk*, f. a2^{r}): »A jestliže by tuto někde změněná slova našel [...], to znaj, z tohoto, že jest přišlo, nahlédal sem někde, kde jest ovšem bylo zastieněno, v žaltář vykládaný od svatého Jeronýma z řeči židovské [...].«

© Association for Central European Cultural Studies

Kateřina VOLEKOVÁ
Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Překlad latinského adnominálního genitivu v prvním tištěném českém žaltáři (1487)*

Translation of the Latin adnominal genitive in the first printed Czech Psalter (1487)

The article focuses on the translation choices of the Latin adnominal genitive in the fourth translation of the Psalter into Czech from the 1480s. The author draws comparisons with the previous Old Czech translations of the Psalms. An inherited Slavic tendency to express the category of attributivity using the congruent adjective was very strong in the earliest Psalters and manifested itself in the prevalence of Old Czech constructions with a congruent adjective for Latin adnominal genitive phrases. During the 14th and 15th centuries, the attributive adjectives receded slowly and were gradually limited to certain semantic types. Other constructions expressing attributive relationship began to be used more often, of which the adnominal genitive construction was the most widespread. This also applies to the fourth Psalter translation, where the adnominal genitive constructions predominated. At the same time, the translator was looking for other ways of translation; for example, he used an adjacent clause to translate the Latin adnominal genitive and revived the adnominal dative construction *na věky věkóm* to translate the Latin phrase *in saeculum saeculi*.

Keywords: Bible; Psalter; Old Czech; Bible translations; adnominal genitive; category of attributivity; congruent adjective
Number of characters / words: 34 620 / 4 763
Number of figures: 5
Number of tables: 1
Secondary language(s): Old Czech; Latin

Ve staré češtině se užívaly rozličné jazykové prostředky pro překlad latinského adnominálního genitivu, tj. jmenné fráze, kdy je podstatné jméno rozvíjeno jiným jménem v druhém pádu. Ve staročeských překladech žaltáře, z nichž v této studii budeme čerpat materiál, se setkáváme nejméně se sedmi způsoby. Zaprvé se za latinský adnominální genitiv užívá shodný přívlastek, který je vyjádřen buď přídavným jménem vztahovým (např. »ferae silvarum« – »zvieřata lesná«), nebo přídavným jménem přivlastňovacím (např. »manus peccatoris« – »ruka hřiešníkova«), nebo účelovým participiem (např. »oves occisionis« – »ovcě zabijície«). Dále se pak objevuje neshodný přívlastek, který může mít formu substantiva v genitivu (např. »sacrificium laudis« – »obět chvály«), substantiva v dativu (např. »in saeculum saeculi« – »na věky věkóm«), nebo předložkového spojení (např. »ligna silvarum« – »dřievie v lesiech«). Výjimečně je adnominální genitiv převeden vedlejší větou (např. »in funiculo distributionis« – »v provázku, kterýmž bylo děleno«) nebo jiným, volnějším způsobem, např. předložkovým pádem (např. »in conspectu Dei« – »přěd bohem«). V naší analýze se zaměříme na ekvivalenty latinského adnominálního genitivu ve čtvrtém překladu *Kniby žalmů* do češtiny v osmdesátých letech 15. století ve srovnání s předcházejícími staročeskými překlady této biblické knihy.

Nejstarší český překlad žaltáře je datován na přelom 13. a 14. století, do doby, z níž máme dochovány první souvislé české písně a veršované kroniky a překlady latinských legend o světcích. Druhý překlad následuje zhruba o půlstoletí později, v období, kdy díky příznivým podmínkám za vlády Karla IV. se začíná mohutně rozvíjet literární produkce v domácím jazyce a kdy také vzniká první český převod celé *Bible*. V době předreformačních snah na konci 14. století byl žaltář přeložen do češtiny znovu. Tato třetí verze se rozšířila nejvíce: byla přejata do některých biblických rukopisů tzv. druhé redakce staročeského překladu *Bible* a v revidovaném znění se dostala také do biblí náležejících k třetí redakci. Počtvrté byly žalmy přeloženy až pro tisk žaltáře v roce 1487.[1]

[1] Pro potřeby tohoto článku znění jednotlivých staročeských překladů citujeme podle vybraných pramenů: první překlad uvádíme podle *Žaltáře wittenberského* (Wittenberg: Bibliothek des Evangelischen Predigerseminars, sign. A VI 6; dále *ŽaltWittb*); úpravu prvního překladu podle *Žaltáře poděbradského* (Dresden: Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Mscr.Dresd. k. 2; dále *ŽaltPod*); druhý překlad podle *Žaltáře klementinského* (Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 12; dále *ŽaltKlem*); úpravu druhého překladu podle *Žaltáře kapitulního* (Praha: Knihovna Národního muzea, sign. I E 65; dále *ŽaltKap*); třetí překlad podle *Bible boskovické* (Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 3, ff. 235r-264r; dále *BiblBosk*); úpravu třetího překladu podle *Bible padeřovské* (Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 1175; dále *BiblPad*); čtvrtý překlad podle prvního tištěného českého *Žaltáře* (Praha: [Tiskař Žaltáře (tj. Martin z Tišnova?)], 1487, *GW* M36275, *ISTC* ip01069500, *Knihopis* INC011, https://aleph.nkp.cz/F/?func=-direct&doc_number=000019437&local_base=KPS, dále *ŽaltTisk* (použitý exemplář: Praha: Národní knihovna České republiky, sign. 41 G 80).

* Příspěvek vznikl s podporou projektu GA ČR 20-06229S *První tištěný staročeský žaltář (filologická analýza a kritická edice)*. Práce používá data a nástroje *Vokabuláře webového*, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

© Association for Central European Cultural Studies

V jednotlivých překladech staročeských žalmů se zastoupení jazykových prostředků pro latinský adnominální genitiv velmi liší. Pro nejstarší období je charakteristický překlad do češtiny pomocí shodného adjektivního přívlastku, což je dáno tím, že ve staré češtině byla stále silná tendence k vyjadřování přináležitosti shodným přívlastkem, kterou čeština zdědila z praslovanštiny a která pozvolna slábla.[2] Adjektivem se v nejstarším překladu žaltáře mohly vyjadřovat různé sémantické typy latinského genitivu:[3] subjektový genitiv (např. »gressus hominis« *Ps* 36,23:[4] »chodové člověčí« *ŽaltWittb*), objektový genitiv (např. »cum incenso arietum« *Ps* 65,15: »se žžením beraním« *ŽaltWittb*), posesivní genitiv (např. »vas figuli« *Ps* 2,9: »sud hrnčieřový« *ŽaltWittb*), genitiv přináležitosti (např. »pisces maris« *Ps* 8,9: »ryby mořské« *ŽaltWittb*), genitiv nositele vlastnosti (např. »pulchritudo agri« *Ps* 49,11: »krása rolská« *ŽaltWittb*), genitiv vlastnosti (např. »rex gloriae« *Ps* 23,7: »král slavný« *ŽaltWittb*), partitivní genitiv (např. »partes vulpium« *Ps* 62,11: »čiesti liščie« *ŽaltWittb*), genitiv definiční (např. »escam panis« *Ps* 13,4: »kirmi chlebnú« *ŽaltWittb*), genitiv vysvětlovací (např. »umbra mortis« *Ps* 43,2: »stieň smirtedlný« *ŽaltWittb*) a genitiv stupňovací (např. »Deus deorum« *Ps* 49,1: »bóh bohový« *ŽaltWittb*). Naopak vztahové adjektivum se zpravidla neužívá v rozvitých jmenných frázích (např. »cornu salutis meae« *Ps* 17,3: »roh spasení mého« *ŽaltWittb*) a v případech slov, od nichž nelze takové adjektivum vytvořit, jako jsou zpodstatnělá adjektiva a participia (např. »in consilio impiorum« *Ps* 1,1: »po radě nemilostivých« *ŽaltWittb*, »concilium malignantium« *Ps* 21,17: »viece zlobivých« *ŽaltWittb*). V těchto případech bývá užívána genitivní fráze.[5]

Jak jsou jednotlivé sémantické typy latinského adnominálního genitivu zastoupeny v prvním českém překladu žalmů a jakými prostředky jsou v češtině vyjádřeny, ukazuje přehledově ➢ Graf 1.[6] Ve zkoumaném materiálu převažuje genitiv přináležitosti, který je do češtiny

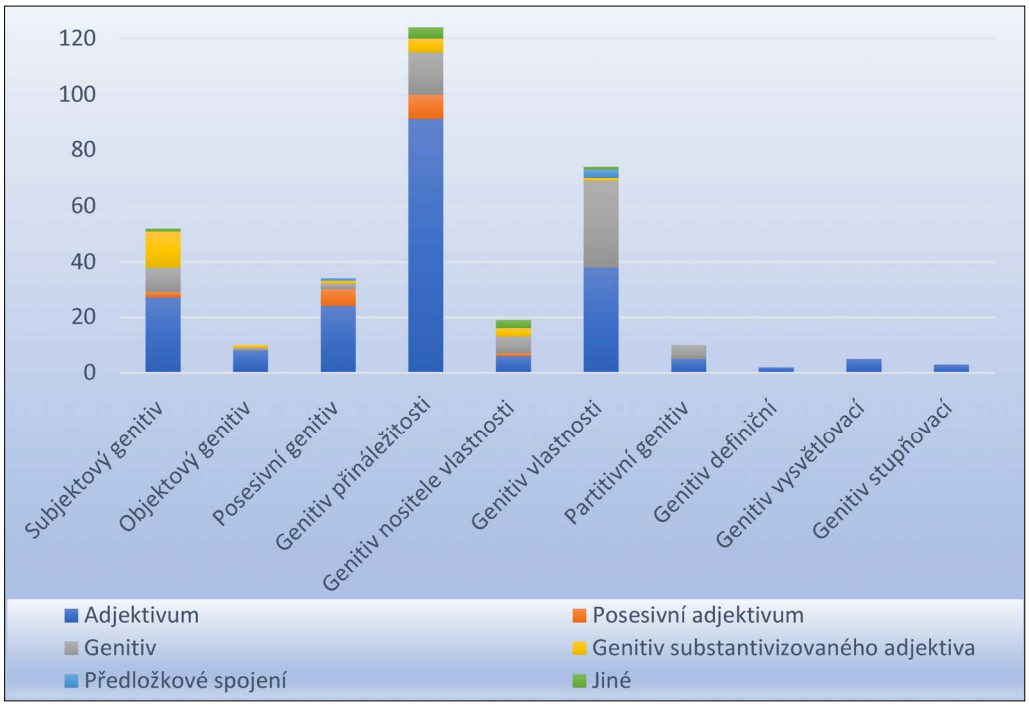

Graf 1: **Prostředky vyjádření latinského adnominálního genitivu v prvním českém překladu žaltáře podle sémantických typů**

[2] GEBAUER, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého*, IV: *Skladba*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, s. 160; LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historický vývoj češtiny*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, [2]1986, s. 360; KOMÁREK, Miroslav: *Dějiny českého jazyka*, Brno: Host, 2012, s. 20; BLÁHA, Ondřej – JANEČKA, Martin: *Genitiv adnominální v češtině: Vývoj a současný stav*, Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty UP, 2020, s. 29.

[3] Bylo použito sémantické dělení českého genitivu podle Petra Karlíka, srov. KARLÍK, Petr: *Ke klasifikaci genitivu adnominálního*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada jazykovědná, A 46 (1998), s. 121-130, https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/100314; BLÁHA – JANEČKA, *Genitiv adnominální v češtině* (➢ pozn. 2), s. 31.

[4] V číslování žalmů se přidržujeme latinské *Vulgáty Clementiny*, která užívá řecký systém.

[5] Podobné podmínky pro užívání adnominálního genitivu stanovuje na staroslověnském materiálu VEČERKA, Radoslav: *Ke konkurenci adnominálního genitivu a adjektiva ve staroslověnštině*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, řada jazykovědná, A 6 (1957), s. 25-38, zde s. 27-28, https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/100677.

[6] Vzorek zahrnuje celkem 336 jednoduchých jmenných frází z žalmů 1-100. Ze vzorku byly vyřazeny adnominální genitivy proprií (např. »semen Iacob«).

 © Association for Central European Cultural Studies

překládán ve většině případů shodným přívlastkem, buď adjektivem vztahovým, nebo posesivním (např. »fines terrae« *Ps* 66,8: »kraji zemščí« *ŽaltWittb*, »a facie ignis« *Ps* 67,3: »ot obličějě ohňova« *ŽaltWittb*; v grafu značeno odstíny modré barvy). Neshodný přívlastek ve formě genitivu se naopak častěji objevuje v překladu latinského subjektového genitivu (např. »in illuminatione ignis« *Ps* 77,14: »v svieceňú ohně« *ŽaltWittb*) nebo genitivu vlastnosti (např. »in die tribulationis« *Ps* 19,2: »v den smúcenie« *ŽaltWittb*), kde dosahuje téměř poloviny případů (značeno odstíny šedé barvy). Předložkové spojení se v prvním překladu žaltáře užívá velmi zřídka, nejvíce v latinských jmenných frázích s genitivem vlastnosti (např. »virga directionis« *Ps* 44,7: »prut na opravenie« *ŽaltWittb*). Latinské genitivy definiční, vysvětlovací a stupňovací jsou překládány výhradně vztahovým adjektivem.

Během 14. a 15. století došlo k proměně v překládání latinského adnominálního genitivu. Ve staročeských textech se postupně prosazuje adnominální genitiv na úkor shodného přídavného jména. Jak upozornila Alena Fiedlerová v kandidátské práci o denominálních vztahových adjektivech ve staré češtině, tendence k vyjádření přináležitosti shodným adjektivním přívlastkem trvala do první poloviny 15. století.[7] V biblických redakcích se frekvence užívání adjektiv výrazně změnila ve druhé a třetí redakci,[8] kdy zároveň dochází k vyhranění funkcí denominálních vztahových adjektiv. Výsledek procesu je pak vidět na textu čtvrté redakce staročeského překladu *Bible* z konce 15. století, který se v mnohém již blíží dnešnímu stavu.

V žaltářích změna frekvence užívání vztahových adjektiv za latinský adnominální genitiv přichází již v druhém překladu žaltáře, tedy kolem poloviny 14. století, v době vzniku nejstaršího celého překladu *Bible* do češtiny (➢ Graf 2). Rozdíl v užívání shodného adjektivního přívlastku mezi prvním a druhým překladem žalmů je výrazný: zatímco v nejstarším žaltáři bylo adjektivum užito v 69 % a adnominální genitiv v 28 % případů, v druhém překladu žaltáře se adjektivum vyskytovalo v 36 % a genitiv v 62 % případů. Tuto změnu můžeme bezpochyby vysvětlit povahou druhého překladu, kdy se překladatel více přimyká k latinské předloze a častěji se uchyluje k doslovnému překladu. Děje se tomu jak na úrovni slova nápodobou slovotvorné struktury latinského výrazu (např. »in vociferatione« *Ps* 32,3: »v hlasonošiech« *ŽaltKlem*), tak i na úrovni slovních spojení napodobováním celých frází,[9] v našem případě adnominálního genitivu. Následující pokles užívání denominálních vztahových adjektiv za latinský adnominální genitiv je od druhého ke čtvrtému překladu víceméně pozvolný: užití adjektiva klesá ve třetím překladu na 23 % a ve čtvrtém na 19 % a užití genitivu stoupá ze 72 % případů ve třetím překladu na konečných 76 % ve čtvrtém překladu žaltáře. Zároveň s poklesem zastoupení adjektiv roste ve třetím a čtvrtém překladu užití jiných výrazových prostředků, a to předložkového spojení a vedlejší věty.

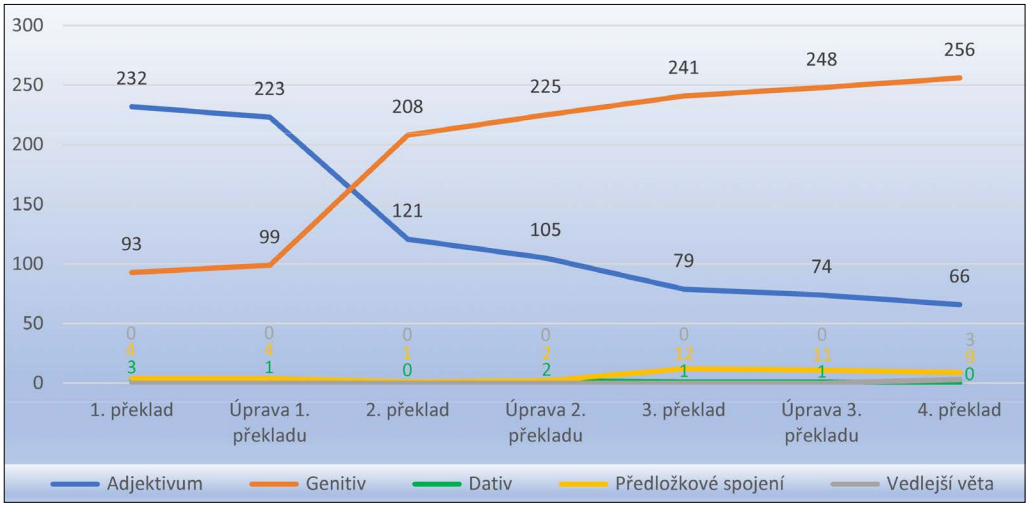

Graf 2: **Konkurence adjektiva a genitivu v staročeských žaltářích do roku 1500**

Čtvrtý překlad žalmů v prvním tištěném žaltáři upřednostňuje v jmenných frázích genitivní vyjádření (např. »vas figuli« *Ps* 2,9: »nádobu hrnčíře« *ŽaltTisk*, »fines terrae« *Ps* 66,8: »končiny

[7] FIEDLEROVÁ, Alena: *Denominativní vztahová adjektiva ve staré češtině*, nepublikovaná kandidátská disertační práce, Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1977, s. 57.

[8] Srov. též KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím: Vyšehrad, 1997, s. 69.

[9] KYAS, Vladimír: *Česká předloha staropolského žaltáře*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 12-13; KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (➢ pozn. 8), s. 33.

© Association for Central European Cultural Studies

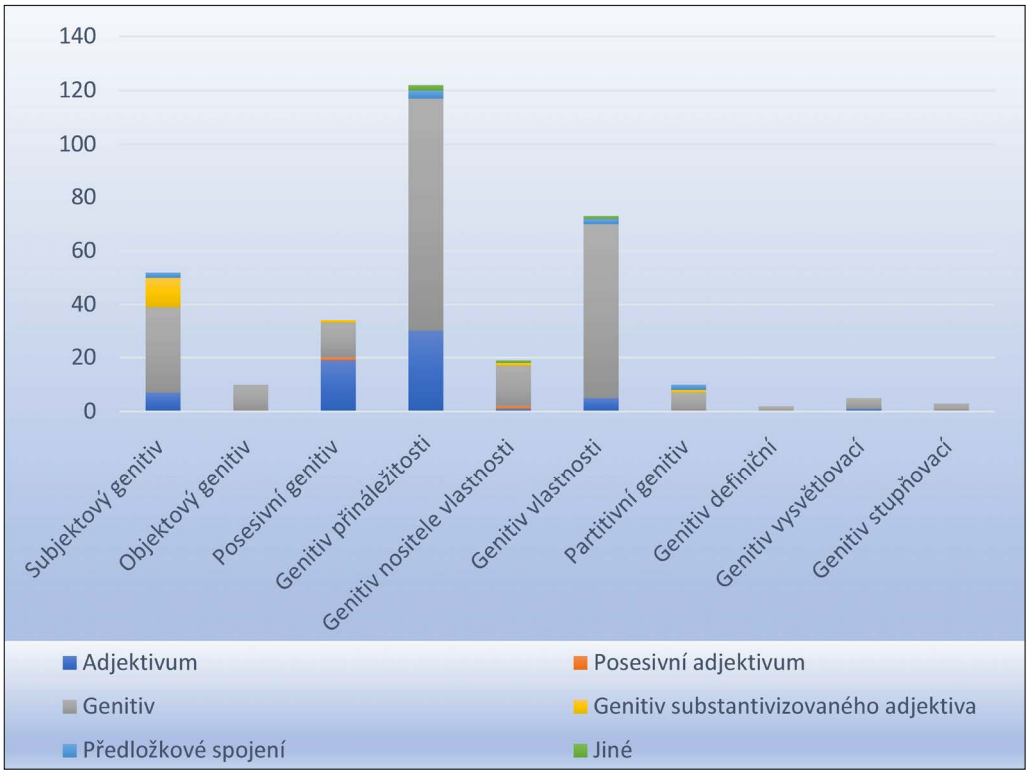

Graf 3: **Prostředky vyjádření latinského adnominálního genitivu v čtvrtém českém překladu žaltáře podle sémantických typů**

země« *ŽaltTisk*, »a facie ignis« *Ps* 67,3: »od tváři ohně« *ŽaltTisk*). Týká se to všech sémantických typů s výjimkou posesivního genitivu, kde převažuje denominální vztahové adjektivum (např. »filii hominum« *Ps* 61,10: »synové lidští« *ŽaltTisk*; v ➢ Grafu 3 značeno modrou barvou). Jedná se zároveň o jediný typ latinského genitivu, pro který je ve čtvrtém překladu užito posesivního adjektiva, a to v případě přivlastnění individuu (značeno světle modrou barvou).

Přináležitost jednotlivci je v nejstarším žaltáři zpravidla vyjádřena přídavným jménem přivlastňovacím, odvozeným od podstatného jména mužského rodu příponou *-óv* a skloňovaným podle jmenné deklinace (např. »brachium peccatoris« *Ps* 9,36: »rámě hřiešníkovo« *ŽaltWittb*).[10] Ve čtvrtém překladu není tento způsob individuálního přivlastňování kromě vlastních jmen užíván, v naprosté většině se vyjadřuje genitivem substantiva (např. »brachium peccatoris« *Ps* 9,36: »rámě hřiešníka« *ŽaltTisk*) a výjimku tvoří jen výraz »králóv«. Toto posesivní adjektivum odvozené od apelativa »král« je užíváno vedle adjektiva »královský« za genitivy latinského substantiva »rex« (např. »honor regis« *Ps* 98,4: »počestnost králova« *ŽaltTisk*). Běžným prostředkem jsou posesivní adjektiva pouze pro vyjadřování přináležitosti k propriím (např. »semen Iacob« *Ps* 21,24: »plémě Jákobovo« *ŽaltTisk*).

Stejně jako ve většině českých žaltářů chybějí v čtvrtém překladu odvozeniny od substantiv ženského rodu příponou *-in*.[11] Jediným dokladem na výskyt tohoto slovotvorného prostředku je posesivní adjektivum »Judin«, odvozené od a-kmenového maskulina »Juda«, které se několikrát objevuje v prvním překladu a v *Žaltáři poděbradském* za latinský genitiv »Iuda« (»filiae Iudae« *Ps* 96,8: »dcery Judiny« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*).[12]

Počtem výskytů je vztahové adjektivum v prvním tištěném žaltáři nejvíce zastoupeno ve frázích za latinský genitiv přináležitosti. Ve shodě se současnou češtinou jsou adjektivy pravidelně překládány latinské genitivy přináležitosti »caeli« a »mari« (např. »ianuas caeli« *Ps* 77,23: »brány nebeské« *ŽaltTisk*, »arenam maris« *Ps* 77,27: »piesek mořský« *ŽaltTisk*), zatímco u geni-

[10] S posesivními adjektivy se v prvním překladu několikrát setkáme i v rozvitých frázích (»nomini Domini altissimi« *Ps* 12,6: »jménu **hospodinovu** vysokému« *ŽaltWittb*; »splendor Domini Dei nostri« *Ps* 89,17: »světlost **hospodinova** boha našeho« *ŽaltWittb*).

[11] Podobný jev, tedy absenci posesivních adjektiv odvozených od feminin konstatovala i Gabriela Studená ve své diplomové práci, ve které zkoumala jména vyjadřující přináležitost ve staročeských překladech *Bible*; STUDENÁ, Gabriela: *Jména vyjadřující přináležitost ve staročeských překladech bible*, bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2013, s. 9.

[12] Dvakrát se objevuje za latinské nesklonné »Iuda«: »tribum Iuda« *Ps* 77,68: »pokolenie Judovo« *ŽaltWittb*, *ŽaltKap*, »pokolenie Judovo« *ŽaltKlem*, »pokolenie **Judino**« *ŽaltPod*, »pokolenie Juda« *BiblBosk*, *BiblPad*, *ŽaltTisk*; »civitates Iuda« *Ps* 68,36: »města **Judina**« *ŽaltWittb*, »města Jude« *ŽaltKlem*, »města Judova« *ŽaltKap*, *BiblPad*, »města **Judiny**« *ŽaltPod*, »města Judy« *BiblBosk*, »města judská« *ŽaltTisk*.

 © Association for Central European Cultural Studies

tivů »agri« a »terrae« ekvivalenty v čtvrtém překladu kolísají mezi genitivem (např. »flos agri« *Ps* 102,15: »květ pole« *ŽaltTisk*, »foenum terrae« *Ps* 71,16: »tráva země« *ŽaltTisk*) a adjektivem (např. »bestiae agri« *Ps* 103,11: »šelmy polnie« *ŽaltTisk*, »reges terrae« *Ps* 2,2: »králové zemští« *ŽaltTisk*). Vztažné adjektivum se dále omezeně vyskytuje v jmenných frázích za latinský subjektový genitiv (např. »cogitationes hominum« *Ps* 93,11: »myšlenie lidská« *ŽaltTisk*) a genitiv vlastnosti (např. »turris fortitudinis« *Ps* 60,4: »věže mocná« *ŽaltTisk*), ale většinově je zde zastoupen genitiv. Předložkové spojení pak slouží pro překlad některých případů latinského subjektového genitivu, genitivu vlastnosti a partitivního genitivu (např. »salus hominis« *Ps* 59,13: »spasenie od člověka« *ŽaltTisk*).

Ve čtvrtém překladu se setkáváme jak s přejímáním starších překladatelských řešení, tak s inovativními formami na lexikální a syntaktické rovině. Hlavním inspirativním zdrojem starších překladatelských řešení latinského adnominálního genitivu byl pro první tištěný žaltář třetí překlad, především v úpravě třetí redakce. Je tomu například v případě jmenné fráze s genitivem vlastnosti »verba praecipitationis«, kterou třetí překladatel umně přeložil jako »slova klopotná«, ›slova vedoucí k pádu, zkáze, zhroucení‹. Tento překlad převzala jak třetí redakce, tak následně i první tištěný žaltář. Někdy se čtvrtý překlad vrací k vyjádření pomocí adjektiva, i když třetí překlad měl jmennou frázi s genitivem. Mezi návraty k adjektivnímu vyjádření patří například překlad latinského spojení »in limo profundi«, v němž genitiv »profundi« překládá slovem »hluboký« stejně jako první a druhý překlad žalmů na rozdíl od abstraktního substantiva »hlubokost«, které nacházíme ve třetím překladu. Čtvrtému překladateli v obou uvedených příkladech šlo především o srozumitelnost, ne doslovnost a nápodobu latinské předlohy.

> »verba praecipitationis« *Ps* 51,6: »slova stričenie« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »slova zápovědná« *ŽaltKlem*, »slova svalenie« *ŽaltKap*, »slova **klopotná**« *BiblBosk*, *BiblPad*, *ŽaltTisk*

> »in limo profundi« *Ps* 68,3: »v jílu v hlubokém« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »u bahně hlubokém« *ŽaltKlem*, »v jíle hlubokosti« *ŽaltKap*, »v hlíně hlubokosti« *BiblBosk*, *BiblPad*, »v bahně **hlubokém**« *ŽaltTisk*

Třetí překlad ovlivnil první tištěný žaltář, i co se týče využívání jmenných frází s předložkovým spojením. Zřejmou inspiraci pro překlad latinské fráze »lutum platearum« čtvrtý překladatel čerpal z upraveného znění třetí redakce:

> »lutum platearum« *Ps* 17,43: »bláto uličné« *ŽaltWittb*, *ŽaltKap*, *ŽaltPod*, »bláto čřiedné« *ŽaltKlem*, »bláto **z ulic**« *BiblBosk*, »bláto **z rynkóv**« *BiblPad*, »bláto **na ryncích**« *ŽaltTisk*

Již Alena Fiedlerová upozornila, že v biblických překladech a náboženských textech zůstaly některé archaické fráze, anachronismy podle původního užití atributivních adjektiv.[13] Například v českých biblích 16. a 17. století se ještě objevovaly časté fráze »bázeň boží« a »strach židovský« za latinské genitivy objektové »timor Dei« (›bázeň před Bohem‹) a »metus Iudaeorum« (›strah z Židů‹). S první z těchto frází se setkáme také v žalmech, kde je pravidelně v prvním překladu převáděna jako »strach boží«, v ostatních třech zněních jako »bázn božie«.

> »non est timor Dei« *Ps* 13,3: »nenie strachu božieho« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »nenie bázni božie« *ŽaltKlem*, *BiblBosk*, *BiblPad*, »nenie bázn božie« *ŽaltKap*, »neníť bázně boží« *ŽaltTisk*

Latinský adnominální genitiv »Dei« se obecně v jednoduchých frázích překládá ve všech staročeských zněních shodně adjektivem »boží«. V rozvitých jmenných frázích typu »nomen Dei Iacob« je pak převážně užíván genitiv substantiva »bóh«.

> »nomen Dei Iacob« *Ps* 19,2: »jmě boha Jakubova« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »jmě božie Jákob« *ŽaltKlem*, »jmě božie Jakubovo« *ŽaltKap*, »jméno boha Jakubova« *BiblBosk*, *BiblPad*, »jméno boha Jákobova« *ŽaltTisk*

Jinak se v žaltářích nakládá se spojením »Deus deorum«, ve kterém máme doklad na genitiv stupňovací zvaný též augmentativní či hebrejský. Toto spojení se v žalmech objevuje třikrát: v prvním překladu žalmů se užívá adjektivum »bohový«, zatímco v mladších překladech už se užívá pouze genitiv plurálu »bohóv«. Volba adjektiva »bohový« místo adjektiva »boží« není podle Aleny Fiedlerové náhodná, ale jedná se o záměrné odlišení překladatele, kdy adjektivum »bohový« vyjadřuje přináležitost k bohu pohanskému či k třídě pohanských bohů, zatímco »boží« vyjadřuje vztah k Bohu křesťanskému.[14] Jedná se o jiné řešení, než jaké najdeme v ostatních biblických pramenech, protože v českých celých biblích se fráze »Deus deorum« na jiných

[13] FIEDLEROVÁ, *Denominativní vztahová adjektiva ve staré češtině* (⮜ pozn. 7), s. 66.

[14] Tamtéž, s. 53. Latinský genitiv »deorum« je v prvním překladu převeden též adjektivem stejného významu »božský« (»in synagoga deorum« *Ps* 81,1: »v sboru božském« *ŽaltWittb*).

© Association for Central European Cultural Studies

místech *Starého zákona* (*Dt* 10,17; *Dn* 2,47, 3,90 a 11,36) překládá téměř výhradně předložkovým spojením »bóh nad bohy«.

»Deus deorum« *Ps* 49,1: »bóh bohový« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »bóh bohóv« *ŽaltKlem*, *ŽaltKap*, *BiblBosk*, *BiblPad*, *ŽaltTisk*

Odlišná je situace s latinským genitivem »Domini«, který se sice v žalmech vyskytuje v podobných kontextech jako výraz »Dei«, ale napříč českými překlady neexistuje jednotný překladový ekvivalent (➢ Graf 4). Latinskému »Domini« odpovídá v prvním a třetím překladu zpravidla posesivní adjektivum »hospodinóv«, výjimečně pak vztahové adjektivum »boží«.[15] V druhém překladu žalmů je užíváno výhradně adjektivum »boží«, a proto dochází k situaci, že v tomto znění je užíván stejný český ekvivalent pro oba latinské genitivy »Domini« i »Dei«. V kontextu českých biblických překladů to není neobvyklá situace, stejný ekvivalent »boží« najdeme i v druhé redakci staročeského překladu bible, která jím nahrazuje původní »hospodinóv« z první redakce.[16] Od úpravy žaltáře třetí redakce se pak za latinské »Domini« šíří ekvivalent »páně«, ustrnulý tvar původního adjektiva »páň«; v tištěném žaltáři je tento archaický tvar »páně« užíván výhradně.

»lex Domini« *Ps* 18,8: »zákon hospodinóv« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »ustavenie božie« *ŽaltKlem*, »zákon boží« *ŽaltKap*, *BiblBosk*, »zákon **páně**« *BiblPad*, *ŽaltTisk*

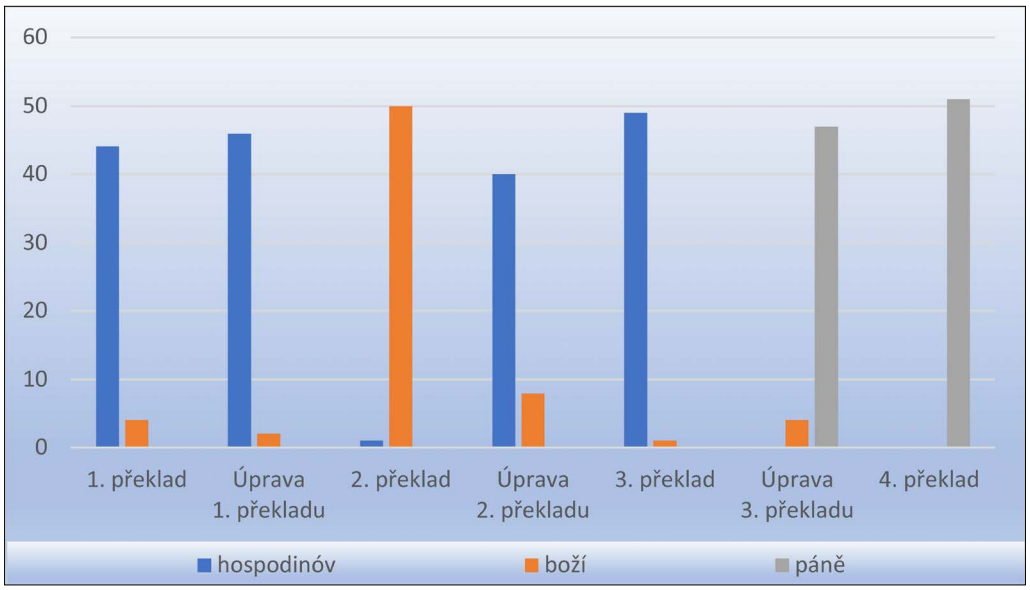

Graf 4: **Překlad adnominálního genitivu »Domini« v staročeských žaltářích**

Dalším archaickým prvkem v prvním tištěném žaltáři je jmenná fráze s adnominálním dativem »na věky věkóm«. Adnominální dativ je obecně ve staré češtině okrajovým jevem. V západoslovanských a východoslovanských jazycích je zaznamenáno užívání adnominálního vztahového dativu v jejich nejstarším období, avšak tento syntaktický prostředek v nich mizí nebo z něj zůstávají omezené relikty v některých dialektech a většina funkcí dativu pak přechází na adnominální genitiv. Naopak v jihoslovanských jazycích se adnominální dativ v posesivní funkci rozvinul, v některých jazycích (bulharštině, makedonštině, srbštině a chorvatštině) setrvává dodnes. Rozšířen byl adnominální dativ i ve staroslověnštině, což bývá hodnoceno jako projev jihoslovanského vlivu na staroslověnštinu.[17]

Adnominální dativ není ve staré češtině příliš produktivní a ustupuje. Jako relikt pak v češtině zůstávají jistá ustálená spojení, která se nacházejí primárně v biblických textech církevněslovanských a která mohla být do staré češtiny přejata ze starších období prostřednictvím církevněslovanského jazyka a být v jistém smyslu součástí křesťanské terminologie, která měla kořeny v staroslověnštině a církevní slovanštině. K tradovaným ustáleným spojením patří fráze

[15] U případů s adjektivem »boží« nelze vyloučit, že v latinské předloze stálo místo »Domini« slovo »Dei«, neboť tyto výrazy se v rukopisech zkracovaly velmi podobnou zkratkou.

[16] Srov. KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*, Praha: Academia, 1971, s. 32; KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (➢ pozn. 8), s. 69. Už v částech první redakce staročeského překladu *Bible*, které tlumočil neznámý dominikán, nacházíme také ekvivalent »boží« za latinské »Domini«, srov. KYAS, *První český překlad bible*, s. 30, 50.

[17] VEČERKA, Radoslav: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*, II: *Die innere Satzstruktur*, Freiburg im Breisgau: U. W. Weiher, 1993, s. 195-198.

 © Association for Central European Cultural Studies

s gradačním dativem »na věky věkóm« (»in saeculum saeculi«), fráze s dativem objektovým »otpuščenie hřiechóm« (»remissio peccatorum«) a spojení s dativem subjektovým »škřehot zubóm« (»stridor dentium«).[18] Poslední dvě fráze neznáme z žaltářů, ale z jiných míst *Bible*.

Ve staročeských žaltářích se s adnominálním dativem kromě spojení »na věky věkóm« setkáme výjimečně. V nejstarším žaltáři se dativ objevuje v nejasných kontextech, kde není zřejmé, zda jde o dativ adnominální, nebo adverbální, tedy slovesný dativ nepřímého objektu, kdy je substantivum v dativu chápáno jako příjemce děje (»constitues me in caput gentium« *Ps* 17,44: »postavíš mě v hlavu vlastem« *ŽaltWittb*; »qui volunt pacem servi eius« *Ps* 34,27: »chtie míru sluzě jeho« *ŽaltWittb*), nebo vyjadřuje účel děje (»dedisti nos tamquam oves escarum« *Ps* 43,12: »dal jsi ny jako ovcě kirmiem« *ŽaltWittb*). V *Ps* 139,13 se sporný adnominální či adverbální dativ objevuje i ve druhém a třetím překladu žalmů.

> »faciet Dominus iudicium inopis [inopum *var.*], et vindictam pauperum« *Ps* 139,13: »učiní hospodin súd **nedostatečným** a pomstu **chudým**« *ŽaltWittb*, *ŽaltKlem*, *ŽaltPod*, »učiní hospodin súd **chudým** a pomstu chudých« *ŽaltKap*, »učiní hospodin súd **nuzným** a pomstu **chudým**« *BiblBosk*, »hospodin bude činiti soud nuzného a pomstu chudičkých« *ŽaltTisk*

Adnominální dativ ustupuje rovněž v převodu ustáleného spojení »in saeculum saeculi« (➢ Graf 5). Již v nejstarším žaltáři je jednou nahrazen adnominálním genitivem (»in saeculum saeculi« *Ps* 36,27: »na věky věkóv«) a jednou se objevuje novotvar s duálovou koncovkou *-oma* (»in saeculum saeculi« *Ps* 36,29: »na věky věkoma«), ve zbylých 26 případech je užit dativ. Druhý překlad z poloviny 14. století vazbu adnominálního dativu zachovává, i když ne všude. Výrazně dativ »věkóm« mizí v žaltářích z druhé poloviny 14. století a v pramenech 15. století. V kompilovaném *Žaltáři kapitulním*, který je úpravou druhého překladu, je dativ zachován pouze třikrát (např. »na věk a na věky věkóm« *Ps* 144,2). Jinde je nahrazován adnominálním genitivem v plurálu (např. »u věk věkóv« *Ps* 9,37), resp. se zde objevuje jiné slovo v genitivu: »v svět světa«.[19] Další kompilovaný *Žaltář poděbradský* přichází s inovativním překladem fráze »in saeculum saeculi«, který gradaci vyjadřuje jiným způsobem: místo adnominálního dativu či genitivu se tu opakuje původní základní substantivum, ale v množném čísle (»na věk i věky«).[20]

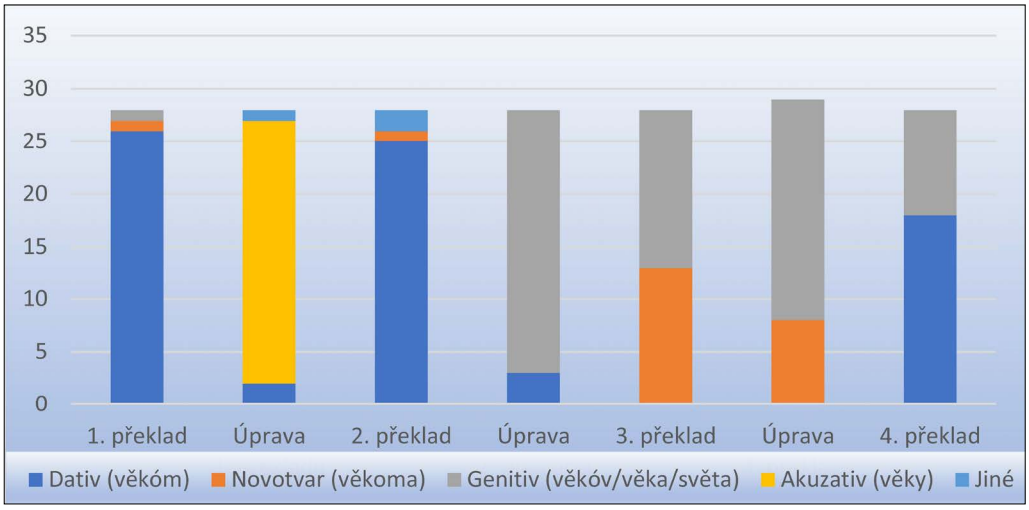

Graf 5: **Překlad fráze »in saeculum saeculi« v staročeských žaltářích**

Jedná se o nápodobu jiných častých latinských spojení podobného významu (»in generatione et generationem« – »v pokolenie až do pokolenie«; »in progenie et progenie« – »v pokolenie i pokolenie«), ale toto řešení zůstalo omezeno jen na tento rukopis. Následující třetí překlad kolísá mezi novotvarem »věkoma« a genitivem v plurálu »věkóv«, podobně i úprava třetí redakce,

[18] VEČERKA, Radoslav: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 121-122; VEPŘEK, Miroslav: *K adnominálnímu dativu ve staroslověnštině a staré češtině*, in: MALČÍK, Petr (ed.) *Vesper Slavicus. Sborník k nedožitým devadesátinám prof. Radoslava Večerky*, Praha: Lidové noviny, 2018, s. 203-211, zde s 210. Někteří badatelé zaujímají zdrženlivý postoj k staroslověnskému původu tohoto prostředku a pokládají ho za původně českou vazbu, kterou staroslověnština jen pomohla udržet, srov. VYKYPĚL, Bohumil: *Potenciální nelexikální paleoslovenismy ve staré češtině*, in: Slovo 69 (2019), s. 211-224, zde s. 215-216, https://doi.org/10.31745/s.69.6; VYKYPĚL, Bohumil – KARLÍKOVÁ, Helena – JANYŠKOVÁ, Ilona – BOČEK Vít: *Staroslověnské dědictví ve staré češtině*, Praha: NLN, 2021, s. 165.

[19] Stejný lexém svět za latinské »saeculum« užívá i překladatel druhé části epištol první redakce, srov. KYAS, *První český překlad bible* (➢ pozn. 16), s. 45.

[20] Tato fráze se v textu pak objevuje i v zjednodušené podobě bez spojky: »na věk věky«.

© Association for Central European Cultural Studies

která se přiklání spíše ke genitivu »věkóv«. Ve čtvrtém překladu pak převládá vazba dativní »na věky věkuom«, běžná v žaltářích 14. století, nad genitivní »na věky věkuov« a novotvar »věkoma« se neužívá vůbec.

Kromě oživování vybraných archaismů se čtvrtý překladatel žaltáře uchyluje k novým překladatelským řešením latinského adnominálního genitivu. K inovacím na lexikální rovině v prvním tištěném žaltáři patří například adjektivum »řeřavý«, jde o volný překlad za latinský genitiv »ignis«. Starší překlady mají buď posesivní adjektivum »ohňóv« (první překlad), adjektivum »ohnivý« (úprava prvního překladu) či »ohenný« (druhý překlad), nebo genitiv »ohně« (třetí překlad).

> »carbones ignis« *Ps* 17,13: »uhlé ohňovo« *ŽaltWittb*, »žeřevie ohenné« *ŽaltKlem*, *ŽaltKap*, »uhlé ohnivé« *ŽaltPod*, »uhlé ohně« *BiblBosk*, *BiblPad*, »uhlé **řeřavé**« *ŽaltTisk*

V jmenných frázích se vztahovými adjektivy se také výjimečně setkáme s hapax legomeny, tj. ojedinělými slovy doloženými jen jednou a neznámými z jiných staročeských památek. Podnětem pro jejich tvoření byla právě snaha o vyjádření přináležitosti denominálním vztahovým adjektivem, zároveň zde působila ještě silná sémantická nevyhraněnost slovotvorných sufixů. Zvláště v mladších žaltářích 14. století se s ojedinělými adjektivy setkáváme překvapivě často. V *Žaltáři kapitulním* užil autor kromě obvyklého adjektiva »nebeský« také ojedinělá adjektiva »neběný« (např. »volatilibus caeli« *Ps* 78,2: »letačkám neběným« *ŽaltKap*) a »nebný« (»ianuas caeli« *Ps* 77,23: »dřvi nebné« *ŽaltKap*) téhož významu. V *Žaltáři poděbradském* se pak objevují například ojedinělá adjektiva »ovečný« s významem ›ovčí‹ (»de gregibus ovium« *Ps* 77,70: »z stád ovečných« *ŽaltPod*) a »púščinný« s významem ›pustinný‹ (»pellicano solitudinis« *Ps* 101,7: »pelikánovi púščinnému« *ŽaltPod*; ➢ Obr. 1). Ve čtvrtém překladu je hapax legomenem slovo »vlasatý« (›vlasový‹), které je jinak ve staré češtině doloženo jen jako vlastní jméno osobní.

> »verticem capilli« *Ps* 67,22: »virch vlasový« *ŽaltWittb*, »vrch vlasóv« *ŽaltKlem*, »vrch vlasa« *ŽaltKap*, *ŽaltPod*, *BiblBosk*, *BiblPad*, »vrch **vlasatý**« *ŽaltTisk*

S novým překladovým řešením se v prvním tištěném žaltáři setkáme i v tlumočení fráze »Dominus virtutum«, respektive »Deus virtutum« (➢ Tab. 1). Toto spojení je ve starších překladech nejčastěji převáděno doslovně »hospodin/pán/bóh mocí«, ale v prvním žaltáři je najdeme pouze dvakrát. Pro nejstarší překlad je charakteristická variantnost v převádění této fráze, a to šesti různými způsoby. Tento jev můžeme pokládat za projev tendence k stylové pestrosti, o které mluví Josef Vintr, kdy překladatelé vlivem dobového stylistického úzu »se snažili vyhýbat se v českém textu opakování stejných výrazů«.[21] První překladatel nejčastěji dává přednost frázi »hospodin sil«, poté se u něj objevuje jmenná fráze se shodným přívlastkem »hospodin mocný«. Ostatní překlady žaltáře zpravidla mají dva až tři ekvivalenty za latinské spojení »Dominus/Deus virtutum«, z nichž jak už bylo řečeno, převažuje spojení s genitivem »mocí«. Úprava třetího překladu v biblích třetí redakce zavedla nové předložkové spojení »pán nad mocmi«. Čtvrtý překlad nenavazuje na žádné z předchozích českých pokusů, ale přináší nové řešení, a to »pán/buoh zástupuov« nebo »pán/buoh mocností«.

Tab. 1: **Překlad latinské fráze »Dominus / Deus virtutum« v staročeských žaltářích**

Dominus/Deus virtutum	1. překlad	2. překlad	Úprava 2. překladu	Úprava 1. překladu	3. překlad	Úprava 3. překladu	4. překlad
hospodin/pán/bóh mocí	2	9	13	1	11	10	–
hospodin/pán/bóh mocný	3	3	–	5	3	1	
hospodin/pán/bóh zástupuov	–	–	–	–	–	–	12
hospodin/pán/bóh silný	1	–	–	6	–	–	–
hospodin/pán/bóh sil	5	–	–	–	–	–	–
hospodin/pán/bóh ctností	–	2	1	–	–	–	–
hospodin/pán/bóh nad mocmi	–	–	–	–	–	3	–
hospodin/pán/bóh mocností	–	–	–	–	–	–	2
hospodin/pán/bóh všech sil	2	–	–	1	–	–	–
hospodin/pán/bóh v silách	1	–	–	–	–	–	–
hospodin/pán/bóh síly	–	–	–	1	–	–	–

[21] VINTR, Josef: *Filiační rozbor lexika v žaltáři bible Drážďanské (Jiřímu Daňhelkovi k sedmdesátinám)*, in: Wiener Slavistisches Jahrbuch 34 (1988), s. 137-149, zde s. 139.

 © Association for Central European Cultural Studies

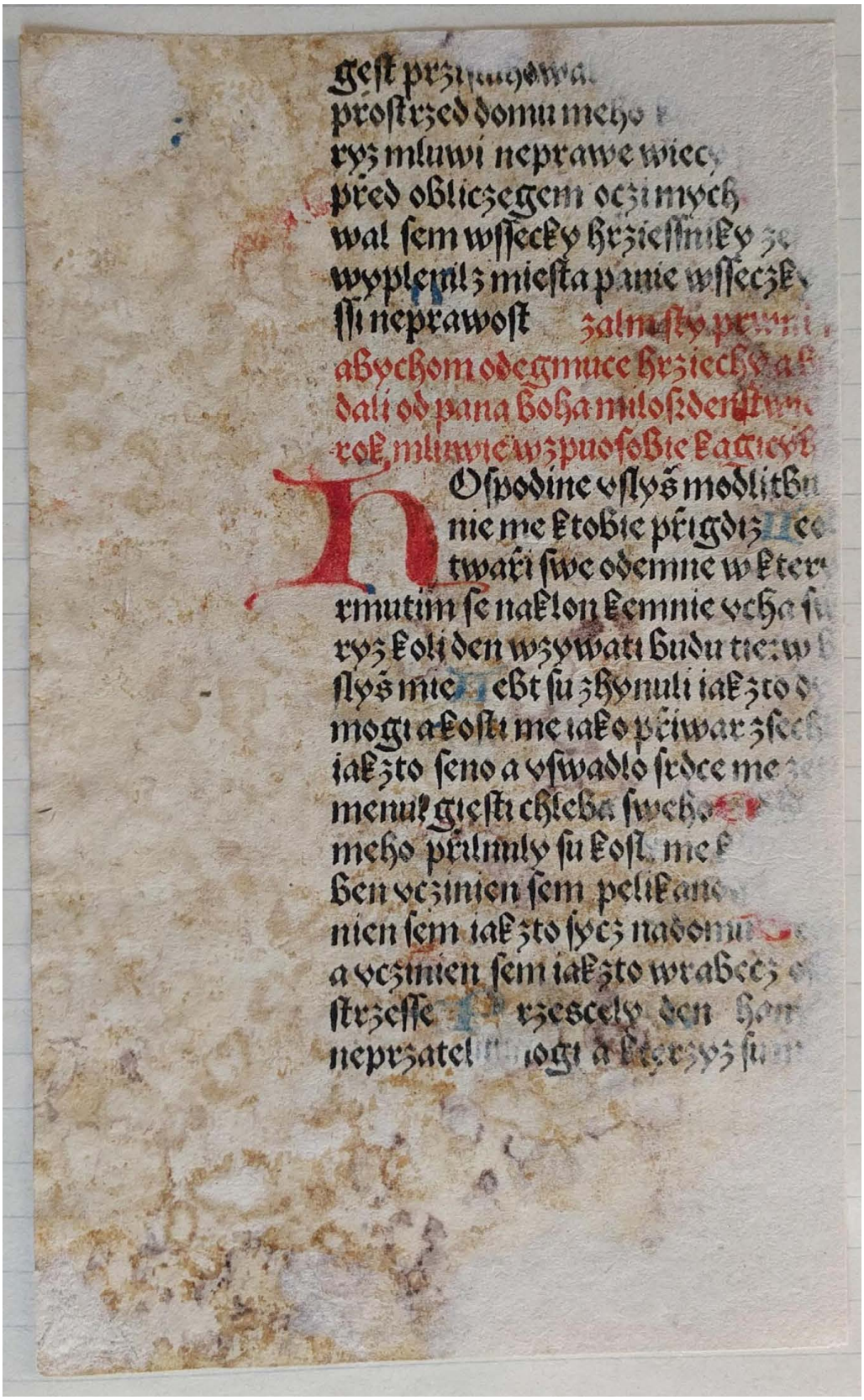

Obr. 1:
Konec 100. a začátek 101. žalmu z nejstaršího českého tištěného žaltáře z roku 1487, Praha: Knihovna Národního muzea, sign. 25 C 52, f. k3v

Na jednom místě prvního tištěného žaltáře nacházíme zvláštní převod latinského adnominálního genitivu. Jedná se o spojení adjektiva a substantiva v převráceném pořádku, kdy původně rozvíjené substantivum je do češtiny přeloženo adjektivem a latinský rozvíjející genitiv se stává rozvíjeným substantivem. Ve frází »in longitudinem dierum« s genitivem nositele vlastnosti je původní vlastnost »longitudo« převedena podle smyslu do češtiny adjektivem »dlúhý« a nositel vlastnosti »dies« substantivem »den«. Starší překlady převádějí toto spojení doslovně jako »v dlúhosti dní/dnóv«.

© Association for Central European Cultural Studies

»in longitudinem dierum« *Ps* 22,6: »v dlúhosti dní« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »v dlúhosti dnóv« *ŽaltKlem*, *ŽaltKap*, *BiblBosk*, *BiblPad*, »za **dlúhých dnuov**« *ŽaltTisk*

Toto ojedinělé novotaření čtvrtého překladu se nesetkalo s přijetím, a ačkoliv fráze »za dlúhých dnuov« byla přetištěna beze změny v celé *Bibli pražské* (1488), hned následující tiskař Martin z Tišnova toto místo v *Bibli kutnohorské* (1489) upravil na tradiční znění »v dlúhosti dnuov«. Přesto se nejedná v kontextu staročeského překladu žaltáře o ojedinělý úkaz. Překlad s převráceným pořádkem nacházíme totiž třikrát i v nejstarším překladu, např. fráze »in ira consummationis« je převedena jako »v hněvném doskončění«, zatímco ostatní překlady mají očekávané fráze s genitivem (»v hněvě svrchovánie«) či se shodným přívlastkem (»v hněvě dospělém«). Stejným způsobem byla přeložena i fráze »in summis montium«, kde vedle prvního překladu (»na najvyšších horách«) se k podobnému převrácenému spojení uchýlil i druhý překlad žalmů (»u vrchních horách«).

»ab altitudine diei« *Ps* 55,4: »ot **vysokého dne**« *ŽaltWittb*, »ot výsosti dne« *ŽaltKlem*, »ot výsosti dnové« *ŽaltKap*, »od výsosti dennéj« *ŽaltPod*, »od vysokosti dne« *BiblBosk*, »pro dlúhost dne« *ŽaltTisk*

»in ira consummationis« *Ps* 58,14: »v **hněvném doskončění**« *ŽaltWittb*, »v hněvě svrchovánie« *ŽaltKlem*, »v hněvě dokonávanie« *ŽaltKap*, »v hněvě dospělém« *ŽaltPod*, »v hněvě skonánie« *BiblBosk*, »v rozhněvání zkaziž je« [!] *ŽaltTisk*

»in summis montium« *Ps* 71,16: »na **najvyšších horách**« *ŽaltWittb*, »u **vrchních horách**« *ŽaltKlem*, »na výšinách hór« *ŽaltKap*, »na **svrchních horách**« *ŽaltPod*, »na vysokostech hor« *BiblBosk*, »po vrších hor« *ŽaltTisk*

Ve čtvrtém překladu žaltáře nacházíme jako ekvivalent latinského adnominálního genitivu několikrát vedlejší větu. S tímto syntaktickým vyjádřením se setkáváme již v dřívějších biblických překladech, kde je užíváno výhradně pro převod latinských participií. Například třetí překlad žaltáře užil vedlejší větu vztažnou pro latinské participium »odiens« (›který nenávidí‹). Toto řešení zůstalo i ve čtvrtém překladu, jehož autor vedlejší větu například použil i za latinský genitiv vlastnosti »in terra oblivionis«.

»de manu odientium« *Ps* 105,10: »z rukú nenávistníkóv« *ŽaltWittb*, »z ruky nenáviďúcích« *ŽaltKlem*, »z ruky nenávidúcích« *ŽaltKap*, »z ruky nenávistničie« *ŽaltPod*, »z ruky **těch, ješto sú jich nenáviděli**« *BiblBosk*, *BiblPad*, »z moci **těch, jenž nenáviděli jich**« *ŽaltTisk*

»in terra oblivionis« *Ps* 87,13: »v zemi zapomanutéj« *ŽaltWittb*, *ŽaltPod*, »v zemi zapomanutie« *ŽaltKlem*, »v zemi zapomněnie« *ŽaltKap*, »v zemi zapomenutie« *BiblBosk*, *BiblPad*, »v zemi, **jenž v zapomenutie dána jest**« *ŽaltTisk*

* * *

První tištěný žaltář z osmdesátých let 15. století představuje jeden z mezníků v českém překladu latinského adnominálního genitivu. Jmenné fráze se vztahovým adjektivem se staly ve čtvrtém překladu žalmů již okrajovým prostředkem oproti stavu v nejstarším českém žaltáři a na jejich místo se prosadila adnominální genitivní fráze. Přesto je tato jazyková forma záměrně nadále využívána, a to jako výrazový prostředek biblické tradice, kdy latinský genitiv »Dei« je i nadále převáděn adjektivem »boží«. V čtvrtém překladu žalmů jsme tak svědky jak hledání nových překladatelských řešení latinského adnominálního genitivu, tak i volby archaických vyjádření, jako je ustrnulé adjektivum »páně« a vazba »na věky věkuom«, která se jako obraty příznačné pro biblické a náboženské texty šíří i do dalších českých literárních památek.

 © Association for Central European Cultural Studies

Anastasia ROZHKOVA
Ústav českého jazyka a teorie komunikace,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

K stavu diftongizace *ó* v *uo* ve vybraných textech *Bible drážďanské*

On the diphthongization *ó* to *uo* in selected texts of the Dresden Bible

The Dresden Bible was an undated manuscript written probably between 1365–1375 by six scribes. This manuscript contained the oldest complete Czech Bible translation made by two groups of translators in the 1350s. The contribution uses statistical methods to compare the ways of recording the diphthongization *ó* to *uo* between the texts copied into the Dresden Bible by the chief scribe. The texts are following: *Proverbs*, *Ecclesiastes*, *Song of Songs*, *Wisdom*, *Sirach*, *Luke*, *John* (translated by the first group), *Tobit*, prophetic books and all epistles from *2 Thessalonians* to *Hebrews* 12:24 (translated by the second group). We have revealed more progressive ways of recording the diphthongization *ó* to *uo* in some texts of the second group of translators.

Keywords: Bible translations; *Bible drážďanská* (Dresden Bible); Old Czech; 14th century; diphthongization; *ó* > *uo*
Number of characters / words: 10 941 / 1 679
Number of figures: 14
Number of tables: 2
Secondary language(s): Old Czech

Bible drážďanská – blíže nedatovaný rukopis shořelý na začátku první světové války v Belgii – byla sepsána zřejmě v letech 1365 až 1375 šesti písaři.[1] Její text se dodnes dochoval zejména na snímcích lícních stran (cca od poloviny do konce bible) a v opisech některých větších a menších částí.[2] Dnes je dostupný v pěti dílech edice *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*.[3] *Bible drážďanská* obsahovala text prvního úplného českého překladu bible. Ten vznikl patrně v padesátých letech 14. století činností asi deseti překladatelů,[4] kteří jsou v odborné literatuře rozděleni do dvou skupin podle jejich užívání poněkud starších, nebo novějších českých výrazů za stejná latinská slova.[5]

Cílem tohoto příspěvku je porovnat s využitím statistického testu[6] zjištěný stav diftongizace *ó* v *uo* mezi texty *Bible drážďanské* zapsanými jejím hlavním písařem,[7] a to mezi texty přeloženými stejným překladatelem a), různými překladateli stejné skupiny b), první a druhou skupinou překladatelů navzájem c). Tabulka 1 informuje o tom, jací překladatelé přeložili jednotlivé texty zapsané pak do *Bible drážďanské* sledovaným písařem.[8]

[1] KYAS, Vladimír et al.: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím 1997, s. 37-38; SICHÁLEK, Jakub: *European Background: Czech Translations*, in: SOLOPOVA, Elizabeth (ed.): *The Wycliffite Bible. Origin, History and Interpretation*, Leiden – Boston 2017, s. 72; PEČÍRKOVÁ, Jaroslava et al.: *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká: s částmi Proroků rožmberských a Bible litoměřicko-třeboňské. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století*, V/1: *Izaiáš – Daniel*, Praha 2009, s. 16.

[2] KYAS, Vladimír: *První český překlad bible*, Praha 1971, s. 12-13; KYAS, Vladimír – PEČÍRKOVÁ, Jaroslava: *Die Dresdener oder Leskowetz-Bibel*, in: ROTHE, Hans – SCHOLZ, Friedrich (Hrsg.): *Die alttschechische Dresdener Bibel*, Paderborn 1993, s. 386.

[3] S touto edicí pracujeme při našem výzkumu i my.

[4] KYAS et al., *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (≺ pozn. 1), s. 50-51.

[5] Srov. *pop* × *kněz* za *sacerdos*, *blahoslavený* × *požehnaný* za *benedictus*, *klaněti sě* × *modliti sě* za *adorare*, viz k tomu např. KYAS, *První český překlad bible* (≺ pozn. 2), s. 56.

[6] V našem výzkumu využíváme Fisherův exaktní test, v případě vícenásobného porovnání s korekcí Benjaminiho-Hochberga obvykle přijímané hladiny významnosti 0,05. Srov. BENJAMINI, Yoav – HOCHBERG, Yosef: *Controlling the false discovery rate: A practical and powerful approach to multiple testing*, in: Journal of the Royal Statistical Society 57 (1995), s. 289-300. Statistická online kalkulačka je dostupná na adrese https://www.graphpad.com/quickcalcs/contingency1/.

[7] Tento písař zapsal do *Bible drážďanské* téměř dvě třetiny biblického textu. Srov. KYAS, *První český překlad bible* (≺ pozn. 2), s. 9-10.

[8] Číslice znamenají pořadí překladatelů, v jakém je vyjmenovává KYAS et al., *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (≺ pozn. 1), s. 43. Zkratky biblických knih jsou podle Českého ekumenického překladu. Některé texty slučujeme.

© Association for Central European Cultural Studies

1. překladatelská skupina							2. překladatelská skupina							
3.					4.		5.	6.						9.
Př	*Kaz*	*Pís*	*Mdr*	*Sír*	*L*	*J*	*Tób*	*Iz*	*Jr + Pl*	*Bár*	*Ez*	*Da*	*Oz – Mal*	*2Te – Žd* do 12,24

Tab. 1: **Autorství překladu jednotlivých biblických knih zapsaných do *Bible drážďanské* sledovaným písařem**

Statistickým testem porovnáváme zjištěný stav diftongizace *ó* v *uo*:
1) v kořenové pozici (chápeme tím součet *ó* a součet *uo* všech jednotlivých nalezených kořenů);
2) v koncovce *-óv* genitivu plurálu a *-óm* dativu plurálu;
3) v příponě *-óv-* přivlastňovacích adjektiv;
4) v předponě *pó-* a *dó-* (jde o tvary slovesa *pojíti* a tvary a odvozeniny slovesa *zpósobiti* a adjektiva *dóstojný*);
5) v pozici po neslabičných předložkách, popř. předponách.

V případech 4) a 5) se sledované texty statisticky signifikantně neliší, proto jim dále nevěnujeme pozornost.

Úskalím našeho výzkumu je však nevyváženost nasbíraného materiálu. Různé kořeny, resp. tvary se uvnitř každé knihy vyskytují různě často. Každý porovnávaný vzorek má své vlastní specifické složení: např. v knize *Ezechiel* se kořen *bóh-* vyskytl v poměru 5 ku 92 z celkového poměru *ó* a *uo* v kořenové pozici 24 ku 197. Je pochopitelné, že statistický test pak může ukázat, že se v této knize *uo* v kořenové pozici vyskytuje statisticky signifikantně častěji než v nějaké jiné. Vypovídací hodnota takového výsledku je podle našeho názoru nižší, protože výsledek by mohl být podmíněn jen velmi častým opakováním onoho jednoho kořene, a tudíž není dost reprezentativní. Při porovnání některých výše vyjmenovaných aspektů (fakticky všech kromě 4) pracujeme se sumarizovanými poměry *ó* a *uo* získanými součtem všech *ó*, resp. *uo* vyskytujících se v jednotlivých různých kořenech a tvarech, a v tom tkví úskalí, protože při práci se součty odhlížíme od specifických zvláštností složení každého vzorku. Ty ovšem mohou do různé míry zkreslit výsledky, jak jsme to viděli na příkladu. Některé jednotlivé kořeny, resp. tvary z výzkumu vyřazujeme za účelem redukovat méně spolehlivé výsledky statistického testu. A stejně tak nemusí být všechny výsledky statistického testu nutně úplně spolehlivé.

Tabulka 2 prezentuje statisticky signifikantní rozdíly v případě porovnání textů a) a b).

	1. překladatelská skupina	2. překladatelská skupina
a)	1) *-uo-*: *Sír* > *Př, Kaz, Pís, Mdr* *-uo-*: *Mdr* > *Př, Kaz* 2) *-uov*: *Sír* > *Př, Kaz* 1) *-uo-*: *L* > *J* 2) *-uov*: *L* > *J* *-uom*: *L* > *J* 3) *-uov-*: *L* > *J*	1) *-uo-*: *Iz* > *Jr + Pl, Oz – Mal* 2) *-uov*: *Iz* > *Bár, Ez, Da, Oz – Mal* *-uov*: *Jr + Pl* > *Bár, Ez, Da, Oz – Mal*
b)	1) *-uo-*: *L* > *Př, Kaz, Pís, Mdr* *-uo-*: *J* > *Př, Kaz* *-uo-*: *Sír* > *J* 2) *-uov*: *L* > *Př, Kaz* *-uov*: *Sír* > *J* *-uom*: *L* > *Kaz* *-uom*: *Pís, Mdr, Sír* > *J*	1) *-uo-*: *Tób* > *Jr + Pl, Bár, Ez, Oz – Mal, 2Te – Žd* do 12,24 *-uo-*: *Iz, Jr + Pl, Ez, Da, Oz – Mal* > *2Te – Žd* do 12,24 2) *-uov*: *Tób* > *Ez* *-uov*: *Iz, Jr + Pl* > *2Te – Žd* do 12,24

Tab. 2: **Statisticky signifikantní rozdíly v případě porovnání textů a) a b)**

Podíváme-li se na situaci v textech první překladatelské skupiny (první sloupec), vidíme, že texty pořízené jedním překladatelem vykazují navzájem jisté statisticky signifikantní rozdíly. Kniha *Síracbovec* vykazuje v kořenové pozici progresivnější stav diftongizace ve srovnání s ostatními sapienčními knihami a v koncovce genitivu plurálu ve srovnání s knihou *Přísloví* a *Kazatel*. *Kniha moudrosti* má progresivnější stav diftongizace v kořenové pozici ve srovnání s knihou *Přísloví* a *Kazatel*. *Lukášovo evangelium* je progresivnější, pokud jde o stav diftongizace v kořenové pozici, v koncovkách genitivu a dativu plurálu a v příponě přivlastňovacích adjektiv, ve srovnání s *Janovým evangeliem*. Pokud jde o výsledky porovnání textů pořízených různými překladateli první skupiny, vidíme, že co se týče vztahu k některým sapienčním knihám

 © Association for Central European Cultural Studies

a k *Janovu evangeliu*, jsou si kniha *Sírachovec* a *Lukášovo evangelium* v něčem podobné – srov. následující výsledky z tabulky:

1) *-uo-*: *Sír* > *Př*, *Kaz*, *Pís*, *Mdr* = 1) *-uo-*: *L* > *Př*, *Kaz*, *Pís*, *Mdr*;
2) *-uov*: *Sír* > *Př*, *Kaz* = 2) *-uov*: *L* > *Př*, *Kaz*;
1) *-uo-*: *L* > *J* = 1) *-uo-*: *Sír* > *J*;
2) *-uov*: *L* > *J* = 2) *-uov*: *Sír* > *J*;
2) *-uom*: *L* > *J* = 2) *-uom*: (*Pís*, *Mdr*), *Sír* > *J*.

Pokud jde o texty druhé skupiny (druhý sloupec), vidíme, že jde-li o porovnání prorockých knih navzájem, stav diftongizace je v kořenové pozici a v koncovce genitivu plurálu v knize *Izaiáš* progresivnější než v některých jiných prorockých knihách. Totéž platí i pro stav diftongizace v koncovce genitivu plurálu v knize *Jeremiáš* (včetně *Pláče Jeremiášova*) ve srovnání s některými prorockými knihami. Podíváme-li se na výsledky porovnání textů přeložených různými příslušníky druhé skupiny, vidíme, že stav diftongizace je v povídce o Tobiáši v kořenové pozici progresivnější než v některých prorockých knihách a v sledovaných epištolách. Zjistili jsme také, že stav diftongizace je v koncovce genitivu plurálu v povídce o Tobiáši progresivnější ve srovnání s Ezechielovým proroctvím. Pokud jde o prorocké knihy, vidíme, že stav diftongizace je progresivnější v kořenové pozici a v koncovce genitivu plurálu v některých prorockých knihách ve srovnání se sledovanými epištolami.

Statisticky signifikantní rozdíly v případě porovnání stavu diftongizace *ó* v *uo* mezi texty první a druhé skupiny navzájem (c) prezentujeme pomocí grafů. Modrou barvou značíme texty druhé překladatelské skupiny, pokud vykazují progresivnější stav diftongizace ve srovnání s textem první skupiny, kterému je věnován každý graf. Oranžovou barvou značíme texty druhé překladatelské skupiny, pokud nějaký text první skupiny vykazuje ve srovnání s nimi progresivnější stav diftongizace. Nezabarvené úseky znamenají, že mezi porovnávanými texty nejsou statisticky signifikantní rozdíly.

Graf 1a-g: **Statisticky signifikantní rozdíly mezi texty různých skupin z hlediska stavu diftongizace v kořenové pozici**

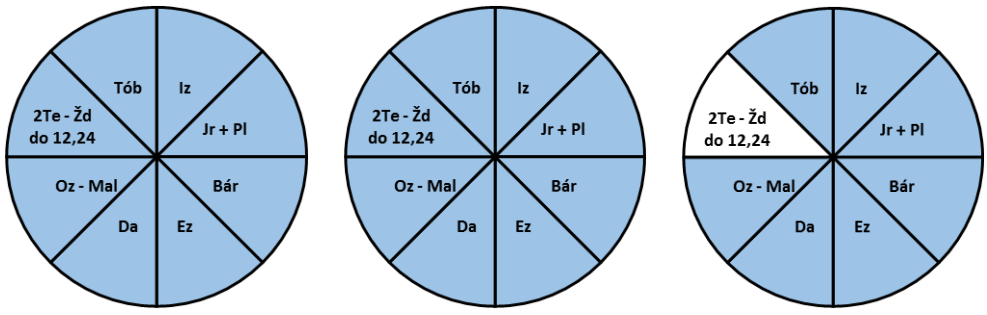

Přísloví ***Kazatel*** ***Píseň písní***

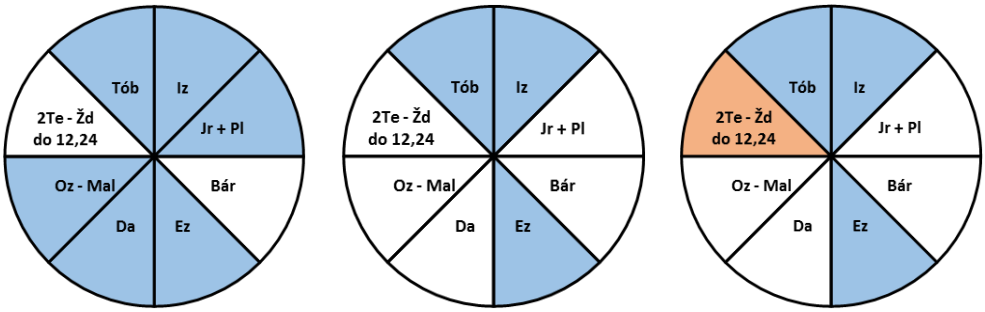

Kniha moudrosti ***Sírachovec*** ***Lukášovo evangelium***

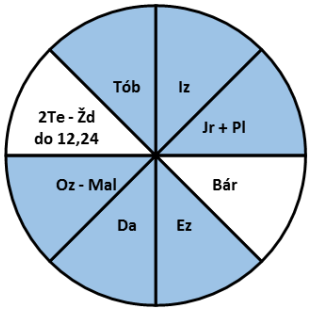

Janovo evangelium

Z uvedených grafů je vidět, že nejvíce textů druhé skupiny vykazuje progresivnější stav diftongizace v kořenové pozici ve srovnání s těmito texty první skupiny: *Přísloví*, *Kazatel*, *Píseň písní*, *Kniha moudrosti* a *Janovo evangelium*. Na druhé straně vidíme, že v *Lukášově evangeliu* je stav diftongizace v kořenové pozici progresivnější než ve zkoumaných epištolách.

Dále se podíváme na situaci v koncovce *-óv* genitivu plurálu.

© Association for Central European Cultural Studies

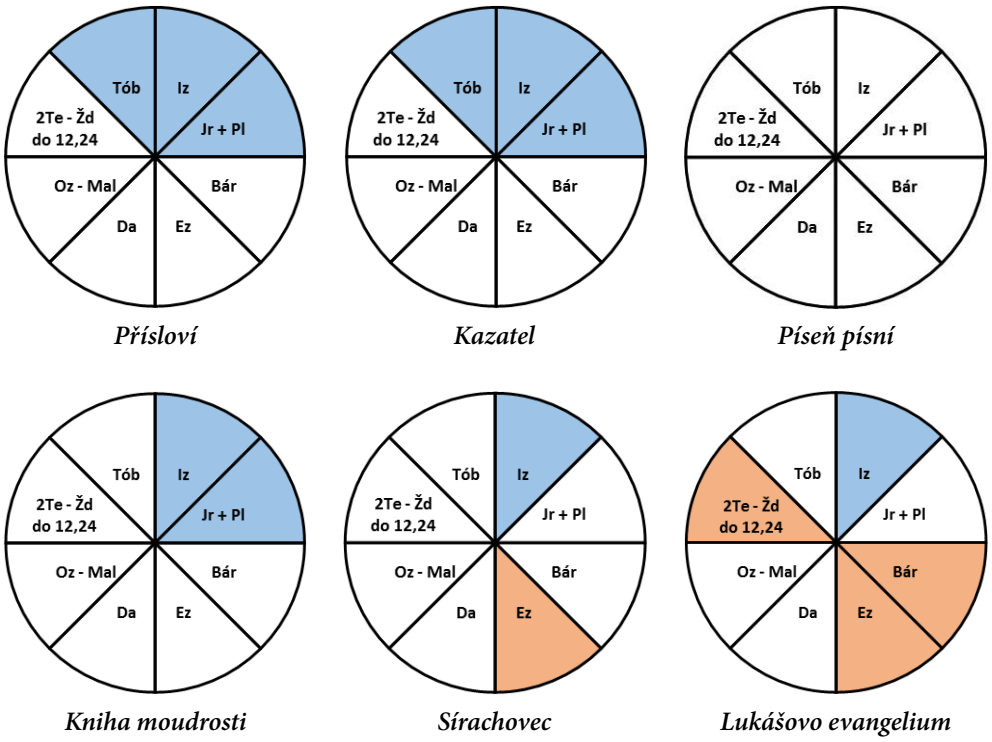

Graf 2a-g: **Statisticky signifikantní rozdíly mezi texty různých skupin z hlediska stavu diftongizace v koncovce *-óv* gen. pl.**

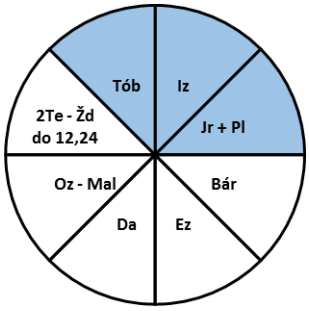

Janovo evangelium

Je vidět, že v případě koncovky genitivu plurálu nejvíce textů druhé skupiny[9] vykazuje progresivnější stav diftongizace ve srovnání s knihou *Přísloví*, *Kazatel* a s *Janovým evangeliem*. Na druhé straně je vidět, že *Lukášovo evangelium* i v případě koncovky genitivu plurálu vykazuje progresivnější stav diftongizace ve srovnání se zkoumanými epištolami a také s Báruchem a Ezechielovým proroctvím. Totéž platí i pro knihu *Sírachovec* ve srovnání s Ezechielovým proroctvím.

Závěrem se sluší shrnout, že nejvíce textů druhé překladatelské skupiny vykazuje progresivnější stav diftongizace ve srovnání s některými sapienčními knihami a s *Janovým evangeliem*. Naopak *Lukášovo evangelium* a *Sírachovec* (tj. texty první překladatelské skupiny) jsou v určitých aspektech progresivnější z hlediska stavu diftongizace než některé texty druhé překladatelské skupiny. Odhalili jsme mj. některé statisticky signifikantní rozdíly mezi texty přeloženými stejným překladatelem. Nelze však určit, jestli je stav zjištěný v *Bibli drážďanské* dán zásahy jejího písaře do předlohy, z níž opisoval, nebo zásahy případných dřívějších opisovačů biblického textu, nebo jestli leckde prostupují stopy stavu protografu, od jehož vzniku nebyl vznik *Bible drážďanské* patrně příliš vzdálený.

[9] V *Písni písní* je zastoupení této koncovky velmi nízké, proto je tato kniha irelevantní pro náš výzkum.

© Association for Central European Cultural Studies

Katarína DŽUNKOVÁ
Ústav východoevropských studií,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Nový zákon Pražskej biblie (1488): jazyk a štýl

Pražská biblia z roku 1488 je najstaršou tlačenou slovanskou bibliou. Podobne ako zastával staročeský biblický preklad kompletnej *Biblie* popredné miesto medzi jazykmi stredovekej Európy, tak sa aj *Pražská biblia* radí medzi jedny z prvých tlačených *Biblií* vo vernakulárnom jazyku po nemčine (1466), taliančine (1471) a jazyku valenciano (1478).[1] Jej text patrí k štvrtej redakcii staročeského biblického prekladu, ktorá sa vyznačuje uvedomelým prekladateľským prístupom a snahou o zrozumiteľný výklad textu, ktorý sa odkláňa od doslovného nasledovania latinskej predlohy. Text *Nového zákona Pražskej biblie* vychádza z *Nového zákona* Martina Lupáča († 1468) – utrakvistického teológa, pomocného biskupa a diplomata, ktorý zakomponoval do textu približne z roku 1450[2] aj novátorské prekladateľské riešenia podľa svojej ekleziológie.[3] Dalo by sa predpokladať, že *Pražská biblia* bude v tejto inovatívnej prekladateľskej tendencii výlučne pokračovať. Pri podrobnejšej analýze sa

[1] Okrem toho vyšli v poslednej tretine 15. storočia samostatné preklady jednotlivých biblických kníh vo vernakulárnych jazykoch, napr. roku 1477 bol v Delfte vytlačený *Starý zákon* v holandčine alebo roku 1476 v Lyone *Nový zákon* vo francúzštine. Pozri BOLDAN, Kamil: *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018, s. 175.

[2] Konzultácie s historikom Adamom Pálkom na základe životopisných dát Martina Lupáča.

[3] DŽUNKOVÁ, Katarína: *Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej Biblie*, in: Clavibus unitis 9/2 (2020), s. 39-54, https://www.acecs.cz/media/cu_2020_09_02_dzunkova.pdf.

The language and style in the New Testament of the Prague Bible (1488)

The medieval Czech translation of the entire Bible involved four redactions between the years 1360–1489. The New Testament of the fourth redaction is formed by two translation variants of the text. The older variant is ascribed to the Czech Utraquist assistant bishop, theologian, and diplomat Martin Lupáč (died 1468). The more recent variant is represented by the New Testament of the Prague Bible (1488), the first Slavic printed Bible, which was translated by an unknown group of translators from the conservative Utraquist circles of the University of Prague.

The aim of this study was to characterize the main approaches to translation used in the New Testament of the Prague Bible. We compared the text of the New Testament in its four redactions and focused on the detection of innovations in the Prague Bible, especially compared to the text of Lupáč, which was used as the model for its text.

Our results showed that there are two translation trends in the New Testament of the Prague Bible. The first trend is characterized by efforts to create more understandable translations by adding accessible medieval Bible commentaries and explanatory dictionaries. The translators also used new vocabulary of typical Biblical phrases and added new more expressive formulations.

The second translation trend is represented by efforts to eliminate too innovative phrases used previously by Lupáč, which were not appropriate to typical Old Czech Bible style; for example, Germanisms (*ratbúz*, *jarmark*, *krumfešt*) and terms associated with Utraquist theology (*episcopus* translated as *kněz*). The Prague Bible used obsolete periphrastic negative imperative with the verbs *chtieti* and *roditi* according to the Latin model, and their obsolete imperfect forms, which were used by Lupáč in the perfect form. There is also some lexical concordance between the Prague Bible and the oldest Bible translation of the first and second redaction—one remarkable example is the translation of *synagoga* as *škola* and *Dominus* as *Hospodin*.

Our study has revealed that translators of the Prague Bible had their own language style. They attempted to include more accurate translations, distanced themselves from previous constructions by imitating the Latin model, implemented new expressions, whilst simultaneously including more archaic vocabulary and grammar forms in accordance with the preceding translations.

Keywords: Old Czech Bible translations; Prague Bible; New Testament; Lupáč, Martin; Utraquist theology; Old Czech imperfect
Number of characters / words: 56 090 / 7 918
Number of figures: 9
Number of tables: 2
Secondary language(s): Old Czech; Latin

© Association for Central European Cultural Studies

však ukazuje, že text *Nového zákona* prvej českej tlačenej *Biblie* obsahuje aj niektoré prekvapivo archaizujúce črty alebo zhody s najstarším českým prekladom.

1. Podoba *Pražskej biblie*

Zamerali sme sa[4] na *Nový zákon Pražskej biblie*, keďže Martin Lupáč, autor prekladu prvej fázy štvrtej redakcie,[5] nepreložil starozákonné knihy. *Pražskú bibliu* vydal anonymný tlačiar, autor bohatej knižnej produkcie prelomu 15. a 16. storočia, ktorý dostal meno práve podľa tejto prvotlače – *Tiskař Bible pražské*.[6] Anonymita tlačiarov bola spôsobená zrejme aj nedôverou pražského utrakvistického prostredia k renesančným novotám šíriacim sa zo zahraničia a tiež počiatočným nízkym záujmom o kníhtlač.[7] Tlačiar Pražskej biblie sa sústredil na religióznu literatúru utrakvistickej cirkvi v češtine, no vytlačil napr. aj *Ezopove bájky* či rýchloobratový tovar ako jednolistové kalendáre (minuce) zostavené pražskými univerzitnými magistrami.[8]

Mená prekladateľov *Pražskej biblie* nie sú známe, no v explicite sú uvedení štyria pražskí mešťania: Jan Pytlík, Jan Severin, Jana Bílý od Čápů a Matěj od Bílého lva, vďaka finančnej podpore ktorých mohla byť *Biblia* vydaná (➢ Obr. 1).

»Práci této a diela knih těchto Zákona Božieho konec učiněn jest šťastně v slavném Městě Starém pražském, kterúžto práci slovutní mužie a měšťané pan Jan Pytlík a pan Severyn [Jan] kramář, toho léta konšelé, a pan Jan [Bílý] od Čápuov a pan Matěj od Bielého lva, prohlédajíce napřed ke cti a k chvále Božie a k dobrému a počestnému Koruny slavné země české a ku prospěchu věrných Čechóv i Moravanóv snažně před se vzemše, při nie náklady znamenité činili sú a mužóv učených Mistruov pražských a jiných v Zákoně Božiem rozumných v tom užívajíce pomoci při výkladech slušných a pravých tak až k konci túž práci přivedli. A to léta Božieho tisícieho čtyřstého osmdesátého osmého, měsiece srpna.«[9]

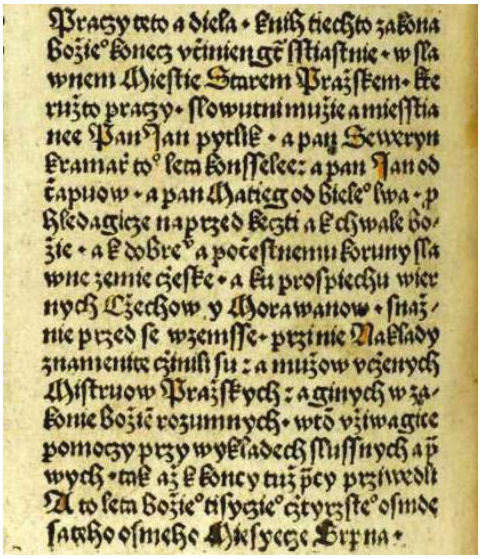

Obr. 1: **Explicit na konci textu *Apokalypsy Pražskej biblie* s údajmi o štyroch donátoroch vydania**

Pražská biblia (➢ Obr. 2) bola vydaná v nezistenom počte exemplárov,[10] no predstavuje najlepšie zachovanú českú prvotlač.[11] Jej rozsah tvorí 610 listov v rozmere 29 × 19,5 cm, text

[4] Výskum nadväzuje na dizertačnú prácu Джункова, Катарина: *Языковые особенности Нового Завета 4-й редакции древнечешского библейского перевода (ок. 1450-1489)*, Sankt-Petěrburg – Praha 2021 (v procese obhajoby).

[5] Podľa kolofónu uvedeného v *Novom zákone* uloženom vo viedenskej Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 3304.

[6] Podľa dr. Emmy Urbánkovej (1909-1992). Pozri URBÁNKOVÁ, Emma: *Prameny k prvotiskům českého původu: prameny a literatura k počátkům českého knihtisku*, I/2, Praha 1984; TÁŽ: *Nejstarší prvotisky českého původu*, in: POLIŠENSKÝ, Josef – ŠMAHEL, František (eds.): *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory: sborník prací k 500. výročí českého knihtisku*, Praha 1970, s. 17-59; VOIT, Petr: *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, I: *Severinsko-kosořská dynastie 1488-1557*, Praha 2013, s. 159.

[7] NEŠKUDLA, Bořek: *Knihovny a čtenářská recepce v období raného humanismu v Čechách*, dizertačná práca, Praha 2014, s. 69.

[8] VOIT, Petr: *Tiskař Pražské bible – Praha*, in: *Encyklopedieknihy.cz: Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku*, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Tiska%C5%99_Pra%C5%BEsk%C3%A9_bible_%E2%80%93_Praha.

[9] Praha: Městská knihovna, sign. H 417 (*Bible pražská*, 1488), fol. [602v]. Pozri BOLDAN, Kamil et al.: *Příběh Pražské bible*, Praha 2011, s. 20-21.

[10] České knihy obvykle vychádzali v počte približne 200-300 exemplárov, pričom napr. v Neapole vychádzali knihy v náklade približne 2 000 exemplárov. Prednáška doc. Petra Voita pre Český rozhlas: https://www.mujrozhlas.cz/vikendova-univerzita/vikendova-univerzita-2-cast-s-prednaskou-doc-phdr-petra-voita-csc-o-pohybu.

[11] NEŠKUDLA, *Knihovny a čtenářská recepce* (➢ pozn. 7), s. 75. Exempláre *Pražskej biblie* sa uchovávajú vo viacerých knižniciach v Českej republike (Praha, Brno, Plzeň, Olomouc, Litoměřice, Kroměříž, České Budějovice, Valašské Meziříčí, Mělník...) i v zahraničí. Pohnutý osud mal exemplár z Mestskej knižnice v Prahe, ktorý poškodila povodeň roku 2002. Pozri BOLDAN et al., *Příběh Pražské bible* (➢ pozn. 9).

© Association for Central European Cultural Studies

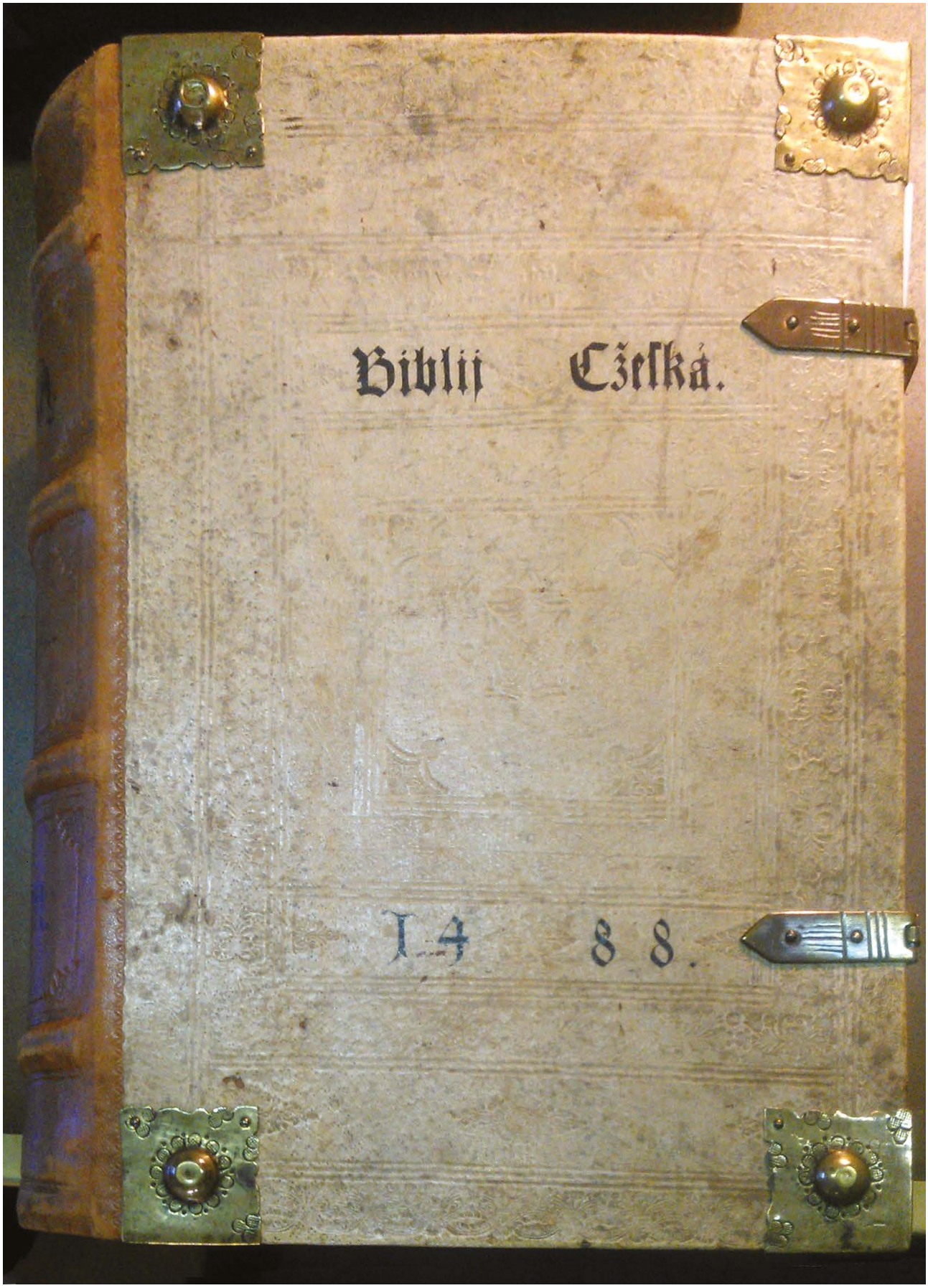

Obr. 2:
Exemplár *Pražskej biblie*, Praha: Národní knihovna České republiky (ďalej NK ČR), sign. 41 B 22 (foto: K. Džunková)

© Association for Central European Cultural Studies

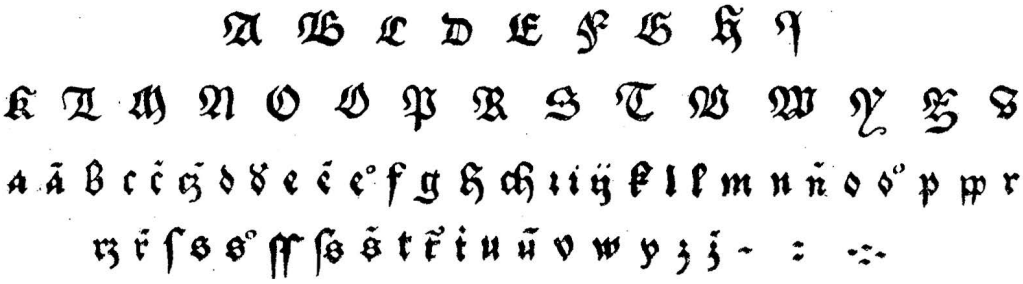

Obr. 3: **Bastarda Tlačiara Pražskej biblie,** podľa Voit, Petr: *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, I (⮜ pozn. 6), s. 111. Por. https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Soubor:033.jpg

je zalomený v dvoch stĺpcoch v rozsahu 46-48 riadkov. Je vysádzaná typom písma bastarda pripomínajúcim rukopisné texty (➢ Obr. 3),[12] ktoré sa v konzervatívnom prostredí českej kníhtlače používalo v hojnej miere u prvotlačí a paleotypov.[13] Záverečný register a úvod sú vytlačené červeno. Dá sa predpokladať, že pre urýchlenie výroby *Pražskú bibliu* sádzali dvaja sadzači, pričom na konkrétnom mieste na konci strán sa ich sadzby nestretli.[14] Do prvotlače sa dokresľovali predtlačené iniciály,[15] v niektorých exemplároch sa doplňala výzdoba s najčastejšie florálnymi motívmi. *Pražská biblia* (sign. 41 B 22) v Národnej knižnici v Prahe prešla podrobnou rekonštrukciou väzby, počas ktorej bola doplnená o ilustrácie výtvarníka Jana Konůpka (1883-1950) (➢ Obr. 4).[16] Niektoré exempláre obsahujú poznámky analistického charakteru z neskoršieho obdobia (➢ Obr. 5).[17]

Obr. 4: **Exemplár *Pražskej biblie* s ilustráciami Jana Konůpka (1883-1950). Praha: NK ČR, sign. 41 B 224** (foto: K. Džunková)

[12] Voit, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, I (⮜ pozn. 6), s. 111.

[13] Pátková, Hana: *Česká středověká paleografie*, České Budějovice 2008, s. 132.

[14] Boldan et al., *Příběh Pražské bible* (⮜ pozn. 9), s. 22.

[15] Pozri Batka, Ondřej – Svobodová, Andrea – Voleková, Kateřina: *Iniciály a majuskule v prvním tištěném českém žaltáři (1487)*, in: Clavibus unitis 9/2 (2020), s. 17-26, https://www.acecs.cz/media/cu_2020_09_02_batka_svobodova_volekova.pdf.

[16] Boldan et al., *Příběh Pražské bible* (⮜ pozn. 9), s. 42-47.

[17] Napr. exemplár sign. DO IV 26 v Strahovskej knižnici v Prahe: [fol. z8r]: »Roku panie 1771 Na Den zwiestowani Pa[nny] Marye [= 25. března] Napad sniih Welikeg [...]«, alebo [fol. AA3r]: »W roce 1771 powstala drahota W zemi Ceske [...], takze bil geden strich zita W mneste Turnowie za 12 fl. A pssenice za 13 fl. A gecmen za 9 fl. 30 kr. A wowes za 4 fl.« Transkripcia podľa: http://knihovna.strahovskyklaster.cz/l.dll?cll-P=295816.

 © Association for Central European Cultural Studies

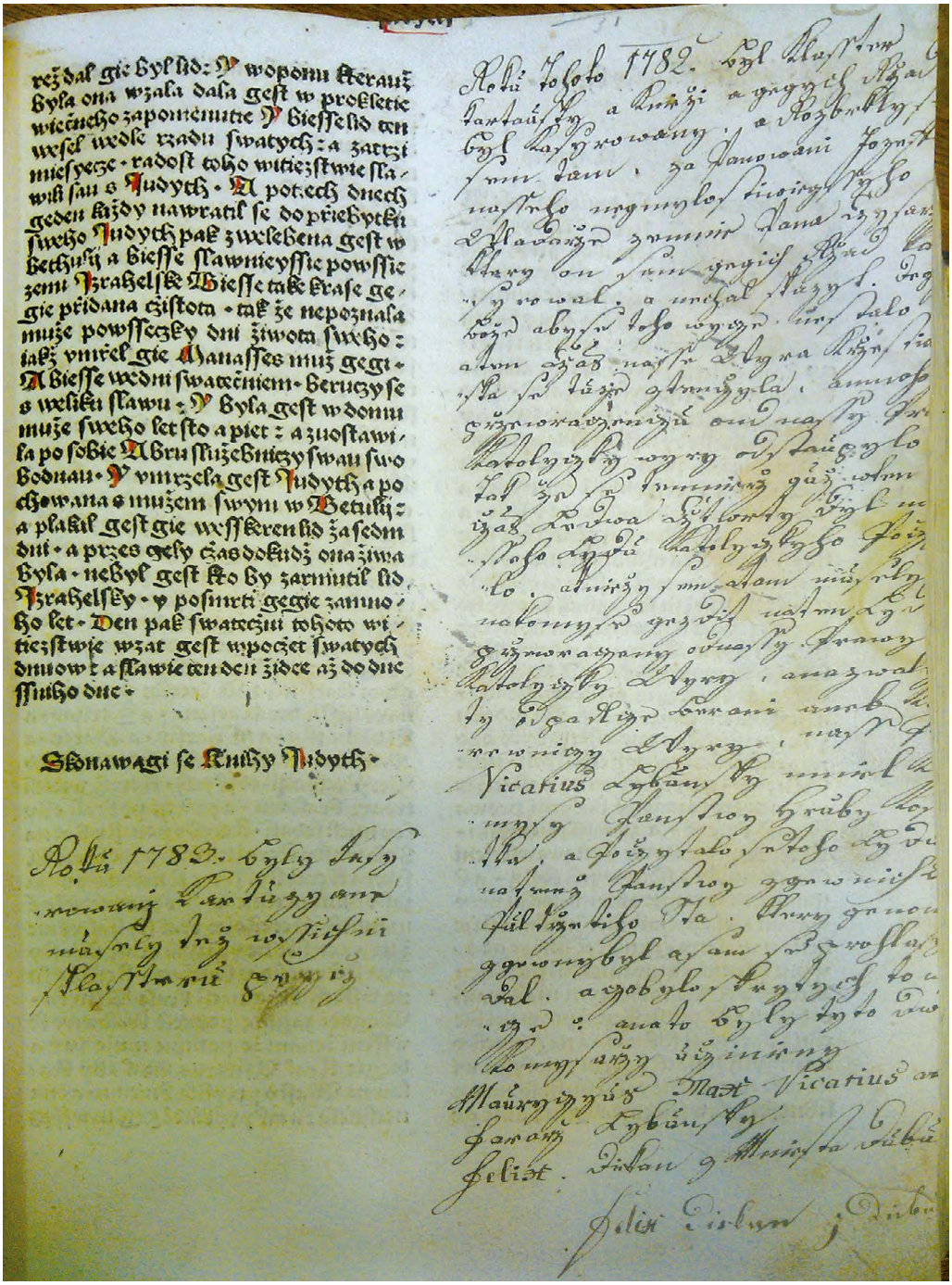

Obr. 5: **Príklad neskoršieho použitia *Pražskej biblie* – záznam z roku 1782 o zrušení kartuziánskeho kláštora v Jičíne. Praha: Strahovská knihovna, sign. DO IV 26, fol. C6r** (foto: K. Džunková)

Pražská biblia obsahuje okrem textov kníh *Starého* a *Nového zákona* päť biblických prológov. Štyri z nich predstavujú nový preklad podľa *Vulgáty* (*Hieronýmov prológ k celej Biblii, Hieronýmov prológ k Piatim knihám Mojžišovým, Hieronýmov prológ k Evanjeliu od Matúša* a *Prológ evanjelistu Lukáša* k svojmu evanjeliu), piaty *Prológ k Žaltáru* je novým autorským textom, prebratým zo samostatného vydania *Žaltára* so znením štvrtého prekladu *Kniby žalmov* z roku 1487[18] – tento *Žaltár* bol s minimálnymi zmenami prevažne hláskoslovného charakteru[19] prebratý do *Pražskej biblie*.

Pravopis *Pražskej biblie* je podobne ako v rukopisných biblických textoch diakriticko-digrafický, pričom sa môže striedať pri použití rovnakého slova v jednom verši, napr. *Jn*[20] 19,12: »negſy

[18] VOLEKOVÁ, Kateřina – SVOBODOVÁ, Andrea (eds.): *Staročeské biblické předmluvy*, Praha 2019, s. 76.

[19] Konzultácia s Kateřinou Volekovou z Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Ide o zmeny typu »aniť« > »ani« (Ž 15,4) a »všeckny« > »všecky« (Ž 21,28). Lexikálne zmeny sa vyskytujú minimálne, napr. »obýváš« > »přebýváš« (Ž 21,4); »Jednoť sem« > »Jednéť sem věci« (Ž 26,4).

[20] Skratky biblických kníh uvádzame podľa *Slovenského ekumenického prekladu* od Slovenskej biblickej spoločnosti z roku 2017, https://biblia.sk/citanie/seb/.

© Association for Central European Cultural Studies

přietel czieſa**rz**uow neb každy ktož ſe kralē cžini ꝑtiwi ſe czieſa**ř**y«. Dĺžka hlások sa označuje niekedy geminátou (»lidij«, »teež«, »židee«), inokedy sa neoznačuje vôbec. Po hláskach /č/, /ř/, /š/, /ž/ nasleduje <i>, ale taktiež aj <y>, napr. »ži**d**om« vs. »ży**d**om« alebo »vkrzi**ž**owali« vs. »kr**y**ž«. V iniciálnej pozícii sa /i/ zapisuje grafémom <i>: »**I**ozef«, no taktiež aj <y>: »**y**ozef«, pričom kolíše aj písanie veľkých písmen u vlastných mien. V texte sa objavuje diftongizácia /ú/ > /ou/, zapísané ako <au>: »hudbau«.[21] V *Pražskej biblii* nachádzame pomerne časté sadzačské chyby, niektoré z nich reviduje o rok neskoršie vydanie *Kutnohorskej biblie* Martina z Tišnova:

Lk 1,24: »post hos autem dies concepit Elisabeth uxor eius«
BiblPraž: »A po **trzech** dnech počzala geſt alžbieta manželka ge°«

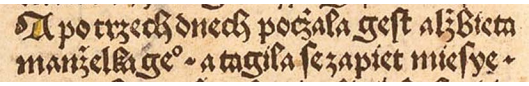

správne: »po **tiech** dnech«

Lk 5,13: »Et contestim lepra discessit ab illo«
BiblPraž: »A yhned g̃t o-ldeſſlo odnie° **malowocenſtwie**«

správne: »**malomocenſtwie**«

Lk 23,44: »Erat autem fere hora sexta«
BiblPraž: »A byla ya-lkožto **hoina** ſſeſta«

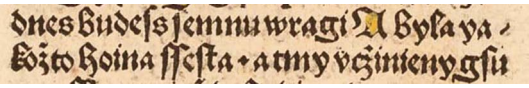

správne: »**hodina**«

Jn 18,19: »Pontifex ergo interrogavit Iesum de discipulis suis«
BiblPraž: »Tehdy biſkup otazal ſe gežiſſe o **vczeylnicziech** geho«

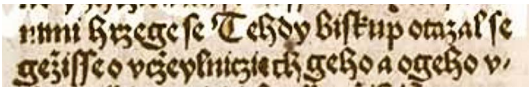

správne: »**vczedlnicziech**«

V čase vydania *Pražskej biblie* bola česká knihtlač oneskorená oproti technickým vymoženostiam v západnej Európe. Miesto interpunkčných znamienok sa používala nadriadková rombická bodka, prípadne dvojbodka. Interpunkcia bola nedôsledná, založená viac na rytmickom členení textu kvôli hlasnému čítaniu než na syntaktických štruktúrach.[22] Na príklade ukážky *Mt* 26,26-27 v dvoch exemplároch prekladu Lupáča v *Lobkovickej biblii* a *Muzeálnom Novom zákone mladšom* a v *Pražskej biblii* vidíme, ako sa aj v zhodných textoch líši umiestnenie nadriadkovej rombickej bodky:

BiblPraž: »A když ſu odwečerzeli wzal g̃t chleb gežiš a dobrorzečžil • a lamal a dawal včedlnikuō ſwym rzka Wezmiete a gezte toť g̃t tielo me • A wzem kalich dieky cžinil a dal gī rzka...«
BiblMuzMlNZ: »A když ſu wečereli wzal g̃t Gežiš chleb • a dobrořečil y lamal a dal včedlnikom ſwȳ řka • Wezmietež a geztez toť g̃t tielo mee A wzem kalich dieky činil • a dal gim řka...«
BiblLobk: »A když ſu wečeřeli • wzal geſt gežiš chleb a dobrořečil y lamal • a dal včedlnikom ſwȳ a řka Wezmietež a geztež tot geſt tielo me A wzem kalich dieky činil a dal gim a řka...«

Pražská biblia mala ako tlačený exemplár *Sv. Písma* v češtine dosah aj na zahraničné preklady, uvažuje sa napr. o vplyve na niektoré starozákonné knihy *Biblie biskupa Gennadija* z roku 1499.[23]

[21] BOLDAN et al., *Příběh Pražské bible* (⮜ pozn. 9), s. 24.

[22] PÁTKOVÁ, *Česká středověká paleografie* (⮜ pozn. 13), s. 148.

[23] Pozri ďalej Платонова, Инна Вениаминовна: *Перевод в риторическом типе культуры: Переводческая техника в Геннадиевской Библии 1499 г.*, dizertačná práca, Moskva 1997, s. 150-158.

 © Association for Central European Cultural Studies

2. Jazyk *Pražskej biblie*

Pri analýze jazyka *Nového zákona Pražskej biblie* sme použili komparáciu s nasledujúcimi predstaviteľmi jednotlivých redakcií staročeského biblického prekladu:

I. redakcia: *Bible drážďanská*, 60. roky 14. st. [*BiblDrážď*][24] – *Bible olomoucká*, 1417 [*BiblOl*];[25]

II. redakcia: *Nový zákon těšínský*, 1418 [*BiblTěšNZ*][26] – *Bible litoměřická*, 1429 [*BiblLit*][27] – *Bible mlynářčina/Bible táborská*, 1429 [*BiblMlyn*][28] – *Bible Bočkova*, 1430-1450 [*BiblBoč*][29] – *Bible mikulovská*, 1440-1460 [*BiblMik*];[30]

III. redakcia: *Bible padeřovská*, 1432-1435 [*BiblPad*][31] – *Bible cisterciácká*, 1456 [*BiblCist*][32]– *Nový zákon Lupáčův vídeňský*, po 1468 [*BiblLupNZ*],[33] evanjeliá III. redakcie, ostatné novozákonné knihy IV. redakcie – *Bible kladrubská*, 1471 [*BiblKladr*];[34]

IV. redakcia: *Nový zákon muzejní mladší*, 1485 [*BiblMuzMlNZ*][35] – *Bible lobkovická*, 1479/80 [*BiblLobk*][36] – *Bible pražská*, 1488 [*BiblPraž*][37] – *Bible kutnohorská*, 1489 [*BiblKutn*].[38]

Rôznočítania textu *Vulgáty* sme porovnávali s edíciou *Novum Testamentum Domini nostri Jesu Christi Latine...* J. Wordswortha a H. Whitea z rokov 1889-1954.[39] Potvrdilo sa taktiež použitie prekladateľských pomôcok, ako sú napr. *Postilla* Mikuláša z Lyry,[40] *Glossa*

---

[24] KYAS, Vladimír (ed): *Staročeská bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století*, Praha 1981.

[25] Ibidem.

[26] Cieszyn: Książnica Cieszyńska, sign. DD IV 8 (*Nový zákon těšínský*, 1418).

[27] Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, sign. BIF 2 (*Bible litoměřická*, 1429).

[28] Praha: Národní knihovna (NK) ČR, sign. XVII A 10 (*Bible mlynářčina/Bible táborská*, ca. 1475), http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__XVII_A_10___0TZULP2-cs.

[29] Brno: Moravský zemský archiv (MZA), fond G 10, č. 121/I-II (*Bible Bočkova/bočkovská*, 1430-1450). Edície: *Ev. od Matúša*: https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/50d6e93e-6538-4cc8-84d1-cb5489269c53/; *Ev. od Marka*: https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/3a598a5a-c002-4a65-b9c7-8b674ec445dd/plny-text/s-aparatem/folio/247r.

[30] Brno: Moravská zemská knihovna (MZK), sign. Mk 1 (*Bible mikulovská*, 1440-1460), http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=MZK___-MZKB__MK_0000_001_05QXV84-xx.

[31] Wien: Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 1175 (*Bible padeřovská* [Biblia bohemica, saec. XV], 1432-1435), http://data.onb.ac.at/rec/AC13954505. Pozri KUBÍK, Viktor: *Bible táborského hejtmana Filipa z Padeřova a knižní malba husitské doby*, Praha 2018.

[32] New York: Pierpont Morgan Library, sign. MS M.752 (*Bible cisterciácká*, 1456), https://www.themorgan.org/manuscript/128494.

[33] Wien: Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 3304 (*Nový zákon Lupáčův vídeňský* [Testamentum Novum cum prologis Hieronymi in linguam bohemicam translatum], po 1468), http://data.onb.ac.at/rec/AC13950338.

[34] Praha: Národní knihovna (NK) ČR, sign. XVII A (*Bible kladrubská/Bořkova*, 1471), http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__XVII_A_29___1PSSGR5-cs.

[35] Praha: Knihovna Národního muzea (KNM), sign. I D 13 (*Nový zákon muzejní mladší*, 1485).

[36] Brno: Moravský zemský archiv (MZA), fond G 10, č. 122 (*Bible lobkovická*, 1479/80).

[37] Praha: Národní knihovna (NK) ČR, sign. 41 B 19 (*Bible pražská*, 1488), http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__41_B_19_____11UYJI3-cs. Pozri VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, I (⮜ pozn. 6); BOLDAN et al., *Příběh Pražské bible* (⮜ pozn. 9).

[38] Kutná Hora: České muzeum stříbra, sign. ST 1 (*Bible kutnohorská*, 1. vydanie so znakom, 2. vydanie bez znaku, 1489), http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-CMS___ST_1_____0T1KZO7-cs. Faksimile: *Kuttenberger Bibel = Kutnahorská* [!] *Bible: bei Martin von Tišnov: Nachdruck der Ausgabe Kuttenberg, Tišnov 1489* (hrsg. von Reinhold OLESCH und Hans ROTHE), Paderborn – München – Zürich 1989-1990. Pozri KREMLA, Josef (ed.): *Faksimile Bible kutnohorské Martina z Tišnova: doprovodná publikace k faksimile inkunábule Bible kutnohorské*, Praha 2010.

[39] WORDSWORTH, John – WHITE, Henry Julian (eds.): *Nouum Testamentum Domini nostri Iesu Christi Latine secundum editionem Sancti Hieronymi*, I: *Quattuor Euangelia*, Oxford 1889; II: *Epistulae Paulinae*, Oxford 1941; III: *Actus Apostolorum. Epistulae canonicae. Apocalypsis Iohannis*, Oxford 1954.

[40] München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.c.a. 1232 a-3; 2 Inc.c.a. 1232 a-4 (*Biblia: mit Postilla litteralis von Nicolaus de Lyra, Expositiones prologorum von Guilelmus Brito, Additiones ad Postillam Nicolai de Lyra von Paulus Burgensis und Replicae contra Burgensem von Matthias Doering*; Venedig, 1482 a 1483), https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0007/bsb00076915/images/.

© Association for Central European Cultural Studies

ordinaria[41] a ďalšie dobové vokabuláre a mamotrekty (*Vocabularius praedicantium* 1479/82,[42] *Vocabularius ex quo* 1482,[43] *Vocabularius breviloquus* 1479[44] a *Mammotrectus* 1470[45]).

Úryvky transkribujeme v zhode so zásadami platnými pre elektronické edície zverejňované v rámci *Vokabuláře webového*[46] a databázy *Diabible*.[47] Príklady uvádzame v poradí začínajúcom znením *Pražskej biblie*, po nej nasleduje preklad Lupáča a preklady tretej až prvej redakcie. Úryvky osobitých prekladateľských riešení *BiblPraž* a ich prípadné zhody so staršími prekladmi sú vyznačené tučným písmom.

Hoci text *Nového zákona BiblPraž* vznikol s najväčšou pravdepodobnosťou v prostredí pražských utrakvistických univerzitných magistrov a vychádzal z *Nového zákona* Martina Lupáča,[48] predsa bol medzi utrakvistami s odstupom niekoľkých dekád rozdiel. Pražskí utrakvisti z konca 15. storočia boli konzervatívnejší než Lupáč, ktorý na konci života sympatizoval s Jednotou bratskou.[49] Na jednej strane sa prekladatelia *BiblPraž* snažili pokračovať v úsilí o zrozumiteľný, sémantický preklad. V ešte väčšej miere používali prekladateľské pomôcky a vyhýbali sa doslovnému prekladu podľa *Vulgáty*. S prirodzeným vývinom češtiny v texte *BiblPraž* mizne aorist, ustupuje duál a použitie pomocného slovesa v 3. osobách opisného perfekta.[50] Mnohé Lupáčove inovatívne postupy sú preberané do textu *BiblPraž* prirodzene, napr. preklad latinských príčastí vedľajšou vetou s verbum finitum. Na strane druhej sa však text *BiblPraž* odkláňa od Lupáčových nekonvenčných riešení a zavádza archaickejšie formy, čo mohlo byť spôsobené aj tým, že išlo o text pripravovaný do tlače pre široké auditórium, kde sa očakávalo uprednostnenie zaužívaného biblického jazyka.[51]

3. Snaha o presnejší preklad

3.1. Ďalšie použitie prekladateľských pomôcok

Ako v predchádzajúcich redakciách,[52] tak aj *BiblPraž* používa prekladateľské pomôcky a nové riešenia uvádza priamo do textu. Príkladom je latinský výraz »agonia« (*Lk* 22,43): »factus in agonia, prolixius orabat«, ktorý prekladá *BiblPraž* napr. podľa *Postilly* Mikuláša z Lyry či vokabulárov a mamotrektov[53] novým spôsobom ako: »učiněn jsa <u>v odporu těla s duchem</u>, obšírněji se modlil«.

V úryvku o Premenení Pána sa vyskytuje vo *Vulgáte* výraz »excessum« (*Lk* 9,31): »dicebant excessum eius, quem completurus erat in Ierusalem«. V starších redakciách bol prekladaný ako »příhoda«, »převýšenie« či »vystúpenie«, no *BiblPraž* ho prekladá podobne, ako sa vykladá v *Postille* Mikuláša z Lyry či mamotrektoch – »smrt«: »a vypravovali sú o <u>smrti</u> jeho, kterúž měl vyplniti v Jeruzalémě«.[54]

---

[41] Gotha: Forschungsbibliothek, sign. Mon. Typ. s. l. et a. 2° 11 (*Biblia cum glossa ordinaria*, pars IV., krátko po 23. septembri 1481), https://dhb.thulb.uni-jena.de/receive/ufb_cbu_00000227.

[42] München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 4 Inc.s.a. 1260 (*Vocabularius praedicantium*, 1479/82), https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0003/bsb00034473/images/.

[43] München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.s.a. 1229 (*Vocabularius Ex quo*, nie po 1482), https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0003/bsb00032646/images/.

[44] München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.s.a. 1023 a (*Vocabularius breviloquus*, nie po 1479), https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00043997/images/.

[45] München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. 2 Inc.c.a. 34 (Johannes (Marchesinus): *Mammotrectus super bibliam*, 1470), https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00043475/images/.

[46] *Vokabulář webový. Edice*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2021, verze dat: 1.1.15, https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/.

[47] *Diabible*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2021, verze dat: 0.1, http://diabible.com.

[48] Pozri ďalej PÁLKA, Adam: *Martin Lupáč z Újezda: osobitý myslitel doby interregna a Jiřího z Poděbrad*, disertační práce, Brno 2020.

[49] BARTOŠ, František Michálek: *M. Lupáč a Jednota bratrská*, in: Křesťanská revue 32 (1965), s. 89-91.

[50] DITTMANN, Robert: *Préteritální auxiliár ve třetích osobách v Matoušově evangeliu ve starších českých biblích*, in: Clavibus unitis 9/2 (2020), s. 55-72, https://www.acecs.cz/media/cu_2020_09_02_dittmann.pdf.

[51] Konzultácie s prof. Tomaszom Lisowskim.

[52] KREISINGEROVÁ, Hana: *Vysvětlivky ve staročeském biblickém překladu prorockých knih*, in: Linguistica Copernicana 6/2 (2011), s. 211-222, tu s. 220-221, http://dx.doi.org/10.12775/LinCop.2011.031.

[53] DŽUNKOVÁ, *Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej Biblie* (< pozn. 3), s. 45.

[54] Ibidem, s. 46.

 © Association for Central European Cultural Studies

BiblPraž prekladá aj potravu Jána Krstiteľa na púšti ako »kobylky« v *Mt* 3,4: »esca autem eius erat locustae, et mel silvestre« – *BiblPraž*: »pokrm jeho bieše kobylky a med lesní«. Staršie preklady *Biblie* mylne prekladali lat. »locusta«[55] ako rastlinu (»zelina«, »šťovík«), čo bolo spôsobené zámenou vysvetľujúceho výrazu lat. »acredula« (zviera vydávajúce tenký piskľavý zvuk) za lat. »acidula, acedula« (šťaveľ, čes. šťovík, *Rumex acetosa L.*). Zvýšená pozornosť sa tomuto pojmu venovala aj pre jeho výskyt v *Tretej knihe Mojžišovej* medzi zakázanými pokrmami.[56] Výklad lat. »locusta« ako pokrmu živočíšneho pôvodu sa objavuje v komentári Mikuláša z Lyry či u Petra Komestora[57] a tento preklad obsahujú aj niektoré staršie texty, napr. poznámka v *Biblii litoměřicko-třeboňskej* či *Olomoucký evanjeliár* z roku 1421 (»pokrm jeho bieše črvíkový«)[58] alebo ďalšie samostatné *Nové zákony* mladšej skupiny druhej redakcie a mamotrekty.[59] Tento výraz sa vyskytuje ešte v *Mk* 1,6: »locustas et mel silvestre edebat«, kde na rozdiel od starších prekladov aj preklad Lupáča spolu s *BiblPraž* uvádza: »kobylky a stred lesní jiedáše«.

V prekladateľských pomôckach (*Postilla* Mikuláša z Lyry, *Glossa ordinaria*) sa vysvetľuje taktiež podstata prvého Adama oproti poslednému Adamovi v *1Kor* 15,45. *BiblPraž* teda prekladá »anima vivens« ako »tělo živé«, majúc na mysli telesnú schránku človeka, namiesto staršieho prekladu »duše živá«. Pozri *1Kor* 15,45: »Factus est primus homo Adam in animam viventem.« – *BiblPraž*: »Učiněn jest první člověk Adam v tělo živé.«

Tab. 1: **Preklad výrazu »caput anguli« v evanjeliách *BiblPraž* v porovnaní s predchádzajúcimi redakciami**

3.2. Nová prekladateľská lexika

BiblPraž používa na niektorých miestach nové prekladateľské riešenia aj v prípade špecifickej biblickej lexiky, tzv. biblizmov.[60] Novým spôsobom prekladá v *Evanjeliu od Marka* a *Lukáša* napr. výraz »caput anguli« ako »svorník úhelní« (➢ Tab. 1):

	BiblDrážď	*BiblMlyn*	*BiblMik*	*BiblPad*	*BiblMuzMlNZ, BiblLobk*	*BiblPraž*
Mt 21,42	na vrch úhelný	v hlavu úhelní	v hlavu úhla	v hlavu úhelní	v hlavu úhlovú	v hlavu úhlovú
Mk 12,10	na vrch úhelný	v hlavu úhelní	v hlavu úhla	v hlavu úhelní	v hlavu úhlovú	**svorník úhelní**
Lk 20,17	svrchným úhelníkem	v hlavu úhelní	v hlavu úhla	v hlavu úhla	v hlavu úhlovú	**v svorník úhelní**

Novým spôsobom prekladá *BiblPraž* aj výraz »architriclinus« zo svadby v Káne Galilejskej ako »přední host«, no v nasledujúcom verši už používa preklad zhodný s Lupáčovým textom: »najpoctivější host«, na rozdiel od starších prekladov, ktoré používajú výrazy »vladař«, »starosvat« či »starý svat«:

Jn 2,8-9: »Et dicit eis Iesus: Haurite nunc, et ferte architriclino. Et tulerunt. Ut autem gustavit architriclinus aquam vinum factam, et non sciebat unde esset, ministri autem sciebant, qui hauserant aquam: vocat sponsum architriclinus...«

BiblPraž: »I die jim Ježíš: ›Beřte již a neste předniemu hosti.‹ I nesli sú. A když okusil najpoctivější host vody vínem učiněné – a nevěděl, odkud by bylo, ale služebníci věděli, kteří vážili vodu – povolal ženícha najpoctivější host...«

BiblMuzMlNZ, BiblLobk: »I vece jim Ježíš: ›Nalévajtež již a neste najpoctivějšiemu hosti.‹ I nesli sú. A když jest okusil najpoctivější host vody vínem učiněné – a nevěděl jest,

[55] Pozri ŠEDINOVÁ, Hana: *Esca eius erant locustae. The origin and meaning of the imaginary quadruped Locusta*, in: Listy filologické 135/3-4 (2012), s. 231-268.

[56] *Lv* 11,22: »...atque ophiomachus, ac locusta, singula iuxta genus suum«. Jednotlivé *Vulgáty* však výraz »locusta« zaraďujú odlišne k pokrmom dovoleným (»comedere debetis«), alebo nedovoleným (»comedere non debetis«) na konzumáciu. Pozri SOBALÍKOVÁ, Hana: *Byla staročeská »lokusta« k jídlu?*, in: HLADKÝ, Juraj – RENDÁR, Ľubomír (eds.): *Varia XIX. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava – Modra-Harmónia 18.-20. 11. 2009)*, Trnava 2010, s. 340-347, https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/19/Varia19.pdf.

[57] MICHÁLEK, Emanuel: *K starým českým překladům latinského »locusta«*, in: Listy filologické 110/3 (1987), s. 166-168, tu s. 166: »pokrm jeho bieše kobylky [...] kobylky sú zvieřátka malá, jenž lécí obyčejem skoku a nalezeny bývají na púšti země Judovy a smažené s olejem sú pokrm chudých«.

[58] SOBALÍKOVÁ, *Byla staročeská »lokusta« k jídlu?* (➢ pozn. 56), s. 343.

[59] VOLEKOVÁ, Kateřina: *K dalším latinsko-českým mamotrektům*, in: Historie – Otázky – Problémy 5/2 (2013), s. 131-140, tu s. 136, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-44dc1e-ab-02f6-4a4f-9017-a273c18b9fa4.

[60] K téme biblizmov pozri bližšie KOZIARA, Stanisław: *Tradycyjne biblizmy a nowie polskie przekłady Pisma Świętego*, Kraków 2009.

© Association for Central European Cultural Studies

	odkud by bylo, ale služebníci sú věděli, kteří sú vážili vodu – povolal jest ženícha najpoctivější host...«
BiblPad, *BiblMlyn*:	»I die jim Ježíš: ›Beřte již a neste vladaři.‹ A nesli sú. A když okusi vladař vody učiněné vínem – a nevědieše, otkud by bylo, ale sluhy sú věděli, kteří brali vodu – zavolav ženicha vladař...«
BiblCist:	»I die jim Ježíš: ›Beřte nynie a neste vladařovi.‹ I nesli sú. A když jest okusil vladař vody vínem učiněné – a nevědieše, odkud by bylo, ale sluhy vědiechu, ješto biechu nabrali vody – povola ženicha vládař...«
BiblMik:	»I vece jim Ježíš: ›Beřte již a neste starosvatovi.‹ A vzali sú. Když pak okusil bieše starosvat vody vínem učiněné a nevědieše, odkud bieše, služebníci pak věděchu, kteříž brali sú vodu, zavolal jest ženicha starosvat...«
BiblDrážď, *BiblOl*:	»I vece jim Ježíš: ›Načtřěte nynie a neste starému svatu.‹ I nabrachu. A když okusi starý svat vody učiněné vínem a nevědieše, otkud by to bylo, ale sluhy vědiechu, jížto biechu načtřeli vody, zavolav ženicha starý svat...«

Za nové riešenie môžeme považovať aj preklad lat. »usura« ako »puožitek« namiesto výrazu »lichva«, ktorý sa používa vo všetkých skúmaných rukopisoch (*Mt* 25,27): »et veniens ego recepissem utique quod meum est cum usura« – *BiblPraž*: »a já přijda, vzal bych jistě, což jest mého, i s požitkem«. Tento preklad sa ďalej používal napr. aj v *Kralickej biblii*.[61]

Nová lexika *BiblPraž* sa prejavuje aj v použití synonymných výrazov napr. v scéne vyhnania démonov do stáda svíň (*Lk* 8,33). Táto udalosť sa opisuje aj v *Evanjeliu od Matúša* a *Evanjeliu od Marka*, no na daných miestach používa *BiblPraž* preklad zhodný s prekladom Lupáča: »hřmotem velikým běžalo jest všecko stádo rychle do moře« (*Mt* 8,32); »velikú prudkostí klopotalo jest stádo do moře« (*Mk* 5,13).

Lk 8,33:	»impetu abiit grex per praeceps in stagnum«
BiblPraž:	»hřmotem běžalo jest stádo kvapně do moře«
BiblMuzMlNZ:	»valem běžalo jest stádo prudkostí do moře«
BiblPad, *BiblMlyn*:	»valem otjide rychle stádo do zátoky morské«
BiblCist, *BiblLupNZ*:	»valem odjide stádo prudkostí do moře«
BiblMik:	»brzkostí odešlo jest stádo přerychle do jezera«
BiblDrážď, *BiblOl*:	»stádo uběže rychle v jezero«

Tento príklon k novej, expresívnejšej lexike vidíme aj v *Evanjeliu od Lukáša*, kde pri popise scény popravy Ježiša používajú prekladatelia *BiblPraž* výrazy ako »odpraviti« miesto lat. »interficere« a »katanové«[62] miesto lat. »milites« (*Lk* 23,32-38): »A vedena sú s ním i jiná dva lotry, aby byli odpraveni. [...] I posmieváchu se kniežatá s nimi řkúce: ›Jinýmť jest pomáhal, nechať pomuož sám sobě, jestliť tento Kristus boží volený.‹ Posmieváchu se jemu také i katanové, přistupujíce a octa podávali jemu řkúce...« Uvedená lexéma »katan« nahrádza text *BiblKutn* z roku 1489 (v zhode s predošlými redakciami »rytieř«): »Posmieváchu se jemu také rytieři, přistupujíce a octa podávali jemu řkúce...«

Snaha o čo najpresnejší preklad je viditeľná aj pri teologicky zložitých pasážach, napr. *Jn* 1,18: »unigenitus Filius, qui est in sinu Patris«, kde lat. »sinus« prekladá *BiblPraž* namiesto staršieho výrazu »lóno« ako »věčnost«: »jednorozený Syn, jenž jest v věčnosti Otce«. Tento výraz nahrádza o rok mladšia *BiblKutn* výrazom »byt«: »jednorozený Syn, jenž jest v bytu Otce«.[63]

3.3. Doplnenie textu

Zostavovateľom *BiblPraž* išlo o zrozumiteľný preklad pre recipienta, kvôli čomu boli ochotní urobiť niektoré zásahy do textu. Napr. v úryvku *Lk* 3,1 sú pred mená tetrarchov doplnené radové číslovky, ktoré sa nenachádzajú v latinskej predlohe ani v starších prekladoch. Túto zmenu taktiež neobsahuje ani *BiblKutn* z roku 1489:

Lk 3,1:	»Anno autem quintodecimo imperii Tiberii Caesaris, procurante Pontio Pilato Iudaeam, tetrarcha autem Galilaeae Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituraeae, et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilinae tetrarcha«
BiblPraž:	»Léta patnáctého ciesařstvie Tiberia ciesaře, když Ponský Pilát, jeden ze

[61] *Bible kralická: šestidílná: kompletní vydání s původními poznámkami*, Praha 2014.

[62] Hoci *Elektronický slovník staré češtiny* eviduje slovo »katan« ako »kat«, môže tu ísť o termín významovo blízky označeniu vojenskej hodnosti, viď maď. »katona« (vojak), z lat. »capitaneus« a tal. »cattano«.

[63] DŽUNKOVÁ: *Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej Biblie* (≺ pozn. 3), s. 49.

 © Association for Central European Cultural Studies

čtyř, zpravováše v Židovstvu, druhý Erodes v Galilei, třetí Filip, bratr jeho, iturejské a trakonitidské krajiny, čtvrtý Lizaniáš abilinský vladař«

BiblKutn: »Léta patnáctého ciesařstvie Tiberia ciesaře, když Pontský Pilát zpravováše v Židovstvu a Erodes byl vladařem v Galilei, Filip pak, bratr jeho, zprávce iturejské a trakonitidské krajiny a Lizaniáš abilinský vladař«

4. Archaizácia textu

V *BiblPraž* však nachádzame zároveň voľbu starších prekladateľských riešení. Táto archaizácia sa prejavuje v opätovnom zavedení staršieho gramatického tvaru, v odstránení príliš špecifickej lexiky Lupáča, či v použití lexiky zhodnej so staršími prekladmi – s druhou, najčastejšie však s prvou redakciou, napr. »škola« za lat. »synagoga« a výraz »Hospodin« za lat. »Dominus«. Tieto archaizačné tendencie istým spôsobom potvrdzujú hypotézu P. Voita[64] o konzervatívnosti českých utrakvistov jagellonskej epochy.

4.1. Odstránenie vybraných lexikálnych inovácií v preklade Martina Lupáča

Pri revízii textu Lupáča nahradzovali autori *BiblPraž* staršími výrazmi špecifické lexikálne inovácie, ktoré sa zdali nevhodné pre biblický text. Ide napr. o lexiku tzv. germanizmov[65] (»hauf«, »jarmark«, »rathúz«, »krumfešt«[66]...),[67] napr. »krumfešt« – »založenie« alebo »rathúz« – »radný dom«, pričom však text *BiblPraž* aj tak niektoré ďalšie germanizmy obsahuje. Zvýraznene vyznačujeme v nasledujúcich ukážkach inovatívne prekladateľské riešenie Lupáča oproti *BiblPraž*:

Heb 6,1: »non rursum iacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis«
BiblPraž: »nepokládajíce opět založenie pokánie ot skutkuov mrtvých«
BiblMuzMlNZ, *BiblLupNZ*: »nezpoléhajíce opět na krumfešt pokánie, kdybychom opět činili skutky mrtvé«
BiblPad, *BiblMlyn*: »nepokládajíce opět založenie pokánie ot skutkuóv mrtvých«
BiblMik: »ne opět pokládajíce základu pokánie od děl mrtvých«
BiblDrážď, *BiblOl*: »abychom opět nepokládali založenie pokánie skutkóv mrtvých«

Jn 18,28: »Adducunt ergo Iesum a Caipha in praetorium...«
BiblPraž: »Tehdy přivedechu Ježíše od Kajfáše do radného domu...«
BiblMuzMlNZ, *BiblLobk*: »Tehdy přivedechu Ježíše od Kajfáše na rathúz...«
BiblPad, *BiblLupNZ*, *BiblCist*: »Tehdy přivedú Ježíše od Kajfáše do radného domu...«
BiblMlyn: »Tehdy přivedu Ježíše ku Pilátovi do domu radného...«
BiblMik: »Tehda přivedechu Ježíše od Kajfáše na radnici...«
BiblDrážď, *BiblOl*: »I přivedechu Ježíše před Piláta na súd...«

Podobným spôsobom zostavovatelia *BiblPraž* nahrádzajú termíny s konfesionálne zafarbeným prekladom v texte Lupáča, napr. preklad lat. »episcopus« ako »kněz« namiesto »biskup« alebo »episcopatum« ako »biskupstvie« namiesto »kněžstvie« v texte príslušných epištol.[68] Najlepšie to dokladá ukážka *1Tim* 3,1-2, kde Lupáč podľa svojich radikálnych postojov prekladá novým spôsobom aj lat. výraz »irreprehensibilis« ako »bez smrtedlného hřiechu«. *BiblPraž* sa vracia k starším výrazom »biskup«, »biskupstvie« a »bez žaloby«:

1Tim 3,1-2: »Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse...«
BiblPraž: »žádá li kto biskupstvie, dobré práce žádá, ale musíť biskup býti bez žaloby...«
BiblLupNZ, *BiblLobk*, *BiblMuzMlNZ*: »jestliže kto kněžstvie žádá, dobréť práce žádá, ale musíť kněz býti bez smrtedlného hřiechu...«
BiblPad: »ač kto biskupstvie žádá, dobrého skutku žádá, protož musí biskup bez tresktánie býti...«

[64] VOIT, Petr: *Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století*, in: *Libri magistri muti sunt. Pocta J. Kašparové*, Praha 2013, s. 35-41.

[65] Nejde o germanizmy v neskoršom význame slova, ale o špecifickú príznakovú lexiku nemeckého pôvodu plne integrovanú do češtiny, ktorá však nebola ukotvená v texte staročeského biblického prekladu.

[66] Je zaujímavé, že túto lexému *BiblPraž* nahrádza v texte epištol, pričom v texte *Žaltára* prebratého z tlačeného *Žaltára* (1487) sa tento lexém zachováva (Ž 17,8): »krunfeštové« > »krumfeštové«.

[67] Джункова, Катарина: *Новый Завет в переводе Мартина Лупача (ок. 1450). Вопросы авторства и стиля*, in: Словѣне (Slověne) 2/2021 (v tlači).

[68] DŽUNKOVÁ, *Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej Biblie* (⮜ pozn. 3), s. 50-51.

© Association for Central European Cultural Studies

BiblOl, *BiblMlyn*, *BiblMik*: »žádá li kto biskupstvie, dobré práce žádá, ale musíť biskup býti bez žaloby...«

4.2. Opätovné použitie imperfekta

V *BiblPraž* sa objavuje opätovné zavedenie imperfekta, ktorým sa zrejme chceli prekladatelia priblížiť ku ›klasickejšej‹ podobe českého biblického jazyka. Obzvlášť pozoruhodné je imperfektum na miestach, kde *BiblPraž* používa lexémy z prekladu Lupáča, slovesá však prevádza z opisného perfekta opäť do imperfekta podľa starších prekladov a latinského originálu. V úryvku *Lk* 23,54 prekladá »*illucescere*« podľa vzoru Lupáča ako »začínati sě«, avšak namiesto opisného perfekta »sobota se začínala« používa tvar imperfekta: »sobota se začínáše«. V starších prekladoch vyznačujeme v ukážkach formu imperfekta:

Lk 23,54: »Et dies erat parasceves, et sabbatum illucescebat.«
BiblPraž: »A ten den bieše veliký pátek a sobota se začínáše.«
BiblMuzMlNZ, *BiblLobk*: »A ten den bieše veliký pátek a sobota se začínala.«
BiblDrážď, *BiblOl*: »A ten den bieše u pátek a na sobotu sě chýléše.«
BiblMlyn, *BiblPad*: »A ten den bieše pátek a na sobotu sě chýléše.«
BiblMik: »A den bieše páteční a sobota prosvěcováše se.«
BiblLupNZ, *BiblCist*: »A den ten bieše pátek a sobota se zasvěcováše.«

Taktiež v príklade *Mk* 16,20 používa *BiblPraž* podľa vzoru Lupáča namiesto latinského absolútneho ablatívu konštrukciu s verbum finitum, avšak obe slovesá uvádza v imperfekte »pomáháše« a »potvrzováše«. Pozornosť si zasluhuje prekladateľské riešenie *BiblMik*, ktorá konštrukciu prekladá absolútnym genitívom:

Mk 16,20: »Illi autem profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante, sequentibus signis.«
BiblPraž: »A oni šedše, kázali sú všudy, Pán jim pomáháše a řečí potvrzováše v činění divuov.«
BiblMuzMlNZ, *BiblLobk*: »A oni šedše, kázali sú všudy a Pán jim pomáhal a řeči jich potvrzoval činěním divóv.«
BiblPad: »A oni šedše, kázali sú všudy s pomocí Pánie a řeči potvrzujícími s činěním znamení.«
BiblLupNZ, *BiblCist*: »A oni šedše kázali sú všudy a Pán jim pomáháše, řeči potvrzováše skrze znamenie.«
BiblLit, *BiblMlyn*: »A oni šedše, kázali sú všudy s Pánem pomáhajícím a řeči potvrzujícím(i) zázraky.«
BiblMik: »Oni pak šedše, kázali sú všady Pána spomáhajícieho a řeči potvrzujícieho následujícími znameními.«
BiblDrážď, *BiblOl*: »Pak sě oni rozšedše, kázáchu všudy s pomocí Hospodinovú a svú řeč potvrzěváchu divy rozličnými.«

V nasledujúcich príkladoch sa v texte *BiblPraž* vyskytuje opätovné použitie imperfekta aj v 3. osobe množného čísla:

Lk 23,36: »Illudebant autem ei et milites accedentes«
BiblPraž: »Posmieváchu se jemu také i katanové přistupujíce«
BiblMuzMlNZ, *BiblLobk*: »A i rytieři posmievali se jemu přistupujíce«
BiblDrážď, *BiblOl*: »I pošpílé(vá)chu jím i rytieři přistupujíce«
BiblMlyn, *BiblMik*, *BiblPad*: »Posmieváchu sě jemu i rytieři přistúpivše«
BiblLupNZ, *BiblCist*: »Posmieváchu sě jemu i rytieřové přistúpivše«

Jn 19,25: »Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, et soror matris eius, Maria Cleophae, et Maria Magdalene.«
BiblPraž: »I stáchu blízko kříže Ježíšova matka jeho a sestra matky jeho Maria Kleofášova a Maria Magdalena.«
BiblMuzMlNZ, *BiblLobk*: »I stáli sú sblízka kříže Ježíšova matka jeho a sestra matky jeho Maria Kleofášova a Maria Magdalena.« (*BiblLobk*: »bliz kříže«)
BiblPad, *BiblCist*, *BiblMlyn*: »I stáchu podlé křížě Ježíšova mátě jeho a sestra mateře jeho Maria Kleofe a Maria Magdalena.« (*BiblCist*: »matka [...] matky«)
BiblMik: »Stojiechu pak podlé křížě Ježíšova máti jeho a sestra mateře jeho Maria Kleofova a Maria Magdalena.«
BiblDrážď, *BiblOl*: »I stojiechu podlé křížě Ježíšěva mátě a sestra jeho mateře Maria Kleophova a Maria Magdalena.«

© Association for Central European Cultural Studies

Imperfektum nachádzame napr. aj v úryvku *Lk* 2,38, kde sa u väčšiny skúmaných biblických prekladov vrátane štvrtej redakcie používa lexém »Hospodin« za lat. »Dominus«:

Lk 2,38:	»et haec, ipsa hora superveniens, confitebatur Domino«
BiblPraž:	»a ta v tu hodinu přišedši, chváleše Hospodina a mluvieše«
BiblMuMlNZ:	»a ta v tu hodinu přišedši, chválila jest Hospodina a mluvila«
BiblPad, *BiblCist*:	»a ta túž hodinu přišedši chválu vzdávaše Hospodinu«
BiblBoč:	»a ta v tu dobu přišedši chváleše Pána Boha«
BiblMlyn:	»a ta v tú hodinu přišedši chváleše Hospodina«
BiblMik:	»a ta v tuž hodinu přišedši vyznávaše sě Pánu«
BiblDrážď, *BiblOl*:	»a ta v túž hodinu přišedši, zpoviedáše sě Hospodinu«

4.3. Opätovné použitie opisného imperatívu

Vo všeobecnosti v texte štvrtej redakcie pozorujeme použitie syntetickej formy záporneho imperatívu s prefixom *ne-*,[69] namiesto ustupujúcej opisnej formy s pomocou slovesa »roditi« s významom »chcieť«: »neroď«, »neroďte« podľa latinského vzoru »noli«, »nolite«. V štvrtej redakcii sa táto syntetická forma objavuje ako systémová zmena oproti starším redakciám, napr. *Lk* 7,13: »Noli flere.« – *BiblMuzMlNZ*: »Neplačiž.« – *BiblPraž*: »Neplačiž.« – Ostatné redakcie: »Neroď plakati.«

O to viac udivuje, keď sa na niektorých miestach *BiblPraž* vracia k opisnej forme záporného imperatívu, dokonca pomocné sloveso »roditi« ojedinele nahrádza slovesom »chtieti«. Vo verši *Lk* 10,4 uvádza *BiblPraž* formu s pomocným slovesom »chtieti«: »nechtějte nositi«, pričom o niekoľko desaťročí starší preklad Lupáča používal syntetickú formu záporného imperatívu »nenostež«:

Lk 10,4:	»nolite portare sacculum neque peram«
BiblPraž:	»nechtějte nositi pytlikuov ani mošny«
BiblMuzMlNZ:	»nenostež pytlíka ani mošny«
BiblDrážď, *BiblOl*:	»neroďte nositi pytlíka ani telmy«
BiblMik:	»neroďte nésti pytlíka ani tobolky«
BiblMlyn, *BiblPad*, *BiblCist*:	»neroďte nositi pytlíka ani mošny«

V príklade *Jn* 20,27 používajú všetky skúmané preklady vrátane Martina Lupáča imperatív »neroď býti«, avšak *BiblPraž* používa »nechtěj býti«:

Jn 20,27:	»noli esse incredulus, sed fidelis«
BiblPraž:	»nechtěj býti nevěrný, ale věrný«
BiblMuzMlNZ:	»neroď býti nevěřící, ale věrný«
ostatné rukopisy:	»neroď býti nevěrný, ale věrný«

Pozoruhodné je, že tento tvar opisného rozkazovacieho spôsobu sa nachádza aj v texte *Žaltára*, napr. *Ž* 145,2: »Nolite confidere in principibus«, ktorý prekladá najstarší staročeský *Žaltář wittenberský* a *Žaltář BiblDrážď*: »Neroďte úfati v kniežata«, avšak *Žaltáre* 4. redakcie (*BiblPraž* a *BiblKutn*): »Nechtějtež doufati v kniežata«.[70]

4.4. Opätovné použitie archaickej lexiky

Ďalšiu z osobitostí textu *BiblPraž* predstavuje opätovný výskyt archaickej lexiky – najčastejšie prvej, prípadne aj druhej redakcie. K týmto zhodám medzi štvrtou redakciou a najstaršími prekladmi dochádza už v texte Lupáča,[71] no u *BiblPraž* je táto tendencia ešte častejšia. Môže ísť zrejme o doklad použitia niektorej zo starších biblií počas prekladateľskej práce, prípadne o predstavu biblického jazyka, ktorý by mal korešpondovať so starším, zaužívaným prekladom.

Uvádzame niekoľko príkladov substantív, kde sa *BiblPraž* zhoduje so staršími prekladmi prevažne druhej redakcie, v niektorých prípadoch dokonca s *BiblMik*, ktorá inak predstavuje osobitý druhoredakčný preklad.[72] V príklade *Mk* 1,13 používa Lupáč namiesto lat. »bestia« deminutívum »zvieřátko«:

[69] K vyjadreniu záporu v staročeských biblických prekladoch pozri MARUŠ, Jakub: *Proměny větné negace v českých biblických překladech*, in: Historie – Otázky – Problémy 5/2 (2013), s. 141-149.

[70] VINTR, Josef: *Staročeský žalm – Dvousetleté hledání srozumitelnosti a poetičnosti*, in: Listy filologické 135 (2012), s. 43-62, tu s. 55.-

[71] Pozri podrobnejšie Джункова, *Языковые особенности Нового Завета* (≺ pozn. 4).

[72] Pozri podrobnejšie KREISINGEROVÁ, Hana: *Základní problémy II. staročeské biblické redakce*, dizertačná práca, Olomouc 2019.

© Association for Central European Cultural Studies

Mk 1,13: »cum bestiis«
BiblPraž: »s hovady«
BiblMuzMlNZ: »s zvieřátky«
BiblPad, *BiblLupNZ*: »s šelmami«
BiblBoč, *BiblTěšNZ*, *BiblMik*: »s hovady«
BiblMlyn, *BiblLit*: »s zvěřmi«
BiblDrážď, *BiblOl*: »s zvieřaty«

Mk 10,15: »velut parvulus«
BiblPraž: »jako maličký«
BiblMuzMlNZ: »jako děťátko«
BiblBoč, *BiblMlyn*, *BiblLit*, *BiblTěšNZ*, *BiblPad*, *BiblCist*: »jako děťátko«
BiblMik: »jakožto maličký«
BiblDrážď, *BiblOl*: »jako robenček«

Lk 2,16: »infantem positum in praesepio«
BiblPraž: »nemluvňátko položené v jeslech«
BiblMuzMlNZ, *BiblMlyn*, *BiblLit*: »děťátko položené v jesličkách«
BiblPad, *BiblCist*, *BiblLupNZ*, *BiblTěšNZ*: »děťátko položené v jeslech«
BiblMik: »nemluvňátko položené v jeslech«
BiblDrážď, *BiblOl*: »pacholátko položené v jeslech«

Lk 22,52: »cum gladiis et fustibus«
BiblPraž: »s meči i s kyji«[73]
BiblMuzMlNZ: »s meči a s dřievím«
BiblLupNZ: »s meči a s kopími«
BiblPad, *BiblCist*, *BiblKladr*, *BiblMlyn*: »s meči a s lančemi«
BiblTěšNZ: »s meči a dřívím«
BiblDrážď, *BiblOl*, *BiblMik*: »s meči i s kyji«

Jn 11,16: »qui dicitur Didymus«
BiblPraž: »jenž slove Pochybující«
BiblMuzMlNZ: »jenž slove Dydimus«
BiblPad, *BiblCist*, *BiblKladr*, *BiblMlyn*, *BiblTěšNZ*: »jenž slove Dydimus«
BiblMik, *BiblLupNZ*: »kterýž slove Pochybující«
BiblDrážď, *BiblOl*: »jenž slóve Upřemný«

1Tim 3,6: »non neophytum«
BiblPraž: »ne novověrec«
BiblLupNZ, *BiblMuzMlNZ*: »ne znova na vieru obrácený«
BiblPad, *BiblMlyn*, *BiblTěšNZ*, *BiblOl*: »ne novák v vieře«
BiblMik: »nie novověrce«

V príklade *Lk* 19,46 vidno zhodu *BiblPraž* s prekladateľským riešením druhoredakčného *Nového zákona BiblTěšNZ*, a taktiež s mladšou treťou redakciou *BiblLupNZ*, *BiblCist*, *BiblKladr*:

Lk 19,46: »speluncam latronum«
BiblPraž: »peleší lotrovskú«
BiblMuzMlNZ: »jeskyní lotrovskú«
BiblLupNZ, *BiblCist*, *BiblKladr*, *BiblTěšNZ*: »peleší lotrovskú«
BiblPad, *BiblMik*, *BiblMlyn*: »jeskyní lotrovú«
BiblDrážď, *BiblOl*: »jatku lotrovú«

Zhody *BiblPraž* s najstarším prekladom sa prejavujú aj na príklade ustálených slovných spojení – práve prvá redakcia vynikala živým literárnym jazykom. Napr. v *Mt* 18,26 prekladá frázu »Patientiam habe in me« *BiblPraž* zhodne podľa *BiblDrážď*: »Pohověj mi« namiesto doslovného prekladu: »Trpělivost měj.« Taktiež v *Mk* 14,4 používa *BiblPraž* zhodne s *BiblDrážď* slovné spojenie »za zlé míti«:

Mt 18,26: »Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi.«
BiblPraž: »Pohověj mi a všeckoť zaplatím tobě.«
BiblMuzMlNZ, *BiblLobk*: »Trpělivost měj nade mnú a všeckoť zaplatím tobě.«

[73] Vo verši *Mk* 14,48 používa pri rovnakom slovnom spojení *BiblPraž* preklad: »s meči a s dřievím«.

 © Association for Central European Cultural Studies

BiblPad, *BiblLupNZ*, *BiblCist*, *BiblLit*, *BiblMlyn*: »Trpědlivost měj nade mnú a všěcky věci navrátím tobě.«
BiblMik: »Trpělivost měj nade mnú a všecko navrátím tobě.«
BiblOl: »Jměj utrpenie ke mně a všecko tobě navráci.«
BiblDrážď: »Pohověj mi a všecko navrácit tobě.«

Mk 14,4: »Erant autem quidam indigne ferentes intra semetipsos, et dicentes«
BiblPraž: »biechu někteří za zlé majíce mezi sebú«
BiblMuzMlNZ: »biechu někteří hněvivě to snášejíce mezi sebú«
BiblPad, *BiblMik*, *BiblLupNZ*: »biechu někteří hněvivě nesúce sami v sobě«
BiblMlyn: »biechu někteří hněvivě přijímajíce mezi sebú«
BiblLit: »biechu někteří hněvivě přijímajíce mezi sebú«
BiblBoč, *BiblOl*, *BiblDrážď*: »biechu někteří za zlé majíce mezi sebú«

Obdobných zhôd je v texte *BiblPraž* viacero – spomeňme vo štvrtej redakcii frekventované sloveso »jieti sě«, ktoré v príklade *Lk* 20,9 používa *BiblPraž* zhodne s prvou redakciou. *BiblPraž* tu namiesto aoristu, ktorý uvádza ešte aj preklad Lupáča, používa formu opisného perfekta:

Lk 20,9: »coepit autem dicere ad plebem parabolam hanc«
BiblPraž: »Potom jal se k lidu praviti podobenstvie toto«
BiblMuzMlNZ: »I poče k lidu praviti podobenstvie toto«
BiblLupNZ, *BiblCist*: »I poče praviti k lidu podobenstvie toto«
BiblPad, *BiblMlyn*: »I poče mluviti k obci podobenstvie toto«
BiblMik: »Počal jest pak praviti k obci podobenstvie toto«
BiblDrážď, *BiblOl*: »I jě sě mluviti k obci tento příklad«

4.5. Preklad »Dominus« (»Hospodin«) a »synagoga« (»škola«)

V uvedenej archaickej lexike *BiblPraž* je pozoruhodné opätovné použitie prvoredakčného lexému »Hospodin« miesto »Dominus« a »škola« miesto »synagoga«. Oba lexémy si vyžadujú podrobnejšiu analýzu, uvedieme teda len niekoľko príkladov.

V najstaršom českom biblickom preklade existoval rozdiel v preklade lexémy »dominus« podľa významu ako Boh (»Hospodin«) a ako pán (»pán«), napr. »dominus vineae« (»pán viniční«/»pán vinice«) alebo »dominus messis« (»pán ženní/žní«). Tento rozdiel dobre dokladuje *Lk* 12,42: »Dixit autem Dominus: Quis, putas, est fidelis dispensator, et prudens, quem constituit dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?«, ktorý prekladá *BiblDrážď* ako: »I vecě Hospodin: ›Který, mníš, jest věrný vladař i múdrý, jehož jest ustavil pán nad svú čeledí, aby jim dával časem měřici pšenicě?‹« Tento rozdiel neskoršie preklady postupne opustili, začal prevažovať jednotný preklad »pán«.[74] Situácia sa však začína meniť v štvrtej redakcii, kde sa do textu prvých troch evanjelií opäť v malej miere vracia preklad »Hospodin«.

V *Evanjeliu od Matúša* sa lexéma »dominus« v preklade »Hospodin« vyskytuje v štvrtej redakcii iba raz, vo verši *Mt* 27,10 (*BiblMuzMlNZ*, *BiblPraž*): »dali je za pole hrnčieřovo, jakož mi ustavil Hospodin«. V *Evanjeliu od Marka* sa preklad »Hospodin« vyskytuje v texte Lupáča dvakrát a v texte *BiblPraž* štyrikrát. Najmarkantnejší je nárast prekladu »Hospodin« v *Evanjeliu od Lukáša*, kde sa okrem štvrtej redakcie objavuje aj v skúmaných rukopisoch druhej a tretej redakcie. Z celkového počtu 108 výskytov lat. »dominus« sa »Hospodin« vyskytuje v *BiblDrážď* 75×, v *BiblBoč* 1×, v *BiblMik* sa nevyskytuje vo všetkých evanjeliách vôbec, v *BiblPad* 4×, v Lupáčovom preklade *BiblMuzMlNZ* 5× a v preklade *BiblPraž* 8×. Tento výskyt v *Evanjeliu od Lukáša* môže byť daný buď prítomnosťou staršej predlohy, alebo častým využitím pasáží z prvej kapitoly v náboženskej praxi. Príkladom je text anjelského zvestovania, ukážky uvádzame v poradí jednotlivých redakcií:

Lk 1,28: »Ave gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.«
BiblDrážď, *BiblOl*: »Zdráva, milosti plná, Hospodin s tebú, blahoslavenás ty mezi ženami.«
BiblBoč: »Zdráva, milosti plná, Pán s tebú, požehnaná ty mezi ženami.«
BiblMlyn, *BiblLit*: »Zdráva, milosti plná, Buoh s tebú, požehnaná ty mezi ženami.«
BiblMik: »Zdráva, milosti plná, Pán s tebú, požehnaná ty v ženách.«
BiblTěšNZ: »Zdráva, milosti plná, Hospodin s tebú.«
BiblPad, *BiblCist*: »Zdráva, milosti plná, Hospodin s tebú, požehnaná ty mezi ženami.«
BiblMuzMlNZ: »Zdráva, milosti plná, Hospodin s tebú, požehnaná ty mezi ženami.«
BiblPraž, *BiblKutn*: »Zdráva, milosti plná, Hospodin s tebú, požehnaná ty mezi ženami.«

[74] Pozri podrobnejšie Джункова, *Языковые особенности Нового Завета* (⮜ pozn. 4). Vyskytuje sa ešte preklad ako »Bóh« a »Ježíš«, je to však dané s najväčšou pravdepodobnosťou latinskou predlohou.

© Association for Central European Cultural Studies

Takisto sa »Hospodin« vyskytuje aj v texte chválospevu *Magnificat*:

Lk 1,45-46: »Et beata, quae credidisti, quoniam perficientur ea, quae dicta sunt tibi a Domino. Et ait Maria: Magnificat anima mea Dominum.«
BiblDrážď, *BiblOl*: »›A blažená jsi, žes uvěřila, nebo bude to dokonáno, což jest tobě pověděno ot Hospodina. I vece Maria: ›Velebí duše má Hospodina...‹«
BiblBoč: »›A blahoslavená, jenž si uvěřila. Neb se skonají ty věci, kteréž pověděny sú tobě od Pána.‹ I řekla jest Maria [fol. 250vb, na novom liste rukopisu ďalej] I vece Maria: ›Velebí duše má Hospodina...‹«
BiblLit: »›A blažená, jenžs uvěřila, neb budú do skonánie ty věci na tobě, kteréž pověděny sú tobě ot Boha.‹ I vece Maria: ›Velebí duše má Hospodina...‹«
BiblMlyn: »›A blažená, jenž si uvěřila, neb budú dokonány ty věci, kteréž pověděny jsú tobě od Boha.‹ I vece Maria: ›Velebí duše má Pána...‹«
BiblTěšNZ: »›A blahoslavená, jenž si uvěřila, neb sě skonají ty věci, kteréž pověděny sú tobě od Pána.‹ I vece Maria: ›Velebí duše má Pána...‹«
BiblMik: »›A blažená, jenž uvěřila si, nebo dokoná sě v tobě, což řečeno jest tobě od Pána.‹ I vece Maria: ›Velebí duše má Pána...‹«
BiblPad, *BiblCist*: »›A blahoslavená jsi, jenž si uvěřila, neb dokonány budú ty věci, kteréž pověděny jsú tobě ot Hospodina.‹ I vece Maria: ›Velebí duše má Hospodina...‹«
BiblMuzMlNZ: »›A blahoslavená jsi, jenžs uvěřila, neboť dokonányť budú na tobě ty věci, kteréť jsú pověděny tobě ode Pána.‹ I vece Maria: ›Velebí duše má Hospodina...‹«
BiblPraž, *BiblKutn*: »›A blahoslavená, jenž si uvěřila, nebť dokonány budú na tobě ty věci, kteréť sú pověděny tobě ode Pána.‹ I vece Maria: ›Velebí duše má Hospodina...‹«

O to zaujímavejšie sú ale prípady, keď sa preklad »Hospodin« naďalej používa v texte *BiblPraž* a následne aj *BiblKutn*, hoci už nejde o exponované pasáže:

Lk 10,41: »Et respondens dixit illi Dominus: Martha, Martha, sollicita es...«
BiblDrážď, *BiblOl*: »A otpověděv vece jie Hospodin: ›Marta, Marta, pilná jsi...‹«
BiblBoč, *BiblMlyn*, *BiblTěšNZ*, *BiblMik*, *BiblPad*: »A otpověděv Pán, vece jie: ›Marta, Marta, pečlivá jsi...‹«
BiblCist: »A odpověděv řek jest jie Pán: ›Marta, Marta pečlivá jsi...‹«
BiblMuzMlNZ: »I odpověděv Pán, vece jí: ›Marta, Marta, pečlivá jsi...‹«
BiblPraž, *BiblKutn*: »A odpověděv řekl jí Hospodin: ›Marta, Marta, pečlivá si...‹«

Lk 11,39: »Et ait Dominus ad illum: Nunc vos pharisaei quod deforis est calicis et catini, mundatis«
BiblDrážď: »I vece k němu: ›Již vy duchovníci to, což jest zevna, omýváte, jako řěpici a okřín...‹«
BiblOl: »I vece k němu Ježíš: ›Již vy duchovníci to, což jest zevna, omýváte, jako řěpici a okřín...‹«
BiblBoč, *BiblMlyn*, *BiblTěšNZ*, *BiblMik*, *BiblPad*, *BiblCist*: »I vece Pán k němu: ›Nynie vy zákonníci, co zevnitř jest, čieše a mísy, čistíte...‹« (*BiblMik*: »učiščujete«)
BiblMuzMlNZ: »I vece Pán k němu: ›Nynie, vy zákonníci, což zevnitř jest, čieše a mísy, čistíte...‹«
BiblPraž, *BiblKutn*: »I vece Hospodin k němu: ›Nynie, vy zákonníci, což zevnitř jest, čieše a mísy, čistíte...‹«

Pozoruhodný návrat k staršej prekladateľskej lexike predstavuje aj opätovné použitie prekladateľského riešenia »synagoga« ako »škola«. Ide o výklad, s ktorým sa stretávame už v dobových slovníkoch nemeckej proveniencie, napr. *Vocabularius ex quo* (1482) termín vykladá: »agregatio, juden schůl«, alebo *Vocabularius praedicantium* (1479): »schule. sammelung. iuden schul; sammelung der iuden, ubi disputant et agregant«. V skúmaných textoch sa v evanjeliách prekladá »synagoga« ako »škola«, »sbor«, »božnice«, »kostel«, »chrám«, »obec«, »modlitebnice«, pričom v prvej redakcii a vo vybraných bibliách druhej redakcie prevláda preklad »škola«. Až na výnimky sa v *BiblMik*, *BiblPad* a v *BiblMuzMlNZ* aplikuje jednotný preklad ako »sbor«/»zbor« (➢ Tab. 2). *BiblPraž* sa vracia k staršiemu prekladu »škola«. V *Evanjeliu od Jána* sa ešte stretávame s prekladom »synagoga« ako »obec« v prípade, keď ide o vylúčenie zo zhromaždenia (*Jn* 16,2): »Absque synagogis facient vos« – *BiblPraž*: »Ven z obcí vyženú vás«. Obdobný preklad v kontexte vylúčenia z obce nachádzame aj u lexémy »ecclesia«.[75]

[75] DŽUNKOVÁ: *Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcie staročeskej Biblie* (➢ pozn. 3), s. 52-53.

 © Association for Central European Cultural Studies

Tab. 2: **Preklad výrazu »synagoga« v evanjeliách *BiblPraž* v porovnaní s predchádzajúcimi redakciami**

	BiblDrážď, BiblOl	*BiblMlyn, BiblBoč*	*BiblMik*	*BiblPad*	*BiblMuz-MlNZ*	*BiblPraž*
Mt 4,23	**škola**	**škola**	sbor	sbor	**škola**	**škola**
Mt 6,2	božnicě (*BiblDrážď*); **škola** (*BiblOl*)	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Mt 6,5	božnicě (*BiblDrážď*); **škola** (*BiblOl*)	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mt 9,35	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mt 10,17	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mt 12,9	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mt 13,54	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Mt 23,6	kostel (*BiblDrážď*); **škola** (*BiblOl*)	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mt 23,34	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mk 1,21	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mk 1,23	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mk 1,29	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mk 1,39	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Mk 3,1	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Mk 6,2	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Mk 12,39	božnicě	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Mk 13,9	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	zbor
Lk 4,15	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Lk 4,16	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Lk 4,20	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Lk 4,28	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Lk 4,33	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Lk 4,38	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Lk 4,44	**škola**	**škola**	sbor	sbor	zbor	**škola**
Lk 6,6	**škola**	**škola**	sbor	sbor	chrám	**škola**
Lk 7,5	**škola**	**škola**	**škola**	**škola**	**škola**	**škola**
Lk 11,43	**škola**	**škola**	sbor	**škola**	zbor	**škola**
Lk 12,11	**škola**	sbor	sbor	sbor	zbor	zbor
Lk 13,10	**škola**	**škola**	sbor	**škola**	zbor	**škola**
Lk 20,46	božnicě	sbor	**škola**	sbor	zbor	zbor
Lk 21,12	**škola**	sbor	sbor	sbor	zbor	zbor
Jn 6,60	**škola**	**škola**	sbor	**škola**	zbor	**škola**
Jn 9,22: »extra synagogam fieret«	vyobcován (*BiblDrážď*); z obce vyobcován (*BiblOl*)	aby byl vyobcován	kromě sboru byl by	aby byl vyobcován	aby byl vyobcován	aby byl vyobcován
Jn 12,42	obec	sbor	sbor	sbor	zbor	**škola**
Jn 16,2: »absque synagogis facient vos«	vyobcijí (*BiblDrážď*); vyobcijí z modlitebnic (*BiblOl*)	sbor	sbor	sbor	obec	obec
Jn 18,20	**škola**	**škola**	sbor	**škola**	zbor	**škola**

© Association for Central European Cultural Studies

5. Záver

Pri výskume štvrtej redakcie si vyžadujú osobitú pozornosť rozdiely medzi jej staršou a mladšou úpravou. Ukazuje sa, že hoci text *Nového zákona BiblPraž z roku* 1488 vychádza zo staršieho prekladu Martina Lupáča a s ohľadom na rozdiel niekoľkých desaťročí v ňom dochádza k prirodzeným jazykovým zmenám, predsa nachádzame v prekladateľských riešeniach protichodné tendencie. Na jednej strane pokračuje snaha o zrozumiteľný, sémantický preklad, čo zostavovatelia docielili použitím prekladateľských pomôcok, doplňovaním vysvetľujúcich slov do textu alebo novou prekladateľskou lexikou aj v prípade zaužívaných biblických termínov, ako napr. »caput anguli« či »sinus«. Na strane druhej však vidíme návrat k starším gramatickým a lexikálnym formám. Na niektorých miestach je badateľný návrat k opisnej forme záporného imperatívu pomocou slovesa »roditi« alebo »chtieti«, ešte pozoruhodnejšie pôsobí návrat k formám imperfekta obzvlášť v prípadoch, kde *BiblPraž* používa sloveso z prekladu Lupáča, avšak namiesto opisného perfekta (»sobota se začínala«) používa imperfektum (»sobota se začínáše«). Okrem toho pozorujeme aj lexikálne zhody so staršími prekladmi prvej a druhej redakcie. V prípade zhôd s prvou redakciou si zasluhuje pozornosť opätovné použitie prekladu »Dominus« ako »Hospodin« a »synagoga« ako »škola«. Archaizačné tendencie v texte *Nového zákona BiblPraž* môžu byť dôkazom konzervativizmu pražských utrakvistov jagellonskej epochy a ich predstáv o biblickom jazyku, alebo prípadne sú podmienené prípravou textu pre tlač. Až na niektoré výnimky tieto prekladateľské riešenia zachováva aj *BiblKutn* z roku 1489.

 © Association for Central European Cultural Studies

Robert DITTMANN
Ústav českého jazyka a teorie komunikace,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Aristonova úprava marginálií v *Novém zákoně* z roku 1601: prohloubený vztah k řečtině*

Kralický *Nový zákon* z roku 1601[1] představuje filologický (biblistický a bohemistický) vrchol v předbělohorské jednotě bratrské. Takovou koncentrovanou péči novozákonnímu biblickému textu a jeho doprovodnému poznámkovému aparátu už bratří nikdy nevyvinuli. Detailní pozadí vzniku ani náklad ale neznáme: dochované souvislé svazky *Akt jednoty bratrské*, zahrnující celkem na deset tisíc popsaných stran, jsou dovedeny jen do roku 1589,[2] podrobné, obšírnější zápisy ze synodů do roku 1594 a 1598.[3] Neznáme ani přesné personální zázemí: klíčovými postavami byli z hlediska hierarchie kalvinisticky orientovaný Zachariáš Ariston

[1] *Biblí české díl šestý* [...], [Kralice: Bratrská tiskárna], 1601; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 1.F.34; *Knihopis* 1108, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003627&local_base=KPS.

[2] BAHLCKE, Joachim et al. (eds.): *Acta Unitatis Fratrum. Dokumente zur Geschichte der Böhmischen Brüder im 15. und 16. Jahrhundert*, Bd. 1: *Regesten der in den Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I-IV überlieferten Texte*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2018, s. 26.

[3] GINDELY, Antonín (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha: I. L. Kober, 1865, s. 260-274. Stručná zpráva z mladoboleslavského synodu z roku 1601 se týká jen »neřádných kněží smilníků a cizoložníků« (s. 275) a později připsaný dodatek s tím související kauzy Mikuláše Akoncia (s. 275-276).

Ariston's revision of the marginalia in the 1601 New Testament: A profound respect for Greek

The Kralice New Testament of 1601 was prepared by the Ivančice bishop of the Unity of the Brethren Zacharias Ariston, an adherent of Calvinist teaching. Ariston's version was a revised and expanded edition of the final volume of the Six-Volume Kralice Bible The main trend of modifications in the biblical text proper was to enhance the esteem for the Greek text type. This tendency is also discernible in the marginalia, expanded most significantly in the Gospel of Matthew. A detailed analysis of selected marginalia dealing exclusively with Graecisms confirms that Ariston used Beza's fourth or fifth edition of the Greek and Latin New Testament, consulted Greek variants presented in the Antwerp Polyglot, and introduced into the Czech tradition a variant known in the sixteenth century from the late Greek manuscript held in the National Library of France in Paris. Thanks to the Brethren's continuing refinement of biblical translation, the Czech tradition was able to keep pace with and absorb impulses from the most important foreign editions in Humanist biblical studies.

Keywords: Bible translations; Kralice Bible; New Testament of 1601; Ariston, Zacharias; Old Czech; Middle Czech
Number of characters / words: 67 438 / 10 008
Number of figures: 12
Secondary language(s): Greek; Latin; Old Czech

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci projektu reg. č. 18-07309S: *Nový zákon 1601: vrchol biblické práce v jednotě bratrské*. Na kolacích s řeckými verzemi se podíleli R. Dittmann, Š. Dittrich, J. Dus, L. Kopecká a V. Pelc (děkuji kolegům za poskytnutí těchto podkladů a J. Dusovi za konzultaci ohledně biblické řečtiny). Transkripční pravidla vycházejí z edice *Kralická bible šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami*, Praha: Česká biblická společnost, 2015 (dotisk 1. vydání, s opravami), avšak iniciální graf <v> přepisujeme podle dnešní kvantity jako u/ú, interpunkci a velká písmena klademe podle dnešního úzu (pro jeruzalémský chrám užíváme »Chrám« s majuskulí) a asimilaci znělosti odstraňujeme (při vědomí, že v předponách s/z může jít o nevyhraněnost jejich dobových funkcí, proto klademe transliteraci v případech odchylného zápisu od současné češtiny do špičatých závorek <>). Zkratky biblických knih uvádíme v českých citátech podle *Českého ekumenického překladu*. Zkratky překladů: ***B*[1]** = Bezův překlad v *Barbirianě* (1. vyd.); ***B*[2]** = Bezovo druhé vyd. (1565); ***B*[3]** = Bezovo třetí vyd. (1582); ***B*[4]** = Bezovo čtvrté vyd. (1588); ***B*[5]** = Bezovo páté vyd. (1598); ***B*[1-3]** = shoda prvního až třetího Bezova vydání; ***B*** = soulad všech Bezových vydání; ***E*[1]** = Erasmovo první vyd. (1516); ***E*[2]** = Erasmovo druhé vyd. (1519); ***E*[3]** = Erasmovo třetí vyd. (1522); ***E*[4]** = Erasmovo čtvrté vyd. (1527); ***E*[5]** = Erasmovo páté vyd. (1535); ***E*[1-3]** = shoda Erasmova prvního až třetího vydání; ***E*** = soulad všech Erasmových vydání; ***P*** = novozákonní svazek *Polygloty antverpské*; ***NA*[27]** = NESTLE, Erwin – ALAND, Kurt et al.: *Novum testamentum Graece et Latine* [...], 27. vyd., Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2005; mg. = marginálie, t. = totiž (ponechaná zkratka Kralických), ř. = řecky (ponechaná zkratka Kralických). Citací *Vulgáty* bez dalšího upřesnění míníme *Vulgatu Clementinu* (cit. dle *Vulsearch*, http://vulsearch.sourceforge.net [cit. 20. 10. 2021]).Symbolem + značíme námi vynechaný text v citaci biblického textu, pokud se v relevantních srovnávaných úsecích nacházejí slova, která nesledujeme. Překladatelské dodatky bratrských tisků přepisujeme podtrženě, např. slovo »ho« v *Mt* 27,34: »a okusiv ho, nechtěl píti.« Zkratky krom výše uvedených v citacích starých tisků rozepisujeme.

© Association for Central European Cultural Studies

Obr. 1:
Kolorovaný a zlacený titulní list prvního dílu šestidílného kompletu *Bible kralické*. *Nový zákon* z roku 1601 býval často v dochovaných souborech zařazován jako poslední svazek. Poznań: PAN Biblioteka Kórnicka, sign. 31202, https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/471089?id=471089.

(zvolen v červenci 1599 a zřejmě zastával i funkci biskupa-písaře, stal se rovněž správcem Ivančic) a biskup-sudí Jan Efraim (zemřel v říjnu 1600; po něm zastával úřad Jakub Narcis Vrchopolský). Ariston byl podle zprávy z poloviny 17. století osobou stojící za rozšířením poznámek a opravou textu *Nového zákona*: roku 1601 vyšlo »[Novum Testamentum] [p]osterioris editionis correctius et locupletioribus annotatis illustrius, studio Zachariae A[ri]stonis senioris«).[4] Vyzdvihuje se tedy opravený a díky bohatším poznámkám jasnější text druhého vydání posledního dílu šestisvazkové edice. Ve shodě s tím dále mluvíme o ›Aristonově úpravě‹.

[4] WĘGIERSKI [= REGENVOLSCIUS], Andreas: *Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias* [...], Trajecti ad Rhenum [Utrecht]: ex officina Johannis a Waesberge, 1652, s. 64-65.

© Association for Central European Cultural Studies

Nedovedeme dát ani přesnou odpověď na otázku, kdy se začalo s přípravou a tiskem. Ve svém kázání proneseném na konci dubna 1600 ještě Ariston v šesti novozákonních citátech nový překlad nepoužil.[5] V tisku *Nového zákona* z roku 1601 se objevují místa inspirovaná Bezovým čtvrtým řecko-latinským vydáním *Nového zákona* (1588),[6] jež bylo užito i pro *Šestidílku* (➢ Obr. 1), naopak místa vykazující jedinečné shody s pátým Bezovým vydáním (1598, ➢ Obr. 2)[7] jsou ojedinělá (např. *Ga* 3,12). Ze Žerotínovy korespondence se samotným Bezou z 1. 2. 1599 nicméně víme, že na konci předchozího roku u příležitosti konání frankfurtského knižního trhu obdržel zprostředkovaně Karel starší od Bezy nejnovější vydání *Nového zákona*, bylo tedy poblíž Kralic a Ivančic velmi záhy poté, co spatřilo světlo světa.[8] Nepochybným *terminem post quem* přípravy alespoň jisté části poznámkového aparátu *Nového zákona* z roku 1601 je rok 1597, protože v marginálii k *Mt* 27,45 se odkazuje na »Philippi Mornaei De veritate religionis Christianae editionem Sigenensem anno 1597, caput 34, paginam 616« – přičemž musíme brát v úvahu ještě nějakou prodlevu, než se k bratřím kniha dostala.

Prohloubený vztah k řeckému znění, někdy ovšem za možného spolupůsobení dobových humanistických překladů do latiny, byl hlavním kvantitativním a kvalitativním rysem revize provedené v edici z roku 1601 v samotném biblickém textu. Tak například v rámci prvních dvou synoptiků, evangelistů Matouše a Marka, lze přesnějšímu překladu v souladu s řečtinou připsat největší podíl z míst změněných proti kralické *Šestidílce*, a to asi sto padesát. Takové změny je možné ilustrovat například na inverzi slovosledu ve dvoučlenných parataktických spojeních. V *Mt* 24,7 překládá Aristonova úprava »hladové a morové«, kdežto předchozí bratrská vydání z let 1564 až 1596[9] mají »morové a hladové« (Blahoslav tento slovosled přebral nejspíše z druhé Melantrichovy bible,[10] která ho užívá v souhlase s vulgátním »pestilentiae et fames«). Řecký text v podání Erasmových[11] a Bezových edic[12] i *Polygloty antverpské*

---

[5] DITTMANN, Robert – JUST, Jiří: *Zachariáš Ariston a jeho synodní kázání z roku 1600*, in: Clavibus unitis 8/2 (2019), s. 3-61, zde s. 25, https://www.acecs.cz/media/cu_2019_08_02_dittmann_just.pdf.

[6] *Novum Testamentum sive novum foedus* [...], [Genève:] Henricus Stephanus, 1588. Lausanne: Bibliothèque Cantonale et Universitaire, sign. Te 1948/1-2 In-folio; *GLN*-3297.

[7] *Iesu Christi Domini nostri Novum Testamentum* [...], [Genève:] haeredes Eustathii Vignon, 1598. Genève: Bibliothèque de Genève, sign. X 2990; *GLN*-4020.

[8] REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*, Praha: Odeon, 1982, s. 101.

[9] *Nový zákon* [...], [Ivančice: Bratrská tiskárna], 1564; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. 32.691-32.692; *Knihopis* 17110, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017114&local_base=KPS. – *Nový zákon* [...], [Ivančice: Bratrská tiskárna], 1568; Praha: Národní knihovna ČR, sign. 54 C 6; *Knihopis* 17112, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017116&local_base=KPS. – *Biblí české díl šestý* [...], [Kralice: Bratrská tiskárna], 1579-94; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 2.H.49.(6.); *Knihopis* 1107, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000009532&local_base=KPS. – *Biblí svatá* [...], [Kralice: Bratrská tiskárna], 1596; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. 995.847; *Knihopis* 1109, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003628&local_base=KPS. – *Nový zákon* [...], [Kralice: Bratrská tiskárna], 1596; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 2.M.8; *Knihopis* 17116, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017120&local_base=KPS.

[10] *Biblí česká* [...], Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1556-57; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. III 32.296 (1. exemplář); *Knihopis* 1102, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003623&local_base=KPS.

[11] *Novum Instrumentum omne*, Basileae: Johannes Froben, 1516 – cit. dle faksimile HOLECZEK, Heinz (ed.): *Erasmus von Rottterdam. Novum Instrumentum. Basel 1516* [...], Stuttgart – Bad Cannstatt: frommann-holzboog, 1986. – *Novum Testamentum omne* [...], Basileae: Johannes Froben, 1519; Basel: Universitätsbibliothek, sign. AN VI 217; *VD16* B 4197. – *Novum Testamentum* [...], Basileae: Froben, 1522; Basel: Universitätsbibliothek, sign. FG V 42-42a; *VD16* B 4198. – *Ioannes Frobenius* [...] *en Novum Testamentum* [...], Basileae: Johannes Froben, 1527; Basel: Universitätsbibliothek, FG V 43-43a; *VD16* B 4200. – *Novum testamentum iam quintum* [...] *recognitum* [...], Basileae: Hieronymus Froben et Nicolaus Episcopius, 1535; Basel: Universitätsbibliothek, sign. UBH FG V 44:1-2; *VD16* B 4201. – BROWN, Andrew J. (ed.): *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis sexti tomus secundus*, Amsterdam [...]: Elsevier, 2001; BROWN, Andrew J. (ed.): *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis sexti tomus tertius*, Amsterdam [...]: Elsevier, 2004; BROWN, Andrew J. (ed.): *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis sexti tomus quartus*, Leiden – Boston: Brill, 2013.

[12] Z výše neuvedených: *Novum D. N. Iesu Christi Testamentum* [...], Basileae: impensis Nicolai Barbirii et Thomae Courteau, 1559; Genève: Bibliothèque de Genève, sign. Bb 2347; *GLN*-2108. – *Iesu Christi D. N. Novum Testamentum* [...], [Genève:] Henricus Stephanus, 1565; Genève: Bibliothèque de Genève, sign. Bb 794; *GLN*-2277. – *Iesu Christi D. N. Novum Testamentum* [...], [Genève:] Henricus Stephanus, 1582; Genève: Bibliothèque de Genève, sign. Bb 2222; *GLN*-2923.

© Association for Central European Cultural Studies

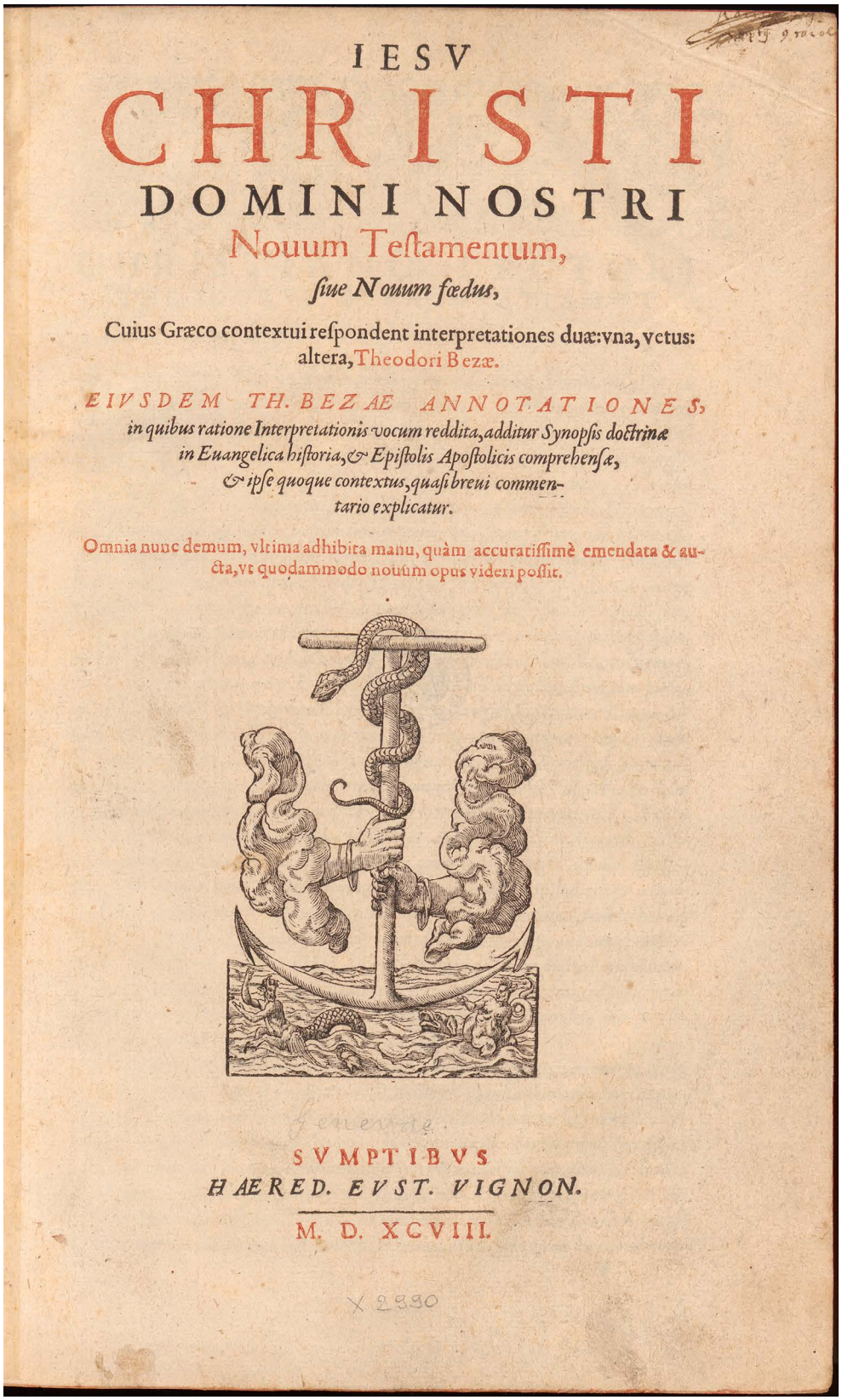

IESV
CHRISTI
DOMINI NOSTRI
Nouum Teſtamentum,
ſiue Nouum fœdus,
Cuius Græco contextui reſpondent interpretationes duæ: vna, vetus: altera, Theodori Bezæ.
EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTATIONES,
in quibus ratione Interpretationis vocum reddita, additur Synopſis doctrinæ in Euangelica hiſtoria, & Epiſtolis Apoſtolicis comprehenſæ, & ipſe quoque contextus, quaſi breui commentario explicatur.
Omnia nunc demum, vltima adhibita manu, quàm accuratiſſimè emendata & aucta, vt quodammodo nouum opus videri poſſit.

SVMPTIBVS
HAERED. EVST. VIGNON.
M. D. XCVIII.

Obr. 2:
Titulní list Bezova posledního, pátého vydání *Nového zákona* (1598). Není zcela jisté, nakolik mohla být tato verze užita pro úpravy v kralickém *Novém zákoně* z roku 1601. Nepochybně však už pro *Nový zákon* z roku 1593-94 bylo zužitkováno čtvrté Bezovo vydání. *Iesu Christi Domini nostri Novum Testamentum* [...], [Genève:] haeredes Eustathii Vignon, 1598; Genève: Bibliothèque de Genève, sign. X 2990, https://doi.org/10.3931/e-rara-6871.

(➢ Obr. 3)[13] zní ovšem λιμοὶ καὶ λοιμοί, tj. se slovosledem odpovídajícím Aristonově úpravě. Je pozoruhodné, že Erasmův latinský překlad na tomto místě zůstal věrný vulgátní tradici a v této linii pokračoval i Beza ve svých prvních čtyřech vydáních (»pestilentiae et fames«), až poslední, pátá Bezova verze z roku 1598 tuto nepřesnost napravuje (»fames et pestilentiae«) a mohla také upozornit českého upravovatele bratrského překladu na nesoulad v české

[13] *Biblia sacra Hebraice, Chaldaice, Graece et Latine* [...], Antverpiae: Christophorus Plantinus, 1568-73; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. III 2/1-8.

© Association for Central European Cultural Studies

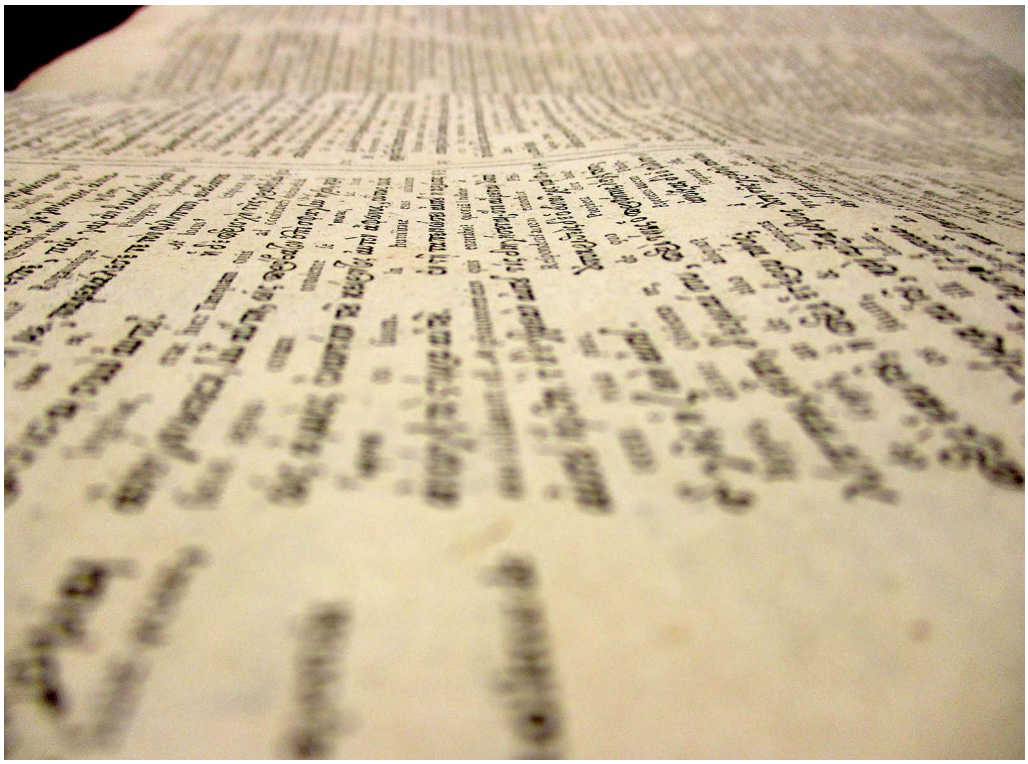

Obr. 3: **Pečlivá práce Benita Aria Montana při mezi-řádkovém překladu v *Polyglotě antverpské*.** Řecký text sice navazuje na erasmovsko-stephanovskou linii, avšak částí různočtení se vrací k textově kvalitnější *Polyglotě komplutenské*. Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BY II 6, s. 92.

translaci a obrátit jeho pozornost ke slovosledu v řečtině (v níž mohla obě slova v důsledku itacismu snadno splynout, srov. Erasmův komentář z anotací »scriptura magis quam pronunciatione discerni possunt«).[14] Obraťme však svou pozornost k margináliím v *Novém zákoně* z roku 1601.

Glossa circumscripta, doprovodný poznámkový aparát, tvořící asi polovinu objemu textu *Kralické bible šestidílné*, byla ve druhém vydání šestého dílu v roce 1601 zejména zásluhou Zachariáše Aristona dále rozšířena. Revize marginálií byla ovšem vykonána s různou intenzitou, nejvýrazněji v *Matoušově evangeliu*, kde například v prvních pěti kapitolách přibylo přes 80 % objemu textu, tvořeného celkovým nárůstem poznámek o více než třetinu. Z toho zároveň plyne, že v tomto úseku přibývaly zejména poznámky delší, výkladové, typicky uvozené zkratkou »t.«, to znamená »totiž« (jejich počet se zvýšil ze 75 na 135, tj. o 80 %). Nás zde ovšem budou zajímat poznámky filologické a konkrétně projevy zvýšeného zřetele k řeckému znění, ten byl totiž vedle výkladového záběru marginálií kvalitativně zřejmě nejdůležitější změnou v poznámkovém aparátu *Nového zákona* z roku 1601 (➢ Obr. 4a-b).

Probereme postupně jednotlivé skupiny marginálií, v nichž se tato tendence Aristonovy úpravy projevila:

a) nové grécismy, tj. doslovné překlady řeckého znění, avizované zkratkou »ř.« v poznámkovém aparátu; na druhé straně musíme zohlednit také neoznačené nebo vypuštěné grécismy ve srovnání s *Šestidílkou*,
b) nově signalizované grécismy, to znamená překlady řeckého znění, které byly uvedeny už v předchozí tradici, ale ve vydání roku 1601 byly opatřeny zkratkou »ř.«,
c) rozšířené nebo zpřesněné doslovné překlady z řečtiny,
d) případy preference jiné řecké varianty než v předchozím vydání,
e) nově dodaný sémantický popis řeckého slova,
f) nová upozornění na variantnost řeckých exemplářů, a to buď explicitní, nebo jen pomocí odkazů jako »někteří« či »jiní«.

a) Nové grécismy

Míru přepracování poznámkového aparátu ve vztahu k řečtině ilustrují doslovné grécismy v poznámkovém aparátu *Nového zákona* z roku 1601. Jak ukazuje ➢ Graf 1, nejvíce byl přepracován a doplněn metatext na začátku čtveroevangelia, jakkoliv je třeba vzít v úvahu i to, že první evangelium je nejdelší. V *Mt* se objevuje 42 nově vyznačených grécismů (z celkových

[14] HOVINGH, Pieter F. (ed.): *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis sexti tomus quintus*, Amsterdam [...]: Elsevier, 2000, s. 306-307 (citát ze s. 306).

© Association for Central European Cultural Studies

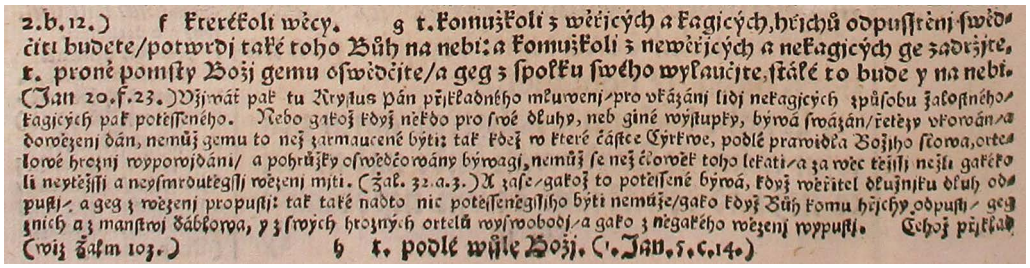
2.b.12.) f kterékoli wěcy. g t. komužkoli z wěřjcých a kagjcých, hřjchů odpussřenj swědčiti budete/potwrdj také toho Bůh na nebi: a komužkoli z newěřjcých a nekagjcých ge zadržjte, t. proně pomsty Božj gemu oswědčjte/a geg z spolku swého wyłaučjte, stálé to bude y na nebi. (Jan 20.f.23.) Vjjwát pak tu Kryſtus Pán přjkładného mluwenj/pro vkázánj lidj nekagjcých způsobu žałostného/kagjcých pak potěſſeného. Nebo gakož když někdo pro swé dłuhy, neb giné wýſłupky, býwá swázán/řetězy vkowán/a do wězenj dán, nemůž gemu to než zarmaucené býti: tak kdež w které částce Cýrkwe, podlé prawidła Božjho słowa, ortelowé hroznj wypowjdáni/ a pohrůžky oswědčowány býwagj, nemůž se než člowěk toho lekati/a za wěc těžjſj nežli gakékoli neytěžjſj a neyſmrdutěgſj wězenj mjti. (Žał. 32.a.3.) A zaſe/gakož to potěſſené býwá, když wěřitel dłužnjku dłuh odpuſtj/ a geg z wězenj propuſtj: tak také nadto nic potěſſenějſjho býti nemůže/gako když Bůh komu hřjchy odpuſtj/ geg z nich a z manſtwj ďáblowa, y z swých hrozných ortelů wyſwobodj/a gako z něgakého wězenj wypuſtj. Cehož přjkład (wiz Žałm 103.) b t. podlé wůle Božj. (1. Jan. 5. c. 14.)

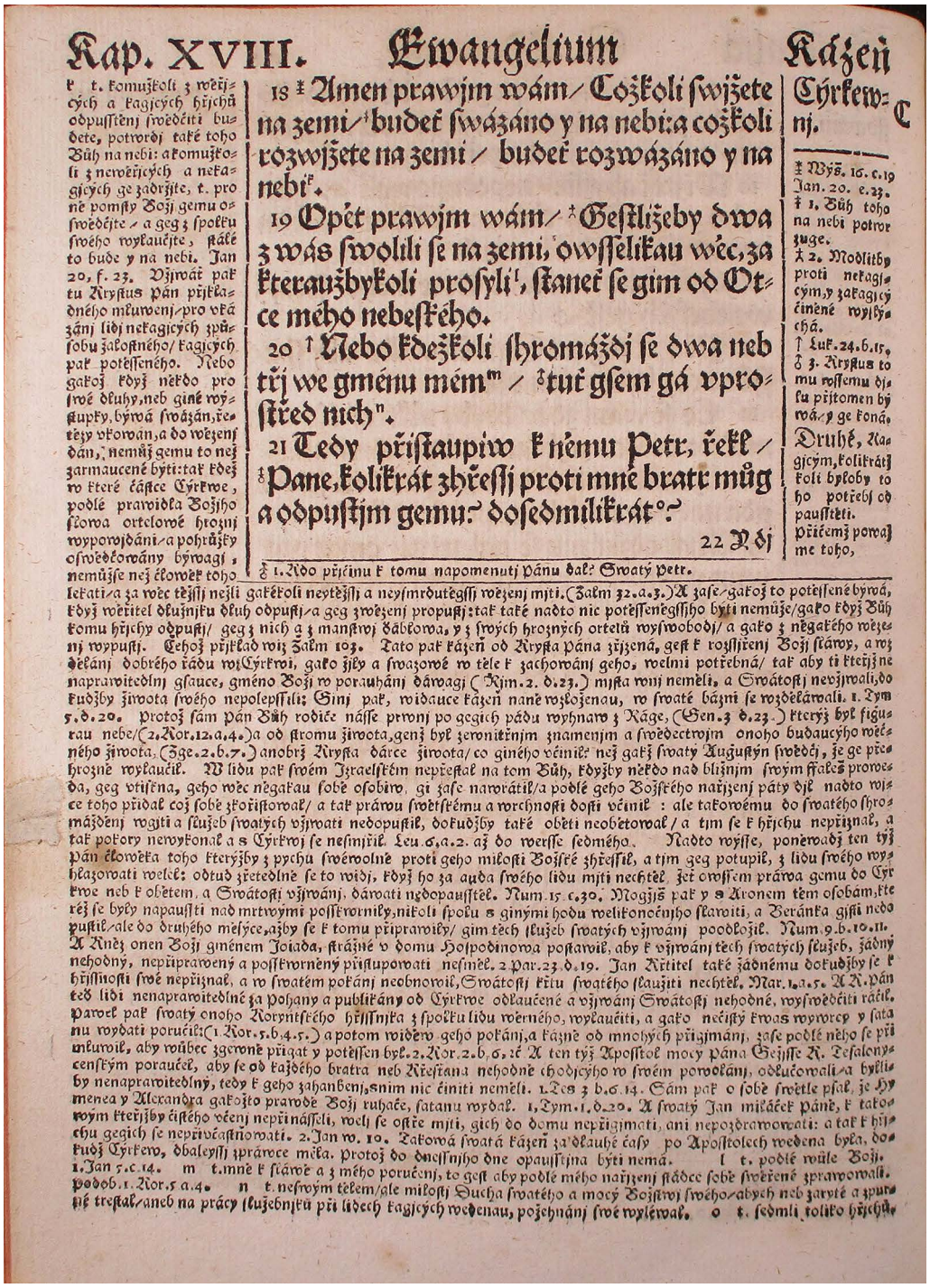
Kap. XVIII. Ewangelium Kázeň Cýrkewnj. C

k t. komužkoli z wěřjcých a kagjcých hřjchů odpuſſtěnj swědčiti budete, potwrdj také toho Bůh na nebi: a komužkoli z newěřjcých a nekagjcých ge zadržjte, t. proně pomsty Božj gemu oswědčjte/ a geg z spolku swého wyłaučjte, ſtálé to bude y na nebi. Jan 20, f. 23. Vjjwát pak tu Kryſtus Pán přjkładného mluwenj/pro vkázánj lidj nekagjcých způsobu žałostného/ kagjcých pak potěſſeného. Nebo gakož když někdo pro swé dłuhy, neb giné wýſłupky, býwá swázán, řetězy vkowán, a do wězenj dán, nemůž gemu to než zarmaucené býti: tak kdež w které částce Cýrkwe, podlé prawidła Božjho słowa, ortelowé hroznj wypowjdáni/a pohrůžky oswědčowány býwagj, nemůžſe než člowěk toho

18 ‡ Amen prawjm wám/ Cožkoli swjžete na zemi/ † budeť swázáno y na nebi: a cožkoli rozwjžete na zemi/ budeť rozwázáno y na nebi[e].

19 Opět prawjm wám/ ‡ Gestližeby dwa z wás swolili ſe na zemi, owſſelikau wěc, za kterauž bykoli proſyli[l], ſtaneť ſe gim od Otce mého nebeſkého.

20 † Nebo kdežkoli ſhromáždj ſe dwa neb třj we gménu mém[m] / ♂ tuť gſem gá vproſtřed nich[n].

21 Tedy přiſtaupiw k němu Petr, řekł/ ♂ Pane, kolikrát zhřeſſj proti mně bratr můg a odpuſtjm gemu? doſedmilikrát[o]?

22 Nedj

‡ Wýš. 16. c. 19 Jan. 20. c. 23.
† 1. Bůh toho na nebi potwrzuge.
♂ 2. Modlitby proti nekagjcým, y zakagjcý činěné wyſłýchá.
† Luk. 24. b. 15.
♂ 3. Kryſtus tomu roſſemu djłu přjtomen býwá/y ge koná.
Druhé, Nagjcým, kolikrátž koli bykoby to ho potřebj odpauſſtěti. přičemž powaj me toho,

♂ 1. Kdo přjčinu k tomu napomenutj Pánu dał? Swatý Petr.

k t. komužkoli z wěřjcých a kagjcých hřjchů odpuſſtěnj swědčiti budete, potwrdj také toho Bůh na nebi: a komužkoli z newěřjcých a nekagjcých ge zadržjte, t. proně pomsty Božj gemu oswědčjte/ a geg z spolku swého wyłaučjte, ſtálé to bude y na nebi. (Jan 20.f.23.) A zaſe/gakož to potěſſené býwá, když wěřitel dłužnjku dłuh odpuſtj/a geg z wězenj propuſtj: tak také nadto nic potěſſenějſjho býti nemůže/gako když Bůh komu hřjchy odpuſtj/ geg z nich a z manſtwj ďáblowa, y z swých hrozných ortelů wyſwobodj/ a gako z něgakého wězenj wypuſtj. Cehož přjkład wiz Žałm 103. Tato pak kázeň od Kryſta Pána zřjzená, geſt k rozſſjřenj Božj ſłáwy, a rozděłánj dobrého řádu w Cýrkwi, gako žjły a swazowé w těle k zachowánj geho, welmi potřebná/ tak aby ti kteřjž ne naprawitedlnj gſauce, gméno Božj w porauhánj dáwagj (Řjm. 2. d. 23.) mjſta wonj neměli, a Swátoſtj newzjwali, do kudžby žiwota swého nepolepſſili: Ginj pak, widauce kázeň nanně wzloženau, w ſwaté bázni ſe wzděłáwali. 1. Tym 5. d. 20. Protož ſám Pán Bůh rodiče náſſe prwnj po gegich pádu wyhnaw z Ráge, (Gen. 3 d. 23.) kteryž byl figurau nebe/(2. Kor. 12. a. 4.) a od ſtromu žiwota, genž byl zeroniterným znamenjm a ſwědectwjm onoho budaucýho wěčného žiwota, (Zge. 2. b. 7.) anobrž Kryſta dárce žiwota/ co giného wěmi? než gakž ſwaty Auguſtýn ſwědčj, že ge přehrozně wyłaučił. W lidu pak ſwém Izraelſkém nepřeſtał na tom Bůh, kdyžby někdo nad bližnjm ſwým ffałeš prowěda, geg vtiſkna, geho wěc něgakau ſobě oſobiw, gi zaſe nawrátił/a podlé geho Božſkého nařjzenj páty djł nadto wjce toho přidał což ſobě zkořiſtował/ a tak práwu ſwětſkému a wrchnoſti doſti učinił: ale takowému do ſwatého ſhromáždění wgjti a ſłužeb ſwatých vjjwati nedopuſtił, dokudžby také obětí neobětował/ a tjm ſe k hřjchu nepřiznał, a tak pokory newykonał a s Cýrkwj ſe neſmjřił. Leu. 6, a. 2. až do werſſe ſedmého. Nadto wyſſe, poněwadž ten týž Pán člowěka toho kteryžby z pychu ſwěwolně proti geho miloſti Božſké zhřeſſil, a tjm geg potupił, z lidu ſwého wyhlaſowati welel: odtud zřetedlně ſe to widj, když ho za auda ſwého lidu mjti nechtěl, jež owſſem práwa gemu do Cýrkwe neb k obětem, a Swátoſtj vjjwánj, dáwati nedopauſſtěl. Num. 15. c. 30. Mogjjš pak y s Aronem těm oſobám, kteréž ſe były napauſſtj nad mrtwými poſſkwrnily, nikoli ſpolu s ginými hodu welikonočného ſłáwiti, a Beránka gjſti nedopuſtil/ale do druhého měſýce, ažby ſe k tomu připrawiły/ gim těch ſłužeb ſwatých vjjwánj poodložil. Num. 9. b. 10. 11. A Kněz onen Božj gménem Joiada, ſtrážné v domu Hoſpodinowa poſtawil, aby k vjjwánj těch ſwatých ſłužeb, žádný nehodný, nepřipraweny a poſſkwrněný přiſtupowati neſměl. 2 Par. 23. d. 19. Jan Křtitel také žádnému dokudžby ſe k hřjſſnoſti ſwé nepřiznał, a w ſwatém pokánj neobnowił, Swátoſtj křtu ſwatého ſłaužiti nechtěl. Mar. 1. a. 5. A N. Pán też lidi nenapraweitedlné za pohany a publikány od Cýrkwe odłaučené a vjjwánj Swátoſtj nehodné, wyſwědčiti ráčil. Pawel pak ſwatý onoho Korynſtského hřjſſnjka z ſpolku lidu wěrného, wyłaučiti, a gako nečiſtý kwas wywrcej y ſatanu wydati poručił: (1 Kor. 5. b. 4. 5.) a potom widěw geho pokánj, a kázně od mnohých přijmánj, zaſe podlé něho ſe přimluwił, aby wůbec zgeroně přigat y potěſſen byl. 2. Kor. 2. b. 6. 7. A ten týž Apoſſtoł mocy Pána Gejſſe K. Teſalonycenſkým poraučel, aby ſe od každého bratra neb Křeſťana nehodně chodjcýho w ſwém powołánj, odłučowali/a byllis by nenapraweitedlný, tedy k geho zahanbenj, s nim nic činiti neměli. 1. Tes 3 b. 6. 14. Sám pak o ſobě ſwětle pſał, že Hymenea y Alexandra gakožto prawdě Božj ruhače, ſatanu wydał. 1. Tym. 1. d. 20. A ſwatý Jan miłáček Páně, k takowým kteřjžby čiſtého wěcný nepřináſſeli, welj ſe oſtře mjti, gich do domu nepřigjmati, ani nepozdrawowati: a tak k hřjchu gegich ſe nepřiwčaſtňowati. 2. Jan w. 10. Takowá ſwatá kázeň za dłauhé čaſy po Apoſſtolech wedena była, dokudž Cýrkew, obaleyſſj ſprávce měła. Protož do dneſſnjho dne opauſſtjna býti nemá. l t. podlé wůle Božj. 1. Jan 5. c. 14. m t. mně k ſłáwě a z mého poručenj, to geſt aby podlé mého nařjzenj ſłáwce ſobě ſwěřené ſprawowali. podob. 1. Kor. 5 a. 4. n t. nefwým tělem/ale miloſtj Ducha ſwatého a mocý Božjwj ſwého/abych neb zarwté a zpurné trestał/aneb na prácy ſłužebnjkú při lidech kagjcých wedenau, pozehnánj ſwé wyléwał. o t. ſedmli kolikó hřjchů.

Obr. 4a-b: **Srovnání poznámkového aparátu k *Mt* 18,18 v *Šestidílce* a v *Novém zákoně* z roku 1601.** Zatímco v *Šestidílce* pro poznámky k verši (označené písmeny *f* a *g*) stačilo jedenáct řádků, v Aristonově úpravě zabírá poznámka (označená literou *k*) většinu tiskové strany fol. 44v. Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BA V 20 (*Šestidílka*, 6. díl), fol. 35v + sign. JQ IV 36 (*Nový zákon* z roku 1601), fol. 44v.

103 dokladů na něho tedy připadá asi 40 %), v *Mk* 18, v *L* 16 a v *J* 1. Dále byly přepracovány a doplněny *Skutky* (13), u nich ovšem opět musíme vzít v potaz délku dané biblické knihy, v ostatních částech už grécismů přibývá jen v řádu jednotek (*Ř* 3; *2K* 2; po jednom v *Ef*, *Fp*, *2Tm*, *Tt*, *Žd*, *1Pt*, *1J* a *Zj*). V grafu jsou znázorněny pouze ty novozákonní knihy, v nichž byl rozdíl oproti *Šestidílce* zachycen, v novozákonních spisech *1K*, *Ga*, *Ko*, *1Te*, *2Te*, *1Tm*, *Fm*, *Jk*, *2Pt*, *2J*, *3J* a *Ju* nebyly v tomto ohledu zjištěny žádné rozdíly.

© Association for Central European Cultural Studies

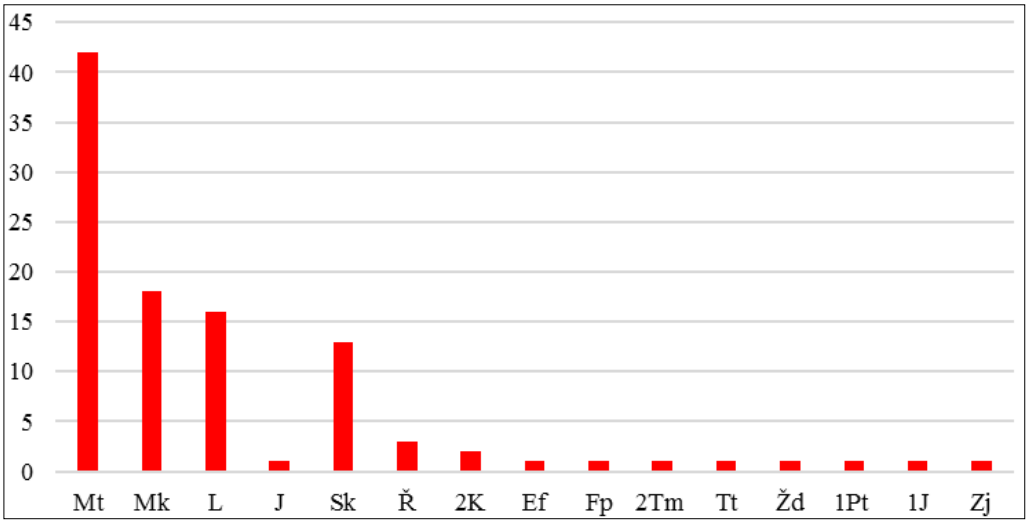

Graf 1: **Nově signalizované grécismy v poznámkovém aparátu *Nového zákona* z roku 1601**

Uvedeme nyní jednotlivé doklady z *Matoušova evangelia*, v závorkách přidáváme řecký text Erasmův, Bezův a *Polygloty antverpské* (všechna tato vydání se shodují, pokud není uvedeno jinak; v opačném případě se uvádějí jen znění, jež mohla sloužit jako opora pro kralický překlad, a vždy Bezovo 5. vydání):

Mt 1,19 »ř. na odivu neb na příklad dáti« (παραδειγματίσαι)
Mt 2,20 »ř. duše« (τὴν ψυχήν)
Mt 3,5 »ř. i všecko vůkolí Jordánu« (καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου)
Mt 3,8 »ř. čiňte ovoce« (ποιήσατε + καρπούς ***EB*** /-πόν ***P***/)
Mt 4,5 »ř. na křídle« (ἐπὶ τὸ πτερύγιον)
Mt 4,17 »ř. od tehdy« (ἀπὸ τότε)
Mt 4,24 »ř. rozešlo se slyšení jeho« (ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ)
Mt 6,5 »ř. nebudeš« (οὐκ ἔσῃ)
Mt 6,13 »ř. nevnášej« (μὴ εἰσενέγκῃς)
Mt 6,19 »ř. hryzení, sežrání« (βρῶσις)
Mt 8,8 »ř. dostatečný, způsobný« (ἱκανός)
Mt 8,14 »ř. zvrhla se« (βεβλημένην)
Mt 8,29 »ř. nám a tobě« (ἡμῖν καὶ σοί)
Mt 8,32 »ř. zemřeli« (ἀπέθανον)
Mt 9,10 »ř. on« (αὐτοῦ)
Mt 9,17 »ř. zhynou« (ἀπολοῦνται)
Mt 10,23 »ř. nedokonáte« (οὐ μὴ τελέσητε)
Mt 11,1 »ř. dokonal Ježíš přikazuje« (ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων)
Mt 11,8 »ř. ale« (ἀλλά)
Mt 11,25 »ř. vyznávám« (ἐξομολογοῦμαι)
Mt 11,26 »ř. žeť se tak stala dobrá líbost před tebou« (ὅτι οὕτως εὐδοκία ἐγένετο ἔμπροσθέν σου)
Mt 12,16 »ř. přimluvil jim« (ἐπετίμησεν αὐτοῖς)
Mt 13,7 »ř. vystoupilo« (ἀνέβησαν)
Mt 13,27 »ř. odkudž má koukol« (πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια)
Mt 13,28 »ř. vybéřeme, sbeřeme <zbe->« (συλλέξωμεν ***EB***$^{1\text{-}4}$***P***, -ομεν ***B***^{5})
Mt 13,54 »k činění divů a zázraků. Ř. moci« (αἱ δυνάμεις)
Mt 14,1 »ř. slyšení Ježíšovo« (τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ)
Mt 14,3 »ř. položil« (ἔθετο)
Mt 14,7 »ř. vyznal« (ὡμολόγησεν)
Mt 15,11 »ř. obecného činí« (κοινοῖ)
Mt 15,32 »ř. rozvázáni nebyli« (ἐκλυθῶσιν /předchází μήποτε/)
Mt 16,22 »ř. litúj sebe« (ἵλεώς σοι)
Mt 17,25 »ř. řekl: ›I ovšem.‹« (λέγει, ναί)
Mt 20,1 »ř. s jitrem« (ἅμα πρωί)
Mt 21,26 »ř. měli jako proroka« (εἶχον + ὡς προφήτην ***E***$^{1\text{-}3}$, ἔχουσι + ὡς προφήτην ***B***^{5})
Mt 24,41 »ř. dvě <u>budou</u> melící ve mlýně neb při žernově« (δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι)[15]

[15] *Šestidílka* poznamenává k překladu »budou ve mlýně při žernovu« v marginálii: »t. budou mleti«.

© Association for Central European Cultural Studies

Mt 26,18 »ř. učiním Velikunoc« (ποιῶ τὸ πάσχα)
Mt 26,29 »ř. od nyní« (ἀπ᾽ ἄρτι)
Mt 27,15 »ř. zástupu« (τῷ ὄχλῳ)
Mt 27,17 »ř. oni« (αὐτῶν)
Mt 27,30 »ř. bili hlavu jeho« (ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ)

Jeden případ stojí zvlášť, protože sice avizuje doslovný grécismus, avšak nezdá se, že by nabízel doslovný překlad, spíše jde o opis nebo rozvedení smyslu předlohy:

Mt 5,22 »j. ř. nic na to nedbejte, jak faryzeové pláštěm oku a rozumu těla slibným, totiž starožitností, učení své falešné přikrývají, ale na to hleďte, jak já, Pán a Mistr váš, jakož jiná přikázaní, tak i toto šesté vysvětluji, a že nejen vražedlník jest ten, kdož podlé těla bližního morduje, ale i ten, kterýž jej v nenávisti má (1J 3.c.15), z vůle Otce svého ukazuji« (srov. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν).

Uvedeme dále zbývající doklady z *Nového zákona*:

Mk 1,24 »ř. co nám a tobě« (τί ἡμῖν καὶ σοί)
Mk 1,35 »ř. v noci velmi« (ἔννυχον λίαν)
Mk 1,43 »ř. vyvrhl jej« (ἐξέβαλεν αὐτόν)
Mk 2,12 »ř. tak« (οὕτως)
Mk 2,14.23 »ř. on« (αὐτόν)
Mk 3,21 »ř. kteříž při něm byli« (οἱ παρ᾽ αὐτοῦ)
Mk 5,2 »ř. kterýž byl v duchu nečistém« (ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ)
Mk 5,7 »ř. co mně a tobě« (τί ἐμοὶ καὶ σοί)
Mk 5,23 »ř. posledně se má« (ἐσχάτως ἔχει)
Mk 6,27 »ř. jeho« (αὐτοῦ)
Mk 6,35 »ř. hodina mnohá byla« (ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης)
Mk 6,39 »ř. hodech« (συμπόσια)
Mk 8,12 »ř. jestliže bude dáno« (εἰ δοθήσεται)
Mk 9,39 »ř. moci dokazoval« (ποιήσει δύναμιν)
Mk 14,6 »ř. těžkost činíte« (κόπους παρέχετε)
Mk 14,8 »ř. což měla« (ὃ εἶχεν)
Mk 14,19 »ř. jeden, po jednom« (εἷς καθ᾽ εἷς)
L 1,20 »ř. mlčící« (ἔσῃ σιωπῶν)
L 3,8 »ř. čiňte« (ποιήσατε)
L 4,37 »ř. rozcházel se o něm zvuk« (ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ)
L 7,39 »ř. řekl sám v sobě, řka« (εἶπεν ἐν ἑαυτῷ λέγων)
L 8,12 »ř. ti pak podlé cesty« (οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδόν)
L 9,45 »ř. báli se ho otázati« (ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτόν)
L 11,17 »ř. proti domu« (ἐπὶ οἶκον)
L 12,1 »ř. deset tisíců zástupů« (τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου)
L 13,17 »ř. zástup« (ὁ ὄχλος)
L 15,14 »ř. silný« (ἰσχυρός)
L 15,17 »ř. hynu« (ἀπόλλυμαι)
L 21,11 »ř. znamení« (σημεῖα)
L 22,56 »ř. světla« (τὸ φῶς)
L 23,7 »ř. z moci Heródesovy« (ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου)
L 23,31 »ř. vlhkém, mízku v sobě majícím« (ὑγρῷ)
L 23,54 »ř. zabřeskoval« (σάββατον ἐπέφωσκεν ***E***[1] /-σκε ***E***[2-5]***BP***/)
J 12,20 »ř. klaněli« (πρσκυνήσωσιν [sic] ***E***[1], προσκυνήσωσιν ***E***[2-5]***BP***)
Sk 1,15 »ř. zástup jmen« (ὄχλος ὀνομάτων)
Sk 5,4 »ř. zdaliž zustávaje, tobě nezustávalo?« (οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε ***E***[1-3]***BP***, οὐχὶ μένον σοὶ ἔμεινε ***E***[4-5])
Sk 5,8 »ř. odpověděl« (ἀπεκρίθη)
Sk 10,15 »ř. nezobecňúj, nečiň obecného« (σὺ μὴ κοίνου)
Sk 13,24 »ř. před tváří příchodu jeho« (πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ)
Sk 20,15 »ř. jiného pak dne« (τῇ δὲ ἑτέρᾳ)
Sk 22,28 »ř. v mnohou hlavu neb velikou summu« (πολλοῦ κεφαλαίου)
Sk 27,18 »ř. metání neb škodu činili« (ἐκβολὴν ἐποιοῦντο)
Sk 27,22 »ř. škoda neb ztráta <ft-> duše žádná nebude z vás« (ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν)
Sk 27,23 »ř. postavil se, stál u mne« (παρέστη + μοι)
Sk 27,27 »ř. sem i tam zmítáni neb neseni byli« (διαφερομένων)

© Association for Central European Cultural Studies

Sk 27,38 »ř. obilé« (σῖτον)
Sk 28,10 »ř. mnohou ctí ctili nás« (πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς)
Ř 2,14 »ř. od přirození věci zákona činí« (φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ)
Ř 5,2 »ř. měli sme přivedení« (τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν)
Ř 7,18 »ř. příleží mi, jest mi přítomná« (τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι)
2K 3,1 »ř. listů schvalujících« (συστατικῶν)
2K 9,5 »ř. jako dobrořečení, a ne jako lakomství neb se ulakomění« (οὕτως ὡς εὐλογίαν)
Ef 4,16 »ř. zrůst těla činí« (τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται)
Fp 2,23 »ř. tedy« (οὖν)
2Tm 1,6 »ř. aby rozněcoval dar Boží, kterýž jest v tobě skrze vzkládání rukou mých« (ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου)
Tt 1,9 »ř. podlé vyučování« (κατὰ τὴν διδαχήν)
Žd 5,1 »ř. v tom, což k Bohu« (τὰ πρὸς τὸν Θεόν)
1Pt 3,18 »ř. umrtven jest sic tělem, ale obživen Duchem« (θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζῳοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι)
1J 4,5 »ř. z světa« (ἐκ τοῦ κόσμου)
Zj 6,11 »ř. dokudž by se nenaplnili i spoluslužebníci jejich« (ἕως οὗ πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν).

U těchto grécismů, nově zavedených v edici z roku 1601, lze vysledovat některé tendence. Podobně jako u grécismů vyznačených již v *Šestidílce* se víceslovnými ekvivalenty opisují některá **jednoslovná řecká znění** (*Mt* 1,19: παραδειγματίσαι; *Mt* 11,26: v širším kontextu εὐδοκία; *L* 23,31: ὑγρῷ; *Sk* 27,27: διαφερομένων), do marginálií jsou vysouvány doslovné překlady **přechodníků** (*Mt* 11,1: ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων; *Mt* 24,41: ἀλήθουσαι; *L* 1,20: σιωπῶν), výrazné **semitismy** (*Sk* 5,4: οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε; *Sk* 13,24: πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ; *Sk* 28,10: πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς), doslovný překlad některých **problematických pasáží**, které byly komentovány v Blahoslavově gramatice (*Mt* 8,29; *Mk* 1,24.43; *Mk* 5,7), nebo **časové orientátory** (*Mt* 4,17: ἀπὸ τότε; *Mt* 20,1: ἅμα πρωί; *Mt* 26,29: ἀπ᾽ ἄρτι; *Mk* 1,35: ἔννυχον λίαν; *Mk* 6,35: ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης; *L* 23,54: σάββατον ἐπέφωσκε; *Sk* 20,15: τῇ δὲ ἑτέρᾳ). Nepřekvapuje, že doslovný řecký překlad byl doplněn k **teologicky** závažnému místu, o němž se v jednotě v té době živě disputovalo (*1Pt* 3,18: θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζῳοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι). V nově vyznačených grécismech se ocitají **terminologické ekvivalenty**, v některých případech známé už z grécismů *Šestidílky* v jiných pasážích, srov. »duše« (*Mt* 2,20: τὴν ψυχήν), »znamení« (*L* 21,11: σημεῖα), »nésti/činiti ovoce« (*Mt* 3,8: ποιήσατε + καρπούς; podobně *L* 3,8), »zástup« (ὁ ὄχλος), »obecného činí« a »nezobecňúj, nečiň obecného« (*Mt* 15,11: κοινοῖ; *Sk* 10,15: σὺ μὴ κοίνου). Samozřejmě se v margináliích nacházejí i překlady příliš **›drsné‹ nebo expresivní** (*Mt* 6,19: βρῶσις; *Mt* 8,14: βεβλημένην; *Mt* 27,30: ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ) a **idiomatické** (*Mt* 4,24: ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ; *Mk* 5,23: ἐσχάτως ἔχει; *L* 4,37: ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ).

Více nás může překvapit, že mezi novými grécismy se vyskytuje nemálo **synsémantik**. Jedná se o osobní zájmena, například *Mt* 9,10: αὐτοῦ; *Mt* 27,17: αὐτῶν; *Mk* 2,14 a 2,23: αὐτόν; *Mk* 6,27: αὐτοῦ; dále spojky, jako *Mt* 11,8: ἀλλά; *Fp* 2,23: οὖν, a částici v *Mt* 17,25: λέγει, ναί.

Některé grécismy, jež Aristonova úprava vyčlenila do aparátu, měly paralelní čtení v předchozí české tradici, ať už na podkladě vulgátního překladu, nebo za podpory nevulgátní předlohy, například v *L* 9,45 mg. čteme »ř. báli se ho otázati«, ale z předchozí české tradice třeba už *Nový zákon* 1525[16] čte »báchu se jeho otázati« a náměšťský *Nový zákon 1533*[17] »báli se ho otázati«. Podobně v *L* 23,7 mg. stojí »ř. z moci Heródesovy«, avšak už *Nový zákon 1525* četl »z moci Erodesovy« a Melantrichova druhá bible »z moci Herodesovy«.

Na druhé straně pozorujeme v kralickém *Novém zákoně 1601* také případy, kdy je grécismus signalizovaný v *Šestidílce* či jiném bratrském vydání z marginálie **vypuštěn nebo v ní už není označen** zkratkou »ř.«, například v *1K* 16,4 obsahuje *Nový zákon* z roku 1601 marginálii »byla věc hodná«, kdežto *Šestidílka* ještě »ř. byla věc hodná«. Takových případů je ovšem výrazně méně než nových grécismů. Pokud budeme srovnávat pouze s *Šestidílkou* (znění její marginálie je uvedeno v následujících dokladech), můžeme upozornit na těchto třicet šest dokladů:

[16] *Nový zákon*, Mladá Boleslav: Jiřík Štyrsa, 1525; Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DR IV 17; *Knihopis* 17097, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017101&local_base=KPS.

[17] *Nový testament* [...], Náměšť nad Oslavou: Matěj Pytlík z Dvořiště, Kašpar Aorg, 1533; Praha: Národní knihovna ČR, sign. 54 D 91; *Knihopis* 17099, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017103&local_base=KPS.

© Association for Central European Cultural Studies

Mt 1,20 »ř. zplozeno« (γεννηθέν)
Mt 1,23 »ř. nazůveš« (καλέσεις ***B***[2-5])
Mt 3,5 »ř. vycházel k němu Jeruzalém i všecko Júdstvo« (ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία)
Mt 3,10 »ř. tedy« (οὖν)
Mt 9,33 »ř. tak« (οὕτως)
Mt 12,1 »ř. sobotní« (τοῖς σάββασιν)
Mt 13,14 »ř. slyšením, sluchem« (ἀκοῇ)
Mt 24,9 »ř. vydadí vás v ssoužení« (παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλίψιν)
Mt 24,50 »ř. v ten den, v kterýž ho nečekal« (ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ)
Mt 27,34 »ř. aneb jakž někteří exemplářové [...] mají: Dali mu píti vína s mirrou« (srov. ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον ***B***[5])
Mk 7,13 »ř. slovo« (λόγον)
L 2,6 »ř. aby ona« (αὐτήν)
L 12,29 »ř. nehledejte toho« (μὴ ζητῆτε ***E***[1-3], μὴ ζητεῖτε ***E***[4-5]***BP***)
J 12,13 »ř. hosanna« (ὡσαννά)
J 18,22 »ř. holí, hůlkou, kyjem« (ἔδωκε ῥάπισμα)
Sk 14,15 »ř. zvěstující vám, kteříž vám zvěstujeme« (εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς)
Sk 19,27 »ř. v částce« (οὐ + ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν)
Sk 22,1 »ř. k vám« (πρὸς ὑμᾶς)
1K 3,7 »ř. jest nětco« (ἐστί τι)
1K 7,35 »ř. totoť pak k vašemu užitku pravím« (τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω)
1K 10,17 »ř. účastnost béřeme aneb jednoho chleba účastni jsme« (ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν)
1K 16,4 »ř. byla věc hodná« (ᾖ ἄξιον)
Žd 7,24 »ř. nepominutedlné« (ἀπαράβατον)
2K 2,7 »ř. nebyl sehlcen« (μήπως + καταποθῇ)
2K 3,15 »ř. se čte Mojžíš« (ἀναγινώσκεται Μωσῆς ***EBP***, drobnou variantu v propriu v ***E***[1] zanedbáváme)
Ga 4,24 »ř. allegorycké jsou« (ἐστιν ἀλληγορούμενα)
Ef 4,29 »ř. shnilá, zkažená <fk->« (σαπρός)
1Tm 5,13 »ř. zahálevé« (ἀργαί)
2Tm 2,24 »ř. Páně« (Κυρίου)
2Tm 4,3 »ř. nebudou trpěti, nesnesou« (οὐκ ἀνέξονται)
Jk 3,3 »ř. koňům udidla v ústa dáváme« (τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν)
Jk 4,15 »ř. Pán« (ὁ Κύριος)
1Pt 1,5 »ř. jako nějakou vartou osazenou« (φρουρουμένους)
1Pt 1,11 »ř. zpytujíce, vystihajíce to« (ἐρευνῶντες)
1Pt 4,4 »ř. s nimi neběžíte« (μὴ συντρεχόντων ὑμῶν)
1Pt 5,9 »ř. od vašeho bratrstva, kteréž na světě jest, se dokonávají, doplňují« (τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι)

Jeden případ z tohoto výčtu stojí poněkud stranou a zasluhuje zvláštní komentář:

Mt 27,34 *Nový zákon 1601*: »dali mu píti octa smíšeného se žlučí, a okusiv <u>ho</u>, nechtěl píti.« Poznámka v *NZ 1601* ke slovu »píti«: »aneb jakž někteří exemplářové, s svatým Markem se srovnávajíce (Mk 15.b.23), mají: Dali mu píti vína s mirrou.«

Bratrské texty z let 1564-1613[18] se liší ve znění biblického textu jen u zájmena »ho«: před rokem 1601 není signalizováno jako překladatelský dodatek, v *Kralické bibli* z roku 1613 je vynecháno. V poznámkovém aparátu místo komentuje kromě Aristonovy úpravy jen *Šestidílka*, jež se od vydání z roku 1601 liší předsazením zkratky »ř.« na začátek, tedy »ř. aneb jakž někteří exemplářové [...]«. České překlady první půle 16. století obsahují slovo »víno«, např. Klaudyánův *Nový zákon*[19] z roku 1518 (»dali jsú jemu píti víno se žlučí smiešené«), Lukášův *Nový zákon* z roku 1525 (»dáváchu jemu víno píti s žlučí«) či *Netolického bible*[20] z roku 1549 (»dali jemu

[18] Doplňujeme bibliografické informace ke *Kralické bibli* z roku 1613, ty výše uvedeny nebyly: *Biblí svatá* [...], [Kralice: Bratrská tiskárna], 1613; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 305149-D; *Knihopis* 1110, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000009533&local_base=KPS.

[19] *Zákon nový* [...], Mladá Boleslav: Mikuláš Klaudyán, 1518; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 185662-B; *Knihopis* 17096, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017100&local_base=KPS.

[20] *Biblí česká* [...], Praha: Bartoloměj Netolický z Netolic a Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1549;

 © Association for Central European Cultural Studies

BIBLIA

Quid in hac editione præstitum sit, vide in ea quam operi præposuimus, ad lectorem epistola.

LVTETIAE.

Ex officina Roberti Stephani, typographi Regii.

M. D. XLV.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

Obr. 5: **Titulní list Vatablovy bible (*Biblia Vatabli*) z roku 1545.** Slavná a kontroverzemi opředená *Nonpareille* otiskla vedle sebe v paralelních sloupcích *tralatio vetus*, totiž vulgátní verzi, a *tralatio nova*, latinský překlad připravený švýcarskými biblisty a teology a publikovaný poprvé v Curychu v roce 1543 (*Biblia Tigurina*). K textu byly připojeny důležité poznámky (*reportationes*) z přednášek Françoise Vatabla, ovšem upravené vydavatelem v reformačním duchu. Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. Z1 8° 9.

píti víno se žlučí smíšené«), a to v souladu s *Vulgátou*, srov. její verzi v *Polyglotě antverpské* (»dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum«) a *Clementině* (»dederunt ei vinum bibere cum felle mistum«). Avšak varianta »ocet« se objevuje v náměšťském *Novém zákoně* (»ocet s žlučí smíšený«) a od druhého vydání v *Melantrichových biblích* (druhé až čtvrté překládá »vocta s žlučí smíšeného«, páté »octa s žlučí smíšeného«).[21] Proč explicitní reference k variantnosti

Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4.C.1; *Knihopis* 1101, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003622&local_base=KPS.

[21] *Biblí česká* [...], Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1560-61; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. III 32.048 (1. exemplář); *Knihopis* 1103, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003624&local_base=KPS. – *Biblí česká* [...], Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1570; Praha: Národní knihovna ČR,

© Association for Central European Cultural Studies

v řeckých verzích v Aristonově revizi zmizela, může objasnit podrobnější pohled na cizojazyčné edice 16. století.

Řecké znění ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον, tj. se substantivem ὄξος, podporujícím český protějšek »ocet«, je obsaženo jako standardní v *Polyglotě komplutenské*,[22] ve všech Erasmových a Bezových vydáních, v *Aldině*,[23] u Colinaea,[24] ve Stephanově edici z roku 1550[25] i v *Polyglotě antverpské* v jejím novozákonním svazku i v díle s interlineárním překladem. Toto čtení překládají i humanistické verze latinské: Erasmus (ve všech vydáních »acetum + cum felle mixtum«), *Tigurina*,[26] její pokračovatelka *Biblia Vatabli* (≺ Obr. 5),[27] Castelliův překlad[28] (všichni »acetum cum felle mixtum« bez variant), Beza (ve všech vydáních »acetum + cum felle mistum«), Montanův interlineární překlad v *Polyglotě antverpské* (»acetum cum felle mixtum«, nahrazující Pagninovo »vinum«, odsunuté do marginálie, ➢ Obr. 6).

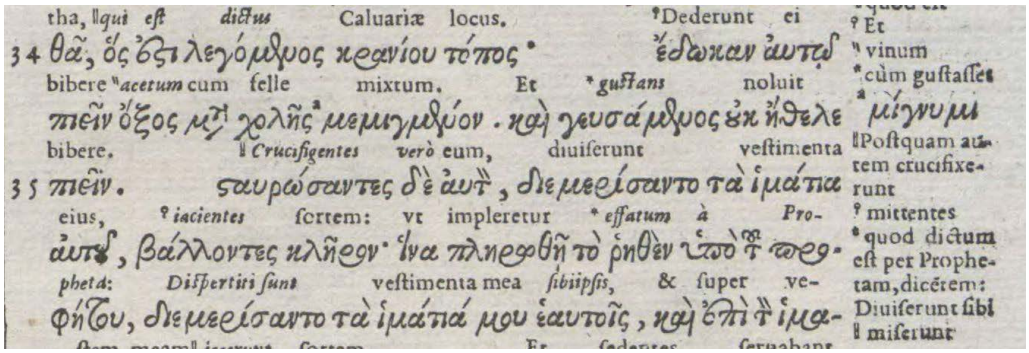
tha, qui est dictus Caluariæ locus. Dederunt ei
34 θᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος. ἔδωκαν αὐτῷ
bibere acetum cum felle mixtum. Et guftans noluit
πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον. καὶ γευσάμενος οὐκ ἤθελε
bibere. Crucifigentes verò eum, diuiserunt vestimenta
35 πιεῖν. σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια
eius, iacientes sortem: vt impleretur effatum à Pro-
αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προ-
pheta: Dispertiti sunt vestimenta mea sibiipsis, & super ve-
φήτου, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὴν ἱμα-
Et vinum cùm gustasset
μίγνυμι
Postquam autem crucifixerunt
mittentes quod dictum est per Prophetam, dicentem: Diuiserunt sibi miserunt

Obr. 6: **Verš *Mt* 27,34 v interlineárním překladu *Polygloty antverpské*** (v tomto kompletu sedmý svazek), s. 23: Pagninův překlad »vinum« vysunutý do marginálie, v textu nový překlad Benita Aria Montana »acetum« nad řeckým ὄξος. Toruń: Biblioteka Uniwersytecka, sign. Ob.6.IV.199/7, https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/42004/edition/49858/content.

O variantě »víno/ocet« se však biblistická literatura zmiňuje v 16. století nezřídka. V prvním vydání svých anotací Erasmus glosuje, že »quidam Graeci codices non habebant *vinum*, sed ›acetum cum felle mixtum‹«,[29] tj. v některých řeckých rukopisech tuto variantu nenašel, a že z církevních Otců čte Hilarius »vinum«, Chrysostomus však »acetum«, v pátém vydání anotací je přidán ještě odkaz na čtení »acetum cum felle mixtum« u Jeronýma. A raněnovověký komentátor uzavírá, že mezi zněními »acetum« a »acidum vinum« není žádný velký rozdíl a že brzy poté následuje v biblickém textu zmínka o octu, nikoliv o vínu ani – jak dodává v pátém vydání anotací – o žluči (srov. *Mt* 27,48).

Řecká varianta οἶνον (»víno«) místo ὄξος prochází biblistickou literaturou až od půlky 16. století: Stephanovo vydání z roku 1550 ho uvádí in margine z rukopisu číslo dva, tj. z prvotřídního unciálního *Codexu Bezae* z 5. století, jejž Beza později daroval cambridžské univerzitní knihovně, kde se nachází dodnes. Stephanovo čtení se dostalo do Bezových anotací (v prvních dvou vydáních neměl ještě *Codex Bezae* k dispozici): v prvním vydání anotací – citujeme

sign. 54 A 6; *Knihopis* 1104, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003625&local_base=KPS. – *Biblí česká* [...], Praha: Jiří Melantrich z Aventýna starší, 1577; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. III 220.903 (2. exemplář); *Knihopis* 1105, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003626&local_base=KPS.

[22] *Vetus Testamentum multiplici lingua* [...] *Novum Testamentum* [...], Alcalá de Henares: Arnaud Guillaume de Brocario, 1514-1517. Cit. dle faksimile *Biblia complutensis*, Roma: Gregorian University Polyglot Press, 1983-1984.

[23] *Πάντα τὰ κατ᾽ ἐξοχὴν* [...], Venetiis: in aedibus Aldi et Andreae Soceri, 1518; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 22.K.10.

[24] *Ἡ καινὴ διαθήκη* [...], Parisiis: Simon Colinaeus, 1534; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 1.L.4. (Vol. 1-2).

[25] *Τῆς καινῆς διαθήκης ἅπαντα* [...], Lutetiae: ex officina Roberti Stephani, 1550; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. II 950.051.

[26] *Biblia sacrosancta* [...], Tiguri: Ch. Froschoverus, 1543; Zürich: Zentralbibliothek, sign. Bibl 34: b; *VD16* B 2619.

[27] *Biblia. Quid in hac editione* [...], Lutetiae: ex officina Roberti Stephani, 1545; Olomouc: Vědecká knihovna, sign. 90.

[28] *Biblia interprete Sebastiano Castalione. Una cum eiusdem annotationibus* [...], Basileae: per Ioannem Oporinum, 1551; Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 1.D.26. Castelliovy stručné anotace neobsahují poznámku ani k žádnému z níže rozebíraných míst (*Mt* 18,26; 26,63; *Mk* 11,11; *Zj* 20,2) s výjimkou *1K* 15,5.

[29] HOVINGH (ed.), *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami* [...]. *Ordinis sexti tomus quintus* (≺ pozn. 14), s. 339.

 © Association for Central European Cultural Studies

z *Barbiriany* – autor uvádí, že »[i]n secundo exemplari legitur *oἶνον*, id est *vinum*«. Uzavírá však, že znění »acetum (ὄξος)« lépe odpovídá »Davidovu proroctví« (míní asi Davidův žalm, srov. *Ž* 69,22). Pro třetí vydání již Beza měl *Codex Bezae* a odkazuje na něho (a paradoxně paralelně na tentýž kodex ve Stephanově vydání z roku 1550, blíže neidentifikovaný) jako na nejstarší, jež měl k dispozici: »In quodam exemplari et illo meo vetustissimo legitur *oἶνον*« a toto čtení přijímá za nejpravděpodobnější (»verissimam [lectionem] arbitror«); syrský překlad, jenž požíval vysoké autority, se sice zdánlivě odchyluje,[30] ale jeho znění a odpovídající hebrejské slovo znamenalo také víno ochucené kořením (»vinum conditum«) a podobně χολῆς značilo nejen žluč, ale i hořkou chuť, hořkost (»amarorem«). Beza v tomto komentáři přidává ve třetím vydání anotací (➢ Obr. 7) nově hned dvakrát odkaz na *Mk* 15,23 (tam zní řecký text ἐσμυρνισμένον οἶνον, »víno okořeněné myrhou«) a jistě není náhoda, že stejná konkordancie se objevuje i v poznámce bratří. Bezovy anotace dále od třetího vydání s odkazem na Plinia upřesňují, že jde o hořkou chuť pravé myrhy, tj. mírnou hořkost.

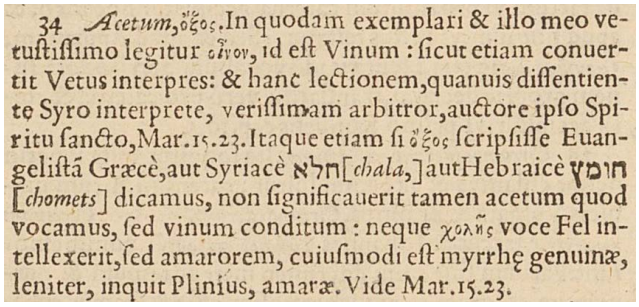
34 *Acetum*, ὄξος. In quodam exemplari & illo meo vetuſtiſſimo legitur οἶνον, id eſt Vinum: ſicut etiam conuertit Vetus interpres: & hanc lectionem, quanuis diſſentiente Syro interprete, veriſſimam arbitror, auctore ipſo Spiritu ſancto, Mar. 15.23. Itaque etiam ſi ὄξος ſcripſiſſe Euangeliſtá Græcè, aut Syriacè חלא [*chala*,] aut Hebraicè חומץ [*chomets*] dicamus, non ſignificauerit tamen acetum quod vocamus, ſed vinum conditum: neque χολῆς voce Fel intellexerit, ſed amarorem, cuiuſmodi eſt myrrhę genuinæ, leniter, inquit Plinius, amaræ. Vide Mar. 15.23.

Obr. 7: **Ukázka komentáře ke slovu »acetum (ὄξος)« v *Mt* 27,34 ve třetím vydání Bezovy řecko-latinské edice *Nového zákona* (1582).** Toto vydání přineslo opět rozšíření doprovodného poznámkového aparátu (anotací). Poprvé se tu objevují odkazy na syrskou verzi či řecký *Codex Bezae*. *Iesu Christi D. N. Novum Testamentum* [...], [Genève:] Henricus Stephanus, 1582; Genève: Bibliothèque de Genève, sign. Bb 2222, s. 128, https://doi.org/10.3931/e-rara-6463.

Řeckou variantu πιεῖν οἶνον zachycuje též *Polyglota antverpská* v soupise *Variarum Novi Testamenti lectionum libellus*.

V marginálii *Šestidílky* se tak objevuje řecká varianta známá ve druhé půli 16. století zejména z *Codexu Bezae*. Stejné čtení přejala v marginálii také Aristonova revize, která však odstraněním zkratky »ř.« snad mohla chtít naznačit, že nejde jen o řecké exempláře, které komentovanou variantu obsahují, a zahrnout tak i vulgátní tradici. V moderních kritických edicích řeckého textu je varianta zachycena: v ***NA*[27]** je čtení οἶνον považováno za základní (je dosvědčeno z řady unciálních rukopisů, obsahuje ho mj. *Codex Sinaiticus* a *Vaticanus*, oba ze 4. stol., a promítlo se do latinské tradice *Vetus Latiny*, *Vulgáty*, do části syrské tradice ad.). Varianta ὄξος je doložena z většinového textu (»majority text«), některých unciálních rukopisů, syrské *Pešity* atd.

Ve výše zmíněných případech můžeme pozorovat v marginálíích označených »ř.« opět víceslovné kralické ekvivalenty (*1K* 7,35: μετέχομεν; *1K* 16,14: ἢ ἄξιον; *1Pt* 1,5: φρουρουμένους), některé termíny (*J* 12,13: ὡσαννά; *Ga* 4,24: ἐστιν ἀλληγορούμενα), semitské syntaktické vazby (*Mt* 13,14) či metonymická vyjádření (*Mt* 3,5; *2K* 3,15). Celkově je nicméně dokladů grécismů, jež *Nový zákon* z roku 1601 neoznačuje nebo zcela vypouští, méně než grécismů nových, a to asi třetina (36 versus 103). Případy nevyznačených či vypuštěných grécismů se týkají relativně méně čtveroevangelia a více apoštoláře, kdežto nových grécismů jsme našli více ve čtveroevangeliu.

b) Nově vyznačené grécismy

V tomto oddíle uvádíme čtení, která už byla součástí předchozí bratrské tradice, ale nově byla signalizována jako doslovný grécismus zkratkou »ř.« až ve vydání z roku 1601. Například ve *Sk* 8,15 obsahuje *Šestidílka* marginálii »sstoupivše«, ale Aristonova verze upřesňuje »ř. sstoupivše«. Desítky případů tohoto druhu nacházíme už při porovnání marginálií Blahoslavova *Nového zákona* z roku 1568 a *Šestidílky*, například *Mk* 1,20: »s najatými, s pomocníky« > »ř. s najatými, s pomocníky« (μετὰ τῶν μισθωτῶν); *1Pt* 1,11: »předosvědčující« > »ř. předosvědčující« (προμαρτυρόμενον /-ος ***B*[1]**, -οι ***B*[5]**/). Výjimečně je citovaný úsek v marginálii prodloužen (srov. *Sk* 27,21 níže). V kralickém *Novém zákoně* z roku 1601 jde ve srovnání s předchozí bratrskou tradicí o tyto doklady (pro jednoduchost srovnáváme jen s *Šestidílkou*, pokud se její marginálie mírně liší, je toto znění uvedeno v závorce za řeckým zněním):

Mt 5,11 »ř. mluviti všeliké zlé slovo na vás« (εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ᾽ ὑμῶν, srov. *Šestidílka*: »všeliké zlé slovo na vás«)

[30] V Tremelliově překladu ze syrštiny čteme »acetum quod mixtum erat cum absinthio« (marginálie začíná: »vel cum felle«). Srov. *Ἡ καινὴ διαθήκη* [...], [Genève:] Henricus Stephanus, 1569; Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BV I 3.

© Association for Central European Cultural Studies

Mt 9,12 »ř. ale kteříž se zle mají« (οἱ κακῶς ἔχοντες)
Mt 9,20 »ř. krvotokem« (αἱμορροοῦσα)
Mt 9,22 »ř. hodiny« (τῆς ὥρας)
Mt 11,2 »ř. čekáme« (προσδοκῶμεν)
Mt 13,48 »ř. shnilého« (σαπρά)
Mt 19,8 »ř. k vaší tvrdošijnosti« (πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν)
Mt 20,28 »ř. duši« (τὴν ψυχήν)
Mt 22,37 »ř. v celém srdci svém« (ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου)
Mt 22,37 »ř. ze všech myšlení svých« (ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου)
Mk 3,21 »ř. přichází« (ἔρχεται, srov. *Šestidílka*: »j. přichází«)
Mk 6,5 »ř. moci dokázati« (δύναμιν ποιῆσαι)
Mk 7,26 »ř. řecká« (Ἑλληνίς)
Mk 10,1 »ř. Zajordání neb přes Jordán« (τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου)
L 4,38 »ř. měla velikou zimnici« (ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ, srov. *Šestidílka*: »měla«)
L 9,9 »ř. hledal« (ἐζήτει)
L 11,41 »ř. což vnitř« (τὰ ἐνόντα, srov. *Šestidílka*: »což vnitř neb doma jest«)
Sk 4,29 »ř. se vší svobodou neb doufánlivostí« (μετὰ παρρησίας πάσης)
Sk 5,28 »ř. přikazujíce nepřikázali« (παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν)
Sk 5,38 »ř. zdržte se, odstupte« (ἀπόστητε)
Sk 8,1 »ř. den« (ἡμέρᾳ)
Sk 8,15 »ř. sstoupivše« (καταβάντες)
Sk 27,21 »ř. získati tuto těžkost neb křivdu« (κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζυμίαν ***E***[1-2], κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν ***E***[3-5]***BP***, *Šestidílka*: »těžkosti této«)
Sk 28,3 »ř. na hranici« (ἐπὶ τὴν πυράν)
2K 8,4 »ř. obcování neb společnost služebnosti« (κοινωνίαν, srov. *Šestidílka*: »služebnost«)
Žd 5,1 »ř. ustanoven neb zřízen« (καθίσταται, srov. *Šestidílka*: »ustanoven, zřízen«)
Ko 1,25 »ř. kteréžto zřízení dáno jest mi na vás« (τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς)
2Tm 1,12 »ř. skladu mého dochovati« (τὴν παρακαταθήκην μου φυλάξαι ***E***, τὴν παραθήκην μου φυλάξαι ***BP***)

Těchto případů (celkem 28) je skoro stejné množství jako grécismů, které *Nový zákon* z roku 1601 nově neoznačil či vypustil (celkem 36). Edice z počátku 17. století opatřila zkratkou »ř.« některé doslovné překlady, s nimiž jsme se na jiných místech už setkali výše, jako je semitská intenzifikační vazba s infinitivem (*Sk* 5,28), převod slov ψυχή (*Mt* 20,28), δύναμις (*Mk* 6,5), σαπρός (*Mt* 13,48) či κοινωνία (*2K* 8,4), přechodníky minulé (*Sk* 8,15) nebo složeniny (*Mt* 9,20).

c) Rozšířené či zpřesněné grécismy

Kralický *Nový zákon* z roku 1601 na poměrně málo místech obsahuje marginálii signalizující doslovný řecký překlad zkratkou »ř.« stejně jako *Šestidílka*, přičemž grécismus rozšiřuje, přidává například další synonymní vyjádření, rozšiřuje úsek, který je překládán (srov. též doklady v oddíle b jako *Mt* 5,11; *L* 4,38; *Sk* 27,21 aj.), či zpřesňuje transkripci řeckého slova. Uvedeme pouze vybrané příklady, znění *Šestidílky* umísťujeme do závorky, řecký ekvivalent vypisujeme k delšímu znění:

Mt 6,5 »ř. milují, oblibují sobě« (φιλοῦσιν, »ř. milují«)
Mt 9,16 »ř. horší roztržení, roztrhnutí« (χεῖρον σχίσμα, »ř. horší«)
Mt 15,17 »ř. na záchod vymítáno bývá« (εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται, »ř. na záchod«)
Sk 9,28 »ř. i byl s nimi vcházeje i vycházeje« (ἦν μετ᾽ αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος, »ř. vcházeje i vycházeje«)
1K 6,13 »ř. i je« (καὶ ταύτην, »ř. je«)
1K 14,16 »ř. ten, jenž naplňuje místo prostého člověka neb neučeného« (ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου πῶς, »ř. naplňuje místo prostého člověka neb neučeného«)
1K 15,43 »ř. v nesličnosti, v neslávě, v neúctě« (ἐν ἀτιμίᾳ, »ř. v nesličnosti«)
2K 3,10 »ř. příčinou této převyšující, převýšené neb nesmírné slávy« (ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης, »ř. příčinou«)
2K 11,10 »ř. nebude opletena, zarumována, zacpána, zaválena« (οὐ φραγήσεται, »ř. opletena, zarumována, zacpána, zaválena«)
2K 11,17 »ř. podlé Pána« (κατὰ Κύριον, »ř. podlé«)
Ga 2,7 »ř. v Petrovi k apoštolství obřízky« (Πέτρος τῆς περιτομῆς ***EB***, Πέτρος περιτομῆς ***P***, »ř. Petrovi obřízky«)
Ga 4,5 »ř. hyiothesia« (τὴν υἱοθεσίαν, »ř. hyothesia«)
Ef 1,5 »ř. hyiothesia« (υἱοθεσίαν, »ř. hyothesia«)

 © Association for Central European Cultural Studies

Fp 1,23 »ř. svírám se z toho obojího, úzkostí sevřín sem pro to obé, obklíčen sem od toho obého« (συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, »ř. svírám se z toho obojího«)
1Tm 5,11 »ř. zbújnějíce neb v chlipnost se vydadouce proti Krystu« (καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν, »ř. proti Krystu«)
1Pt 1,11 »ř. o těch slavách« (τὰς + δόξας, »ř. slavách«)
Zj 18,20 »ř. soudil soud váš« (ἔκρινεν + τὸ κρίμα ὑμῶν, »ř. soudil«)

Jeden případ představuje zase specifickou situaci: ve *Fp* 2,6 je uvedena zkratka »j. ř.«, a to jak v *Novém zákoně* 1601, tak *Šestidílce*, přičemž výklad odpovídající řecké pasáže (οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ ***B***[5]) je v pozdějším vydání o poznání rozvinutější: »Krystus Pán, měv od věčnosti slávu božskou, věděl výborně, že žádnému křivdy neučiní a loupeže se nedopustí, když by práva svého v patrném zjevování svého božství užíval, avšak jako by práva svého ustoupil, zmařil se, paprslky slávy své ukryl a ji jako poodložil etc.« (*Šestidílka* končí tuto část slovy »zmařil se etc.«). Za zvláštní zmínku stojí kategorie určenosti, napodobující řecký člen, v *1Pt* 1,11 (srov. též *1K* 14,16) a zpřesnění transkripce řeckého slova υἱοθεσία v *Novém zákoně* z roku 1601 v *Ga* 4,5 a *Ef* 1,5 z »hyothesia« na »hyiothesia«. Pozornost je věnována také komplexnějšímu převodu cizojazyčných vazeb, viz *Zj* 18,20: »ř. soudil soud«; *Sk* 9,28: »ř. i byl s nimi vcházeje i vycházeje«, a hojnější synonymii, srov. *Mt* 6,4: »ř. milují, oblibují sobě«; *Fp* 1,23: »ř. svírám se z toho obojího, úzkostí sevřín sem pro to obé, obklíčen sem od toho obého«.

Opačné případy, kdy je signalizovaný grécismus přítomen v *Novém zákoně* 1601 i *Šestidílce*, ale v pozdějším vydání je zkrácen, se vyskytují jen velmi ojediněle: *L* 13,16: »ř. hle« (ἰδού, *Šestidílka*: »ř. hle, aj«).

Méně doslovné vyjádření řecké předlohy, ale v kontextu překladu zřejmě funkčnější, najdeme ve *Sk* 27,14: řecké κατ᾽ αὐτῆς, referující o vzbouřeném větru »na«, doslovně »proti« ostrovu (Krétě), je v *Šestidílce* přeloženo v marginálii »ř. proti ní«, ve druhém vydání šestého dílu *Šestidílky* »ř. na ní«.

d) Upřednostnění jiné řecké varianty

Ojediněle je v marginálii jako grécismus popsána či zkratkou »ř.« signalizována odlišná varianta: v *Mt* 18,26 mg. uvádí kralický *Nový zákon* z roku 1601 »někteří exemplářové řečtí mají: prosil ho« (v hlavním textu překládá »klaněl se jemu«), *Šestidílka* však »ř. klaněl se jemu« (v hlavním textu »prosil ho«). Situace v edici z roku 1601 je následující:

Mt 18,26 *Nový zákon 1601*: »Tedy padna služebník ten, klaněl se jemu řka: ›Pane, poshověj mi a všecko zaplatím tobě.‹«
Poznámka v *NZ 1601* ke slovu »klaněl se«: »někteří exemplářové řečtí mají: prosil ho.«

Komentář: Bratrské texty z let 1564-1596 překládají »prosil ho« (srov. též z předchozí tradice např. Lukášův *Nový zákon* »prosíše jeho«, *Melantrichova bible* z roku 1556-57 »prosíce ho«, to odpovídá vulgátnímu »orabat eum«), *Šestidílka* dodává, jak už jsme zmínili, v marginálii »ř. klaněl se jemu«. Aristonova úprava znění prohodila, takže se liší řecké znění proklamované *Šestidílkou* (»ř. klaněl se jemu«) a Aristonovou úpravou (»někteří exemplářové řečtí mají: prosil ho« – a jako základní varianta se překládá v biblickém textu »klaněl se jemu«).

Erasmovy a Bezovy edice řeckého textu i řecká verze v novozákonním svazku *Polygloty antverpské* a v jejím svazku s interlineárním překladem (➢ Obr. 8) čtou προσεκύνει αὐτῷ, tj. odpovídají grécismu umístěnému v marginálii *Šestidílky*. Ve vlastním biblickém překladu zvolili Erasmus i Beza ve všech vydáních znění »adorabat eum« (Erasmovo řešení reflektuje náměšťský *Nový zákon*: »klaněl se mu«). Znění προσεκύνει nacházíme také v *Polyglotě komplutenské*, *Aldině* (1518), Colinaeově vydání (1534) a ve Stephanově ›kritickém‹ vydání řeckého textu z roku 1550. Latinský ekvivalent »adorabat« uvádějí Pagninův překlad[31] a bez alternativ *Tigurina* i *Biblia Vatabli*. Překlad »praebens honorem« navrhuje Castellio.

Variantní znění však prochází Erasmovými[32] a Bezovými anotacemi: Erasmus píše, že »[v]etustissimi codices Latini scriptum habebant ›orabat‹, plerique Graeci προσεκύνει ›adorabat‹«, přidává však také: »nonnulli παρεκάλει, id est ›obsecrabat‹«. Beza hned v prvním vydání (citu-

[31] *Biblia. Habes in hoc libro* [...], Lugduni: Antoine du Ry, 1528; München: Bayerische Staatsbibliothek, sign. Res/B.lat. 550 x.

[32] Edice anotací: HOVINGH (ed.), *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami* [...]. *Ordinis sexti tomus quintus* (➢ pozn. 14); VAN POLL-VAN DE LISDONK, Miekse L. (ed.): *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis sexti tomus octavus*, Amsterdam [...]: Elsevier, 2003; VAN POLL-VAN DE LISDONK, Miekse L. (ed.): *Opera omnia Desiderii Erasmi Rotterodami*

© Association for Central European Cultural Studies

jeme z *Barbiriany*) uvádí: »Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει, id est precabatur. Pro quo Vetus interpres orabat, nisi corrupta sint exemplaria.« Od druhého vydání přidává Beza také zajímavou domněnku o původu alternativního řeckého znění: »Sed suspicor corruptum fuisse locum a sciolo quopiam, qui civilem adorationem in Oriente passim usurpatam non potuit a Dei cultu distinguere.« Od třetího vydání Beza vyřadil ironickou zmínku o chytrákovi či nedoukovi jako původci změny, tj. slůvko »sciolo«. Variantu zachytila v soupisu řeckých různočtení *Variarum Novi testamenti lectionum libellus* také *Polyglota antverpská* (uvádí se variantní čtení παρεκάλει αὐτόν, kdežto v novozákonním svazku je uvedeno jen čtení προσεκύνει αὐτῷ). Ozvěna Erasmovy anotace vešla zřejmě Bezovým prostřednictvím do Aristonovy úpravy, mohl k tomu přispět také soupis variant zachycených v *Polyglotě antverpské*. Novodobé kritické vydání řeckého textu NESTLE – ALAND (citujeme 27. vyd.) čte προσεκύνει αὐτῷ, a to bez variant.

Na variantnost řeckých exemplářů se nově upozorňuje v edici z roku 1601 vícekrát, tyto případy probereme samostatně níže (viz bod f). Záměna znění mezi poznámkovým aparátem a biblickým textem je ve vztahu mezi *Šestidílkou* a Aristonovou úpravou doložena rovněž na více místech, např. *Mt* 5,21: »od starých« (mg. »j. starým«) > »starým«, mg. »od starých«. Někdy se v marginálii ocitá doslovnější překlad řecké předlohy, viz *L* 3,8: »čiňte«, mg. »neste« > »neste, mg. »ř. čiňte«.

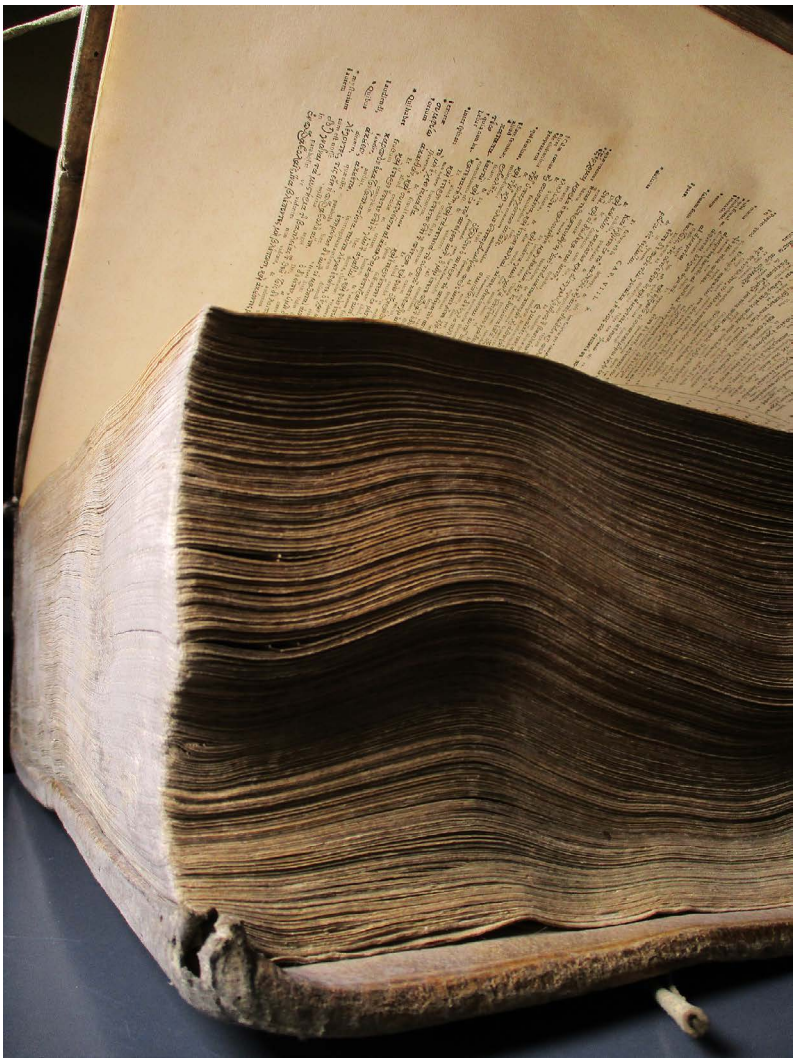

Obr. 8: **Jeden z osmi svazků *Polygloty antverpské*, označované též *Biblia Regia de Arias Montano*, vrcholu španělské biblistiky v 16. století, přinesl interlineární překlad *Starého* a *Nového zákona*.** Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BY II 6, pohled z boku na část *Mt* 7-8, s. 48.

e) Popis významu řeckých slov

Aristonova úprava *Nového zákona* v poznámkovém aparátu rozvíjí výklad některých slov a pasáží. Například v marginálii k *Mt* 28,18 je rozveden významový kontext řeckého slova ἐξουσία takto: »nemluví tu Pán Krystus o své všemohoucnosti božské, kteráž jest vlastnost božská podstatná a bytná, anobrž sám Bůh, nebo kdyby ta podlé člověčenství jemu byla dána, již by musilo jeho tělo zbožněno býti, více člověčenstvím nezustávati a v božství se obrátiti; ale mluví o té své cti, slávě a důstojnosti královské a kněžské, kterouž apoštol jménem nad každé jméno nazývá (Ef 1.d.21; Fp 2.b.9), a tak o moci té, kterouž jako pravý z strany obojího přirození prostředník, jsa učiněn všeho Pánem (Sk 2.e.36), volně a svobodně ve všem tom, cožkoli jest potřebí k napravení našemu a k spravování <zp-> církve zvítězilé <ſw-> i rytěřující, v našem přirození konati ráčí. A toť v sobě obsahuje řecké slovo ›exusia‹.« Citované místo i tato výkladová poznámka se později stala předmětem exulantské polemiky s luteránem Samuelem Martiniem z Dražova.

f) Nová upozornění na variantnost řeckých exemplářů

Kralický tisk z roku 1601 prohloubil ve srovnání s *Šestidílkou* textověkritický záběr a přidal do marginálií komentáře o různosti řeckých exemplářů. Takové a obdobné komentáře se objevovaly na jiných místech už v předchozí bratrské tradici, ta díky Bezovým anotacím prokazatelně vstřebala také různočtení řeckých pozdních rukopisů shromážděná ve Stephanově edici *Nového zákona* z roku 1550.

recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordinis sexti tomus decimus, Leiden – Boston: Brill, 2014.

 © Association for Central European Cultural Studies

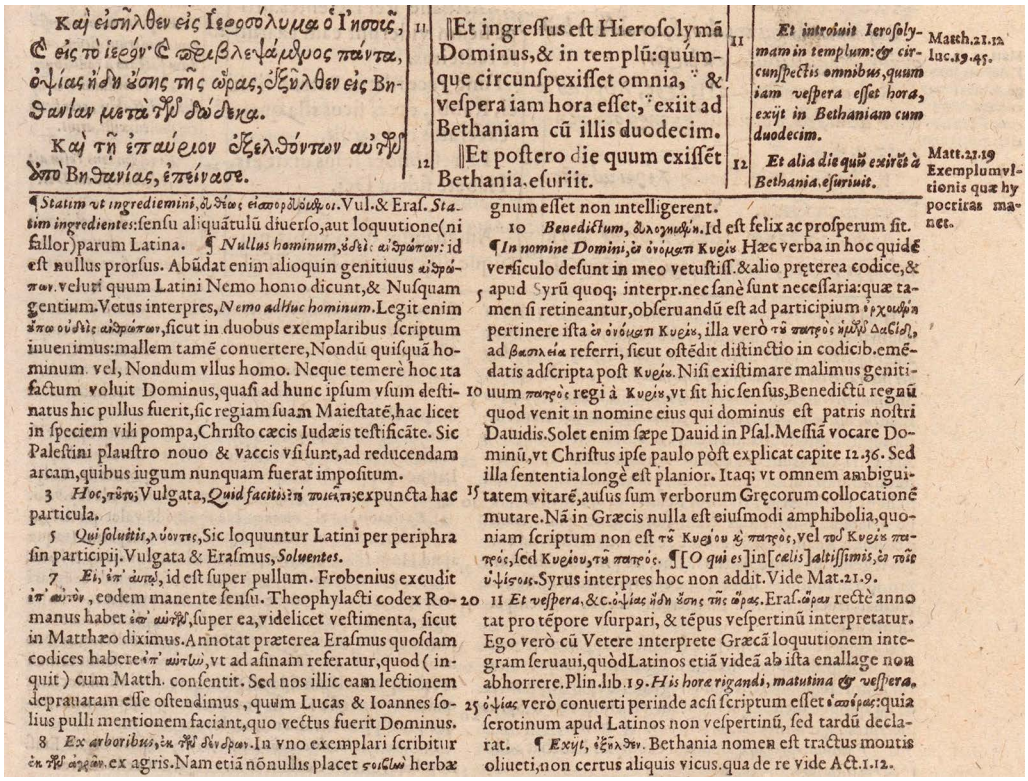

11 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.

12 Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.

11 ‖Et ingressus est Hierosolymã Dominus,& in templũ:quúmque circunspexisset omnia, & vespera iam hora esset, exiit ad Bethaniam cũ illis duodecim.

12 ‖Et postero die quum exisset Bethania.esuriit.

11 *Et introiuit Ierosolymam in templum: & circunspectis omnibus, quum iam vespera esset hora, exijt in Bethaniam cum duodecim.* Matth.21.12 luc.19.45.

12 *Et alia die quũ exiret à Bethania.esuriuit.* Matt.21.19 Exemplum vltionis quæ hypocritas manet.

¶ *Statim vt ingrediemini,* εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Vul.& Eras. *Statim ingredientes:* sensu aliquãtulũ diuerso, aut loquutione(nifallor) parum Latina. ¶ *Nullus hominum,* οὐδεὶς ἀνθρώπων: id est nullus prorsus. Abũdat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quum Latini Nemo homo dicunt,& Nusquam gentium. Vetus interpres, *Nemo adhuc hominum.* Legit enim ἔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, sicut in duobus exemplaribus scriptum inuenimus: mallem tamẽ conuertere, Nondũ quisquã hominum. vel, Nondum vllus homo. Neque temerè hoc ita factum voluit Dominus, quasi ad hunc ipsum vsum destinatus hic pullus fuerit, sic regiam suam Maiestatẽ, hac licet in speciem vili pompa, Christo cæcis Iudæis testificãte. Sic Palestini plaustro nouo & vaccis vsi sunt, ad reducendam arcam, quibus iugum nunquam fuerat impositum.

3 *Hoc,* τοῦτο; Vulgata, *Quid facitis?* τί ποιεῖτε; expuncta hac particula.

5 *Qui soluitis,* λύοντες, Sic loquuntur Latini per periphrasin participij. Vulgata & Erasmus, *Soluentes.*

7 *Ei,* ἐπ' αὐτῷ, id est super pullum. Frobenius excudit ἐπ' αὐτοῦ, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ' αὐτῶν, super ea, videlicet vestimenta, sicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ' αὐτῷ, vt ad asinam referatur, quod (inquit) cum Matth. consentit. Sed nos illic eam lectionem depraua tam esse ostendimus, quum Lucas & Ioannes solius pulli mentionem faciant, quo vectus fuerit Dominus.

8 *Ex arboribus,* ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari scribitur ἐκ τῶν ἀγρῶν. ex agris. Nam etiã nõnullis placet στοιβὰς herbæ gnum esset non intelligerent.

10 *Benedictum,* εὐλογημένον. Id est felix ac prosperum sit. ¶ *In nomine Domini,* ἐν ὀνόματι Κυρίου Hæc verba in hoc quidẽ versiculo desunt in meo vetustiss. & alio præterea codice, & apud Syrũ quoq; interpr. nec sanè sunt necessaria: quæ tamen si retineantur, obseruandũ est ad participium ἐρχόμενον pertinere ista ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαυίδ, ad βασιλείαν referri, sicut oftẽdit distinctio in codicib. emẽdatis adscripta post Κυρίου. Nisi existimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt sit hic sensus, Benedictũ regnũ quod venit in nomine eius qui dominus est patris nostri Dauidis. Solet enim sæpe Dauid in Psal. Messiã vocare Dominũ, vt Christus ipse paulo pòst explicat capite 12.36. Sed illa sententia longè est planior. Itaq; vt omnem ambiguitatem vitarẽ, ausus sum verborum Gręcorum collocationẽ mutare. Nã in Græcis nulla est eiusmodi amphibolia, quoniam scriptum non est τοῦ Κυρίου τοῦ πατρὸς, vel τοῦ Κυρίου πατρὸς, sed Κυρίου, τοῦ πατρὸς. ¶ [*O qui es*]in[*cælis*]*altissimis,* ἐν τοῖς ὑψίστοις. Syrus interpres hoc non addit. Vide Mat.21.9.

11 *Et vespera.* &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Eras. ὥραν rectè annotat pro tẽpore vsurpari, & tẽpus vespertinũ interpretatur. Ego verò cũ Vetere interprete Græcã loquutionem integram seruaui, quòd Latinos etiã videã ab ista enallage non abhorrere. Plin. lib. 19. *His hora rigandi, matutina & vespera.* ὀψίας verò conuerti perinde ac si scriptum esset ἑσπέρας: quia serotinum apud Latinos non vespertinũ, sed tardũ declarat. ¶ *Exijt,* ἐξῆλθεν. Bethania nomen est tractus montis oliueti, non certus aliquis vicus. qua de re vide Act.1.12.

Obr. 9: **Ukázka v anotacích nekomentované diskrepance mezi řeckým a latinským zněním v *Mk* 11,11 v Bezově pátém vydání *Nového zákona* (1598):** zatímco v řeckém sloupci čteme ὁ Ἰησοῦς, v latinském překladu nalézáme »Dominus«. *Iesu Christi Domini nostri Novum Testamentum* [...], [Genève:] haeredes Eustathii Vignon, 1598; Genève: Bibliothèque de Genève, sign. X 2990, s. 201, https://doi.org/10.3931/e-rara-6871.

Z dokladů v této kategorii, tedy s explicitním odkazem na »některé exempláře řecké« (*Mt* 1,11; 18,26; *Mk* 8,24; 11,11; 14,32; *L* 22,45; *Sk* 21,8; 26,3; *Zj* 20,2), zde budeme blíže charakterizovat jen dva vybrané: *Mk* 11,11 a *Zj* 20,2. Situaci v *Mt* 18,26 jsme prozkoumali už výše.

Mk 11,11 *Nový zákon 1601*: »I všel do Jeruzaléma Ježíš i do Chrámu, a spatřiv tu všecko, když již byla večerní hodina, vyšel do Betany se dvanácti.«
Poznámka v *NZ 1601* ke slovu »Ježíš«: »někteří exemplářové řečtí mají místo toho ›Ježíš‹ to slovíčko ›Pán‹.«

Komentář: Toto místo ukazuje pozorné, kritické čtení řeckých textů bratřími či použití dalších výkladových pomůcek. Všechna Bezova vydání čtou totiž na daném místě v řeckém textu ὁ Ἰησοῦς, avšak v latinském »Dominus«, přičemž tento nesoulad zůstal v Bezových anotacích ve všech vydáních bez jakéhokoliv komentáře (➢ Obr. 9). *Polyglota antverpská* je v novozákonním svazku (ὁ Ἰησοῦς) i v interlineárním překladu (ὁ Ἰησοῦς – »Iesus«) jednotná, variantu neobsahuje ani její soupis řeckojazyčných různočtení *Variarum Novi testamenti lectionum libellus*, ani oddíl *Variae lectiones in Novo Testamento ad textum Graecum et Syriacum expensae*. Také Stephanova edice z roku 1550 čte ὁ Ἰησοῦς, a to bez variant, stejné znění nacházíme už v *Polyglotě komplutenské*.

Oporu pro znění »Pán« ovšem obsahují všechny Erasmovy edice (a také recipující náměšťský *Nový zákon*: »Pán«) a některá další vydání řeckého textu v první půli 16. století: ve všech pěti vydáních uvádí Erasmus v řeckém sloupci znění ὁ κύριος, v latinském »Dominus«. Čtení »Dominus« přijali také Pagninus, *Biblia Tigurina* a po ní *Biblia Vatabli* a dále Castellio. Rovněž některé další důležité edice řeckého textu, jako jsou *Aldina* a Colinaeus, čtou ὁ κύριος. Všechny bratrské texty z let 1564-1613 nicméně zvolily v biblickém textu čtení »Ježíš«, variantu v marginálii až na *Nový zákon* z roku 1601 neuvádějí, to znamená, že z bratrských verzí nám jen Aristonova úprava uchovala znění převažující v důležitých edicích první půle 16. století. Dnešní kritická edice řeckého *Nového zákona* (NESTLE – ALAND, 27. vyd.) čtení ὁ Ἰησοῦς ani ὁ κύριος na sledovaném místě neobsahuje a neregistruje ani variantu tohoto znění.

Zj 20,2 *Nový zákon 1601*: »I chopil draka, hada toho starého, jenž jest ďábel a Satan, i svázal jej za tisíc let.«
Poznámka v *NZ 1601* k pasáži začínající slovem »jenž«: »někteří exemplářové řečtí mají takto text: jenž jest ďábel a Satan, kterýž svozuje všecken okršlek světa.«

Komentář: Všechny bratrské texty zvolily v biblickém překladu znění shodné s *Novým zákonem* z roku 1601 (»jenž jest ďábel a Satan, i svázal jej za tisíc let«), pouze poslední kralické vydání z roku 1613 nahradilo »jenž« zájmenem »kterýž«. Poznámku o různočtení obsahuje toliko Aristonova úprava.

© Association for Central European Cultural Studies

V Erasmových a Bezových edicích nacházíme v textu bezvýjimečně znění, jež bratří vložili do hlavního textu (ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη), stejné znění vykazují rovněž *Aldina* a Colinaeus a z latinských verzí Pagninus (»qui est diabolus et Sathanas et ligavit eum per annos mille«), *Tigurina* a dědička jejího textu *Biblia Vatabli* (»qui est diabolus et Satanas et ligavit eum per annos mille«), nepřidávají přitom žádnou marginálii. Podobně překládá Castellio (»eumque colligavit in mille annos«). K *Apokalypse* velmi stručné Erasmovy anotace komentář k tomuto místu nepřidávají, stejně tak různočtení nijak nekomentuje Beza v žádném z vydání svých anotací. Z Erasmových ani Bezových edic řeckého textu, jejich latinských překladů ani některých dalších překladů do humanistické latiny se tedy Kraličtí nemohli o této variantě poučit.

Aristonova revize kralických marginálií zde poprvé a naposledy v předbělohorské bratrské tradici uvedla variantní znění, které uvádí jako základní *Polyglota antverpská* (ὅς ἐστι διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην). Ta jej obsahuje jak v novozákonním svazku, tak i ve svazku s meziřádkovým překladem, ale také v oddíle *Variarum Novi testamenti lectionum libellus* (➢ Obr. 10).

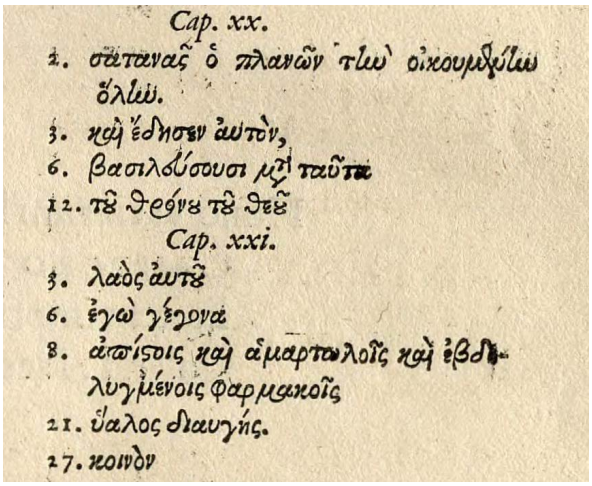
Cap. xx.
2. σατανᾶς ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην.
3. καὶ ἔδησεν αὐτὸν,
6. βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ
12. τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ
Cap. xxi.
3. λαὸς αὐτοῦ
6. ἐγὼ γένομαι
8. ἀπίστοις καὶ ἁμαρτωλοῖς καὶ ἐβδελυγμένοις φαρμακοῖς
21. ὕαλος διαυγής.
27. κοινὸν

Obr. 10: ***Apparatus sacer Polygloty antverpské***: závěr soupisu různočtení *Variarum in Graecis bibliis lectionum libellus a Gulielmo Cantero concinnatus* v osmém svazku se zachycenou variantou σατανᾶς ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην ve *Zj* 20,2. Katowice: Biblioteka Śląska, sign. A8, fol. A7r, https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/273257?id=273257.

Variantu dokládá in margine také dřívější edice Stephanova z roku 1550, a to ze dvou z jím sledovaných pramenů, a to z pramene očíslovaného jako jedna, tj. *Komplutenské polygloty*, a patnáct, tedy rukopisu z 10. století chovaného dnes v pařížské Bibliothèque nationale de France.[33] Právě ze španělské *Komplutenské polygloty* zřejmě čtení proniklo jako základní alternativa do *Polygloty antverpské*, jejíž odbornou stránku garantoval učený Španěl Benedictus Arias Montanus. Díky Aristonově úpravě byla také česká překladatelská tradice obohacena o tuto variantu, poprvé otištěnou ve slavné *Komplutenské polyglotě*. Moderní kritické edice řeckého textu (***NA***[27]) vysvětlují, že varianta ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην představuje zejména čtení tzv. skupiny koiné většinového textu (»majority text«), a to v souvislosti se stejnou formulací ve verši *Zj* 12,9.

K výše zmíněným referencím se přidružují **nové odkazy na »některé exempláře«**. Bratří v tomto případě neodkazují přímo na řečtinu, ale v pozadí jejich variant vystupuje. Ze shromážděných dokladů (*Mt* 26,38.63; *Mk* 6,54) zde podrobněji představíme jen druhé místo:

Mt 26,63 *Nový zákon 1601*: »Ale Ježíš mlčel. I odpovídaje biskup, řekl jemu: ›Zaklínám tě skrze Boha živého, aby nám pověděl, jsi-li ty Krystus, ten Syn Boží?‹«
Poznámka v *NZ 1601* k sousloví »Syn Boží«: »někteří exemplářové dokládají ta slova: Boha živého.«

Komentář: Už od druhého vydání Blahoslavova *Nového zákona* byla bratrským recipientům čerpajícím z ivančických a později kralických tisků k dispozici varianta k závěru verše (»Boží«) ve znění »Boha živého«. Tuto marginálii převzala od Blahoslava *Šestidílka*, avšak teprve Aristonova úprava doplnila »někteří exemplářové dokládají ta slova«, čímž zpřesnila textověkritický odkaz, neboť se s velkou pravděpodobností rozumí, že půjde o exempláře se zněním řeckým. Je zajímavé, že oporu nabízí i česká tradice na vulgátním základě, například Lukášův *Nový zákon* z roku 1525 a *Netolického bible* (v obou: »Syn Boha živého«), druhá a další *Melantrichovy bible* ovšem už slovo »živého« neobsahují (čtou »Boží Syn«, podobně jako náměšťský *Nový zákon*:

[33] KRANS, Jan: *Beyond What Is Written. Erasmus and Beza as Conjectural Critics of the New Testament*, Leiden – Boston: Brill, 2006, s. 337.

 © Association for Central European Cultural Studies

»Syn Boží«). Přídavek je variantou, která je zachycena v kritickém vydání vulgátního textu z pera Wordswortha a Whita a vyskytuje se například ve věhlasném *Codexu Toletanu* z 10. století, navíc, jak dodávají u různočtení novodobí angličtí editoři, s oporou »cum graecis multis«, v mnoha řeckých rukopisech.[34] *Clementina* ji však nepřijala. Varianta se vyskytuje v některých eminentně důležitých řeckých unciálních rukopisech i v tradici syrské, středoegyptské ad. (viz ***NA²⁷***). Znění »Si tu es Christus Filius Dei vivi«, převzaté z vulgátní tradice, uvádí před svým komentářem v anotacích Erasmus, ten ovšem od třetího vydání (1522) dodává: »*Vivi* nec est in Graecis nec in aureo codice.« *Codex aureus* je latinský rukopis z 11. století, dnes uložený v Escorialu.[35] Erasmus tedy tuto variantu nepřijal, nenašel ji v řeckých rukopisech. Variantní přídavek τοῦ ζῶντος chybí v mnoha řeckých verzích základních edic 16. století (*Polyglota komplutenská*, Erasmus, *Aldina*, Colinaeus, Beza, *Polyglota antverpská* v novozákonním svazku a v dílu s meziřádkovým překladem). Varianta není uvedena ani v oddíle *Variae lectiones in Novo Testamento ad textum Graecum et Syriacum expensae* v *Antverpské polyglotě*. Také samostatně vydané nové překlady do humanistické latiny (Pagninus, bez marginálie *Tigurina* a *Biblia Vatabli*) čtou pouze »filius Dei«, Castellio »Dei filius«.

Avšak biblistům v 16. století nebyla sledovaná řecká varianta neznámá: obsahuje ji soupis variant v *Polyglotě antverpské* nazvaný *Variarum Novi testamenti lectionum libellus* (Θεοῦ τοῦ ζῶντος) a na variantní přídavek τοῦ ζῶντος upozorňují rovněž Bezovy anotace. Už v prvním vydání (citujeme z přetisku v *Barbirianě*) čteme nepochybný odkaz na Stephanovu snůšku variantních řeckých znění v jeho *Novém zákoně* z roku 1550: »Exemplar quartum addit τοῦ ζῶντος, viventis, ex formula loquendi patribus usitata.« Bezova poznámka reflektuje variantu zachycenou Stephanem ve čtvrtém sledovaném rukopisném exempláři a uvedenou v jeho marginálii. Tímto rukopisem byl řecký kodex 13. století chovaný dnes v pařížské Bibliothèque nationale de France.[36] S malou obměnou tuto anotaci reprodukují i všechna další Bezova vydání (druhé až páté): »Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, viventis, formula loquendi admodum usitata.« Beza v nich už odkazuje pouze na »jakýsi« (»quoddam«) exemplář a odstraňuje zmínku o běžnosti této fráze u Otců (»patribus«). Zpřesnění odkazu v Aristonově revizi opět ukazuje na pečlivou textověkritickou práci bratří, u Blahoslava totiž mohla být varianta jen ozvěnou vulgátních čtení 16. století, reflektovaných v české tradici, mj. v Lukášově *Novém zákoně* z roku 1525, jenž byl pro bratrské sbory po dlouhou dobu ›vlastním‹ zněním novozákonního překladu. Aristonovo rozšíření poznámkového aparátu uchovalo pro českou tradici variantu známou v 16. století krom vulgátní tradice i z jednoho řeckého rukopisu, ovšem z dnešního hlediska velmi pozdního, až z třináctého století; odkaz »někteří exemplářové« přitom mohl nepřítomností slova »řečtí« záměrně naznačovat, že nejde jen o řeckou tradici, ale částečně i vulgátní a potažmo českou.

Konečně nové odkazy na čtení **»jiných« (*j., jiní*) exemplářů či »některých« autorit** (předloh v původních jazycích či v překladech) s jasnou vazbou na konkrétní různočtení, nikoliv exegezi, se objevují v *Mt* 6,1; 27,9; *L* 7,45; *Sk* 2,27; *1K* 15,5. Jako ukázku bratrské biblistiky v této kategorii volíme *1K* 15,5:

1K 15,5 *Nový zákon 1601*: »a že vidín jest od Petra, potom od dvanácti.«
Poznámka v *NZ 1601* ke slovu »dvanácti«: »t. apoštolů. Nebo ačkoli Jidáš před tím Krystovým se zjevením byl již na místo své odšel a svatým Matějem ten počet ještě doplněn nebyl, avšak předce jméno toho počtu zustávalo, jako i nyní často se říká, že v radě jest nětco zavříno, ješto třebas přitom plná rada nebude. Někteří smyslí, že nějakým nedopatřením místo řeckého slova ›deca‹, totiž desíti, položeno jest do textu ›dodeca‹, totiž dvanácti, a slyší to na ono Krystovo učedlníkům desíti bez přítomnosti svatého Tomáše se zjevení. J 20.e.19. Ku pomoci pak toho smyslu svého, že by tu nějaký byl omyl, berou vykladače starého, kterýž, maje snad takový text, vyložil ›hendeca‹, totiž jedenácti. Protož jiní, spatřivše to, že by nějaká byla chyba v řeckém textu, a to napravujíce, někteří postavili ›dodeca‹, a jiní ›hendeca‹. Proto pak chtěli by do textu položiti ›desíti‹, totiž apoštolům, že potom níž, verš 7, o zjevení se všechněm apoštolům zmínka se světlá činí.«

Komentář: Část poznámky začínající slovy »někteří smyslí« je obsažena jen v Aristonově revizi, předchozí část byla převzata (s úpravou délky na krátkost ve slově »zustávalo«) z *Šestidílky*.

[34] WORDSWORTH, Iohannes – WHITE, Henricus Iulianus (eds.): *Novum Testamentum Domini nostri Iesu Christi Latine secundum editionem sancti Hieronymi. Pars prior – quattuor evangelia*, Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1898, s. 159.

[35] HOVINGH, Pieter F.: *Erasmus and the 'Codex Aureus'*, in: Quaerendo 19/4 (1989), s. 308-313.

[36] KRANS, *Beyond What Is Written* (≺ pozn. 33), s. 337.

© Association for Central European Cultural Studies

Celá starobylá latinská tradice, tj. také *Vulgata Clementina*, čte »undecim« (***NA***[27]), čemuž odpovídá znění českých verzí, jako jsou Klaudyánův *Nový zákon*, Lukášův *Nový zákon* a *Melantrichovy bible* (»od jedenácti«). Pouze náměšťský *Nový zákon* přeložil »od těch dvanácti«, což je zjevný ohlas Erasmova »duodecim illis« (Erasmovo druhé až páté vydání, zatímco první čte bez reflexe řeckého členu: »duodecim«). Vulgátní tradice má ovšem korelát i v řeckých textech, některé významné rukopisy z prvního tisíciletí čtou ἕνδεκα, a opora se najde i v syrštině, toto čtení vzniklo pravděpodobně jako harmonizace (srov. *Mt* 28,16). Hlavní řecké verze 16. století (*Polyglota komplutenská*, Erasmus, *Aldina*, Colinaeus, Stephanova edice z roku 1550, Beza, *Polyglota antverpská* v novozákonním svazku i svazku s interlineárním překladem) čtou τοῖς δώδεκα. Odpovídající znění »duodecim illis« nacházíme v samostatně vydaných nových překladech do humanistické latiny, jako jsou Pagninus, *Tigurina* i *Biblia Vatabli* (bez marginálií), Castellio překládá pouhým »duodecim«.

V komentářích se nicméně o variantnosti textu obsáhle diskutovalo: Erasmovy anotace komentují rozdíl vulgátního »undecim« a číslovky dvanáct (lat. »duodecim«) v řeckých rukopisech, od druhého vydání i s »illis«. Připomíná se, že už u Otců byla diskutována možnost, že variantnost »duodecim/undecim« vznikla v důsledku písařské chyby. Spojení τοῖς δώδεκα považuje Erasmus ve shodě s Augustinem za synekdochu, označení *pars pro toto* pro učedníky, proto překládá řecký člen latinským »illis«. Castellio u svého překladu »duodecim« v anotacích uvádí, že označení »dvanáct« zůstalo apoštolům synekdochicky a předkládá mj. analogii s početním označením jednotek u vojska, ač po bitvě je stav mužstva samozřejmě nižší. Beza v prvním až třetím vydání anotací připomíná, že učedníci byli označováni synekdochicky jako »těch dvanáct« (οἱ δώδεκα) a odmítá snahu církevních Otců, včetně Chrysostoma a Augustina, vidět zde při shodě řeckých kodexů chybné znění dvanáct místo jedenáct. *Vulgáta* (»undecim«) v překladu nereprodukuje člen, podle Bezy chybně. Čtvrté vydání však anotaci rozšiřuje: Beza na úvod přiznává, že τοῖς δώδεκα čtou všechny řecké exempláře, které viděl, krom *Codexu Claromontanu* (»[s]ic legi in omnibus quos vidi codibus Graecis, excepto Claromontano«), jenž čte τοῖς ἕνδεκα, latinsky tedy »illis undecim«. Beza i zde odmítá složité konstrukce, proč se v řeckých textech objevuje dvanáct, a ne jedenáct, a konstatuje, že přijal ve shodě s řeckými rukopisy číslovku dvanáct, kterou jde dobře, vlastně jako synekdochu, vysvětlit: »[s]ervavi tamen receptam in codicibus Graecis scripturam, quae hanc una ratione (ut mihi quidem videtur) commode explicari potest.« Na základě dalšího rozboru v konfrontaci s biblickými místy pak uzavírá, že nejvhodnější by vlastně nebylo ani jedno z těchto čtení, ale τοῖς δέκα, latinsky »decem illis«, odkazuje přitom na *J* 20,19 a 20,24 (»coniecturae locus probabile mihi potius videtur neque τοῖς ἕνδεκα, neque τοῖς δώδεκα, sed τοῖς δέκα, id est, *decem illis*, scriptum fuisse et insignem illam inter caeteras apparitionem designari quae narratur Ioan. 20,19 et 24 [...], cum a collegis suis Thomas abesset«). Bratrská marginálie v *Novém zákoně* z roku 1601 tuto část přímo reflektuje, a to včetně konkordantního odkazu (»[n]ěkteří smyslí, že nějakým nedopatřením místo řeckého slova ›deca‹, totiž desíti, položeno jest do textu ›dodeca‹, totiž dvanácti, a slyší to na ono Krystovo učedlníkům desíti bez přítomnosti svatého Tomáše se zjevení. J 20.e.19«). Bratří zde tedy nepochybně čerpali z pozdních Bezových edic, čtvrté či páté, a toto místo tak představuje zajímavý doklad o kontinuitě sledování nejnovějších zahraničních vydání v bratrské biblistice.

Závěry

Kralický *Nový zákon* z roku 1601, vydaný samostatně, stojí někdy v moderním bádání neprávem ve stínu závěrečného dílu šestidílného kompletu. Ve skutečnosti však toto vydání znamenalo další důležitý krok v profilování bratrské biblistiky a teologie a jeho text se stal půdorysem novozákonní části poslední *Kralické bible* (1613). Přitom se jak na celkovém objemu poznámek, tak v jejich dílčích segmentech, jako jsou grécismy, ukazuje, že nejvýrazněji byl v Aristonově úpravě přepracován aparát k *Matoušovu evangeliu*. Z rozboru některých jednotlivých míst plyne, že Ariston při úpravě použil pozdní Bezova vydání (čtvrté či páté), konzultoval *Polyglotu antverpskou*, do marginálií bratrské tradice uvedl například variantu otištěnou poprvé *Komplutenskou polyglotou* či variantu typickou pro edice řeckého textu v první polovině 16. století nebo uchoval variantu známou řeckým edicím 16. století z pozdního rukopisu uloženého dnes v Bibliothèque nationale de France v Paříži. Díky bratrským biblickým tiskům byla tehdy česká překladatelská tradice schopna poměrně soustavně držet krok s nejdůležitějšími zahraničními katolickými (*Polyglota antverpská*) i nejnovějšími soudobými protestantskými edicemi (Bezova řecko-latinská vydání).

 © Association for Central European Cultural Studies

Jarosław MALICKI
Instytut Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologiczny,
Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

»Přiodíti« / »przyodziać« a příbuzné lexémy v českých a polských biblích 16. a počátku 17. století

***Přiodíti / przyodziać* (deck, array) and related lexemes in Czech and Polish Bibles of the sixteenth and early seventeenth centuries**

The article deals with a comparison of the use of the Old Czech verb *přiodíti* and the Polish *przyodziać* (deck, array) in selected medieval and sixteenth-century Bible translations (especially the Venetian, Netolický, Kralice, Brest, Wujek and Gdansk Bibles). Based on fifty examples from the texts, the author traces changes in the semantics and collocability of these two verbs, as well as the influences of contemporary external factors and the mutual relations between the individual translations. The result of this analysis, which includes a comparison with today's use of the verbs, shows that the formation of their specific characteristics and connectivity was closely dependent on the realities of the biblical text (or the text of the templates), as well as revealing relations between the translations and general tendencies of semantic developments.

Keywords: Old Czech; Old Polish; Middle Czech; Middle Polish; Bible translations, biblical lexemes
Number of characters / words: 55 514 / 7 851
Number of tables: 2
Secondary language(s): Old Polish; Old Czech; Greek, Latin

Na první pohled patří slovesa »přiodít« a »przyodziać« v konfrontaci češtiny a polštiny k četným ekvivalentním párům lexikálních jednotek spojených stejnou etymologií, totožnou morfologickou strukturou a – zdá se – významem, jasným v obou případech pro mluvčí daných jazyků. Dnes mají zřetelnou slovotvornou motivaci (č. »odít«, p. »odziać«) a omezený úzus. – České sloveso bylo v klasickém výkladovém slovníku z druhé poloviny 20. století kvalifikováno jako knižní,[1] polské (ve zhruba stejném období) jako zastaralé a knižní, »dávné«.[2] Oba mají také ve svých jazycích lexémy do jisté míry soupeřící – strukturně a významově blízká slovesa č. »přiobléci«, p. »przyoblec« (s motivací ›obléci‹, ›oblec‹).[3]

V historickém vývoji obou sloves uvedených v názvu studie hrálo nezanedbatelnou roli jejich užití v biblickém překladu – v následujícím textu bych chtěl porovnat jeho vývoj v některých českých a polských biblích 16. století. Volil jsem proto 50 krátkých ukázek, v nichž se ve *Starém* a *Novém zákoně* vyskytují v rozmanitých kontextech a spojeních slovesné tvary označující odívání nebo oblékaní (se).[4] Tyto příklady byly excerpovány z české *Bible benátské*, *Melantrichovy* (*Netolického*) a šestidílné *Kralické*,[5] z polského Leopolitova překladu, z *Bible*

[1] *Slovník spisovného jazyka českého*, ed. Bohuslav HAVRÁNEK a kol., Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960-1971 (dále: *SSJČ*), III, s. 1117. Již *Příruční slovník jazyka českého*, I-VIII, eds. Oldřich HUJER – Emil SMETÁNKA – Miloš WEINGART et al., Praha: Česká akademie věd a umění, 1935-1957 (dále *PSČ*) charakterizoval sloveso »přiodíti (se)« jako zastaralé a knižní, srov. *PSČ*, IV/2, https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=p%C5%99iod%C3%ADti&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numcchange=no&not_initial=1.

[2] *Słownik języka polskiego*, ed. Witold DOROSZEWSKI, I-IV, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958-1962; V-XI, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963-1969 (dále *SJPDor*), VII, http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/przyodzia%C4%87/; podobně *Słownik języka polskiego*, ed. Mieczysław SZYMCZAK, I-III, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978-1981 (dále *SJPSz*), II, s. 1049. Stejné hodnocení je uváděno v internetové verzi novějšího slovníku polštiny (*Słownik języka polskiego PWN*, ed. Lidia DRABIK – Aleksandra KUBIAK-SOKÓŁ – Elżbieta SOBOL, I-III, Warszawa: PWN, 2006), viz http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/przyodzia%C4%87/.

[3] *SSJČ* (≺ pozn. 1), III, s. 1117; *PSČ* (≺ pozn. 1), IV/2, dhttps://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=p%C5%99iobl%C3%A9ci&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numcchange=no&not_initial=1; *SJPDor* (≺ pozn. 2), VII, http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/przyoblec/, *SJPSz*, II, s. 1049.

[4] Ze *Starého zákona*: *Gen* 3,21; 28,20; 38,19; *2 Sam* 1,24; *2 Par* 28,15; *Tob* 1,17 (1,20); *Iob* 7,5; 8,22; 10,11; 15,27; 24,17; 39,19; 40,5; *Ps* 21,6; 64,14; 73,6; 89,46; 104,1; 104,2 (133,2); 104,6 (103,6); 109,29; *Is* 49,18; 58,7; 59,6; 61,10; *Bar* 5,1-2; *Ez* 16,18; 18,7; 26,16. Z *Nového zákona*: *Mt* 6,25; 6,29; 6,30; 6,31; 25,36; 27,28; 27,31; *Mc* 14,51; 16,5; *Io* 19,2; *Rom* 13,14; *1 Cor* 15,53-54; *2 Cor* 5,2-3; *Eph* 4,24; 6,11; *Col* 3,12; *1 Tim* 6,8; *Apoc* 3,18; 12,1; 19,8.

[5] *Biblij Czeſká W Benátkach tiſſtěná*, Venetiis: Petr Liechtenstein, 1506, *Knihopis* K01097, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003619&local_base=KPS (dále *BiblBen*);

© Association for Central European Cultural Studies

brestské, *Wujkovy* a *gdaňské*.[6] K náhledu na výchozí stav mi posloužily texty první redakce staročeského překladu[7] (na jeho čtvrtou redakci navazuje výše zmíněný tisk *Bible benátské*). Pro srovnání se středověkými polskými překlady biblických knih a jejich fragmentů jsem využil texty zpřístupněné na stránkách Ústavu polského jazyka Polské akademie věd.[8] Všechny české a polské biblické citace jsou uváděny v transkripci.[9]

Vývoj českého a polského překladu *Bible* byl zejména ve středověku a v 16. století propojen řadou souvislostí.[10] Překlad staropolský, ze začátku až otrocky závislý na biblích staročeských, se v 16. století vyvíjel mnohem samostatněji, ne však beze stopy staršího vlivu českých překladů, a někdy i se zřejmými inspiracemi českých překladů novějších.[11] V textech bývá odrazem těchto relací místy úzká propojenost výběru syntaktických, frazeologických a lexikálních prostředků. Nicméně záměrem této studie není pouhé pátrání po pasážích, které byly ve zmíněných polských překladech ovlivněny řešeními českých překladatelů (i když takové textové závislosti se ukazují i ve srovnání omezeném na výskyt jednotlivých slov). Spíše bych v nich chtěl hledat způsob, jak vysvětlit a opodstatnit výběr slova ze synonymické řady, interpretovat jeho zřejmé rozšíření a zároveň postihnout vliv biblických kontextů na jeho významové a kolokační spektrum.

1. Slovesa »přiodíti« a »przyodziać« v dnešním úzu a dnešních popisech

Pro rozbor historických příkladů užití těchto sloves v biblickém kontextu se zdá důležitá i poznámka k jejich dnešnímu úzu. V současných národních korpusech jsou obě knižní, resp. zastaralá slovesa doložena prakticky nečetnými příklady. K porovnání výsledků z *Českého národního korpusu* s výsledky v *Narodowem Korpusu Języka Polskiego* jsem spojil dva dílčí korpusy české – *SYN2015*,[12] *SYN2020*[13] (dohromady 242 575 512 slov) vůči vyvážené verzi polského korpusu

---

Biblij Czeſká [...], w Menſſým Měſtě Pražſkém: Bartoloměj Netolický, Jiřík Melantrich Rožďalovský, 1549, *Knihopis* K01101, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003622&local_base=KPS (dále: *BiblNet*); [*Bible kralická šestidílná*] *Biblj Čeſké Djł* [...], [Kralice: Bratrská tiskárna / Zachariáš Solín], 1579-1594, *Knihopis* K01107, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000009532&local_base=KPS (dále *BiblKral*).

[6] *Biblia to ieſt Kſięgi Stharego y Nowego Zakonu na Poſſki ięzyk z pilnością* [...] *nowo wyłożona*, w Krakowie: Drukarnia Szarffenbergerów, 1561 (dále *BLeop*); *Biblia Święta Tho ieſt Kſięgi Starego i Nowego Zakonu* [...] *nowo na Polski ięzyk z pilnością y wiernie wyłożone*, w Brześciu Litewskim: nakładem Mikołaja Radziwiłła, 1563 (dále *BBrz*); *Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu* [...] *na Poſſki ięzyk z nowu z pilnością y wiernie przełożone*, W Krakowie: Drukarnia Łazarzowa, 1599 (dále *BWuj*); *Biblia Święta To jest księgi Starego y Nowego Przymierza* [...] *na Polski pilnie y wiernie przetłumaczone*, We Gdańsku: Andrzej Hunefeld, 1632 (dále *BGd*).

[7] *Bible drážďanská* (*BiblDrážď*) a *olomoucká* (*BiblOl*) podle edice *Staročeská bible drážďanská a olomoucká. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století*, I: *Evangelia*, ed. Vladimír KYAS, Praha: Academia, 1981; II: *Epištoly. Skutky Apoštolů. Apokalypsa*, ed. Vladimír KYAS, Praha: Academia, 1985; III: *Genesis – Esdráš*, ed. Vladimír KYAS, Praha: Academia 1988; IV: *Tobiáš – Sirachovec*, eds. Vladimír KYAS – Věra KYASOVÁ – Jaroslava PEČÍRKOVÁ, Paderborn: Schöningh, 1996; V/1: *Izaiáš – Daniel*, V/2: *Ozeáš – 2. Makabejská*, eds. Jaroslava PEČÍRKOVÁ et al., Praha: Academia, 2009.

[8] Citace z *Bible královny Žofie* (*BZ*), *Žaltáře florianského* (*PFl*), *pulavského* (*PPul*), *Rozmyšlaní przemyského* (*Rozm*) a *Kázaní na den Všech svatých* (*KazW*), viz *Korpus tekstów staropolskich*, Instytut Języka Polskiego PAN, 2021-, https://ijp.pan.pl/publikacje-i-materialy/zasoby/korpus-tekstow-staropolskich/.

[9] Za veškerou pomoc v doplnění materiálu a laskavé poskytnutí přepisů z českých překladů děkuji kolegům Robertu Dittmannovi, Pavlu Koskovi a Olze Navrátilové.

[10] Srov. mj. KYAS, Vladimír: *Za staročeskou předlohou staropolské bible*, in: Slavia 22 (1953), s. 112-124; TÝŽ: *Recepcja najstarszego psałterza czeskiego w Polsce*, in: Roczniki Humanistyczne 24/4 (1977), s. 55-61; přehledně např. KWILECKA, Irena: Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej), in: Acta Universitatis Lodziensis – Folia Linguistica 23 (1990), s. 73-82.

[11] Např. BELCARZOWA, Elżbieta: *Polskie i czeskie źródła przekładu Leopolity*, Kraków: Lexis, 2006; LISOWSKI, Tomasz: *Sola scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii Gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań: Wydawnictwo Rys, 2010, s. 351-388; přehledně DITTMANN, Robert – MALICKI, Jarosław: *Mutual relations between Polish and Czech Bibles in the early modern period*, in: PIETRZAK-THÉBAULT, Joanna (ed.): *Word of God, Words of Men. Translations, Inspirations, Transmissions of the Bible in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Renaissance*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 205-228.

[12] KŘEN, Michal – CVRČEK, Václav – ČAPKA, Tomáš – ČERMÁKOVÁ, Anna et al.: *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*, Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2015 (dále *SYN2015*), https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2015.

[13] KŘEN, Michal – CVRČEK, Václav – HENYŠ, Jan – HNÁTKOVÁ, Milena et al.: *SYN2020: reprezentativní*

 © Association for Central European Cultural Studies

přístupné prostřednictvím vyhledavače *PELCRA* (obsahuje přes 250 slov);[14] vyhledávání jsem omezil na léta 2000-2019. V českých korpusech se ukázalo 37 výskytů různých flektivních tvarů (včetně nominativu pasivních rezultativních adjektiv),[15] v polském 135 výskytů.[16]

Tab. 1: **Slovesa *přiodít/przyodziać* a jejich departicipiální adjektiva ve vybraných českých a polských korpusech**

Český národní korpus (KonText)				**Narodowy Korpus Języka Polskiego** (*PELCRA*)	
Textová slova	*SYN2015*	*SYN2020*	Celkem	**Textová slova**	*PELCRA*
přiodít	2	1	3	***przyodziać***	28
				przyodziejesz	2
				przyodziejemy	1
přiodějí	1	0	1		
				przyodziałem	2
přiodělí	3	6	9	***przyodział***	12
přiodělá (f.)	3	1	4	***przyodziała***	5
				przyodziało	3
				przyodzialiśmy	3
				przyodzialiście	5
přiodělí	1	2	3	***przyodziali***	1
přiodělá (n.)	1		1		
přioděn	1	1	2	***przyodziany***	19
přioděná (f.)	3	1	4	***przyodziana***	16
přioděna (n.)	0	1	1		
přioděno	0	1	1		
přioděni	1	0	1	***przyodziani***	20
přioděné (pl.)	4	3	7	***przyodziane*** (pl.)	18
Celkem	**20**	**17**	**37**	**Celkem**	**135**

Četnost byla tedy v obou případech nízká. Nicméně i v těchto několika zastoupeních byla zaznamenána souvislost výskytu sloves s biblickou tematikou či motivikou: např. č. *Gen* 3,21: »I zdělal Hospodin Bůh Adamovi a ženě jeho oděv kožený, a přiodělí je«;[17] »[...] je dále třeba se přiodít ctnostmi, jimž nás učí Ježíš Kristus«;[18] p. »[...] wprowadzić w dom biednych tułaczy, nagiego, którego ujrzysz, przyodziać«; »Trzeba ażeby to, co zniszczalne, przyodziało się w niezniszczalność, a to, co śmiertelne, przyodziało się w nieśmiertelność (Kor)«.[19] Proto se zdá oprávněné počítat tato slova ke slovnímu fondu tradice biblických překladů do češtiny a polštiny.[20]

korpus psané češtiny, Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2020 (dále *SYN2020*), https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2020.

[14] *Wyszukiwarka korpusowa PELCRA dla danych NKJP* (dále *PELCRA*), http://www.nkjp.uni.lodz.pl/index_adv.jsp#. Viz PĘZIK, Piotr: *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*, in: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, eds. PRZEPIÓRKOWSKI, Adam – BAŃKO, Mirosław – GÓRSKI, Rafał L. – LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK, Barbara, Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2012, s. 253-274.

[15] Sečtením odlišných výsledků k dotazům »přiodít« a »přioděný« a dodatečným porovnáním s výskyty jednotlivých flektivních tvarů prostřednictvím aplikace KonText pro *SYN2015* a *SYN2020*, https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2015 a https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2020. Dotazy k tvarům jiným než uvedeným v Tab. 1 neměly výsledek.

[16] Sečtením odlišných výsledků k dotazům »przyodziać«, »przyodziejesz«, »przyodziejemy«, »przyodziałem«, »przyodział«, »przyodziała«, »przyodziało«, »przyodzialiśmy«, »przyodzialiście«, »przyodziali«, »przyodziany«, »przyodziana«, »przyodziani«, »przyodziane« prostřednictvím nástroje *Wyszukiwarka korpusowa PELCRA dla danych NKJP*, http://www.nkjp.uni.lodz.pl/index_adv.jsp#.

[17] *SYN2015*, https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2015.

[18] *SYN2020*, https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2020.

[19] *PELCRA*, http://www.nkjp.uni.lodz.pl/index_adv.jsp#.

[20] O této souvislosti vypovídají také výsledky dosažené s pomocí vyhledávače Google. Při zadání tvaru »přiodělí« v prvních padesáti výsledcích hlásí biblický kontext až 26krát (k datu 24. 10. 2021): https://www.google.com/search?q=p%C5%99iod%C4%9Bl&ei=m311Yb7FGZHfrgSNn7joBg&start=0&sa=N&ved=2ahUKEwj-_vKes0PzAhWRr4sKHY0PDm04KBDy0wN6BAgBEDs&biw=1098&bih=513&dpr=1.75. – Pro tvar

K pátrání po jejich osudech v textech raněnovověkých biblí a jejich případné propojenosti nabádá také srovnání významů obou sloves s přihlédnutím k jejich historickému vývoji.[21]

České sloveso »přiodít (se)« má podle výkladových slovníků češtiny 20. století[22] významy ›obléci‹ (tedy jak ›vzít na sebe (oděv)‹, tak ›opatřit oděvem‹)[23] a ›přiobléci‹ (tedy hlavně ›obléci něco navíc‹).[24] Význam slovesa »přiobléci« je jakoby užší, vyjadřuje hlavně menší míru oblékání. – Podle *Příručního slovníku* »zběžně, trochu (se) obléci«, kdežto u »přiodít« stojí »zběžně n[ebo] poněkud (se) obléci« s dodatkem »Zast[arale] a kniž[ně] obléci (se)«[25]. Tuto výraznou ›měrovost‹ slovesa »přiobléci« potvrzují také příklady v korpusu: »[...] ten se jen rychle přioblékne«; »Venku se raději přioblečte«; »[...] mám několik vrstev a ještě se můžu přiobléct«; »Ani ho nenapadlo, aby se nějak přioblékl«.[26]

»Przyodziać (się)« má ve srovnatelných slovnících polštiny také význam ›obléci‹ (›vzít na sebe oděv‹ a ›opatřit oděvem‹, příp. ›přikrýt se‹).[27] Badatelka v oblasti slovotvorného vývoje polského jazyka Krystyna Kleszczowa upozorňuje též na současný význam maximální míry děje.[28] Sloveso »przyoblec« se podle definic jeví jako značně synonymní s »przyodziać«. Jako odlišující významové rysy lze uvést ›pokrýt, povléci‹ a ›strojit, zdobit se‹.[29]

K aktualizaci popisovaných významů dochází v metaforických užitích analyzovaných sloves. Vazby »přiodít se do« (1) nebo »přiodít čím« (2) otevírají pestré možnosti metaforických kolokací. V materiálu *Českého národního korpusu* najdeme k (1) např. »do nějakého roucha«, »do pláštíku něčeho«, »do slov«, »do světel«; k (2) »ctnostmi«, »božstvím«, »vlastí«, »tělesnou kraksnou«, »těžkopádným nářečím«.[30] Jde tu o přestrojení se, zdánlivé (nebo i skutečné) přetvoření, resp. oblečení se něčím novým, zvláštním. Podobnou sémantiku mají polská ustálená spojení pro slovesa »przyodziać« a »przyoblec coś«. V korpusu polštiny pro (1) jsou doloženy spojení s výrazy »formę«, »postać«, »kształt ciało«, »płaszcz (płaszczem)«, »szatę czegoś«; pro (2) »w kostium«, »szatę«, »togę kogoś«, »czegoś«, »w konkret«, »banał«.[31]

2. Staročeská a staropolská východiska

»Přiodíti« a »przyodziać« mají svůj původ ještě v lexikálním fondu praslovanštiny, v němž by tvoření sloves druhým prefixem mohlo být produktivní,[32] v staroslověnské památce z 12. století je doložena podoba »приодѣти«.[33] Nejstarší staročeské a staropolské doklady uvedené v historických slovnících jsou spojeny s náboženskými a biblickými kontexty. Zde slovesa »přiodieti (sě)«, »przyodziać (się)« znamenají ›vzít na sebe oděv‹ a ›opatřit oděvem‹, jsou tedy do značné

»przyodział« ve stejném počtu výsledku 21krát (k datu 24. 10. 2021): https://www.google.com/search?q=przyodzia%C5%82&biw=1098&bih=513&ei=xn11YdvLNuT2qwH54pe4CQ&ved=0ahUKEwjbxtCzsOPzAhVk-yoKHXnxBZcQ4dUDCA4&uact=5&oq=przyodzia%C5%82&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAM6BggAEA0QHjoICAAQDRAFEB46BAgAEB46BQgAEIAEOgUIIhCABDoLCAAQgAQQsQMQgwE6DgguEIAEELEDEMcBEKMCOgsILhCABBCxAxCDAToICAAQgAQQsQM6CAguEIAEELEDOgsILhCABBCxAxCTAjoLCC4QgAQQxwEQrwE6CAguEIAEEJMCOgcIABCABBAKOgcIABCxAxAKSgQIQRgBUPinDFiQ4gxg--8MaAFwAHgAgAGtAYgBvgySAQM3LjiYAQCgAQHAAQE&sclient=gws-wiz.

[21] Pro určení dnešních a historických významů jsem využil vedle popisů hesel »přiodít«, »přiodíti (se)«, »přiodieti (sě)«, »przyodziać (się)« také definice jejich nedokonavých protějšků.

[22] *PSČ* a *SSJČ*, místa citovaná v pozn. 1.

[23] Srov. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, eds. Josef FILIPEC – František DANEŠ, 2., opravené a doplněné vydání, Praha: Academia, 2001, s. 228.

[24] Srov. »(co komu, na koho) navíc obléci« nebo »(poněkud n[ebo] navíc) ustrojit, obléci«, *SSJČ* (≺ pozn. 1), III, s. 1117.

[25] *PSČ*, místo citované v pozn. 1.

[26] *SYN2020*, https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2020 [cit. 20. 6. 2021].

[27] *SJPDor* a *SJPSz*, místa citovaná v pozn. 2.

[28] KLESZCZOWA, Krystyna: *W poszukiwaniu logiki zmian znaczeniowych*, in: TÁŽ: *Tajemnice dynamiki języka. Księga jubileuszowa*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012, s. 265.

[29] *SJPDor* a *SJPSz*, místa citovaná v pozn. 2.

[30] *SYN2015*, https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2015 [cit. 20. 6. 2021]; *SYN2020*, https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn2020 [cit. 20. 6. 2021].

[31] *Wyszukiwarka korpusowa PELCRA* (≺ pozn. 14), dotaz: »przyodziać«, »przyodział«, »przyodziany«, »przyoblec«, »przyoblekł«, »przyobleczony«.

[32] Srov. ŠLOSAR, Dušan: *Slovotvorný vývoj českého slovesa*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981, s. 136.

[33] *Elektronický slovník jazyka staroslověnského*, Slovanský ústav AV ČR, 2020, http://gorazd.org/gulliver/.

 © Association for Central European Cultural Studies

míry synonymické s »odieti«, »odziać« nebo »obléci«, »oblec«. V dalších aspektech se však české a polské definice významu ne úplně překrývají.

Význam spojení ›opatřit oděvem‹ je ve slovníku staré češtiny konkretizován i jako ›poskytnout někomu oděv‹ s citací »nahým přiodieval« (*Tob* 1,17), shodnou ze zněním *Bible olomoucké*.[34] Ke stejnému místu (»nagie przyodziewał«, *BZ*) *Staropolský slovník* neurčuje zvláštní význam a dále prakticky spojuje významy ›obléci‹ a ›zahalit‹.[35] Podle příkladů, které uvádí, nelze však pro »przyodziać« vyloučit významy ›zběžně obléci‹ a ›pokrýt, zahalit‹, které podrobněji vymezuje slovník staré češtiny.[36]

Biblické kontexty, k nimž se vztahují příklady v obou slovnících, dokládají v podstatě kolokační význam, přítomný ve spojeních s »nahý«, »nahota«, »nagi«, »nagość« apod. (srov. též zařazení slovesa »przyodziać« k pojmu »ochrona ciała przed chłodem« v *Pojmovém slovníku staré polštiny*).[37] V materiálu excerpovaném pro nynější studii má tento význam většina nejstarších výskytů slovesa »přiodieti«: *2 Par* 28,15; *Tob* 1,17; *1 Tim* 6,8 v *BiblOl* a *2 Par* 28,15; *Is* 58,7; *Ez* 18,16 v *BiblBen*. V textech staropolských je tak užito »przyodziać« v *BZ* (*2 Par* 28,15; *Tob* 1,17), *Rozm* (*Mt* 25,36) a případně v *KazW* (»nagiego przyodziać« vlivem *Ez* 18,16 nebo *Mt* 25,36).

Několik středověkých výskytů obou sloves se vztahuje na další významy. Ve verši *Mc* 16,5 znamenají slovesa »přiodieti (sě)« (*BiblDrážď*) a »przyodziać (się)«[38] ›vzít na sebe (jakýsi) oděv‹, ›obléci se něčím‹. V textu nemají oporu subjektivní konkretizace, např. ›zběžně (se) obléci‹, ›ustrojit se, obléci se okrasně‹ (resp. ›nákladně‹). Pouze v jedné citaci (z *BiblOl*) je pro »přiodieti« doložen význam ›pokrýt (se), povléci‹. Je to fráze »žena přioděná sluncem« (*Apoc* 12,1), v níž je konkrétní substantivum metaforickým pojmenováním vlastnosti a ve spojení se slovesem oblékání znamená její vyplnění kolem dokola a emanaci.[39] Jiný význam »přiodieti (sě)« s kladně hodnotící vlastností lze připustit v *Apoc* 19,8: »aby sě přioděla světlým a stkvúcím plátnem« (*BiblDrážď*) – ›ustrojit se, obléci se okrasně‹. Staročeské slovníky jej neexplikují (je signalizován ve slovníku staré polštiny),[40] ale asociace odívání, oblékání se zdobením (dodáním vlastnosti) se zdá přirozená. V *BiblOl* ve verších *2 Sam* 1,24 a *Is* 22,17 tak asociuje sloveso »odieti«, v *Iob* 39,19 »přičiniti«. Takovou asociaci zde má i »obléci (sě)« (*Iob* 40,5 a *Bar* 5,1) a v *BiblBen* též »obestřieti« (*Iob* 40,5), a to výsledkem metaforizujících spojení s abstraktními výrazy (»v krásu«; »v krásu a cti«). Taková spojení podle Igora Němce potlačují význam pokrývání a označují »dodávání nebo nabývání něčeho«, tj. osvojení vlastnosti.[41]

V *Žaltáři*, knize nejvhodnější pro srovnání středověkých překladů českých a polských, najdeme další podobné příklady nejen pro slovesa oblékání, kde staročeským (*BiblDrážď*) »obléci« (*Ps* 109,29), »odieti« (*Ps* 104,1; 109,29), »vzložiti« (*Ps* 21,6), »přikryti« (*Ps* 73,6) a »obliti« (*Ps* 89,46) odpovídají na stejných místech staropolských žaltářů (*PFl*, *PPuł*) slovesa »oblec«,[42] »odziać«, »wzłożyć«, »pokryć«, »oblać«. Tato slovesa zde byla použita způsobem, který popsal Igor Němec jako »spojení sloves oblékání: s abstraktním doplněním«,[43] kolokace, které vznikaly v biblických překladech určitě napodobováním předloh (v tomto případě snad pouze latinského textu *Bible*). Ve zmíněných žaltářích jsou zastoupeny dva ze tří typů vyznačených Němcem: spojení sloves oblékání s abstraktním doplněním a konektorem »jako« (*Ps* 104,2: »oděn světlostí jako rúchem«, *BiblDrážď* – »ogarnion świetłością jako odzienim« *PFl*) a s pouhým abstraktním doplněním jako lexikalizovaná metafora (*Ps* 73,6: »přikryti jsú nepravedlností«, *BiblDrážď* – »pokryci są lichotą«, *PFl*).[44] Třetí typ (u Němce první) – spojení s pojmenováním

[34] *Elektronický slovník staré češtiny*, Praha: oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006-, https://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ESSC&o=slovniky [cit. 18. 10. 2021].

[35] *Słownik staropolski*, eds. Stanisław Urbańczyk et al., 7, Wrocław: Ossolineum, 1973-1976, s. 310-311.

[36] *Elektronický slovník staré češtiny* (⮜ pozn. 34).

[37] *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, Instytut Języka Polskiego PAN, kierownik projektu Bożena Sieradzka-Baziur, https://spjs.ijp.pan.pl/haslo/index/13377 [cit. 21. 6. 2021].

[38] Citace z evangelia v kázaní z 15. století, *Słownik staropolski* (⮜ pozn. 35), s. 311.

[39] Srov. Němec, Igor: *Žena oděná sluncem*, in: Katolický týdeník, 15. 8. 1993, č. 33, s. 2.

[40] *Słownik staropolski* (⮜ pozn. 35), s. 311.

[41] Němec, Igor: *Obléci nesmrtelnost – slovesa oblékání s abstraktním doplněním*, in: Slavia 61/4 (1992), s. 461-465, zde s. 461; viz také Němec, Igor – Beneš, M.: *Obléci nepomíjitelnost*, in: Katolický týdeník, 1. 3. 1992, č. 11, s. 3.

[42] V *Ps* 104,2 je »oblec« pouze v *PPuł*; *PFl* zde má »ogarnąć«.

[43] Němec, *Obléci nesmrtelnost* (⮜ pozn. 41), s. 462-463.

[44] Tamtéž, s. 463.

© Association for Central European Cultural Studies

oděvu s přívlastkem – se v analyzovaném materiálu vyskytuje např. v *Is* 61,10 (»jest oblekl v rúcha spasenie«, *BiblOl*).[45] Sloveso »přiodieti« bylo ve spojení s abstraktním doplněním (jako lexikalizovaná metafora) užito ve vybraných ukázkách ze staročeských překladů pouze na místě zmíněném výše (*Apoc* 12,1).

Ve zkoumaných ukázkách biblického textu (přes zmíněné rozdíly lexikografických výkladů a nízký počet dokladů) se stará sémantika »přiodieti (sě)« a »przyodziać (się)« zdá do značné míry podobná. Významy ›vzít na sebe oděv‹, ›poskytnout komu oděv‹ se konkretizovaly hlavně jako ›obléci (nahé) tělo‹, a tak korespondovaly s ›přikrýt, zakrýt, zahalit‹. Metaforické významy vycházející z pojetí pokrývání či úplného zahalení (kolem objektu) realizovala častěji jiná slovesa. Je pravděpodobné, že na jejich volbě se mohl podílet slovotvorný význam – u sloves »obléci/oblec« a »odieti/odziać« (nebo i »obliti/oblać« a »ogarnąć«) význam předpony *ob-/o-*.[46] Na druhé straně se tato slovesa ve srovnání s dodatečně prefigovanými »přiodieti/przyodziać« vyznačovala snad větší polysémií.[47] Prefixace ji omezovala, modifikovala a zužovala význam.

Adlativní předpony *při-*, *przy-* by s »odieti/odziać« nebo »obléci/oblec« měly původně znamenat přiléhavější, těsnější oblékání či pokrývání, ale pak, vzhledem k emancipaci aditivního významu, mohly též modifikovat oblékání a pokrývání rysem přidávání.[48] Tedy vytvořit význam ›obléci něco navíc, přidat něco k oblečení‹ nebo ›dodatečně (se) zahalit‹, s čímž se pojí výše zmíněné odstíny ›zběžně obléci‹ nebo též ›ustrojit, ozdobit‹. První (adlativní) interpretace se patrně vztahuje k zaznamenané převaze užití sloves »přiodieti/przyodziać« v kontextu oblečení nahého těla, zahalení nahoty, s vývojem významu ›dodatečně přikrýt, zahalit (se)‹ se však patrně měnil i smysl takových výskytů. Podobně ve spojeních typu »žena přioděná sluncem« mohl původní sém těsného pokrývání u »přiodieti« zeslábnout, předpona s aditivní funkcí zvýraznila spíše sém dodatečného oblékání nebo přikrývání, resp. ustrojení, ozdobení.

Při tomto posunu bylo české sloveso obohaceno o význam nízké míry děje – tento proces u sloves s předponou *při-* probíhal, jak doložil (právě na biblickém materiálu) Dušan Šlosar, již kolem poloviny 14. století, doklady jeho dovršení mj. pro »přiodíti« našel autor v *Kralické bibli*.[49] Ve staré polštině není analogický vývoj zřejmý. U sloves na *při-* měrová složka významu není spolehlivě doložena, a proto s ní např. autorky historického popisu slovotvorby polského slovesa nepočítají.[50] Aditivní významy staropolských sloves na *przy-* pouze naznačovaly možnost přechodu od prostorovosti k měrovosti, např. u sloves »przypiększyć« (›přikrášlit, přizdobit‹), »przysporzyć« (›přidat, přidělat‹), »przyżąć« (›krátce žnout, krátce useknout‹).[51]

3. Raněnovověké souvislosti

Proměny biblického úzu sloves »přiodíti« a »przyodziać« během 16. století byly jistě ovlivněny výše naznačenými směry evoluce jejich významu a spojení (k nimž se vrátím v další části). Tyto procesy pak pokračovaly jednak za doprovodu nových společenských reálií (rozšíření knihtisku, konfesionalizace), jednak spolu se změnou účelu a koncepce biblického překladu. Vliv na využití toho či onoho slova v tehdejším polském překladu měl bezesporu také intenzivní vývoj polského jazykového standardu a s ním spojená nová fáze relací mezi českými a polskými překlady *Bible*.

Polské překlady 16. století postupně odstraňovaly dřívější vliv staré češtiny a středověkých českých překladů.[52] Zároveň se díky knihtisku stala česká bible dostupnější, a to jak pokračová-

---

[45] Tamtéž, s. 462. Text *Is* 61,10 *BZ* postrádá, srovnatelné by z tohoto překladu bylo spojení »oblekła się w rucho ucieszenia« (*Jud* 10,3).

[46] NĚMEC, *Obléci nesmrtelnost* (≺ pozn. 41), s. 461; ŠLOSAR, *Slovotvorný vývoj českého slovesa* (≺ pozn. 32), s. 70-71.

[47] KUCAŁA, Marian: *Wieloznaczność wyrazów w staropolszczyźnie a we współczesnym języku*, in: TÝŽ – KRĄŻYŃSKA, Zdzisława (eds.): *Studia historycznojęzykowe*, I, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1994, s. 51-58.

[48] Prototypické je tu sloveso »přidati«, srov. ŠLOSAR, *Slovotvorný vývoj českého slovesa* (≺ pozn. 32), s. 86-87. K výhradně neperfektivizační funkci *przy-* u tohoto slovesa viz JANOWSKA, Aleksandra – PASTUCHOWA, Magdalena: *Słowotwórstwo czasowników staropolskich*, Kraków: Universitas, 2005, s. 101-102; tamtéž zmínka o sporadických aditivních významech sloves na *przy-* ve staré polštině (s. 102). K postupnému přenášení lexikálního významu na prefix viz též JANOWSKA, Aleksandra: *Polisemia staropolskich czasowników. Źródła, swoistość, konsekwencje*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007.

[49] ŠLOSAR, *Slovotvorný vývoj českého slovesa* (≺ pozn. 32), s. 87-88.

[50] JANOWSKA – PASTUCHOWA, *Słowotwórstwo czasowników staropolskich* (≺ pozn. 46) s. 101.

[51] Tamtéž, s. 104-105.

[52] ROSPOND, Stanisław: *Studia nad językiem polskim XVI wieku: Jan Seklucjan, Stanisław Murzynow-*

 © Association for Central European Cultural Studies

ní čtvrté redakce staročeského překladu v podobě *BiblBen*, tak české překlady nově vznikající. Je doložen vliv *Melantrichovy bible* na první celou tištěnou bibli polskou (*BLeop*), která pak ovlivnila edici Wujkova překladu (*BWuj*) a jeho prostřednictvím mohla působit i na překlady pozdější (mj. *BGd*). Na tomto pozadí se ukazují jako zřejmé těsné analogie mezi časově i koncepčně vzdálenými překlady. Jsou postihnutelné také ve specificky zaměřeném výběru biblické látky, který tvoří materiálovou bázi této studie. Ku příkladu některé verše z knihy *Jób* upozorňují na možné cesty vlivu mezi *Biblí benátskou* a *Wujkovou*:

Iob 7,5 *BiblBen*: »Oblečeno jest tělo mé hnisem a poškvrnami prachu, kuože má usvadla jest a svraskala se jest.«
BWuj: »Ciało moje obleczone jest zgniłością i plugastwem prochu, skóra moja zeschła i pomarszczyła się.«

Iob 15,27 *BiblBen*: »Zastřela tvář jeho tučnost a od bokuov jeho sádlo visí.«
BWuj: »Okryła tłustość twarz jego a z boków jego sadło wisi.«

Iob 24,7 *BiblBen*: »Nahé propúštějí lidi, rúcho poberúce, jimžto nenie oděvu v zímě.«
BWuj: »Ludzie nagie wypuszczają, wziąwszy szaty, którzy nie mają odzieży na zimnie.«

Shodnost nebo podobnost prostředků, které zde užili překladatelé, zřejmě není náhodná, starší český text mohl v takových případech přímo nebo zprostředkovaně ovlivnit rozhodnutí a řešení polského překladatele. Tím by mohla být podmíněna i volba slovesa odívání. Zjevné příklady lze najít ve srovnání ukázek z *BiblKral* a *BGd*, textů, jejichž vztah přímé závislosti byl již lépe osvětlen.[53] Zde ve verších z *Knihy žalmů*:

Ps 21,6 *BiblKral*: »Veliká jest sláva jeho v spasení tvém, důstojností a krásou přioděl si jej.«
BGd: »Wielka jest chwała jego w zbawieniu twoim; chwałą i zacnością przyodziałeś go.«

Ps 73,6 *BiblKral*: »Protož otočeni sou pýchou jako halží a ukrutností jako rouchem ozdobným přiodíni.«
BGd: »Przetoż otoczeni są pychą, jako łańcuchem złotym, a przyodziani okrutnością, jako szatą ozdobną.«

Ps 104,6 *BiblKral*: »Propastí jako rouchem byl si ji přioděl, takže i nad horami stály vody.«
BGd: »Przepaścią jako szatą przyodziałeś ją był, tak, że wody stały nad górami.«

Přes rozdíly ve slovosledu a ekvivalenci slov (nejen etymologické) tu polské znění zjevně vychází z českého textu. Sloveso »przyodziać« je v těchto místech jakoby kopírováno ze stejných lokalizací v *BiblKral*, v nichž »přiodíti« bylo, jak se zdá, inovací – nahrazovalo dřívější »vzložiti, zložiti« (*Ps* 21,6), »přikryti« (*Ps* 73,6) a »oděnie, oděv« (*Ps* 104,6) z *BiblDrážď*, *BiblBen* a *BiblNet*. Podobnou inspiraci kralickým textem najdeme v *BGd* rovněž u *Is* 61,10, *Mt* 27,28 nebo *Io* 19,2.

Vedle takových případů je v řadě ukázek zaváděno v polském překladu »przyodziać« jako nový prostředek. Několik takových míst z *BLeop* (*Ps* 65,14; *Mt* 6,25; 6,30; 25,36) by snad bylo možné vysvětlit působením jednoho z českých překladů, ale v netradičním a vynalézavém překladu brestském je to méně pravděpodobné. Právě v ukázkách z *BBrz* najdeme nejen nová užití »przyodziać«, ale též dříve nedoložené »przyoblec«.[54] Většinou se tato užití odrazila v textech

ski, Jan Sandecki-Malecki, Grzegorz Orszak, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1949, passim; DECYK, Wanda: *Kształtowanie się świadomości językowej w XVI wieku*, in: Poradnik Językowy 96/9 (1997), s. 11-21; KWILECKA, Irena: *Uwagi o warsztacie pisarskim Tomasza ze Zbrudzewa*, in: Slavia Occidentalis 26 (1967), s. 79-107, zde s. 95-100; TÁŽ: *Rola przekładów biblijnych w rozwoju języka polskiego od Średniowiecza do Renesansu*, in: TÁŽ: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań: Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Instytut Slawistyki PAN, 2003, s. 265-279.

[53] SZERUDA, Jan: *Geneza i charakter Biblii gdańskiej*, in: Z problemów reformacji 5 (1985), s. 7-16; MALICKI, Jarosław: *K polské recepci české bible v 16. století*, in: Historie – Otázky – Problémy 5/2 (2013), s. 18-21; LISOWSKI, *Sola scriptura* (≺ pozn. 11), s. 351-387; TÝŽ: *Bohemizm semantyczny* mięśny *(2Cor 3:3, gr. σάρκινος) wobec problemu leksykalnej relacji między* Biblią gdańską *(1632) a* Biblią kralicką *(1593)*, in: Clavibus unitis 9/2 (2020), s.73-82, https://www.acecs.cz/media/cu_2020_09_02_lisowski.pdf; TÝŽ: *Leksem drabant (Act 23,23) w Nowym Testamencie Biblii gdańskiej (1632) w przekładzie Daniela Mikołajewskiego*, in: Białostockie Archiwum Językowe 20 (2020), s. 135-151; TÝŽ: *Leksemy* pokuta *i* pokutować *w Nowym Testamencie* Biblii Gdańskiej *(1632) jako przejaw oddziaływania wzorca czeskiej* Biblii Kralickiej *(1579-1593) (na tle polskiej renesansowej tradycji przekładowej)*, in: ŚLIWIŃSKI, Władysław et al. (eds.): *Styl jako kategoria badawcza języków, tekstów i kultur słowiańskich*, II, Banská Bystrica: Belianum, 2021, s. 92-105.

[54] Viz tabulku v příloze na konci článku.

© Association for Central European Cultural Studies

BWuj a *BGd*, avšak dříve se některé z nových výskytů obou sloves v *BBrz* zopakovala (jako »přiodíti«) v *BiblKral*:

Is 49,18 *BBrz*: »Żywę ja, mówi Pan, że od wszytkich przyodziana będziesz jako ochędóstwem.«
BiblKral: »[...] živť sem já, praví Hospodin, že se jimi všemi jako okrasou přioděješ.«

Ez 16,10 *BBrz*: »Przyoblokłem cię odzieniem haftarskiem, [...] przyodziałem cię jedwabiem.«
BiblKral: »Nadto přioděl sem tě rouchem krumpovaným, [...] přioděl sem tě rouchem hedbávným.«

Ez 16,18 *BBrz*: »„K temuś wzięła odzienia twe haftowane, a przyodziała się nimi.«
BiblKral: »Vzalas také roucha svá krumpovaná a přiodílas je.«

Bratrský překlad má (v analyzovaných verších) »přiodíti« na dalších čtrnácti místech a i zde uvedené shody ve volbě sloves vybízejí k přemýšlení o možném vlivu polského textu, i když tento vliv není zcela průkazný.[55] Spíše je lze interpretovat jako koincidenci poukazující na podobnost přístupu tehdejších překladatelů k řešení jednotlivých otázek biblického překladu. Jak brestští, tak kraličtí překladatelé brali v úvahu soudobé edice textu řeckého a hebrejského i nové bible latinské a s ohledem na rozmanitost jejich výrazových prostředků se snažili o odpovídající obraznost, metaforiku nebo též o hojnější synonymii.[56] Inspirace novými zpracováními biblických textů snad působily také na výběr vhodnějších sloves oblékání v humanistických biblích polských a českých a (v tomto ohledu) i na jejich větší přiblížení k řeckému textu *Bible*.[57] Užití »przyodziać« v *BBrz* nejčastěji odpovídá řeckému περιβάλλω, jen ojediněle tvar toho slovesa nahrazuje ἐνδύω (*Mt* 6,25) a ἀμφιέννυμι (*Mt* 6,30). Nové »przyoblec« je v tomto překladu častěji ekvivalentem ἐνδύω (mj. v epištolách), zřídka bylo voleno i pro περιβάλλω (*Mt* 6,29; *Apoc* 3,18), ἐπενδύομαι (*2 Cor* 5,2), φύρω (*Iob* 7,5). V *BiblKral* se »přiodíti« jeví jako ekvivalent ἐνδύω i περιβάλλω (»přiobléci« nebylo nepoužito). Ve výskytech, které scházely v dřívějších překladech, se zdá lehce převažovat substituce περιβάλλω, posílená ještě nahrazováním »přiodíti« tvary sloves s obdobnou prostorovou charakteristikou – περιτίθημι (*Is* 61,10; *Mt* 27,28), ἐπιτίθημι (*Ps* 21,6), ἀναβάλλω (*Ps* 104,2).

Pochopitelně ani ve středověkých překladech (a tím více v 16. století) nenajdeme pravidelnou substituci pro naprostou většinu slov. Také slovesa oblékání neměla své důsledné protějšky. Jeronýmovo »Non verbum e verbo...« se zde v jakési míře uplatňovalo jak ve *Vulgátě* vůči textu řeckému, tak v raněnovověkých překladech vůči verzím latinským a řeckým. Tvary slovesa »induere« na různých místech *Vulgáty* sice odpovídaly užití ἐνδύω v řecké bibli (např. *Gen* 3,21; *Is* 61,10; *Bar* 5,1; *Mt* 6,25; *Rom* 13,14), ale nahrazovaly též περιβάλλω (*Apoc* 3,18), ἀναλαμβάνω (*Iob* 40,5) nebo φύρω (*Iob* 7,5). Latinské »vestio« bývalo rovněž překladem řeckého ἐνδύω (např. *Iob* 10,11; *Is* 49,18) a vedle toho ἐνδιδύσκω (*2 Sam* 1,21), περιβάλλω (*2 Par* 28,11) nebo ἀμφιέννυμι (*Mt* 6,30). Na místech, kde »induo« nahrazovalo ἐνδύω, měla např. *BBrz* slova »oblec« (*Gen* 3,21; *Is* 61,10; *Bar* 5,1), »chodzić« (*Mt* 6,25), »przyoblec« (*Rom* 13,14), *BiblKral* zase »přiodíti« (*Gen* 3,21), »obléci« (*Is* 61,10; *Bar* 5,1; *Rom* 13,14) a »odíti« (*Mt* 6,25). Proto výše uvedené příklady pravidelnější ekvivalence naznačují jen určitou tendenci, příklon překladatelů, v němž se projevuje i pochopení rozsahu dobové sémantiky a souvislosti zde popisovaných slov.

---

[55] K tomu srov. DITTMANN – MALICKI, *Mutual relations between Polish and Czech Bibles* (≺ pozn. 11), s. 215-216.

[56] Viz např. KWILECKA, Irena: *Staropolskie przekłady Biblii i ich związki z biblistyką europejską. Zarys problematyki*, in: KAMIŃSKA, Maria – MAŁEK, Eliza (eds.): *Biblia a kultura Europy: 2000 lat chrześcijaństwa*, II, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1992, s. 282-286; TÁŽ: *Biblia Leopolity i Biblia Brzeska. Tradycja a nowoczesność przekładu*, in TÁŽ: *Biblie staropolskie. Teksty wykładów wygłoszonych na sympozjum naukowym zorganizowanym przez Komisję Slawistyczną Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu 28 października 2002 roku*, Poznań: Ośrodek Wydawnictw Naukowych, 2003, s. 29-37; ŠLOSAR, Dušan: *K jazyku bible Kralické*, in KYAS, Vladimír et al.: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad, 1997; s. 194-201; DITTMANN, Robert: *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2012.

[57] Ke srovnání jsem použil text *Septuaginty* podle edice RAHLFS, Alfred – HANHART, Robert (eds.): *Septuaginta, Editio altera. Das Alte Testament griechisch*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2014, https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/septuagint-lxx/read-the-bible-text/, řecký *Nový zákon* podle NESTLE, Eberhard – ALAND, Kurt (eds.): *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, [28]2012, https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/, a *Textus receptus* podle [ESTIENNE, Robert (ed.)]: *Stephanus Novum Testamentum Graece 1550*, https://biblehub.com/tr/. Tvary sloves podle *Strong's Exhaustive Concordance of the Bible*, https://biblehub.com/strongs.htm.

 © Association for Central European Cultural Studies

4. Nová užití v kontextu vývoje významu a kolokability sloves

Soustavy základních sloves oblékání v češtině a polštině se kolem poloviny 16. století zásadně nelišily od stavu před sto lety. Avšak volby slov vhodných pro rozmanité biblické kontexty mohly už, v důsledku lexikálního vývoje, v té době probíhat jinak. Výše zmíněné nové výskyty sloves »přiodíti«, »przyodziać« a »przyoblec« reflektují divergentní vývoj. V propracovanějších a modernějších překladech (*BiblKral*, *BBrz*, *BWuj* a *BGd*) byla tato slovesa využívána častěji než v biblích pevně zakotvených v první polovině století. Do české *Bible Netolického* a *Bible kralické* se ze staročeské tradice dostalo »přiodíti« na třech místech (*2 Par* 28,15; *Is* 58,7; *Ez* 18,16), v materiálu z *BiblNet* další výskyty nepřibyly, v materiálu z *BiblKral* bylo zjištěno 18 výskytů nových. V ukázkách z polského Leopolitova překladu (*BLeop*) nacházíme »przyodziać« pětkrát a v materiálu o dva roky mladší *BBrz* již desetkrát, dalších 12 míst je obsazeno po formální a významové stránce analogickým slovesem »przyoblec«.[58] V nových užitích jsou také jinak zastoupeny významy sloves.

V bratrském překladu (*BiblKral*) bylo »přiodíti« použito někdy ve významu ›opatřit oděvem, obléci‹ (*Gen* 3,21; *Iob* 24,7), s odstínem ›obléci (nahé) tělo‹ (*Is* 58,7; *Ez* 18,16; *Mt* 25,36) nebo s příznakem ›okrasně, nákladně‹ (*Iob* 39,19; *Ez* 16,10; 16,18). Častěji však znamenalo ›přikrýt, zakrýt‹. Kromě několika míst, v nichž se jednalo o přímý význam (*Iob* 10,11; 15,27; *Mt* 27,28; *Io* 19,2), byl v řadě ukázek z *Knihy žalmů*, *Izajáše* a *Ezechiele* význam přikrytí využit metaforicky – obvykle ve výše zmíněných spojeních s abstraktním pojmenováním, např. »přiodíti hanbou« (*Ps* 89,46), ale též s konkrétním substantivem: »přiodíti dobytkem« (*Ps* 65,14). Tyto realizace významu ›přikrýt, zakrýt‹ mohly být také doprovázeny významovým rysem zkrášlení či zdobení, např. »přiodíti se důstojností a krásou« (*Ps* 21,6), »jimi všemi jako okrasou« (*Is* 49,18).

»Przyodziać« bylo v polských překladech použito podobně, i když ne stejně. V *BLeop* znamenalo ›opatřit oděvem, obléci‹ (*Mt* 6,257), ›obléci (nahé) tělo‹ (*Ez* 18,16; *Mt* 25,36), ›obléci okrasně, nákladně‹ (*Mt* 6,30), ›přikrýt, zakrýt‹ (*Ps* 65,14). Zastoupení těchto významů v následných třech polských biblích se více podobá materiálu z *BiblKral*. Příznačná pro *BBrz*, *BWuj* a *BGd* byla pouze větší přítomnost »przyodziać« v ukázkách z *Matoušova evangelia* (*Mt* 6,30; 6,31; 25,36; v *BGd* také 6,29). S významem ›přikrýt, zakrýt‹ a ›pokrýt, povléci‹ se pak vázalo užití synonymního slovesa »przyoblec«, spolehlivě doloženého v tehdejší polštině.[59]

V *BBrz* (která ve zde rozebíraném vzorku má časnější a nejčetnější výskyty »przyoblec«) je toto sloveso chápáno někdy ve smyslu ›obléci okrasně, nákladně‹ (např. *Ez* 16,10; *Mt* 6,29), základní význam ›opatřit oděvem, obléci‹ má pouze v ukázce z Wujkova překladu (*Gen* 3,21).[60] ›Pokrýt, povléci‹ je v brestském překladu v ukázce z knihy *Jób* (*Iob* 7,5: »Ciało moje przyobleczone jest robaki i plugastwem z prochu«), ale uplatňuje se především v metaforických spojeních se substantivy v *Epištolách* a *Zjevení*. Tyto výskyty s *BBrz* částečně sdílí *BWuj* a *BGd*. Např. v *Eph* 4,24 »przyoblec nowego człowieka« mají *BBrz* a *BGd*, »w nowego człowieka« je v *BWuj*. Český překlad (*BiblKral*) stejné části (tedy s výchozím významem ›pokrýt, povléci‹) užívá v metaforických spojeních slovesa »obléci« – tvar »přiobléci« nezná. V podobných spojeních (s abstraktními substantivy), která se uplatňují v ukázkách ze *Žaltáře* a *Proroků* (s výchozím významem snad jen ›přikrýt, zakrýt‹) *BiblKral* užívá slovesa »přiodíti«. V těchto místech najdeme v *BBrz* »położyć«, »przykryć się«, »okryć«, »ochędożyć« a také »przyodziać« (*Is* 48,18; *Ez* 26,16). *BWuj* to zde řeší podobně jako *BBrz*, na stejných místech *BGd* je použito »przyodziać« po vzoru *BiblKral*.

V oněch metaforických užitích »přiodíti«, »przyodziać«, »przyoblec« jsou zastoupeny již výše vyjmenované tři typy spojení s abstraktním doplněním. Typ, v němž je doplňující substantivum určeno neshodným přívlastkem,[61] představuje v ukázkách z *BiblKral* jen spojení »přiodít se pláštěm spravedlnosti« (*Is* 61,10; *Bar* 5,2) – v *BGd* mu přesně odpovídá »przyodziać się płaszczem sprawiedliwości« (*Is* 61,10).[62] Za realizaci stejného modelu lze také pokládat spojení, v němž je přívlastek shodný vyjádřen relativem: *BBrz* má »przyoblec zupełną zbroję Bożą« (*Eph* 6,11), v dalších překladech je zde »obléci« (*BiblKral*), »oblec« (*BWuj*, *BGd*).

V dalších spojeních fungují abstraktní substantiva (*Ps* 73,6: »ukrutnost« *BiblKral*, »okrutność« *BGd*; *Ps* 104,2: »světlo« *BiblKral*, »światłość« *BGd*) se srovnávacími výrazy »jako rouchem« – »jako szatą«.[63] V *Ps* 104,6 je takto použito spojení »přiodíti se propastí jako

[58] Viz tabulku v příloze na konci článku.

[59] *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 33, eds. Maria R. MAYENOWA – Stanisław BĄK – Stanisław PEPŁOWSKI, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2009, s. 516-518.

[60] *BiblKral* zavedla v tomto místě »přiodíti«.

[61] NĚMEC, *Obléci nesmrtelnost* (⮜ pozn. 41), s. 462.

[62] V *Bar* 5,2 je zde »odziać się w płaszcz sprawiedliwości« (*BGd*).

[63] Srov. Němcův druhý typ: NĚMEC, *Obléci nesmrtelnost* (⮜ pozn. 41), s. 463.

© Association for Central European Cultural Studies

rouchem« (*BiblKral*) – »przyodziać się przepaścią jako szatą« (*BGd*), ve kterém substantiva aktivují přenesený (biblický) abstraktní význam.[64] Výraz »jako płaszczem« je přidán ke spojení »przyodziać się zelżywością« (*Ps* 109,29) v *BWuj*, *BGd*; v *BiblKral* je na stejném místě (»jako pláštěm hanbou svou«) použito sloveso »odíti«. Biblický kontext (*Is* 49,18) vyžadoval také užít na místě přirovnání k oděvu výrazů »jako okrasou« (*BiblKral*), »jako ochędóstwem« (*BBrz*, *BGd*), kde »přiodíti« a »przyodziać« jsou doplněny – netypicky – poukázáním k osobám vyjádřeným zájmenem: »jimi všemi« (*BiblKral*), »od wszystkich« (*BBrz*), »nimi wszystkimi« (*BGd*).

Ve spojeních třetího typu, ve kterých jsou podle citované práce I. Němce slovesa oblékání metaforizována nejsilněji (přímé doplnění abstrakty),[65] se »přiodíti se« (*BiblKral*) váže s »důstojností a krásou« (*Ps* 21,6) a »hanbou« (*Ps* 86,41), »przyodziać się« (*BGd*) s »chwałą i zacnością« (*Ps* 21,6), »hańbą« (*Ps* 86,41), také »strachem« (*Ez* 26,16). V české bibli i v polských překladech tvořila taková spojení též jiná slovesa oblékání, hlavně »obléci« / »oblec a »odít« / »odziać« – *BiblKral* k výše citovanému místu měla »obléci se v hrůzy«. Pro zesílení významu pokrývání bylo stejné sloveso užito v kralickém překladu v dalších metaforických spojeních, např. *Iob* 8,22; 40,5 (zde i *BWuj* i *BGd* měly »oblec«), a sloveso »odíti« např. v *Apoc* 12,1 (*BWuj* a *BGd* zde měly »oblec«).

Jak již bylo zmíněno, ve zkoumaném materiálu většině českých metaforických spojení s »obléci« (*BiblKral*) odpovídají v polských překladech stejná použití »przyoblec«. Na těchto místech (v ukázkách z *Epištol*) se sloveso oblékání pojí nejen s abstraktně pojatými příznaky (jako v *1 Cor* 15,53-54). Doplnění zde může mít také význam substance, která se vyznačuje konkrétní podobou v prostorových dimenzích, individuální povahou nebo osobovostí (bytí osobou). Srov. v polských překladech:

»przyoblec« *1 Cor* 15,53-54: »nieskażone przyrodzenie, [...] nieśmiertelność« *BBrz*; »nieskazitelność [...] nieśmiertelność« *BWuj*, *BGd*;
2 Cor 5,2: »przybytkiem naszym, który jest z nieba« *BBrz*; »mieszkanim naszym [...]« *BWuj*; »domem naszym« *BGd*;
Eph 4,24: »nowego człowieka« *BBrz*;
Rom 13,14: »Pana Jezu Krysta« *BBrz*;

»oblec« *Eph* 4,24: »w nowego człowieka« *BWuj*; »nowego człowieka« *BGd*;
Rom 13,14: »w Pana Jezusa Chrystusa« *BWuj*, *BGd*.

Na čtyřech srovnávaných místech důsledně použila »przyoblec« jen *BBrz*. V *BWuj* a *BGd* doplňuje toto sloveso jen abstraktní příznak. Srov. *BiblKral*:

»*obléci*« *1 Cor* 15,53-54: »neporušitedlnost, [...] nesmrtedlnost«;
2 Cor 5,2: »v příbytek svůj, kterýž jest s nebe«;
Eph 4,24: »toho nového člověka«;
Rom 13,14: »v Pána Jezukrysta«.

Překlad bratrský, jak si již bylo možné všimnout dříve, se snažil důsledněji rozlišit významy ›přikrýt, zakrýt‹ (pro něž připouští použití »přiodíti«) a ›(těsně) pokrýt, povléci‹ (kde častěji užívá »obléci«, »odíti«).

Právě tento význam se ve zde citovaných příkladech nejspíše posouvá k ›převléci, přestrojit (se)‹ a pak k dalším přeneseným významům, jako jsou ›učinit nositelem‹, ›nabýt něčeho‹, ›osvojit si něco‹ k ›stát se někým, něčím‹, ›učinit někoho někým, něčím‹.[66] Tedy v *2 Cor* 5,2 ›učinit/stát se obyvatelem nebe‹, v *Eph* 4,24 ›stát se někým novým, obnoveným‹, v *Rom* 13,14 ›stát se Kristovým následovníkem, stát se podobným Kristu‹. A právě na těchto místech, na nichž mají slovesa oblékání ve spojení se substantivy hluboký teologický smysl, obě polské bible (*BWuj* a *BGd*) stejně jako *BiblKral* nepoužily »przyodziać« ani »przyoblec«. Volily »oblec«, používané též ve starších překladech.

Ve srovnání s polskými překlady, relativně hojně volícími slovesa oblékání s předponou *przy-*, omezuje překlad český (*BiblKral*, ale také *BiblNet*) zjevně užití slovesa »přiodíti«. Jedním z možných činitelů zde byly jisté rozdíly sémantického vývoje těchto sloves v obou jazycích.

[64] Srov. »propast« a »przepaść«: *Staročeský slovník*, [seš.] 1-26. Praha: Academia, 1968-2008, https://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=StcS&o=slovniky; *Słownik staropolski* (⮜ pozn. 35), s. 162; *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 32, eds. Maria R. Mayenowa – Stanisław Pepłowski, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2004, s. 66.

[65] Němec, *Obléci nesmrtelnost* (⮜ pozn. 41), s. 463.

[66] Tamtéž, s. 461, srov. významy ›stát se někým, něčím‹, ›učinit někoho někým, něčím‹ sloves »przyoblec« a »przyodziać« ve *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (⮜ pozn. 59), s. 518, 523.

 © Association for Central European Cultural Studies

Již v staré češtině působil naznačený přechod k aditivnosti a měrovosti[67] na zeslabení intenzity českého »přiodívání«, proto sloveso »přiodíti« nebylo překladateli voleno na místech, kde bylo žádoucí zesílit význam přikrývání, zde byla vhodnější slovesa neprefigovaná. V řadě příkladů ze *Žaltáře*, kde bylo »přiodíti« použito, se snad jednalo o zakrývání ne tolik těsné, o přidání něčeho kolem, tedy o význam podobný ›dodatečně zahalit‹. S přidáváním něčeho k oděvu (dodatečným přikrýváním či zahalováním) souvisí použití se sémem zkrášlení či ustrojení (*Iob* 39,19; *Ps* 21,6; *Is* 49,18; *Ez* 16,10), kde »přiodíti« nebylo voleno důsledně (podobně jako »przyodziać« v polských překladech), a přece se v tomto kontextu zdá být zbaveno příznaku těsnosti nebo komplexnosti, čímž se blíží významu menší míry oblečení.

V osvětlení biblického materiálu je možno uvažovat také o vývoji aditivních rysů u polského »przyodziać«, přestože doklady, tj. výskyty tohoto slovesa v polských překladech, byly částečně ovlivněny územ *BiblKral* (zejména v *BGd*, někdy i v *BWuj*).[68] Absence »przyodziać« na některých místech mohla být způsobena významovým rysem spojeným s tímto slovesem, který konotoval jakousi povrchnost přikrývání. Snad proto v *Ps* 109,29, kde *BiblKral* volí těsnější význam slovesa »odíti« ve spojení s »jako pláštěm hanbou svou«, má *BWuj* »przyodziać się jako dwoistym płaszczem zelżywością swoją«.[69] Avšak polské sloveso se v biblickém kontextu jeví spíše jako významově proměnné, méně vyhraněné a víceznačné.[70] A zjevně proto bylo vedle něho voleno »przyoblec«, lépe uzpůsobené alespoň k citovaným metaforickým vyjádřením těsného pokrývání, přestrojení atd., i když bylo užíváno rovněž ve významu ›opatřit oděvem, obléci‹ (*Gen* 3,21 v *BWuj*) a se sémantickým rysem ›ustrojit, zdobit‹ (*Ez* 16,10 a *Mt* 6,29 v *BBrz*).

Jak obě polská slovesa, tak zřejmě i »přiodíti« se ve zkoumaných překladech uplatňovala jako znaky jazykové konvence – překladatelé je tedy volili také jako slova vhodná pro biblický styl. Svou dvojnásobnou prefixací s funkcí prostorově a měrově modifikační se nejpravděpodobněji v obou jazycích zařazovala původně mezi prostředky mluvené ›lidové řeči‹, jejichž hojnější výskyt v překladech 16. století souvisel se snahou osvěžit lexikon biblického stylu.[71] Jak zde bylo ukázáno, slovesa »přiodíti« a »przyodziać« patřila k této zásobě již ve středověkých překladech, v nichž se jako další slovesa oblékání zúčastňovala vyjádření obraznosti a symboliky – osobitého jazyka *Bible*. V takových užitích se uplatňují ve větší míře ve zkoumaném materiálu překladů z druhé poloviny 16. a začátku 17. století. Na strukturu a obsah metaforických spojení obou sloves v těchto textech navazuje přímo jejich dnešní spojitelnost a sémantický potenciál. Metaforické významy a sémantická spojitelnost »přiodíti« a »przyodziać« (stejně jako později užívaného »przyoblec«) vznikla tedy ve styku s *Biblí* a přenesenými významy obohatila slovní zásobu i mimo náboženskou oblast,[72] i když se specifická příznakovost zkoumaných slov formovala ve vztahu ke kontinuální recepci biblického textu. Tyto procesy probíhaly ne bez účasti obecnějších tendencí sémantického vývoje a s nestejnými výsledky jejich působení v obou jazycích. Mohla zde rovněž zanechat stopu provázanost českých a polských překladů a také dobový stav poznání biblického textu.

---

[67] ŠLOSAR, *Slovotvorný vývoj českého slovesa* (⮜ pozn. 32), s. 86-88, 110-112.

[68] Vývojem aditivních rysů lze vysvětlit zeslabení významu ›pokrýt, povléci‹; taková změna může však také (s ohledem na rozdíly v pochopení pojmů a subjektivní přístup k jazyku) vyplývat z vývoje adlativní sémantiky, která může zahrnovat podrobně vymezené dílčí relace jako míra přiléhání, druh blízkosti apod. Srov. JANOWSKA, Aleksandra: *Kategoria przestrzeni w historii języka polskiego (na materiale czasowników prefiksalnych)*, in: PAJDZIŃSKA, Anna – KRZYŻANOWSKI, Piotr (eds.): *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, s. 177-188, zde s. 185.

[69] Podle slovníku polštiny 16. století byl pro adjektivum »dwoisty« základní význam ›dvojitý, dvojnásobný‹. Další tam uvedené významy však nevylučují jinou interpretaci spojení »płaszcz dwoisty«, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 6, eds. Maria R. MAYENOWA – Stanisław BĄK – Stanisław PEPŁOWSKI, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972, s. 237.

[70] Předpokládaný aditivní rys předpony může znamenat přidávání s různým výsledkem, také jako doplnění děje, které pak lze pochopit jako nabývání rysu komplexnosti zmíněného v první části, resp. maximální míry děje u »przyodziać«, srov. KLESZCZOWA, *W poszukiwaniu logiki zmian znaczeniowych* (⮜ pozn. 28), s. 265.

[71] MICHÁLEK, Emanuel: *O jazyce Kralické bible*, in: Naše řeč 62/4 (1979), s. 169-178, zde 174, http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6140; o této kvalifikaci podobných polských prefixálních útvarů informuje mj. kritický názor Jana Sandeckého-Maleckého vůči prostředkům, které volil Stanisław Murzynowski, srov. ROSPOND, *Studia nad językiem polskim XVI wieku* (⮜ pozn. 52).

[72] O pronikání biblických výrazů do různých oblastí komunikace již v době staročeské se zmiňují např. NĚMEC, Igor – MACEK, Josef – MICHÁLEK, Emanuel: *Vztah sémantiky staročeské slovní zásoby ke společenské situaci*, in: Slavia 47 (1978), s. 14-22, zde s. 14-15, 18; MICHÁLEK, Emanuel: *K obohacování české slovní zásoby v 15. století*, in: Listy filologické 114/4 (1991), s. 256-258, zde s. 257; NĚMEC, *Obléci nesmrtelnost* (⮜ pozn. 41), s. 463-464.

© Association for Central European Cultural Studies

PŘÍLOHA: **Užití sloves oblékání ve vybraných českých a polských překladech *Bible***

Stč$_1$ text první redakce staročeské bible, podle edice *Staročeská bible drážďanská a olomoucká* (≺ pozn. 7)
oB tvary sloves »obléci/oblékati«, »oblec/oblekać«
oD tvary sloves »odíti/odívati«, »odziać/odziewać«
p/OB tvary sloves »przyoblec/przyoblekać«
p/OD tvary sloves »přiodíti/přiodívati«, »przyodziać/przyodziewać«
subst. substantivní tvary

	Stč$_1$	BiblBen	BiblNet	BLeop	BBrz	BiblKraf	BWuj	BGd
Gen 3,21 induo ἐνδύω	oB (*BiblOl*)	*zuobláčeti*	*zvobláčeti*	oD	oB	**p/OD**	**p/OB**	oB
Gen 28,20 induo περιβάλλω	oD subst. *k oděvu* (*BiblOl*)	oD subst. *k oděvu*	oD subst. *k oděvu*	oD subst. *ku odzianiu*	oD subst. *ku odziewaniu*	oD subst. *k oděvu*	oB subst. *ku obleczeniu*	oB subst. *ku obłuczeniu*
Gen 38,19 induo ἐνδύω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	oD	oB	oB	oB	oB
2 Sam 1,24 vestio ἐνδιδύσκω	oD (*BiblOl*)	oD	oD	oD	oB	oD	**p/OD**	**p/OD**
2 Par 28,15 vestio περιβάλλω vestio ἐνδύω	**p/OD** oD (*BiblOl*)	oD **p/OD**	oD **p/OD**	oD oD	**p/OD** *dać szaty*	oD **p/OD**	**p/OD** **p/OD**	**p/OD** **p/OD**
Tob 1,17 vestimenta praebeo ἱμάτια δίδωμι	**p/OD** (*BiblOl*)	oD subst. *oděv dávati*	oD subst. *oděv dávati*	oD subst. *odzienie dawać*	subst. *udzielać szat*	subst. *dávati roucha*	oD subst. *odzienie dawać*	subst. *dawać szaty*
Iob 7,5 induo φύρω	oB (*BiblOl*)	oB	*obaliti*	oB	**p/OB**	oD	oB	oB
Iob 8,22 induo ἐνδύω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	oB	– *zawstydzić*	oB	oB	oB
Iob 10,11 vestio ἐνδύω	oD (*BiblOl*)	oD	oD	oD	**p/OB**	**p/OD**	oB	**p/OB**
Iob 15,27 operire καλύπτω	*pokryti* (*BiblOl*)	*zastřieti*	*zastříti*	*okryć*	*zakryć*	**p/OD**	*okryć*	*okryć*
Iob 24,7 operimentum ἀμφίασις	*přikryti* (*BiblOl*)	oD subst. *nenie oděvu*	oD subst.	oD	*nakryć*	**p/OD**	oD subst. *nie mieć odzieży*	*nakryć*
Iob 39,19 circumdo ἐνδύω	*přičiniti* (*BiblOl*)	*obklíčiti*	*obklíčiti*	*obtoczyć*	oB	**p/OD**	*przystrajać*	*ozdobić*
Iob 40,5 circumdo ἀναλαμβάνω induo ἀμφιέννυμι	*obestřieti* oB (*BiblOl*)	*obestříeti*	*obestříti* oB	oB oB	*ochędożyć* oB	*ozdobiti* oB	oB oB	*ozdobić się* oB
Ps 21,6 impono ἐπιτίθημι	*vzložiti* (*BiblDrážď*)	*zložiti*	*složiti*	*włożyć*	*położyć*	**p/OD**	*włożyć*	**p/OD**
Ps 65,14 induo ἐνδύω	oB (*BiblDrážď*)	oD	oD	**p/OD**	*przykryć się*	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**

 © Association for Central European Cultural Studies

Ps 73,6 operio περιβάλλω	*přikryti* (*BiblDrážď*)	*přikryti*	*přikryti*	*przykryć*	oB	**p/OD**	*okryć*	**p/OD**
Ps 89,46 perfundo καταχέω	*obliti* (*BiblDrážď*)	*politi*	*zahanbiti*	*oblać*	*okryć*	**p/OD**	*oblać*	**p/OD**
Ps 104,2 amicio ἀναβάλλω	oD (*BiblDrážď*)	oD	oD	oD	*okryć*	**p/OD**	oD	**p/OD**
Ps 104,6 amicio περιβάλλω	oD subst. *oděnie* (*BiblDrážď*)	oD subst. *oděv*	oD subst. *oděv*	oD subst. *odzienie*	*okryć*	**p/OD**	oD subst. *odzienie*	**p/OD**
Ps 109,29 induo ἐνδύω operio περιβάλλω	oB oD (*BiblDrážď*)	*zobláčiti* *přikryti*	*zobláčiti* *přikryti*	oB *pokryć*	oB *okryć*	oB oD	oB **p/OD**	oB **p/OD**
Is 4,1 operio περιβάλλω	oD (*BiblOl*)	oD	oD	oD	*szaty spra-* *wować*	oD	**p/OD**	**p/OD**
Is 49,18 vestio ἐνδύω circumdo περιτίθημι	oD *obložiti* (*BiblOl*)	oD *obložiti*	oD *obložiti*	oD *obtoczyć*	**p/OD** *ubrać*	**p/OD** *otočiti se*	*przybrać* *obłożyć się*	**p/OD** *obłożyć się*
Is 58,7 vestio περιβάλλω	oD (*BiblOl*)	**p/OD**	**p/OD**	oD	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**
Is 59,6 operio περιβάλλω	oD (*BiblOl*)	oD	oD	*przykryć*	**p/OD**	oD	**p/OD**	**p/OD**
Is 61,10 induo ἐνδύω circumdo περιτίθημι	oB oD (*BiblOl*)	oB *obklíčiti*	oB oD	oB *okryć*	oB *ochędożyć*	oB **p/OD**	oB oD	oB **p/OD**
Bar 5,1-2 induo ἐνδύω circumdo περιβάλλω	oB oB (*BiblOl*)	oB oB	oB oB	oB oB	oB oB	oB **p/OD**	oB oB	oB oD
Ez 16,10 vestio ἐνδύω induo περιβάλλω	oD oD (*BiblDrážď*)	oD oD	oD oD	*ubrać* oB	**p/OB** **p/OD**	**p/OD** **p/OD**	*przybrać* **p/OD**	**p/OD** **p/OD**
Ez 16,18 operio περιβάλλω	oD (*BiblDrážď*)	oD	oD	*przybrać*	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**
Ez 18,16 operio περιβάλλω	oD (*BiblDrážď*)	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**	*przykryć*	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**
Ez 26,16 induo φοβέω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	oB	**p/OD**	oB	oB	**p/OD**
Mt 6,25 induo ἐνδύω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	**p/OD**	*chodzić* *w czym*	oD	oD	oD

Mt 6,29 cooperio περιβάλλω	oD (*BiblOl*)	oD	oD	*przybrać*	**p/OB**	oD	oD	**p/OD**
Mt 6,30 vestio ἀμφιέννυμι	oD (*BiblOl*)	oD	oD	**p/OD**	**p/OD**	oD	**p/OD**	**p/OD**
Mt 6,31 operio περιβάλλω	oD (*BiblOl*)	oD	oD	*chodzić w czymś*	**p/OD**	oD	**p/OD**	**p/OD**
Mt 25,36 cooperio περιβάλλω	*přikryti* (*BiblOl*)	oD	oD	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**	**p/OD**
Mt 27,28 circumdo περιτίθημι	oD (*BiblOl*)	oB	oB	oB	oB	**p/OD**	*włożyć*	**p/OD**
Mt 27,31 induo ἐνδύω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	oB	*ubrać*	oB	oB	oB
Mc 14,51 amicio περιβάλλω	oD (*BiblDrážď*)	oD	oD	oD	*obwinąć*	oD	oD	**p/OD**
Mc 16,5 cooperio περιβάλλω	**p/OD** (*BiblDrážď*)	oD	oD	oD	*ubrać*	oD	*ubrać*	oD
Io 19,2 circumdo περιβάλλω	oD (*BiblDrážď*)	oB	oB	oD	oB	**p/OD**	oD	**p/OD**
Rom 13,14 induo ἐνδύω	oB (*BiblDrážď*)	oB	oB	*wdziać*	**p/OB**	oB	oB	oB
1 Cor 15,53 induo ἐνδύω	oB (*BiblDrážď*)	oB	oB	*wziąć na się*	**p/OB**	oB	**p/OB**	**p/OB**
2 Cor 5,2-3 supeinduo ἐπενδύομαι supervestio ἐκδύω	oB oB (*BiblOl*)	oB oB	oB oB	**p/OB** **p/OB**	**p/OB** **p/OB**	oB oB	**p/OB** oB	**p/OB** **p/OB**
Eph 4,24 induo ἐνδύω	oB (*BiblDrážď*)	oB	oB	oB	**p/OB**	oB	oB	oB
Eph 6,11 induo ἐνδύω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	oB	**p/OB**	oB	oB	oB
Col 3,12 induo ἐνδύω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	oB	**p/OB**	oB	**p/OB**	**p/OB**
1 Tim 6,8 tego σκεπάσματα	**p/OD** (*BiblOl*)	oD	oD	*okryć*	oD subst. *odzienie*	oD subst. *oděv*	oD	oD
Apoc 3,18 induo περιβάλλω	oB (*BiblOl*)	oB	oB	oB	**p/OB**	oB	oB	oB
Apoc 12,1 amicio περιβάλλω	**p/OD** (*BiblDrážď*)	oD	oD	oB	oB	oD	oB	oB
Apoc 19,8 cooperio περιβάλλω	**p/OD** (*BiblDrážď*)	oB	oB	oB	oB	oB	oB	oB

 © Association for Central European Cultural Studies

Tomasz LISOWSKI
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

Nowy Testament Jakuba Wujka z 1593 roku wobec leksyki charakterystycznej *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej* z 1563 roku: Analiza kwantytatywno-kontekstowa

Nowy Testament (New Testament) by Jakub Wujek (1593) in the context of the specific lexis of the Brest Bible's New Testament (1563): A distributional-contextual analysis

The purpose of the paper is to examine to what extent the New Testament (1593) translated by the Jesuit Jakub Wujek (1541–1597) was dependent upon the so called specific lexis of the New Testament of the Calvinist Brest Bible (1563).

The Brest Bible's specific lexis entailed, firstly, its lexicon autosemantic entries (the lexemes that did not occur in the lexicons of other translation taken into consideration, i.e. the Protestant translations—the Gdańsk New Testament (1606), the Gdańsk Bible's New Testament (1632), as well as the Jesuit Bible's New Testament (1599); and, secondly, autosemantic entries, which are recorded in Protestant translations only.

The distributional-contextual analysis presented in the paper has led to the conclusion that the lexical intertextual correspondence between the Catholic Jakub Wujek's translation (1593) and the Brest Bible's New Testament should be considered as one of relatively low importance.

Keywords: Old Polish; Renaissance Bible translations; *Brest Bible*; *New Testament*; Wujek, Jakub; Jesuits
Number of characters / words: 52 643 / 7 747
Number of tables: 1
Secondary language(s): Old Polish; Greek; Latin

Celem tej analizy jest określenie stopnia ewentualnej zależności filiacyjnej *Nowego Testamentu* Jakuba Wujka z 1593 roku od *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej* (1563) w zakresie leksyki charakterystycznej dla przekładu brzeskiego, którą daje się wyabstrahować na podstawie wyniku analizy polegającej na zestawieniu leksykonów czterech renesansowych translacji *Nowego Testamentu*, a mianowicie *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej*[1] (1563; zespół tłumaczy), *Nowego Testamentu gdańskiego*[2] (1606; opracowanie redakcyjne Daniel Mikołajewski, Jan Turnowski), *Nowego Testamentu Biblii gdańskiej*[3] (1632; Daniel Mikołajewski) oraz *Nowego Testamentu* Biblii Jakuba Wujka[4] (1599; opracowanie redakcyjne jezuickiej komisji cenzorskiej bez udziału tłumacza).

Teksty ***N*** i ***G*** są genetycznie zależne od tekstu ***B***, choć nie są z nim leksykalnie w pełni tożsame[5]. Tłumaczom bądź redaktorom tych przekładów przyświecała doktrynalna zasada protestancka – *sola Scriptura*, zgodnie z którą tekstem wyjściowym w pracach translacyjnych był oryginalny grecki tekst *Nowego Testamentu*.[6]

Biblia brzeska, wydana w roku 1563, jest pierwszym polskim przekładem całości *Pisma Świętego*, którego dokonano z języków oryginalnych. Zespół tłumaczy

[1] Odtąd, pisząc o *Nowym Testamencie Biblii brzeskiej* z 1563 roku, posługiwał się będę skrótem ***B***. Korzystam z edycji ROTHE, Hans – SCHOLZ, Friedrich (eds.): *Brester Bibel 1563*, 1-2, Paderborn – München – Wien – Zürich 2001.

[2] Odtąd, pisząc o *Nowym Testamencie gdańskim* z 1606 roku, posługiwał się będę skrótem ***N***. Korzystam ze skanu egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z greckiego na polski język z pilnością przełożony. A teraz znowu przejźrzany i z dozwoleniem Starszych wydany*, Gdańsk 1606.

[3] Odtąd, pisząc o *Nowym Testamencie Biblii gdańskiej* z 1632 roku, posługiwał się będę skrótem ***G***. Korzystam ze skanu egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Biblia Święta, to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone*, Gdańsk 1632.

[4] Odtąd, pisząc o *Nowym Testamencie Biblii* Jakuba Wujka z 1599 roku, posługiwał się będę skrótem ***W***. Korzystam ze skanu egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, według łacińskiego przekładu starego, w Kościele powszechnym przyjętego, na polski język znowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu żydowskiego i greckiego i z wykładaniem katolickim trudniejszych miejsc do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerztwom tych czasow należących*, WUJEK, Jakub (transl.), Kraków 1599.

[5] LISOWSKI, Tomasz: *Sola Scritura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań 2010, s. 159-350.

[6] CZERNIATOWICZ, Janina: *Niektóre problemy naukowe grecystyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII wieku*, Wrocław 1969, s. 24, 98, 100-101; KWILECKA, Irena: *Die Brester Bibel. Kulturgeschichtliche und sprachliche Fragen der Übersetzung*, in: ROTHE – SCHOLZ (eds.), *Brester Bibel*, 2 (≺ ref. 1), s. 1533; SIPAYŁŁO, Maria: *W sprawie genezy Biblii gdańskiej*, in: Reformacja w Polsce 6 (1934), s. 144-151, s. 146-150.

© Association for Central European Cultural Studies

reprezentujących środowisko kalwińskie[7] zastosował nowoczesne na ówczesne czasy metody translatorskie,[8] czego efektem było nieuleganie dosłowności i przełamywanie schematów syntaktycznych języków źródłowych prowadzące do polonizacji składni przekładu. W warstwie leksykalnej doszukać się można cech polszczyzny potocznej.[9] Wzorce takich rozwiązań translacyjnych tłumacze brzescy odnajdywali we wcześniejszych renesansowych przekładach na języki wernakularne: na język niemiecki – Marcin Luter, *Bibel*, 1535[10], a przede wszystkim na język francuski – Pierre Robert Olivétan, *Bible*, 1535; oraz Robert Estienne, *Bible*, 1553. Wszystkie te edycje obcojęzyczne były tekstami pomocniczymi w pracach zespołu brzeskiego.[11]

Czwartym tekstem uwzględnionym w omawianej konfrontatywnej analizie leksyki wybranych renesansowych translacji nowotestamentowych jest *Nowy Testament Biblii* w przekładzie Jakuba Wujka w edycji z roku 1599. Jest to translacja realizująca postanowienia sformułowane na Soborze Trydenckim, by przekładów *Pisma Świętego* na języki wernakularne dokonywać z łacińskiej *Wulgaty*.[12]

Podkreślić należy, że mimo ścisłych kontrreformacyjnych obwarowań doktrynalnych, jakie towarzyszyły przygotowaniom do druku jezuickiej *Biblii* z 1599 roku, Jakub Wujek w pracach przekładowych korzystał z wcześniejszych polskich przekładów *Pisma Świętego*, w tym również z ewangelickich (*Biblia brzeska*), oraz antytrynitarskich (*Biblia nieświeska* Szymona Budnego z 1572 roku i *Nowy Testament* Szymona Budnego z 1574 roku, a także *Nowy Testament* Marcina Czechowica z 1577 roku).[13]

Jednak ***W*** to już kolejna edycja *Nowego Testamentu* w opracowaniu Jakuba Wujka. Swój pierwszy przekład opublikował on w roku 1593. Jak wykazują analizy porównawcze, późniejszy tekst z 1599 roku nie jest identyczny pod względem lingwistycznym, a zwłaszcza leksykalnym,

---

[7] Inicjatorem tej edycji był Jan Łaski, a koordynatorem prac był Grzegorz Orszak, a następnie Jerzy Schomann. W skład zespołu tłumaczy w różnym czasie wchodzili: Jakub Lubelczyk, Andrzej Trzecieski, Szymon Zacjusz, Marcin Krowicki, Grzegorz Paweł z Brzezin, a także Franciszek Lismanin, Jerzy Blandrata, Franciszek Stankar. Przy przekładzie jako konsultanci i znawcy problematyki biblijnej pracowali także przybyli ze Szwajcarii Francuzi – Piotr Statorius i Jan Thénaud z Bourges, wychowanek Jana Kalwina. Protektorat nad pracą tego zespołu, a następnie nad wydaniem Biblii objął Mikołaj Radziwiłł Czarny. Zob. KWILECKA, *Die Brester Bibel* (≺ ref. 6), s. 1533; FRICK, David A.: *The Brest Bible of 1563: Translators, Sponsors, Readers. / Die Brester Bibel. Kulturgeschichtliche und sprachliche Fragen der Übersetzung*, in: ROTHE – SCHOLZ (eds.), *Brester Bibel 1563*, 2 (≺ ref. 1), s. 1661, 1679-1680.

[8] KWILECKA, *Die Brester Bibel* (≺ ref. 6), s. 1522-1524.

[9] KWILECKA, Irena: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003, s. 223.

[10] *Ibidem*, s. 173-176.

[11] KWILECKA, *Die Brester Bibel* (≺ ref. 6), s. 1533.

[12] KWILECKA, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii* (≺ ref. 9), s. 229. We wstępie do *Biblii* z 1599 roku, zatytułowanym *Apparatus Sacer*, znajdujemy jezuickie uzasadnienie prymatu *Wulgaty* jako tekstu wyjściowego dla przekładów *Pisma Świętego* na języki wernakularne (f. IV[r]): »A pogotowiu ta jedna Biblia łacińska *Vulgata* nad insze wszytkie tłumaczenia nowotnych tłumaczow ma być poważona. A to dla słusznych przyczyn: Pierwsza, iż ten tekst pospolity łaciński jest dobrze doświadczony i samą dawnością, i zwyczajem Kościoła wszytkiego utwierdzony. Bo tego tekstu, porzuciwsze insze, kościelni doktorowie od tysiąca lat w piśmiech swoich zawsze używali, ten wszyscy kaznodzieje na katedrach wykładali, ten chrześcijanie w kościele jawnie czytali i śpiewali, z tego wszytkie *concilia* i sejmy duchowne świadectwa ku potwierdzeniu wiary przywodziły – a nigdy w żadnym fałszu nie był podejźrzany. Dla czego też święte powszechne *concilium* trydentskie ten sam tekst łaciński Pisma Świętego pochwala i za pewny mieć każe. [...]«

[13] KWILECKA, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii* (≺ ref. 9), s. 229; BIEŃKOWSKA, Danuta: *Jak Jakub Wujek Pismo Święte na język polski przekładał (o warsztacie tłumacza i technice przez niego stosowanej)*, in: Bobolanum 9 (1992), s. 27-52. Poszukiwanie najbardziej adekwatnych polskich ekwiwalentów leksykalnych w przekładach poprzedników reprezentujących antagonistyczną postawę doktrynalną nie było nową praktyką. Teolog katolicki Jan Leopolita w pracy redakcyjnej nad *Biblią* (1561) korzystał z protestanckiego przekładu Stanisława Murzynowskiego (1551-1553), na co wskazuje BELCARZOWA, Ewa: *Polskie i czeskie źródła przekładu Biblii Leopolity*, Kraków 2006, s. 49, 53: »Niekiedy Murzynowski właśnie nowe propozycje leksykalne daje na marginesie jako glosy, w tekście zaś powtarza wersję, prawdopodobnie starszą; niekiedy BL [*Biblia Leopolity* – przyp. T. L.] powtarza za Murzynowskim właśnie jego nowe pomysły translatorskie, odrzuca zaś wersję starszą. [...] Przekład Murzynowskiego często zrywał z nadmierną wiernością tłumaczenia wobec tekstu Wulgaty [...], toteż większość pożyczek BL z Murzynowskiego cechuje właśnie odejście od Wulgaty, przekład nie tyle dosłowny, co zrozumiały [...].Względy wyznaniowe nie stały na przeszkodzie, wszak [...] jeszcze Wujek niejedno z kalwińskiej przecież Biblii brzeskiej zapożyczał.«

 © Association for Central European Cultural Studies

z tym z roku 1593.[14] Zapewne jest tak, dlatego że na ostateczną postać tekstu ***W*** (1599) wpływ miała nie tylko akrybia filologiczna tłumacza, ale także zabiegi jezuickiej komisji cenzorskiej pod kierownictwem Stanisława Grodzickiego,[15] której zadaniem była rewizja przekładu Jakuba Wujka poprzez porównanie jej do *Wulgaty Klementyńskiej* (1592), ogłoszonej drukiem w 1592 roku.[16] W pracach komisji nie uczestniczył Jakub Wujek.

Nowy Testament opublikowany w roku 1593[17] swój kształt językowy zapewne w pełni zawdzięcza swojemu tłumaczowi.[18] Jakub Wujek przekładu dokonał z łacińskiej *Wulgaty* w jej wariancie zrewidowanym przez teologów z Lovanium (edycja z 1574 roku),[19] jednak korzystał także z tekstu greckiego *Nowego Testamentu* zamieszczonego w *Poliglocie antwerpskiej*, która znana jest także jako *Biblia Regia* (1572).[20] Czynił tak, by odtworzyć możliwie precyzyjnie sens oryginalnego przesłania nowotestamentowego. Polskie ekwiwalenty leksemów tekstu greckiego, alternatywne do podstawień w tekście głównym, zredagowanym na podstawie *Wulgaty*, odnotowywał w uwagach marginalnych.[21]

Jezuita Jakub Wujek z daleko idącą rezerwą doktrynalną odnosił się do biblijnych przekładów innowierczych – tak pisał na temat *Biblii brzeskiej* (s. 1):

> »[...] po wydaniu *Bibliey* polskiej od katolikow w Krakowie wnet nastała *Biblia brzeska* od kalwinistow przełożona, która jako gładkością polskiej mowy przechodzi krakowską, tak jest błędow i kacerstwa pełna, a zwłaszcza w annotacyjach abo w wykładziech na kraju położonych.«

Jednak jako filolog, posługujący się w pracy translacyjnej tradycyjną metodą przekładu dosłownego przy jednoczesnym dążeniu do zachowania wierności przede wszystkim sensowi oryginału,[22] poszukiwał najbardziej adekwatnych semantycznie polskich ekwiwalentów leksemów tekstu źródłowego. Dlatego też przy redagowaniu przekładu ***Q*** Jakub Wujek sięgał po edycje biblijne swoich poprzedników, w tym te, które powstały w kręgu ewangelickim i antytrynitarskim (s. 21):

> »Oprocz tekstu greckiego i łacińskiego miałem przed oczyma wszytkie przekłady Nowego Testamentu polskie – krakowski, brzeski, nieświeski, Budnego i Czechowicow, a czasem też i czeski, ktore mi do obierania słow co nawłaśniejszych polskich niemało pomogły.«

Prezentowana tu analiza, zmierzająca do oceny stopnia ewentualnej leksykalnej zależności filiacyjnej miedzy przekładem *Nowego Testamentu* Jakuba Wujka z 1593 roku a *Nowym Testamentem Biblii brzeskiej* z 1563 roku, w świetle tych uwag wydaje się w pełni uzasadniona.

Porównawcze zestawienie leksykonów ***B***, ***W***, ***N*** i ***G*** w zakresie haseł autosemantycznych pozwoliło wyłonić warstwę leksyki wspólnej wszystkim tym przekładom (zarówno tę

---

[14] GOŁĄB, Jan: *O tłumaczeniach Nowego Testamentu przez Jakuba Wujka*, Warszawa 1906, s. 23; BIEŃKOWSKA, Danuta: *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech Ewangelii)*, Łódź 1992; BIEŃKOWSKA, Danuta: *O przeobrażeniach polskiego stylu biblijnego*, in: Stylistyka 2 (1993), s. 101-110.

[15] W jej skład weszli także Justus Rab, Jan Brant, Marcin Łaszcz, Adrian Radzimiński, por. KOSSOWSKA, Maria: *Biblia w języku polskim*, 1, Poznań 1968, s. 334-335.

[16] FRICK, David A.: *Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation. Chapters in the History of the Controversies (1551-1632)*, Berkeley – Los Angeles – London 1988, s. 213.

[17] Odtąd, pisząc o *Nowym Testamencie* w przekładzie Jakuba Wujka z 1593 roku, posługiwał się będę skrótem ***Q***. Korzystam ze skanu egzemplarza przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa, znowu z łacińskiego i gręckiego na polskie wiernie a szczyrze przełożony*, tłum. Jakub Wujek, Kraków 1593.

[18] CZERNIATOWICZ, *Niektóre problemy naukowe grecystyki* (≺ ref. 6), s. 80.

[19] NICKO-STĘPIEŃ, Paulina: *Wulgata Lowańska a Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka z roku 1593. Studium Mt 16, 13-20*, in: Odrodzenie i Reformacja w Polsce 59 (2015), s. 51-52.

[20] FRICK, *Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation* (≺ ref. 16), s. 148.

[21] W uwagach marginalnych odnotowywał wariantywne polskie ekwiwalenty, będące przekładem tekstu greckiego, alternatywne do podstawień w tekście głównym, zredagowanym na podstawie *Wulgaty*, por. FRICK, *Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation* (≺ ref. 16), s. 143, 146, 148.

[22] KOSSOWSKA, *Biblia w języku polskim*, 1 (≺ ref. 15), s. 330. Tak o tym pisał (s. 20): »W samym lepak Pisma Ś. na polskie przekładaniu takem się zachował (według nauki Augustyna i Hieronima ś.), że ile być mogło, a ile rzecz nasza dopuszcza, słowom od słowa przełożył, nic nie przydając ani ujmując, ani odmieniając Pisma Ś., a więcej własności słow greckich i łacińskich a niźli gładkości abo ozdobności słow polskich folgując.«

© Association for Central European Cultural Studies

występującą w miejscach paralelnych, jak i w miejscach nieparalelnych tekstu biblijnego).[23] Dla prezentowanej tu analizy zmierzającej do określenia ewentualnej leksykalnej zależności filiacyjnej ***Q*** od ***B*** tę grupę leksemów uznać należy za nierelewantną. Jest to założenie do pewnego stopnia subiektywne, bo nieoparte na systemowych badaniach porównawczych leksykonów translacji nowotestamentowych poprzedzających edycję ***B***. Oczywiście tłumacz *Nowego Testamentu* z 1593 roku nie mógł przewidzieć, czy leksemy tworzące wyodrębnioną przez nas warstwę leksyki wspólnej dla ***B***, ***W***, ***N*** i ***G*** zostaną powielone w późniejszych translacjach. Można jednak przypuszczać, że były one dla Jakuba Wujka, wytrawnego filologa biblisty, stylistycznie transparentne,[24] nienacechowane właściwościami lingwistycznymi tekstu brzeskiego. W prezentowanej analizie leksemy wspólne dla ***B***, ***W***, ***N*** i ***G*** zostały zatem uznane za nieistotne filiacyjnie.

Natomiast konfrontacji z miejscami biblijnymi tekstu ***Q*** poddane zostały te leksemy ***B***, które w świetle analizy porównawczej leksykonów ***B***, ***W***, ***N*** i ***G*** są charakterystyczne dla tekstu *Nowego Testamentu brzeskiego*. Ich wystąpienie w paralelnym miejscu biblijnym ***Q*** (przy jednoczesnej ich nieobecności w tym miejscu biblijnym tekstu ***W***) może wskazywać na to, że Jakub Wujek, redagując przekład ***Q***, przejął je z tekstu ***B***. Za spełniające takie kryterium uznać należy, po pierwsze, leksemy tworzące warstwę leksyki odnotowanej wyłącznie w tekście ***B*** (nie występującej w leksykonie żadnego z pozostałych analizowanych przekładów);[25] po drugie, warstwę leksyki, która została przywołana w miejscach paralelnych wyłącznie tekstów ***B*** i ***N***,[26] lub ***B*** i ***G***,[27] lub też ***B***, ***N*** i ***G***[28] jednocześnie, czyli warstwę leksemów użytych w tekście ***B***, a następnie wprowadzonych wyłącznie do przekładów ewangelickich genetycznie powiązanych z tekstem brzeskim. Jest to leksyka tworząca leksykon tekstu ***B***, jednak niekontynuowana w jezuickim przekładzie ***W***. Na tak definiowaną leksykę charakterystyczną dla tekstu ***B*** składa się 847 leksemów autosemantycznych (liczba ich użyć tekstowych wynosi 1333). Jeśli wziąć pod uwagę, że na leksykon ***B*** składa się 5 237 haseł (leksemów), które zostały użyte 137 192 razy (te dane charakteryzują wszystkie hasła leksykonu ***B***, a nie tylko leksemy autosemantyczne),[29] to odsetek tak scharakteryzowanej autosemantycznej leksyki charakterystycznej dla ***B*** wynosi 16,7 % wszystkich haseł (i niespełna 1 % użyć wszystkich leksemów tego tekstu). Są to hasła leksykalne, których ekstensja tekstowa (frekwencja, częstość użycia w tekście) jest bardzo mała – zdecydowana większość z nich to hasła o frekwencji $f = 1$, a tylko wyjątkowo o frekwencji mieszczącej się w przedziale między $f = 2$ a $f = 5$.

Prezentowana tu analiza tak rozumianej autosemantycznej leksyki charakterystycznej dla tekstu ***B*** ma charakter kwantytatywno-kontekstowy.[30] Zmierza ona do wyłonienia tych leksemów, które zostały odnotowane jednocześnie w biblijnych miejscach paralelnych tekstu ***B*** i tekstu ***Q***. Zestawienie porównawcze miejsc biblijnych, w których w tekście ***B*** występuje leksem charakterystyczny dla tego przekładu z paralelnym miejscem biblijnym tekstu ***Q***, pozwoliło wyłonić zbieżności leksykalne między ***Q*** a ***B***, które mogą świadczyć o leksykalnej zależności filiacyjnej przekładu Jakuba Wujka z 1593 roku z brzeskim przekładem *Nowego Testamentu* z 1593 roku. Wyniki analizy kontekstowo-kwantytatywnej prezentuje następujące zestawienie:

---

[23] LISOWSKI, *Sola Scritura* (≺ ref. 5), s. 113-158.

[24] Taki wniosek można sformułować między innymi na podstawie badań stylistycznych D. Bieńkowskiej nad teksem ***Q*** – BIEŃKOWSKA, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka* (≺ ref. 14). Także E. Belcarzowa w swoich analizach leksykalnych zakłada istnienie leksyki wspólnej, skoro przedmiotem jej studiów są leksemy osobliwe *Biblii Leopolity* (1561), a więc takie, które na tle pozostałych renesansowych przekładów biblijnych wyróżniają stylistycznie ten tekst – BELCARZOWA, Elżbieta: *Charakteristik des Wortschatzes der Leopolita*, in: OLESCH, Reinhold – ROTHE, Hans (eds.): *Leopolita. Faksimile der Ausgabe Krakau 1561, 2: Kommentar*, Paderborn – München –Wien – Zürich 1988, s. 25-73; BELCARZOWA, Elżbieta: *Niektóre osobliwości leksykalne Biblii tzw. Leopolity*, Wrocław 1989.

[25] LISOWSKI, *Sola Scritura* (≺ ref. 5), s. 241-242, 279-307, 339-350.

[26] LISOWSKI, Tomasz: *The lexis of the New Testament in the Brest Biblie (1563) as compared to select subsequent Renaissance translations of the Bible into Polish. The possible filiational relation with respect to lexis*, in: East European & Balkan Studies 38/3 (2014), s. 90-97.

[27] LISOWSKI, *Sola Scritura* (≺ ref. 5), s. 159-167, 236-240.

[28] *Ibidem*, s. 159–160, 168–181, 236–240.

[29] *Ibidem*, s. 77.

[30] Szerzej na temat założeń analizy kwantytatywno-kontekstowej pisze LISOWSKI, Tomasz: *Przekłady Jakuba Wujka w odnowie leksyki Nowego Testamentu gdańskiego (1606). Ujęcie dystrybucyjno-kontekstowe*, Poznań 2018, s. 25-37.

 © Association for Central European Cultural Studies

1. Leksemy charakterystyczne dla ***B***, niewznowione w kolejnych przekładach tradycji brzeskiej – ***N***, ***G*** (H_B = 449, U_B = 682), które zostały przytoczone w biblijnych miejscach paralelnych tekstu ***Q*** (H_Q = 8, U_Q = 12):

1.1. Leksemy o frekwencji w tekście ***B*** *f* = 1 lub te o frekwencji w tekście ***B*** *f* > 1, niewznowione w kolejnych przekładach tradycji brzeskiej – ***N***, ***G***, które zostały przytoczone w biblijnych miejscach paralelnych w tekście ***Q*** (H_Q = 4, U_Q = 6):

arfa *Ap* 5,8; 14,2; 15,2 κιθάρα[31] ›a lyre‹;[32] ›kitara; instrument muzyczny szarpany, rodzaj liry; w szerokim znaczeniu: harfa‹;[33] ***Q*** *arfa*; ***G***, ***N***, ***W*** *cytra*;
rożdżka *J* 12,13 βαΐον ›a palm branch‹; ›liść palmy‹; ***Q*** *rożdżka*; ***G***, ***N*** *gałązka*; ***W*** *gałąź*;
zawada[34] *Mt* 16,23 σκάνδαλον ›a stick for bait (of a trap), generally a snare, a stumbling block, an offense‹; ›pułapka, zasadzka; uwiedzenie, skuszenie, zgorszenie, rozjątrzenie‹; ***Q*** *zawada*; ***G***, ***N***, ***W*** *zgorszenie*;
zbraniać *Łk* 6,29 κωλύω ›to hinder‹; ›przeszkadzać, zabraniać, powstrzymywać; odmawiać; hamować‹; ***Q*** *zbraniać*; ***G***, ***N***, ***W*** *zabraniać*.

1.2. Leksemy o frekwencji w tekście ***B*** *f* > 1, niewznowione w kolejnych przekładach tradycji brzeskiej – ***N***, ***G***, a które zostały przytoczone tylko w niektórych biblijnych miejscach paralelnych w tekście ***Q*** (H_Q = 4, U_Q = 6):

ociążony *Mk* 14,40 καταβαρέω ›to weigh down‹; ›czynić ciężkim, obciążać; o oczach: być ociężałym‹; ***Q***, ***G***, ***N***, ***W*** *obciążyć*; *Łk* 9,32 βαρέω ›to weigh down‹; ›obciążać, przygniatać; w NT tylko: morzenie snem‹ ***Q*** *ociążony*; ***W***, ***N***, ***G*** *obciążony*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Łk* 21,34 βαρέω ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *obciążyć*;
rozlitować się *Mt* 9,36 σπλαγχνίζομαι ›to be moved in the inward parts, to feel compassion‹; ›czuć litość, litować się, wzruszać się nad kimś, współczuć komuś‹; ***Q*** *rozlitować się*; ***W*** *zlitować się*; ***N*** *ulitować się*; ***G*** *użalić się*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następujących miejscach biblijnych: *Mt* 14,14 σπλαγχνίζομαι ›ts.‹; ***Q***, ***N*** *ulitować się*; ***W*** *zlitować się*; ***G*** *użalić się*; *Mk* 8,2 σπλαγχνίζομαι ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***G*** *żal*; ***N*** *zlitować się*;
ziołko *Łk* 12,28 χόρτος ›a feeding place, food, grass‹; ›trawa, murawa, ziele‹; ***Q*** *ziołko*; ***W***, ***N***, ***G*** *trawa*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następujących miejscach biblijnych: *Jk* 1,10 χόρτος ›ts.‹; ***Q*** *kwiat trawny*; ***W***, ***N***, ***G*** *trawa*;
zuciekać *Mk* 5,14 φεύγω ›to flee‹; ›uciekać skądś, ratować się ucieczką, uchodzić, pierzchać; unikać czegoś, wymykać się, uchodzić, wystrzegać się czegoś‹; ***Q*** *zuciekać*; ***W***, ***N***, ***W*** *uciec*; *Dz* 19,16 ἐκφεύγω ›to flee away‹; ›uciekać, wymykać się, uchodzić skądś‹; ***Q*** *zuciekać*; ***W*** *uciec*; ***N*** *uciekać*; ***G*** *wybiec*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następujących miejscach biblijnych: *Mt* 8,33 φεύγω ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *uciec*; *Mt* 26,56 φεύγω ›ts.‹; ***Q***, ***W*** *pouciekać*; ***N*** *uciekać*; ***G*** *uciec*; *Łk* 21,21 φεύγω ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *uciekać*.

2. Leksemy charakterystyczne dla ***B***, odnotowane w także w leksykonach ***N*** i ***G*** (H_B = 398, U_B = 651), przytoczone w biblijnych miejscach paralelnych ***Q*** (H_Q = 99, U_Q = 137):

2.1. Leksemy o frekwencji w tekście ***B*** *f* = 1 lub te o frekwencji w tekście ***B*** *f* > 1, odnotowane w także w leksykonach ***N*** i/lub ***G***, które zostały przytoczone w biblijnych miejscach paralelnych w tekście ***Q*** (H_Q = 72, U_Q = 88):

blecharz *Mk* 9,3 γναφεύς ›a fuller‹; ›gręplarz, zgrzeblarz, folusznik, pilśniarz‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *blecharz*; ***W*** *farbierz*;
cetnarowy *Ap* 16,21 ταλαντιαῖος ›a weight or worth of a talent‹; ›ważący talent, o wadze talentu‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *cetnarowy*; ***W*** *cetnar*;
ciemno *J* 20,1 σκοτία ›darkness‹; ›ciemność, mrok‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *ciemno* (*cięmno*); ***W*** *ciemność*;

---

[31] Leksemy greckiego oryginału ekscerpuję z: POPOWSKI, Remigiusz – WOJCIECHOWSKI, Michał (eds.): *Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, Warszawa 1995. Konfrontuję je z STEFANUS, Robert (ed.): *Textus Receptus*, 1550, https://biblehub.com/tr/matthew/1.htm.

[32] Angielskie znaczenia leksemów oryginału greckiego podaję za: *Strong's Greek and Hebrew Concordance and Lexicon*, https://biblehub.com/; https://studybible.info/; http://greekbible.com/.

[33] Polskie znaczenia leksemów oryginału greckiego podaję za: POPOWSKI, Remigiusz: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995.

[34] Temu leksemowi przypisane jest łacińskie znaczenie ›scandalum‹, por. BIEŃKOWSKA, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka* (≺ ref. 14), s. 41.

© Association for Central European Cultural Studies

cieśla *Mt* 13,55 τέκτων ›a carpenter‹; ›obrabiający drewno, cieśla, stolarz‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *cieśla*; ***W*** *rzemieślniczy*; *Mk* 6,3 τέκτων ›ts.; ***Q***, ***N***, ***G*** *cieśla*; ***W*** *rzemieślnik*;

dokładać się *Gal* 1,16 προσανατίθημι ›to consult with‹; ›dodatkowo nakładać; zlecać nadto, nakazywać coś komuś; naradzać się z kimś, radzić się czegoś‹; ***Q***, ***N*** *dokładać się*; ***W*** *przestawać*; ***G*** *radzić się*;

doścignąć *Ef* 3,18 καταλαμβάνω ›to lay hold of, seize‹; ›chwytać‹; ***Q*** *doścignąć*; ***N***, ***W***, ***G*** *doścignąć*;

forta *Mk* 11,4 θύρα ›a door, the vestibule‹; ›drzwi, brama‹; ***Q***, ***N*** *forta*; ***W*** *wrota*; ***G*** *drzwi*;

gadzina *Dz* 10,12 ἑρπετόν ›a creeping animal, reptile‹; ›an animal of any sort‹; ›istota pełzająca, gad, płaz, wąż‹; ***B***, ***N***, ***G*** *bestia i gadzina*; ***Q*** *zwierzę i gadzina*; ***W*** *ziemopłaz*; *Dz* 11,6 ερπετον ›ts.‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *gadzina*; ***W*** *płaz*; *Jk* 3,7 ἑρπετόν ›ts.‹; ***Q***, ***G*** *gadzina*; ***W***, ***N*** *płaz*;

garbarz *Dz* 9,43; 10,6; 10,32 βυρσεύς ›a tanner‹; ›garbarz, określenie, a może nawet przydomek Szymona z Jafy, chrześcijanina‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *garbarz*; ***W*** *skornik*;

garnczarz *Rz* 9,21 κεραμεύς ›a potter‹; ›garncarz‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *garncarz*; ***W*** *lepiarz gliny*;

jednaki *1Kor* 1,10 αὐτός ›himself, herself, themselves, itself; the same‹; ›sam, właśnie ten, nawet sam‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *jednaki*; ***W*** *jeden*;

kolej *Hbr* 12,13 ὀρθός ›upright, straight‹; ›prosty, wyprostowany; prosty w linii poziomej; o śladach pozostawionych przez stopy: prostej linii‹; τροχιὰς ὀρθὰς; ›ścieżki wyprostowane‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *kolej prosta*; ***W*** *krok prosty*;

kupiecki *J* 2,16 ἐμπόριον ›a place were trade is carried on, esp. a seaport‹; ›targ, targowisko‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *kupiecki*; ***W*** *kupiectwo*;

listek *Łk* 21,30 προβάλλω ›to throw forward‹; ›wysuwać do przodu kogoś; wydawać, wypuszczać‹; ***Q***, ***N*** *listek*; *wypuszczać listki*; ***W*** *wypuszczać owoc*; ***G*** *pukać*;

mila *Mt* 5,41 μίλιον ›a Roman mile‹; ›wyraz łac., mila rzymska, dosł. tysiąc (kroków), w przeliczeniu ok. 1 480 metrów‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *mila*; ***W*** *tysiąc krokow*;

misternie *Dz* 17,29 χάραγμα ›a stamp, an imprinted mark‹; ›znak wyryty lub wypalony; znamię, piętno, znak; wytwór, rycina artystycznego rzeźbienia‹; τέχνη ›of the plastic art‹; ›sztuka, kunszt, zręczność, umiejętność, biegłość; zawód‹; χαράγματι τέχνης ›rzeźba rzemiosła‹; ***B***, ***Q***, ***N***, ***G*** *misternie ryty*; ***W*** *rycina rzemiosła*;

morderz[35] *Dz* 7 52 φονεύς ›a murderer, a homicide‹; ›zabójca, morderca‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *morderz*; ***W*** *mężobojca*;

nastanie *Kol* 2,16 νουμηνία ›the new moon as a festival‹; ›nów, początek miesiąca‹; ***Q***, ***N*** *nastanie księżyca*; ***W*** *now*; ***G*** *now księżyca*;

niedościgniony *Rz* 11,33 ἀνεξιχνίαστος ›that cannot be searched out, that cannot be comprehended‹; ›cierpliwie znoszący zło, cierpliwy‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *niedościgniony*; ***W*** *niedościgły*;

nieobrzezka *1Kor* 7,18; *Kol* 2,13; 3,11 ἀκροβυστία ›having the foreskin, uncircumcised‹; ›napletek; nieobrzezanie; meton. nieobrzezani‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *nieobrzezka*; ***W*** *odrzezek*;

niewybadany *Rz* 11,33 ἀνεξεραύνητος ›that cannot be searched out‹; ›nie do zbadania, nie do rozwikłania‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *niewybadany*; ***W*** *nieogarniony*;

nowina *Dz* 17,21 καινός ›new‹; ›nowy‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *nowina*; ***W*** *co nowego*;

oddech *Dz* 17,25 πνοή ›breath, wind‹; ›wiew, powiew, wiatr; dech, oddech, tchnienie‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *oddech*; ***W*** *dech*;

okazałość *Dz* 25,23 φαντασία ›show, display, pomp‹; ›widowiskowość, ostentacja, pompa, parada‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *okazałość*; ***W*** *pompa*;

opatrować *1Tm* 5,16 ἐπαρκέω ›to avail or be strong enough for‹; ›przyjść z pomocą, pomóc, wesprzeć; zaopatrzyć, wystarczyć‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *opatrować*; ***W*** *dodawać potrzeb*;

owrzedziały *Łk* 16,20 ἑλκόω ›afflict with sores‹; ›zadawać rany, ranić; cierpieć od ran, cierpieć od wrzodów‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *owrzedziały*; ***W*** *pełen wrzodow*;

pochlebny *1Tes* 2,5 κολακεία ›flattery‹; ›schlebianie, pochlebstwo‹; ***B***, ***Q*** *powieść pochlebna*; ***N***, ***W*** *mowa pochlebstwa*; ***G*** *mowa pochlebna*;

pochmurny *Mt* 16,3 στυγνάζω ›to be sad, sorrowful‹; ›stawać się posępnym, mrocznym; posępnieć‹; στυγναζων ›posępniejące‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *pochmurny*; ***W*** *smutny*;

podrapać *Mt* 7,6 ῥήγνυμι ›to break, break forth‹; ›rozrywać (na kawałki), rozdzierać, przerywać coś; szarpać, rozdzierać kogoś; pass. być rozrywanym, być rozdzieranym; rozrywać się, rozdzierać się; obalać, przewracać, pchnąć kogoś, rzucać kimś‹; ***Q***, ***N*** *podrapać*; ***W*** *roztargać*; ***G*** *rozdrapać*;

pogarszać się *Mk* 5,26 χείρων ›worse‹; ›w gorsze przyjść‹; ***G***, ***N***, ***B*** *pogarszać się tym więcej*; ***Q***, ***N***, ***G*** *pogarszać się*; ***W*** *mieć się gorzej*;

[35] Temu częstemu już w staropolszczyźnie leksemowi przypisane jest łacińskie znaczenie ›homicida‹, por. BIEŃKOWSKA, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka* (≺ ref. 14), s. 29.

 © Association for Central European Cultural Studies

pomorski *Łk* 6,17 παράλιος ›by the sea, maritime, the sea coast‹; ›nadmorski, leżący nad morzem‹; ***B*** *kraina pomorska*; ***Q***, ***N***, ***G*** *kraj pomorski*; ***W*** *pomorze*;

pohamowany *Dz* 16,6 κωλύω ›to hinder, prevent forbid‹; ›to withhold a thing from anyone‹; ›to deny or refuse one a thing‹; ›przeszkadzać, zabraniać, powstrzymywać; odmawiać; hamować‹; ***Q***, ***N*** *pohamowany*; ***W*** *zabronić*; ***G*** *zawściągać*;

pokrywanie *2Kor* 4,2 κρυπτός ›hidden, concealed, secret‹; ›ukryty, tajemny; subst. ukryta rzecz, ukryty czyn, tajemna myśl, tajemny zamiar‹; ***Q***, ***N*** *pokrywanie sromotne*; ***W*** *pokryty sromotą*; ***G*** *skryta sromota*;

porozumieć *Mt* 16,12: 17,13 συνίημι ›to set or bring together‹; ›rozumieć, pojmować‹; ***Q***, ***N*** *porozumieć*; ***W***, ***G*** *zrozumieć*;

poruczeństwo *Dz* 26,12 ἐπιτροπή ›permission, power, commission‹; ›pozwolenie, upoważnienie, pełnomocnictwo‹; ***Q***, ***N*** *poruczeństwo*; ***W*** *dozwolenie*; ***G*** *zlecenie*;

porzucać *Mt* 15,30 ῥίπτω ›to throw, cast, toss‹; ›rzucać, ciskać; porzucać; kłaść‹; ***Q***, ***N*** *porzucać*; ***W*** *porzucić*; ***G*** *kłaść*;

potrzebnie *Flp* 1,24 ἀναγκαῖος ›necessary‹; ›konieczny, niezbędny, przymusowy; spokrewniony, bliski‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *potrzebniej*; ***W*** *potrzebny*;

powionąć *Dz* 27,13 ὑποπνέω ›to blow underneath‹; ›wiać lekko, dąć lekko‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *powionąć*; ***W*** *wiać*;

powolny *Jk* 3,17 εὐπειθής ›compliant‹; ›posłuszny, uległy‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *powolny*; ***W*** *łacny ku namowieniu przyzwalający dobrym*;

przecznica *Łk* 14,21 ῥύμη ›a street, lane‹ ›uliczka, ulica, aleja‹; ***Q***, ***N*** *przecznica*; ***W*** *uliczka*; ***G*** *droga*;

przyczynić *Łk* 19,18 ποιέω ›to make‹; ›to do‹; ›czynić, robić; tworzyć, dokonywać, stwarzać; pracować; powodować, sprawiać, urządzać, wyprawiać; spełniać, praktykować, zachowywać, przestrzegać; popełniać, dopuszczać się; wyrządzać; pozyskiwać, zdobywać, sprawiać sobie; uznawać, przyjmować; postępować, zachowywać się‹; ***Q***, ***N*** *przyczynić*; ***W*** *uczynić*; ***G*** *urobić*;

rownina *Łk* 6,17 τόπος ›place, any portion or space marked off, as it were from surrounding space‹; ›miejsce; pomieszczenie‹; πεδινος ›płaski, równy, równinny‹ (τοπος πεδινος ›miejsce płaskie‹) ***B***, ***Q***, ***N*** *rownina w polu*; ***W*** *pole*; ***G*** *miejsce pola rownego*;

roztargnienie *1Kor* 7,35 ἀπερισπάστως ›without distraction, without solicitude or anxiety or care‹; ›nierozerwalnie; ustawicznie, bez roztargnień‹; ***Q***, ***N*** *roztargnienie*; ***W*** *przeszkoda*; ***G*** *rozerwanie*;

słojek *Mt* 26,7 ἀλάβαστρον ›a box made of alabaster in which unguents are preserved‹; ›alabastrowy flakonik‹; ***Q***, ***G*** *słojek alabastrowy*; ***N*** *słojek*; ***W*** *alabastr*; *Mk* 14,3; *Łk* 7,37 ἀλάβαστρον ›ts.‹; ***B***, ***Q***, ***N***, ***G*** *słojek alabastrowy*; ***W*** *alabastr*;

szalenie *Dz* 26,11 ἐμμαίνομαι ›to rage against one‹; ›wściekać się‹; ***B*** *srożyć się szalenie*; ***Q***, ***N*** *postępować szalenie*; ***W*** *szaleć*; ***G*** *postępować wściekle*;

śmiertelność *2Kor* 5,4 θνητός ›mortal‹; ›taki, który może umrzeć, śmiertelny; umarły‹; ***Q***, ***N***, ***W*** *to, co jest śmiertelne*; ***G*** *śmiertelność*;

świątki *1Kor* 16,8 πεντηκοστή ›fiftieth, Pentecost, the second of the three great Jewish feasts‹; ›Pięćdziesiątnica, święto obchodzone w 50 dniu po uroczystościach paschy‹; ***Q***, ***G*** *świątki*; ***N***, ***W*** *pięćdziesiątnica*;

trębacz *Ap* 18,22 σαλπιστής ›a trumpeter‹; ›trębacz; ***Q***, ***N***, ***G*** *trębacz*; ***W*** *grający na trąbie*;

trącić *Dz* 12,7 πατάσσω ›to strike gently: as a part or a member of the body‹; ›uderzać, bić; ugodzić; zabić‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *trącić*; ***W*** *uderzyć*;

ucichnąć *Mt* 14,32 κοπάζω ›to cease from violence, cease raging‹; ›ustawać, słabnąć, opadać‹; ***Q***, ***N*** *ucichnąć*; ***W*** *przestać*; ***G*** *uciszyć się*;

uciszyć się *Mk* 6,51 κοπάζω ›to grow weary or tired; ›to cease from violence, cease raging‹; ›ustawać, słabnąć, opadać‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *uciszyć się*; ***W*** *przestać*; *Dz* 20,1 παύω ›to make to cease or desist‹; ›powstrzymywać; ustawać; zaprzestawać, kończyć‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *uciszyć się*; ***W*** *przestać*;

urzezać się *Mt* 19,12 εὐνουχίζω ›to castrate, to neuter a man‹; ›czynić eunuchem kogoś; kastrować, trzebić‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *urzezać się*; ***W*** *otrzebić się*;

urzezany *Mt* 19,12 εὐνουχίζω ›to castrate, to neuter a man‹; ›czynić eunuchem kogoś; kastrować, trzebić‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *urzezany*; ***W*** *uczyniony*;

wieszczy *Dz* 16,16 πύθων ›a spirit of divination‹; ›mityczny wąż lub smok, głoszący wyrocznie; stąd później możliwe duch wieszczenia‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *wieszczy*; ***W*** *Pyton*;

wkopać *Mt* 21,33 ὀρύσσω ›to dig‹; ›kopać‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *wkopać*; ***W*** *wykopać*;

wlec *Dz* 16,19 ἑλκύω ›to drag, draw, pull, persuade‹; ›ciągnąć, wlec, wyciągać coś‹; ***Q***, ***N*** *wlec*; ***G*** *ciągnąć*; ***W*** *wieść*;

wotować *Dz* 26,10 καταφέρω ›to bring down‹; ›wnosić coś przeciwko; być znoszonym w dół‹; ψῆφος ›a small smooth stone, a pebble‹; ›kamyk do głosowania, czarny jako skazujący, biały

© Association for Central European Cultural Studies

jako uniewinniający; kamyk jako amulet‹; κατήνεγκα ψῆφον ›przyniosłem przeciw kamyk; głosować przeciw‹; ***Q***, ***G*** *wotować*; ***N*** *zezwalać*; ***W*** *nosić dekret*;

wrożyć *Dz* 16,16 μαντεύομαι ›to act as a seer‹; ›wieszczyć, wróżyć, prorokować‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *wrożyć*; ***W*** *wieścić*;

wyłamany *Rz* 11,19; 11,20 ἐκκλάω ›to break off, to cut off‹; ›być odłamywanym‹; ***Q***, ***N*** *wyłamany*; ***W*** *ułamany*; ***G*** *odłamany*;

wymalowany *Gal* 3,1 προγράφω ›to write before (of time)‹; ›to depict or portray openly‹; ›pisać wcześniej, napisać poprzednio; skazywać; ogłaszać, pokazywać publicznie‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *wymalowan*; ***W*** *opisany*;

wypisany *Łk* 23,38 —; ***Q***, ***N*** *wypisany*; ***G***, ***W*** *napisać*; *J* 20,30 ***Q*** *wypisany*; ***W***, ***N***, ***G*** *napisany*;

wyrzec się *Łk* 14,33 ἀποτάσσομαι ›to set apart, take leave of‹; ›żegnać się, rozstawać się; wyrzekać się czegoś‹; ***Q***, ***G*** *wyrzec się*; ***N*** *pożegnać się*, ***W*** *odstępować*;

wyskakiwać *Dz* 27,43 ἔξειμι ›to go forth, go out‹; ›wychodzić, odchodzić, oddalać się‹; ***Q***, ***N*** *wyskakiwać*; ***G*** *puścić się w morze*; ***W*** *puścić się*;

wywłoczać *Dz* 8,3 σύρω ›to draw, drag‹; ›ciągnąć, wlec‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *wywłoczać*; ***W*** *ciągnąć*;

zaginąć *2P* 2,12 φθείρω ›to corrupt, to destroy‹; ›niszczyć, pustoszyć, doprowadzać do ruiny, psuć coś‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *zaginąć*; ***W*** *zginąć*;

zagniewać *Rz* 10,19 παροργίζω ›to rouse to wrath, to provoke, exasperate, anger‹; ›wywoływać gniew w kimś, złościć, drażnić kogoś‹; ***Q***, ***N*** *zagniewać*; ***W*** *przywieść do gniewu*; ***G*** *rozdrażnić*;

zanurzać się *Łk* 5,7 βυθίζω ›to plunge into the deep, to sink‹; ›wciągać w głębię, zatapiać, pogrążać; zapadać się w głębinę, tonąć‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *zanurzać się*; ***W*** *zanurzyć się*;

zaprowadzenie *Mt* 1,12; 1,17 μετοικεσία ›emoval from one abode to another, esp. a forced removal‹; ›przesiedlenie, deportacja‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *zaprowadzenie*; ***W*** *przeprowadzenie*;

zawściągnąć *Dz* 14,18 καταπαύω ›to make quiet, to cause to be at rest, to grant rest‹; ›powstrzymywać kogoś od czegoś, odradzać komuś coś; wprowadzać kogoś do miejsca odpoczynku; oderwać się od czegoś; odpoczywać‹; ***Q***, ***N*** *zawściągnąć*; ***G***, ***W*** *uspokoić*;

złotnik *Dz* 19,24 ἀργυροκόπος ›a silversmith‹; ›etym. kujący w srebrze; stąd: złotnik, brązownik‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *złotnik*; ***W*** *śrzebnik*;

zmartwiały *Rz* 4,19 νέκρωσις ›putting to death, killing‹; ›the dead state, utter sluggishness‹; ›uśmiercenie,śmierć; obumarcie, martwota, zdrętwienie‹; ***Q***, ***N*** *zmartwiały*; ***W***, ***G*** *obumarły*; *Rz* 4,19 ***Q*** *zmartwiały*, ***W***, ***G*** *obumarły*; ***N*** *zmartwienie*;

zyszczeć *Jak* 4,13 κερδαίνω ›to gain, acquire, to get gain‹; ›zyskiwać, zdobywać coś‹; ***Q***, ***N*** *zyszceć*; ***W*** *mieć zysk*; ***G*** *przywieść zysk*.

2.2. Leksemy o frekwencji w tekście ***B*** $f > 1$, odnotowane w także w leksykonach ***N*** i/lub ***G***, które zostały przytoczone tylko w niektórych biblijnych miejscach paralelnych w tekście ***Q*** ($H_Q = 27$, $U_Q = 49$):

cielę *Łk* 15,23; 15,27 μόσχος ›a young shoot, a calf‹; ›cielę, cielak, byczek‹; ***Q***, ***G*** *cielę*; ***N***, ***W*** *cielec*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***G***) w następujących miejscach biblijnych: *Łk* 15,30 μόσχος ›ts.‹; ***Q***, ***N***, ***W*** *cielec*; ***G*** *cielę*; *Hbr* 9,12; 9,19 μόσχος ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***G*** *cielec*; ***G*** *cielę*;

mordować *Mt* 10,21 θάνατος ›the death of the body‹; ›uśmiercać‹; ***Q***, ***N*** *mordować*; ***W*** *przyprawiać o śmierć*; ***G*** *zabijać*; *Mk* 12,5 ἀποκτείνω ›to kill in any way whatever‹; ›zabijać kogoś, mordować, zgładzić, stracić, zadać śmierć‹; ***Q***, ***N*** *mordować*; ***W*** *zabijać*; ***G*** *pozabijać*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następujących miejscach biblijnych: *J* 10,10 θύω ›to sacrifice, immolate‹; ›to slay, kill‹; ›slaughter‹; ›składać ofiarę; zabijać; świętować‹; ***Q***, ***N***, ***W***, ***G*** *zabijać*; *Ap* 6,8 ἀποκτείνω ›to kill in any way whatever‹; ›zabijać kogoś, mordować, zgładzić, stracić, zadać śmierć‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *zabijać*;

nieumiejętny *2P* 3,16 ἀμαθής ›unlearned, ignorant‹; ›etym.: taki, który się nie nauczył; subst.: nieuk‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *nieumiejętny*, ***W*** *nieuczony*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następujących miejscach biblijnych: *Hbr* 6,1 –; ἀρχῆς τοῦ λόγον ›słowo początku‹; ***B*** *słowo, ktore dawa początek nieumiejętnym*; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** –; *Rz* 2,20 ἄφρων ›without reason, foolish‹; ›nierozsądny, szalony, głupi, nierozważny‹ ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *bezrozumny*;

ochędostwo *1P* 3,3 ἐμπλοκή ›(elaborate) braiding (of the hair)‹; ›warkocz; uczesanie włosów‹; ***B***, ***N*** *ochędostwo w splecieniu*; ***Q*** *ochędostwo w trafieniu*; ***G*** *ochędostwo w splecieniu*; ***W*** *trefienie*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *1P* 3,4 ἄφθαρτος ›undecaying, imperishable‹; ›niezniszczalny, nieśmiertelny; stąd subst.: niezniszczalność‹; ***B*** *ochędostwo nieskażone*; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *nieskażenie*;

oprawca *Łk* 12,58ab πράκτωρ ›one who does the work of inflicting punishment or taking vengeance‹; ›wykonawca, egzekutor, komornik; ***Q***, ***N*** *oprawca*; ***W*** *wyciągacz*; ***G*** *ceklarz*, ponadto

 © Association for Central European Cultural Studies

leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N***) w następujących miejscach biblijnych: *Mt* 18,34 βασανιστής ›a torturer‹; ›dręczyciel, kat, zadający męczarnie, oprawca‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *kat*; *J* 18,18 ὑπηρέτης ›servant, an underrower, subordinate rower‹; ›poddany, podwładny, sługa, służący‹; ***Q***, ***W***, ***G*** *czeladź*; ***N*** *oprawca*; *Dz* 5,22 ὑπηρέτης ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *sługa*; *Dz* 16,35; 16,38 στρατηγός ›a general, governor‹; ›rządca, komendant, dowódca‹; ***Q***, ***W***, ***N*** *ceklarz*; ***G*** *sługa miejski*;

plemię *2Kor* 11,22ab; *Gal* 3,16 abc; 3,29; *2Tm* 2,8 σπέρμα ›from which a plant germinates; the semen virile‹; ›siew, nasienie; potostwo, potomkowie, potomek‹; ***Q***, ***N*** *plemię*; ***G***, ***W*** *nasienie*; *Rz* 9,7; 11,1 σπέρμα ›ts.‹; ***Q*** *plemię*; ***W***, ***N***, ***G*** *nasienie*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N***) w następujących miejscach biblijnych: *Rz* 4,13 σπέρμα ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***G*** *nasienie*; ***N*** *plemię*; *Rz* 9,29; *1P* 11,23; *Ap* 12,17 σπέρμα ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *nasienie*; *Gal* 4,19 τέκνον ›a child (of either sex)‹; ›dziecko‹; ***Q***, ***W***, ***G*** *nasienie*; ***N*** *plemię*;

podrastać *Łk* 1,80 αὐξάνω ›to grow, increase‹; ›dawać wzrost, pomnażać; intrans. rosnąć, wzrastać, rozrastać się‹; ***Q***, ***N*** *podrastać*; ***W***, ***G*** *rość*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Łk* 2,40 αὐξάνω ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *rość*;

podziw *Kol* 2,15 δειγματίζω ›to make an example of, to show as an example‹; ›wystawiać na pokaz, wystawiać na widowisko‹; εδειγματισεν ›wystawił na pokaz‹; ***B***, ***N***, ***G*** *wystawić na podziw*; ***Q*** *wywieść na podziw*; ***W*** *widok*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N*** i ***G***) w następujących miejscach biblijnych: *Hbr* 10,33 θεατρίζω ›to bring upon the stage‹; ›to set forth as a spectacle, expose to contempt‹; ›wystawić na pokaz, wystawić na widowisko; być publicznie wystawionym na coś‹; ***Q*** *wystawić na oczy*; ***B***, ***N***, ***G*** *wystawić na podziw*; ***W*** *zstać się dziwowiskiem*; *Mk* 5,20 θαυμάζω ›to marvel, wonder‹; ›dziwić się, zdumiewać się, być zdumionym; być napełnionym podziwem, podziwiać‹; ***B*** *podziw*; *było w podziw*; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *dziwować się*; *1Kor* 4,9 θέατρον ›a theater, a spectacle‹; ›teatr jako miejsce; jako widowisko‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *dziwowisko*;

popędliwość *Rz* 2,8 θυμός ›passion, angry, heat, anger forthwith boiling up and soon subsiding again‹; ›pierwotnie: dym; lecz to znaczenie występuje tylko w niektórych derywatach; później: namiętność, skłonność, pragnienie, gniew; oburzenie, wściekłość, rozdrażnienie‹; ***Q*** *popędliwość*; ***W***, ***N***, ***G*** *zapalczywość*; *Kol* 3,8 θυμός ›ts.‹; ***Q*** *popędliwość*; ***W*** *rozgniewanie*; ***N***, ***G*** *zapalczywość*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N***) w następujących miejscach biblijnych: *Ap* 16,19 θυμός ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***G*** *zapalczywość*; ***N*** *popędliwość*; *Ap* 19,15 θυμός ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *zapalczywość*; *Ef* 4,31 ὀργή ›impulse, wrath‹; ›oburzenie, wzburzenie, gniew‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *zapalczywość*; ***W*** *gniew*;

przetrwać *Hbr* 7,23 παραμένω ›to remain beside, continue always near‹; ›to survive, remain alive‹; ›trwać, pozostawać‹; ***Q***, ***N*** *przetrwać*; ***W***, ***G*** *trwać*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Flp* 1,25 παραμένω ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N*** *zetrwać*; ***G*** *pomieszkać*;

przymierze *2Tm* 3,3 ἄσπονδος ›without a treaty or covenant‹; ›etym. taki, który nie składa płynnej ofiary dla poświadczenia pojednania z kimś przymierza, rozejmu; nieprzejednany, nieubłagany‹; ***B***, ***Q***, ***N***, ***G*** *nietrzymający przymierza*; ***W*** *bez pokoju*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N*** i ***G***) w następujących miejscach biblijnych: *Rz* 9,4; 11,27; *Hbr* 7,22; 8,6; 8,8; 8,9ab; 8,10; 9,4ab; 10,16; 13,20; *Ap* 11,19 διαθήκη ›a disposition, arrangement, of any sort, which one wishes to be valid, the last disposition which one makes of his earthly possessions after his death, a testament or will‹; ›etym. rozłożenie, rozporządzenie; stąd: testament; przymierze Boga z ludźmi‹; ***Q***, ***W*** *testament*; ***N***, ***G*** *przymierze*; *Dz* 3,25; 7,8 διαθήκη ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N*** *testament*; ***G*** *przymierze*;

przymnażać się *Dz* 6,1 πληθύνω ›to increase, to multiply; to be increased, (be multiplied) multiply‹; ›powiększać, pomnażać, rozmnażać; rosnąć (w ilości), wzrastać (w liczbie), powiększać się‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *przymnażać się*; ***W*** *liczba rosła*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N***) w następującym miejscu biblijnym: *Dz* 6,7 πληθύνω ›ts.‹; ***Q***, ***W*** *mnożyć się*; ***N*** *przymnażać się*; ***G*** *pomnażać się*;

rąbać *Mk* 11,8 κόπτω ›to cut, strike, smite‹; ›to cut from, cut off‹; ›odcinać, ścinać; med. bić się‹; ***Q***, ***N*** *rąbać*; ***W***, ***G*** *odcinać*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Mt* 31,8 κόπτω ›ts.‹; ***Q***, ***N***, ***W***, ***G*** *obcinać*;

roznaszać się *Dz* 13,49 διαφέρω ›to bear or carry through any place‹; ›to carry different ways‹; ›przenosić; roznosić; roznosić się; pędzić, nieść; intrans. różnić się od czegoś; być więcej wartym niż coś, więcej znaczyć niż coś, przewyższać coś‹; ***Q***, ***N*** *roznaszać się*; ***W*** *rozsiewać się*; ***G*** *roznosić się*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następujących miejscach biblijnych: *Łk* 5,15 διέρχομαι ›to go through, go about, to spread‹; ›szerzyć się; rozchodzić się‹ ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *rozchodzić się*; *Dz* 4,17 διέρχομαι ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***G*** *rozsławiać się*; ***N*** *rozszyrzać się*;

© Association for Central European Cultural Studies

rozsądek *Jud* 1,22 διακρίνω ›to separate, make a distinction, discriminate, to prefer‹; ›to learn by discrimination, to try, decide‹; ›wydzielać, wyróżniać, robić różnicę; sądzić, osądzać, rozsądzać, roztrząsać; wahać się, wątpić‹; ***B***, ***N*** *litować z rozsądkiem*; ***Q*** *rozsądek*; *karać z rozsądkiem*; ***G*** *rozsądkiem się rządzić*; ***W*** *karać osądzone*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Flp* 1,9 αἴσθησις ›perception‹; ›spostrzeżenie, pojęcie‹; ***Q***, ***W*** *zrozumienie*; ***N***, ***G*** *zmysł*;

rozsiewca *Mk* 4,14 σπείρω ›to sow, scatter, seed‹; ›siać coś‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *rozsiewca*; ***W*** *ktory sieje*; *Mt* 13,18 σπειρω ›ts.‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *rozsiewca*; ***W*** *siejący*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N*** i ***G***) w następujących miejscach biblijnych: *Mt* 13,3 σπείρω ›ts.‹; ***Q***, ***W*** *ktory sieje*; ***N***, ***G*** *rozsiewca*;

rzezać *Dz* 10,13 θύω ›to sacrifice, immolate‹; ›to slay, kill‹; ›slaughter‹; ›składać ofiarę; zabijać; świętować‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *rzezać*; ***W*** *zabijać*; *Dz* 11,7 θύω ›ts.‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *rzezać*; ***W*** *bić*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *J* 19,24 σχίζω ›to cleave, split‹; ›rozrywać, rozłączać, rozłupywać, odzierać, rozdzierać, odłączać, rozrywać‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *krajać*;

sprzewracać *Mk* 11,15 καταστρέφω ›to turn over, turn under‹; ›przewracać, wywracać, obalać; niszczyć, rujnować‹; ***Q***, ***N*** *sprzewracać*; ***W*** *przewrocić*; ***G*** *poprzewracać*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *J* 2,15 ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *poprzewracać*;

szczodrobliwość *2Kor* 9,5; 9,5 εὐλογία ›praise, laudation, panegyric; ›fine discourse, polished language‹; ›an invocation of blessing, benediction‹; ›consecration‹; ›a (concrete) blessing, benefit‹; ›uwielbienie, błogosławieństwo; gładka mowa; szczodry dar‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *szczodrobliwość*; ***W*** *błogosławieństwo*; *1Kor* 16,3 χάρις ›grace, kindness‹; ›wdzięk, czar, urok, powab czegoś; łaska, łaskawość, życzliwość, przychylność; życzliwa opieka, życzliwa pomoc; znak łaski, dar łaski, dobrodziejstwo, uprzejmość, gest łaskawości; posiadanie łaski, trwanie w łasce, stan łaski, obfitość łaski; dzieło łaski, działanie łaski; wdzięczność, dzięki‹; ***Q*** *szczodrobliwość*; ***W*** *łaska*; ***N*** *dobrotliwość*; ***G*** *dobrodziejstwo*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następujących miejscach biblijnych: *2Kor* 8,2 ἁπλότης ›singleness, simplicity‹; ›prostota, szczerość, prostolinijność, otwartość‹; ***Q***, ***W***, ***N*** *prostota*; ***G*** *szczerość*; *2Kor* 9,11 ἁπλότης ›ts.‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *prostość*; *2Kor* 9,9; 9,10 δικαιοσύνη ›righteousness, justice‹; ›sprawiedliwość‹; ***Q***, ***W***, ***N***, ***Q*** *sprawiedliwość*;

ścisk *Łk* 21,23 ἀνάγκη ›necessity, imposed either by the circumstances, or by law of duty regarding to one‹s advantage, custom, argument‹; ›konieczność, przymus; utrapienie, udręka, niedola‹; ***Q***, ***N*** *ścisk*; ***W***, ***G*** *ucisk*; *Dz* 7,11 θλῖψις ›tribulation‹; ›ucisk, utrapienie‹; ***Q*** *ścisk*; ***W*** *uciśnienie*; ***N***, ***G*** *ucisk*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *J* 16,33 ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *ucisk*;

ubywać *1Kor* 8,8 ὑστερέω ›to suffer want, to be devoid of, to lack (be inferior) in excellence, worth‹; ›przychodzić za późno, spóźniać się, tracić okazję; być wyłączanym; odczuwać potrzebę; pozostawać w tyle, być słabszym, być niższym, mieć niedostatek czegoś, nie dopisywać w czymś; brakować‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *ubywać*; ***W*** *schodzić*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N*** i ***G***) w następującym miejscu biblijnym: *J* 3,30 ἐλαττόω ›to make less or inferior: in dignity‹; ›czynić mniejszym, poniżać kogoś; znaleźć się w gorszej sytuacji; ponosić stratę; umniejszać się, uniżać się, ustępować‹; ***Q*** *drobnieć*; ***W*** *umniejszać się*; ***N***, ***G*** *ubywać*;

upad *Łk* 2,34 πτῶσις ›a falling, downfall‹; ›upadek‹; ***Q***, ***N*** *upad*; ***W*** *obalenie*; ***G*** *upadek*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Łk* 6,49 ***Q***, ***W*** *obalenie*; ***N*** *rozerwanie*; ***G*** *upadek*;

uprzejmy *Łk* 8,15 καλός ›beautiful, handsome, excellent, eminent, choice, surpassing, precious, useful, suitable, commendable, admirable‹; ›piękny, dobry‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *uprzejmy*; ***W*** *wyborny*; *1P* 4,8 ἐκτενής ›intent, constant, strenuous, intense‹; ›gorliwy, żarliwy‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *uprzejmy*; ***W*** *ustawiczny*; *2Kor* 7,11 σπουδή ›haste, diligence‹; ›pragnienie, tęsknota‹; ***B*** *żądanie uprzejme*; ***Q*** *uprzejma chęć*; ***W***, ***N***, ***G*** *wielka pilność*; *Flp* 3,6 ζῆλος ›warmth of feeling for or against; zealous or jealous‹; ›żarliwość, zapał; zazdrość, zawiść‹; ***B***, ***Q*** *chuć uprzejma*; ***W*** *żarliwość*; ***N***, ***G*** *gorliwość*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N***) w następujących miejscach biblijnych: *Rz* 10,1 μέν ›shows affirmation or concession‹; ›zaprawdę‹; ***Q*** *chętliwy*; ***W*** –; ***N*** *uprzejmy*; ***G*** *przychylny*; *Flp* 1,20 ἀποκαραδοκία ›strained expectancy‹; ›niecierpliwe oczekiwanie; gorące pragnienie‹; ***B***, ***N*** *uprzejmy*; *uprzejme oczekiwanie*; ***Q***, ***W*** *oczekiwanie*; ***G*** *troskliwy*; *troskliwe oczekiwanie*; *Kol* 4,13 πολύς ›much, many‹; ›liczny. mnogi; wielki, ogromny, długi; obfity; głęboki, pełny, ciężki‹; ***Q***, ***W***, ***N*** *wielki*; ***G*** *gorliwy*; *1P* 5,2 προθύμως ›eagerly‹; ›chętnie, gorliwie, z zapałem‹; ***B*** *uprzejmem sercem*; ***Q***, ***W*** *dobra wola*; ***N***, ***G*** *ochotny umysł*;

uprzejmie *Flp* 2,20 γνησίως ›legitimately born, not spurious‹; ›true, genuine, sincere‹; ›rodzimie; autentycznie, prawdziwie‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *uprzejmie*; ***W*** *ze szczerej miłości*; *1Tes* 2,17 σπουδαζω ›spieszyć się; starać się, dokładać starań, gorąco pragnąć‹; ***Q*** *uprzejmie*; *starać się uprzejmie*;

 © Association for Central European Cultural Studies

W *bardzo*; *bardzo się starać*; ***N*** *uprzejmie*; *uprzejmie się starać* ***G*** *pilnie*; *pilnie się starać*; *1P* 1,22 ἐκτενῶς ›earnestly, fervently, intensely‹; ›gorliwie, żarliwie‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *uprzejmie*; ***W*** *gorąco* (*goręcej*); ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N***) w następujących miejscach biblijnych: *2Kor* 5,9 φιλοτιμέομαι ›to love or seek after honor‹; ›mieć ambicję, usiłować, starać się gorąco, ubiegać się gorliwie‹; ***B*** *żądać uprzejmie*; ***Q***, ***W***, ***G*** *usiłować*; ***N*** *starać się uprzejmie*; *Rz* 12,9 κολλάω ›to glue, unite‹; ›kleić, spajać, łączyć; składać razem, budować; przylgnąć, przyłączyć się‹; ***B*** *przystać uprzejmie*; ***Q***, ***W***, ***N*** *przystawać*; ***G*** *imać się*; *Ef* 4,17 μαρτύρομαι ›to summon as witness, to affirm‹; ›świadczyć, zaręczać‹; ***B*** *prosić uprzejmie*; ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *oświadczać się*;

wroblik *Mt* 10,29; 10,31; *Łk* 12,6 στρουθίον ›a little bird, esp. of the sparrow sort, a sparrow‹; ›mały wróbel, wróbelek‹; ***Q***, ***N***, ***G*** *wroblik*; ***W*** *wrobel*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** (oraz ***N*** i ***G***) w następującym miejscu biblijnym: *Łk* 12,7 στρουθίον ›ts.‹; ***Q***, ***W*** *wrobel*; ***N***, ***G*** *wroblik*;

zamknienie *Łk* 12,3 ταμεῖον ›a storage chamber, storeroom‹; ›a chamber esp. an inner chamber‹; ›a secret room‹; ›magazyn, skład; skarbiec; og. o wewnetrznej części domu, ukrytej przed obcymi: izdebka, komora, komórka‹; ***Q***, ***N*** *zamknienie*; ***W***, ***G*** *komora*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Hbr* 8,1 ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *summa*;

zamordowany *Mk* 8,31; 9,31 ἀποκτείνω ›to kill in any way whatever‹; ›zabijać kogoś, mordować, zgładzić, stracić, zadać śmierć‹; ***Q***, ***N*** *zamordowany*; ***W***, ***G*** *zabity*; ponadto leksem ten wystąpił w tekście ***B*** w następującym miejscu biblijnym: *Ap* 9,18 ***Q***, ***W***, ***N***, ***G*** *pobity*.

Jakub Wujek, tłumacz *Nowego Testamentu* z 1593 roku, w pracy nad przekładem posługiwał się rzetelnym aparatem filologicznej krytyki tekstu biblijnego. W dążeniu do możliwie najwierniejszego oddania jego sensu w języku polskim, po pierwsze, starał się ustalić właściwą jego lekcję w tekście wyjściowym translacji. Sięgał więc po oryginalny tekst grecki, z którym konfrontował łacińską *Wulgatę lowańską*. Po drugie, starannie dobierał polskie ekwiwalenty leksemów tekstu podstawy, korzystając przy tym z wcześniejszych przekładów *Nowego Testamentu* na język polski, między innymi z *Biblii brzeskiej*, o czym sam we wstępie komunikuje. Zaprezentowana tu analiza kwantytatywno-kontekstowa pozwala możliwie precyzyjnie określić stopień leksykalnej zależności filiacyjnej tekstu *Nowego Testamentu* z 1593 roku od *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej* z 1563 roku w zakresie leksemów autosemantycznych. Zestawieniu konfrontatywnemu zostały poddane autosemantyczne leksemy tekstu ***B*** uznane na potrzeby tego badania za charakterystyczne dla nowotestamentowego przekładu brzeskiego (hasła, których występowanie ograniczone jest tylko do leksykonu ***B***, oraz te, które wystąpiły w tekście ***B*** i zostały wznowione w przekładach ewangelickiej tradycji brzeskiej – w ***N*** i/lub ***G***).

Analiza dostarczyła następujących danych o charakterze kwantytatywno-kontekstowym: spośród 847 leksemów charakterystycznych dla tekstu ***B*** użytych w 833 miejscach biblijnych na leksykalną zależność filiacyjną tekstu ***Q*** od tekstu ***B*** wskazuje 107 leksemów wznowionych w tekście ***Q*** w 149 paralelnych miejscach biblijnych. Większość z nich są to leksemy, które zostały wznowione w kolejnych przekładach tradycji brzeskiej – w ***N*** i w ***G***. W przekładzie Jakuba Wujka wystąpiło w biblijnych miejscach paralelnych ledwie 8 haseł leksykalnych, których występowanie w świetle przyjętych w tej analizie kryteriów ogranicza się do tekstu ***B*** (nie należą do leksykonów żadnego z późniejszych przekładów uwzględnionych w zestawieniu wstępnym, a mianowicie – ***W***, ***N***, ***G***). Szczegółowe dane liczbowe zamieszczone są w Tab. 1.

Tab. 1: **Stopień leksykalnej zależności filiacyjnej tekstu *Q* od tekstu *B* w ujęciu kwantytatywno-kontekstowym**

	Leksyka charakterystyczna odnotowana tylko w *B*		**Leksyka charakterystyczna odnotowana w *B* oraz w *N* i/lub w *G***		**Leksyka charakterystyczna – razem**	
	H	***U***	***H***	***U***	***H***	***U***
Tekst *B*	449	682	398	651	847	1333
Tekst *Q*	8	12	99	137	107	149

Dane te dowodzą, że do tekstu ***Q*** w paralelnych miejscach biblijnych zostało wprowadzone ledwie około 1,8 % leksemów charakterystycznych odnotowanych tylko w ***B*** (8 haseł w ***Q***, potwierdzonych w 12 miejscach biblijnych, spośród 449 haseł potwierdzonych w ***B***, użytych w 682 miejscach biblijnych), a więc stanowiących o odrębności leksykalnej translacji brzeskiej. Ten wynik świadczy o wielkiej powściągliwości Jakuba Wujka wobec tych leksemów tekstu ***B***. Rezerwę, by nie powiedzieć niechęć, wobec nich wykazali także redaktorzy ***N*** – Daniel Mikołajewski i Jan Turnowski oraz tłumacz ***G***, Daniel Mikołajewski, ponieważ nie uwzględnili ich w tych późniejszych przekładach ewangelickiej tradycji brzeskiej. Pozostałe leksemy charakterystyczne

© Association for Central European Cultural Studies

dla tekstu ***B***, odnotowane także w ***N*** i/lub w ***G***, są lepiej poświadczone w tekście ***Q*** – w paralelnych miejscach biblijnych przekładu Jakuba Wujka z 1593 roku pojawiło się około 24,9 % tak rozumianej leksyki charakterystycznej dla tekstu ***B*** oraz ***N*** i/lub ***G*** (99 haseł w ***Q***, użytych w 137 miejscach biblijnych, spośród 398 haseł potwierdzonych w ***B***, użytych w 651 miejscach biblijnych). W sumie w wyłonionych w trakcie analizy kwantytatywno-kontekstowej biblijnych miejscach paralelnych tekstów ***Q*** i ***B*** w przekładzie Jakuba Wujka z 1593 roku pojawiło się 12,6 % wszystkich leksemów uznanych w tej analizie za charakterystyczne dla leksykonu ***B*** (odnotowane są one w 149 miejscach biblijnych ***Q***, co stanowi zaledwie 11,1 % ich wszystkich wystąpień w tekście ***B***).

Wyniki zaprezentowanej tu analizy kwantytatywno-kontekstowej pozwalają zatem stwierdzić, że nawiązania tekstu *Nowego Testamentu* Jakuba Wujka z 1593 roku do leksyki charakterystycznej *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej* z 1563 roku choć stosunkowo nieliczne, to jednak są empirycznie potwierdzone.

Leksemy wskazujące na filiacyjną zależność tekstu ***Q*** od tekstu ***B*** nie zostały wznowione w *Nowym Testamencie* Jakuba Wujka z 1599 roku w redakcyjnym opracowaniu jezuickiej komisji cenzorskiej (w tekście ***W***). Jednak i w tym późniejszym przekładzie można wskazać miejsca biblijne, w których pojawiają się hasła leksykalne charakterystyczne dla przekładu ***B***.[36] Z kolei leksyka obu edycji *Nowego Testamentu* Jakuba Wujka – z roku 1593 i 1599 – przyczyniła się do odnowy leksyki *Nowego Testamentu gdańskiego* (1606) w opracowaniu Daniela Mikołajewskiego i Jana Turnowskiego.[37]

[36] LISOWSKI, *The lexis of the New Testament in the Brest Biblie (1563)* (≺ ref. 26), s. 97-109.

[37] LISOWSKI, *Przekłady Jakuba Wujka* (≺ ref. 30), s. 255-263.

 © Association for Central European Cultural Studies

Josef BARTOŇ
Katedra biblických věd a starých jazyků,
Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Biblický jazyk a dialekt: k ›moravismům‹ ve dvou překladech z počátku českého národního obrození

Biblical language and dialect: On 'Moravianisms' in two translations from the early Czech National Revival

The article deals with two little-known biblical prints that were published in Brno in the 1790s. Both texts originated in the Roman Catholic environment and were intended for the "common people". They are characterized by the author's tendency to take generous liberties in translation. The contents are, firstly, the New Testament translated by the priest and Professor at the University of Olomouc (Olmütz) František Polášek (1757–1818); and, secondly, the Psalter of King David, whose translator is not known. Josef Dobrovský (1753-1829), a personal friend of Polášek, noted the presence of 'Moravianisms'. The article uses a number of examples to show the kinds of dialectisms that can be found in the two texts, and what their functions were. It is remarkable that language elements with significant influences of regional dialect found their way into the prestigious text of the Holy Scriptures.

Keywords: Bible translations; Czech biblical language; Czech biblical style; New Testament; Psalter; Czech National Revival; Polášek, František; Moravian dialectisms
Number of characters / words: 67 173 / 9 874
Number of figures: 9
Secondary language(s): Latin; German

1. Pozice české bible na počátku obrození

Ke konci 18. století, tj. v období počátků českého národního a jazykového obrození, měl český protestantský zájemce o *Písmo svaté* běžně k dispozici starý text kralický, většinový katolík si mohl opatřit tzv. *Bibli císařskou* (*Nový zákon* vyšel roku 1778, celá bible byla zkompletována vydáním *Starého zákona* roku 1780), což bylo přepracování barokní *Bible svatováclavské*, provedené Václavem Fortunátem Durychem a Františkem Faustinem Procházkou.[1] Na počátku obrození představuje ›oficiální‹ český biblický text (v obou poměrně blízkých ›větvích‹, protestantské kralické i katolické durychovsko-procházkovské) v mnoha ohledech hlavní jazykový vzor a lze říci, že se k němu vzhlíží jako k určitému ›majáku‹ a vrcholu stylistické pyramidy.

Mezi filology i biblisty dnes je stále prakticky neznámou skutečností, že ve stínu ›oficiálního‹ českého biblického textu se na katolické straně objevilo už v první fázi obrození také několik svébytných překladatelských počinů, které se dosti značně vzdalují pomyslnému ›kralicko-durychovsko-procházkovskému standardu‹. V následujícím výkladu budeme věnovat pozornost dvěma biblickým knižním titulům, které byly vydány na počátku devadesátých let 18. století a vyznačují se mimo jiné jedním překvapivým rysem: poměrně zřetelně se v nich totiž uplatnily ›živé‹ regionální jazykové prvky, jež lze označit za moravské dialektismy, a právě ony budou v centru pozornosti této studie.

2. Texty

Knižní tituly, které si v následujících odstavcích představíme, zahrnují žaltář (spolu s několika dalšími biblickými úryvky) a celý *Nový zákon*. Jde tedy kvantitativně o rozsáhlé části *Písma svatého*, které jsou zároveň v rámci křesťanských spiritualit nejznámější a nejčastěji čtené, ať už v bohoslužbách, nebo soukromě.

2.1. *Žaltář* 1790 a 1796

Významný brněnský knihtiskař a knihkupec Josef Jiří Trasler[2] vydal v roce 1790 *Žaltář Davida Krále, na*

[1] Procházka potom vydal ještě svou vlastní revizi *Nového zákona* (1786) a posléze připravil revizi celé bible (1804). Durychova a Procházkova přepracování znamenají v zásadě pozvolnou modernizaci z hlediska textologie (větší ohled k původnině semitsko-řecké) i jazykových prostředků užitých ve výsledném českém textu. Hmatatelným inspiračním zdrojem byl zejména překlad kralický, jemuž se tak katolická bible přiblížila. *Svatováclavská*, *Císařská* a *Procházkova bible* vytyčily linii katolických biblí ›hlavního proudu‹, který byl oficiálně podporován církevními i státními autoritami (a který pak pokračoval až do konce 19. století, aby byl na počátku století dvacátého vystřídán výrazně novými, už v pravém smyslu slova moderními překlady).

[2] Josef Jiří Trasler (1759-1816) založil a provozoval jeden z nejvýznamnějších moravských knihtiskařských a knihkupeckých podniků, s pobočkami v Opavě a v Krakově. Tiskl německy, česky a polsky a v tiscích mívá jeho jméno podobu také německou (Joseph Georg Traßler) či polskou (Józef Jerzy Trasler). Trasler byl také nepřehlédnutelnou brněnskou kulturní osobností a udržoval kontakt se soudobou moravskou kulturní elitou včetně Tomáše Fryčaje, Matěje Josefa Sychry, Josefa Heřmana Agapita Gallaše či Dominika Františka Kynského. Srov. VOIT,

Moravskou řeč přeložený.[3] Jedná se o objemnou knihu (čítající 638 stran), jejíž podtitul dále pokračuje takto: *skrze Opise a vyklady pro jednoho každého srozumitedlný učiněný, a vesměs skrze přídavek rozličných v kněžských hodinkách se nacházejících Písma sv. písni, církevních modliteb, jakož i jiných potřebných správ tak spořádaný, že ho každý nejenom místo modlitebních knížek ve všech připadnostech života užívati, ale také kněžsky hodinky na všechny větší svátky z něho modliti se může* (➢ Obr. 1).[4]

Jádrem svazku je celý žaltář, každému žalmu předchází relativně podrobný výkladový úvod. Kniha má čtenáři také umožnit, aby se s její pomocí mohl modlit kněžské hodinky (breviář), a tak je v ní obsažen i oddíl *Písně* (zahrnující vybrané starozákonní a novozákonní pasáže užívané v breviáři jako hymny a kantika), překlad hymnu *Te Deum laudamus* a příslušné breviářové modlitby (oddíl *Modlitby církevní při modlení kněžských hodinek*). Dále jsou připojeny *Modlitby církevní při konání mše svaté* a několik dalších oddílů obsahujících modlitby pro konkrétní dny (neděle, slavnosti, postní dny atd.) a různé příležitosti (při svěcení vody, svíček atd.). V úplném úvodu svazku je umístěn *Vždy trvající Kalendář* (obsahující stálé církevní svátky a jména svatých ke každému dni v roce), *Předmluva* (v níž autor především představuje žalmy jako ideální modlitební texty), *Pravidla, kterých se při modlení žalmů držet máme*, přehledné *Tabulky* (roztřídění žalmů jakožto modliteb k různým příležitostem, uspořádání žalmů pro toho, kdo se chce modlit breviář atd.) a k nim se vztahující instrukce, jak jich užívat (*Správa, kterak se ty Tabulky potřebovati mohou*).

Kniha posléze (patrně po rozebrání nákladu) vyšla poměrně zanedlouho, už v roce 1796, znovu u jiného brněnského tiskaře Jana Silvestra Siedlera (➢ Obr. 2).[5] Text je prakticky totožný, zdá se

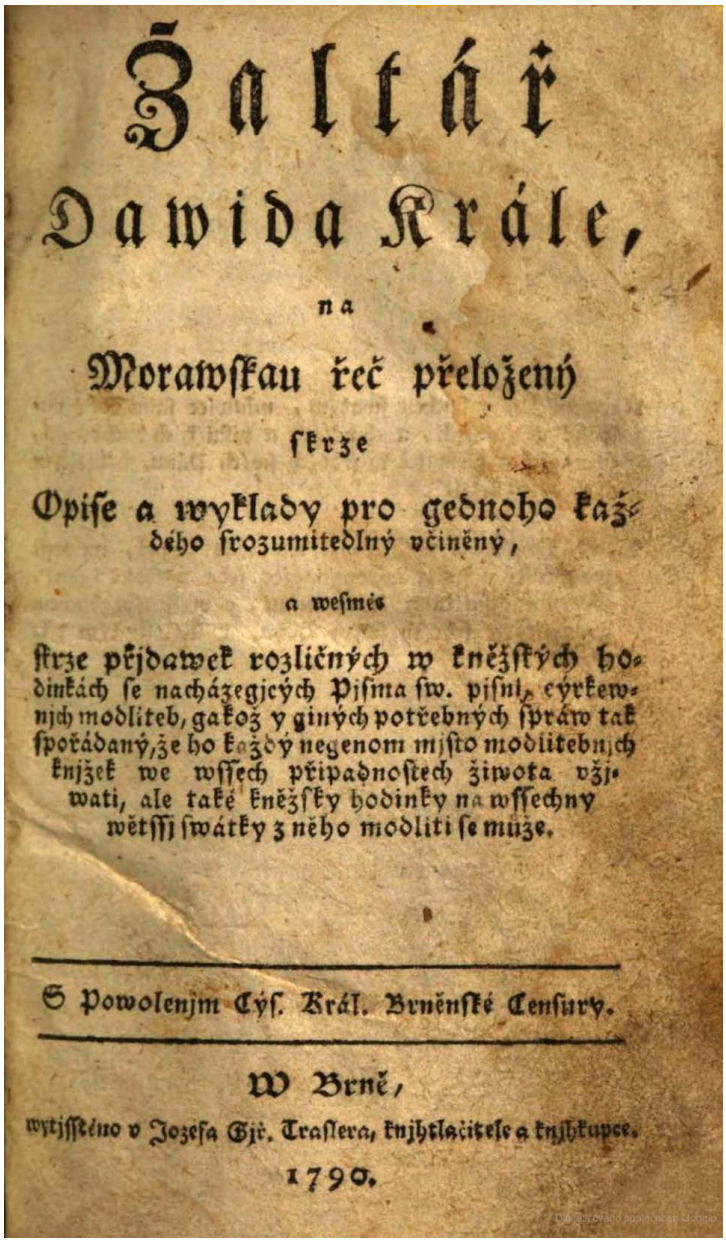
Žaltář
Dawida Krále,
na
Morawſkau řeč přeložený
ſkrze
Opiſe a wyklady pro gednoho každého ſrozumitedlný včiněný,
a weſměs
ſtrze přjdawek rozličných w kněžſtých hodinkách ſe nacházegjcých Pjſma ſw. pjſni, cýrkewnjch modliteb, gakož y giných potřebných ſpráw tak ſpořádaný, že ho každý negenom mjſto modlitebnjch knjžek we wſſech připadnoſtech žiwota užjwati, ale také kněžſky hodinky na wſſechny wětſſj ſwátky z něho modliti ſe může.
S Powolenjm Cýſ. Král. Brněnſké Cenſury.
W Brně,
wytjſſtěno v Jozefa Gjř. Traſlera, knjhtlačitele a knjhkupce.
1790.

Obr. 1: ***Žaltář Davida krále*, titulní strana prvního vydání u Josefa Jiřího Traslera (1790),** https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002400818&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false

Petr: *Josef Jiří Trassler*, in: *Encyklopedieknihy.cz (Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku)*, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Josef_Ji%C5%99%C3%AD_Trassler.

[3] *Žaltář Davida Krále, na Moravskou řeč přeložený, skrze Opise a vyklady pro jednoho každého srozumitedlný učiněný, a vesměs skrze přídavek rozličných v kněžských hodinkách se nacházejících Písma sv. písni, církevních modliteb, jakož i jiných potřebných správ tak spořádaný, že ho každý nejenom místo modlitebních knížek ve všech připadnostech života užívati, ale také kněžsky hodinky na všechny větší svátky z něho modliti se může*, Brno: Josef Jiří Trasler, 1790, *Knihopis* č. 17563, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017595&local_base=KPS.

[4] V citacích z dobových textů (jak z překladových biblických textů, tak z paratextů všeho druhu) transkribuji v hlavních bodech podle dnešních pravopisných zvyklostí (srov. např. BARTOŇ, Josef – DITTMANN, Robert: *Český obrozenec překládá Písmo*, Praha: Scriptorium, 2018, s. 65-80); avšak interpunkci, hranice grafických slov, velkopísmennost, samohláskovou kvantitu a distribuci grafému pro tvrdé *ſ* (v tiscích jde zpravidla o *ſ* ›s kličkou‹, naprosto výjimečně se vyskytne i polské *ſ* ›přeškrtlé‹) zachovávám podle úzu příslušných vydání. Opravy provádím pouze výjimečně, v případě jednoznačného pochybení autora/tiskaře.

[5] Srov. *Knihopis* č. 17564, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017596&local_base=KPS. – Jan Silvestr Siedler (1736-1806) pracoval u významného brněnského tiskaře Emanuela Antonína Svobody, po jeho smrti (1777) tiskárnu ve vlastnictví vdovy Terezie Františky Svobodové vedl a roku 1784 podnik odkoupil. Produkovaly se zde tisky hlavně v němčině, latině a češtině, přičemž české spisy tvořily téměř polovinu produkce. Tiskárna také »profitovala z dočasného přeložení olomoucké univerzity (v Brně působila 1778-1782), šlechtického ústavu a kněžského semináře do Brna, kdy se její produkce rozšířila o univerzitní teze, disertace, ohlášky veřejných zkoušek nebo díla univerzitních profesorů«, srov. heslo *Jan Silvestr Siedler*, https://typografie.mapy.mzk.cz/tiskari/36.

 © Association for Central European Cultural Studies

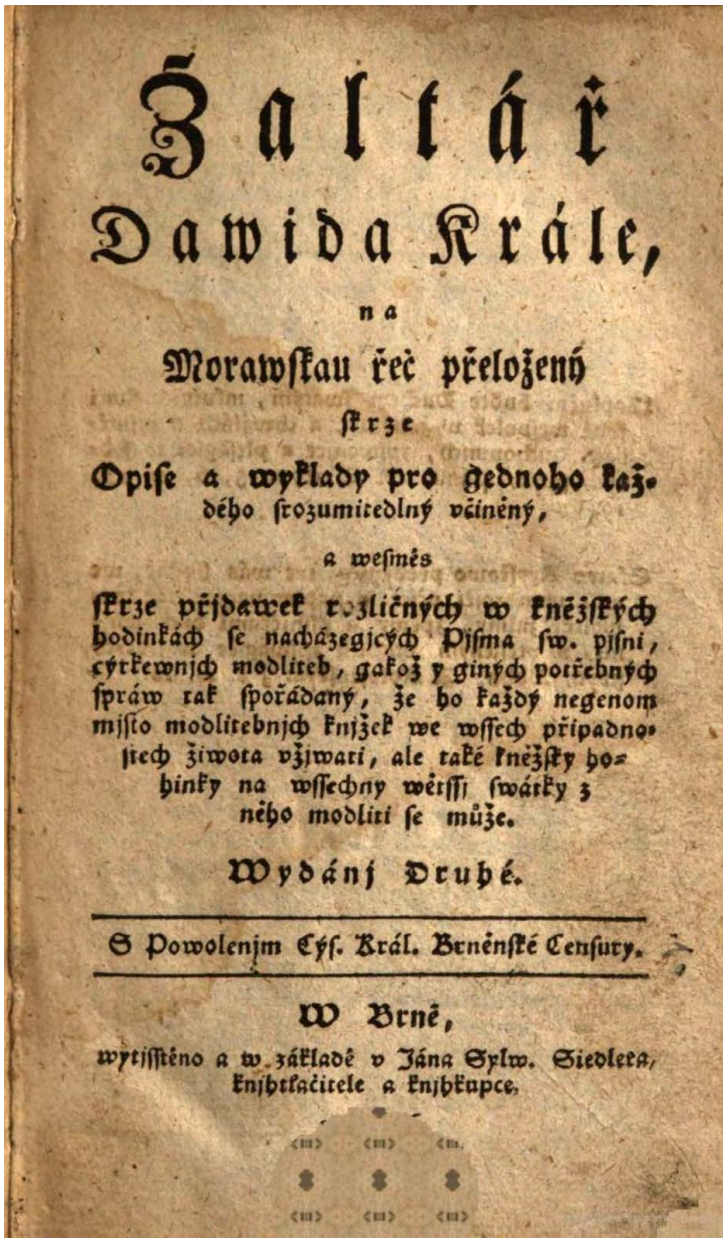

Žaltář
Dawida Krále,
na
Morawſkau řeč přeložený
ſkrze
Opiſe a wyklady pro gednoho každého ſrozumitedlný včiněný,
a weſměs
ſkrze přidawek rozličných w kněžſkých hodinkách ſe nacházegjcých Pjſma ſw. pjſni, cýrkewnjch modliteb, gakož y giných potřebných ſpráw tak ſpořádaný, že ho každý negenom mjſto modlitebnjch knjžek we wſſech připadnoſtech žiwota vžjwati, ale také kněžſky hodinky na wſſechny wětſſj ſwátky z něho modliti ſe může.
Wydánj Druhé.
S Powolenjm Cýſ. Král. Brněnſké Cenſury.
W Brně,
wytiſſtěno a w základě v Jána Sylw. Siedlera, knjhtlačitele a knjhkupce.

Obr. 2: ***Žaltář Davida krále*, titulní strana druhého vydání u Jana Silvestra Siedlera (1796),** https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002400925&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false

tu být patrné úsilí, aby si v obou vydáních odpovídal obsah na příslušných stranách (občasné ›přetečení‹ se v zásadě týká jen jednotlivých řádků), motivováno to může být snahou usnadnit společnou modlitbu majitelům knihy v rozdílných vydáních. Změny spočívají zejména v opravách tiskových nedostatků (nápadné je časté umisťování tvrdého *ſ*, užívaného v 1. vydání výrazně nedůsledně, do etymologicky náležitých pozic; ani ve 2. vydání ale není distribuce v obojím *ſ* zcela korektní).[6]

Žaltář ani v jednom z obou vydání nepodává žádný údaj o autorovi a zatím se mi autora nepodařilo vypátrat. U Jungmanna[7] jsou uvedena obě vydání knihy, a to pod č. 942 a 943; anotace k druhému vydání obsahuje i doušku z podtitulu: »Na Morav. řeč přel. skrze Opise.« Jungmann zde zjevně slovo »Opise« mylně považoval za jméno překladatele (v akuzativu singuláru),[8] ve skutečnosti jde ale o ›vysvětlující opisy, parafrázující rozvedení, vyjasňující doplňky‹ (tvar akuzativu plurálu na *-e* je pak typický moravský dialektismus, srov. níže).

2.1.1. Žaltář v němčině (1790)

Důležitou okolností je, že v roce prvního vydání našeho titulu (1790) u téhož tiskaře Traslera vyšel také žaltář v němčině (➢ Obr. 3).[9] Tato německá verze je obsahově v zásadě shodná s českou a taktéž neuvádí autora.[10] Zdá se na první pohled, že náš *Žaltář* je ›překlopením‹ onoho německého do češtiny.[11] Nelze ale vyloučit ani možnost (spíš méně pravděpodobnou), že by primární byl text český (resp. ›moravský‹) anebo že původcem obou verzí byla táž osoba, dobře zběhlá v obou jazycích. Úzká korespondence mezi oběma jazykovými verzemi je zřejmá, je to vidět na uspořádání knihy i obsahu (týká se to i příloh včetně

[6] Příklady: *Ž* 39,3: »z jezera bídy a z blata bahnivého« > *Žaltář* 1796: »z jezera bídy a błata bahnivého«; *Ž* 39,10: »upřimně přislibuji« > *Žaltář* 1796: »upřimně přislibuji«.

[7] JUNGMANN, Josef: *Historie literatury české*, Praha: Antonín Straširypka, 1825, s. 591.

[8] Na tento lapsus upozorňuje DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*, Brno: Státní vědecká knihovna – Archiv města Brna – Musejní spolek, 1978, s. 415. Také ve jmenném rejstříku (*Jména spisovatelů českých*) u Jungmanna figuruje heslo »Opis« jakožto příjmení, srov. JUNGMANN, *Historie literatury české* (➢ pozn. 7), s. 673.

[9] *Die Psalme Davids, durch Umschreibungen und Erklärungen des Inhalts für Jeden Stand Verständlich Gemacht, Überhaupt durch die Beisetzung der in den Priesterlichen Tagzeiten befindlichen Schriftliedern, Kirchengebetern, wie auch anderen nöthigen Anweisungen so eingerichtet, daß man sich ihrer nicht nur statt eines Gebetbuchs in allen Lebensvorfällen bedienen, sondern auch die priesterlichen Tagzeiten in allen größeren Festtagen daraus abbeten kann*, Brünn: Joseph Georg Traßler, 1790.

[10] Autor německé verze není ani ve vědecké databázi *bcbt*: https://kvo.lib.cas.cz/cizojazycna-bohemika/databaze-bcbt/ (ke dni 17. 6. 2021); v této databázi jinak bývají dosti často dohledány údaje, které v tiscích nejsou. Taktéž londýnské vydavatelství Forgotten Books reprintující »rare and classic books« (má už na kontě obrovské množství titulů ve formě pdf-vydání či papírových reprintů starých knih; https://www.forgottenbooks.com/en) vydalo v roce 2018 tento německojazyčný brněnský žaltář s uvedením »Unknown Author«, srov. https://www.amazon.co.uk/Die-Psalme-Davids-Umschreibungen-Priesterlichen/dp/0666554617.

[11] Jako samozřejmost to tvrdí DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků* (➢ pozn. 8), s. 415: »Dílo je překladem čísla 1790.31« (což je zmíněný německý žaltář).

© Association for Central European Cultural Studies

kalendáře, tabulek aj.), ba i na grafické úpravě (➢ Obr. 4a-b). Při zběžném bližším ohledání se nicméně ukazuje, že na mnoha místech jde spíš jen o korespondenci rámcovou. Dosti uvolněný vztah mezi texty shledáváme leckde v doprovodných pasážích (srov. např. úvod k Ž 1 v českém a německém znění na ➢ Obr. 4, kde se obě verze místy znatelně rozcházejí; nejnápadnějším momentem je věta úchvalně se vyjadřující o četbě z *Písma*, která nemá v německém textu vůbec žádný protějšek: »pročež slovo Boží čtává«). Samy žalmy a další biblické texty (kantika v oddíle *Písně* a různé biblické úryvky na jiných místech knihy) pak jistě nejsou nějakým mechanickým protějškem německé předlohy. Korespondence je mnohdy viditelná, zároveň je však nabíledni, že jasně rozeznatelným prvotním východiskem u našeho *Žaltáře* je standardní český biblický text ›hlavní linie‹, tj. nejspíš v té době nová a rozšířená *Bible císařská* (1778/80), případně snad její přímá předchůdkyně *Bible svatováclavská* (1. vydání: 1677/1712/1715; 2. vydání: 1769-1771).[12]

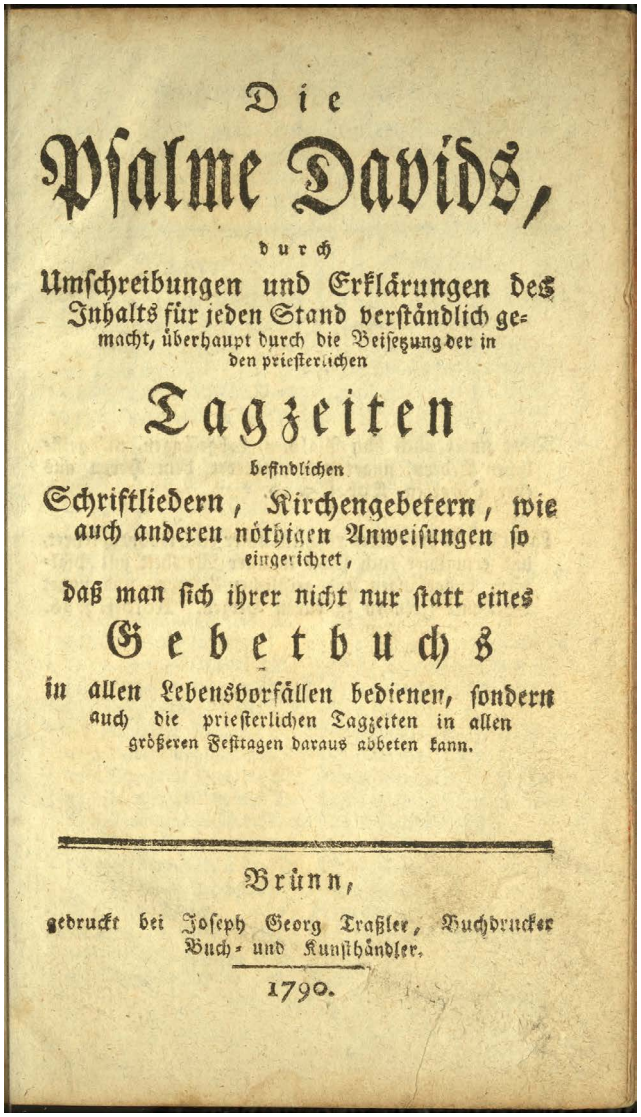
Die
Psalme Davids,
durch
Umschreibungen und Erklärungen des Inhalts für jeden Stand verständlich gemacht, überhaupt durch die Beisetzung der in den priesterlichen
Tagzeiten
befindlichen
Schriftliedern, Kirchengebetern, wie auch anderen nöthigen Anweisungen so eingerichtet,
daß man sich ihrer nicht nur statt eines
Gebetbuchs
in allen Lebensvorfällen bedienen, sondern auch die priesterlichen Tagzeiten in allen größeren Festtagen daraus abbeten kann.
Brünn,
gedruckt bei Joseph Georg Traßler, Buchdrucker Buch- und Kunsthändler.
1790.

Obr. 3: ***Die Psalme Davids*, titulní strana německojazyčného žaltáře vydaného u Josefa Jiřího Traslera (1790),** https://archive.org/details/a547293600bibluoft/page/n8/mode/1up

2.1.2. Modlitební kniha s ›prototexty‹ některých žalmů

Ještě před prvním vydáním ›moravského‹ *Žaltáře* vyšla v Brně (tiskem Jana Silvestra Siedlera, který později vydá druhé vydání *Žaltáře*) dvakrát (1784 a 1787)[13] objemná kniha *Svatý denní pořádek křesťana katolického* (➢ Obr. 5a), v níž je vedle mnoha modliteb a dalších textů (včetně některých biblických úryvků) roztroušena právě také řada žalmů (žalmy v rámci tzv. větších mariánských hodinek, soubor sedmi kajících žalmů č. 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142 atd.; celkem jde asi o čtvrtinu čísel žaltářové sbírky). Jejich znění vykazuje značnou blízkost žalmům v pozdějším ›moravském‹ *Žaltáři*, a je tedy zřejmé, že tvůrce našeho *Žaltáře* byl buď zároveň také autorem onoho staršího překladu vybraných žalmů, nebo že tyto texty do svého *Žaltáře* (po menší úpravě) převzal a zbytek žalmů přeložil podobnou ›volnou‹ metodou. *Svatý denní pořádek* byl český překlad německého přetlumočení starší francouzské knihy z pera pařížského arcibiskupa a kardinála Louise-Antoina de Noailles (1651-1729). Německá verze vyšla v osmdesátých letech 18. století taktéž v Brně u Siedlera ve dvou vydáních (1786 a 1789;

[12] Do jaké míry vedle toho autor pracoval přímo s *Vulgátou* či snad se semitsko-řeckou původninou, jsem zatím nezkoumal, není to ostatně vlastní cíl této studie, stejně jako stanovení vztahu k německé verzi. To vše by ovšem v budoucnu případně mohly prokázat podrobnější analýzy a případné odhalení autora či autorů.

[13] První brněnské vydání (celkově třetí; srov. dále o starších vídeňských vydáních): *Svatý Denní Pořádek Křesťana Katolického. Na Poručení Kardynála Noaillsa Arcibiskupa Pařížského Užitku jeho Ovčiček do Tisku vydaný. Z Jazyku Německého do Češtiny přeložený. Vydání Třetí*, Brno: Emanuel Svoboda (dědici) – Ján Siedler, 1784, *Knihopis* č. 14187, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000014259&local_base=KPS. Kniha byla patrně oblíbená, o čemž svědčí několik pozdějších vydání v devadesátých letech i po přelomu století.

 © Association for Central European Cultural Studies

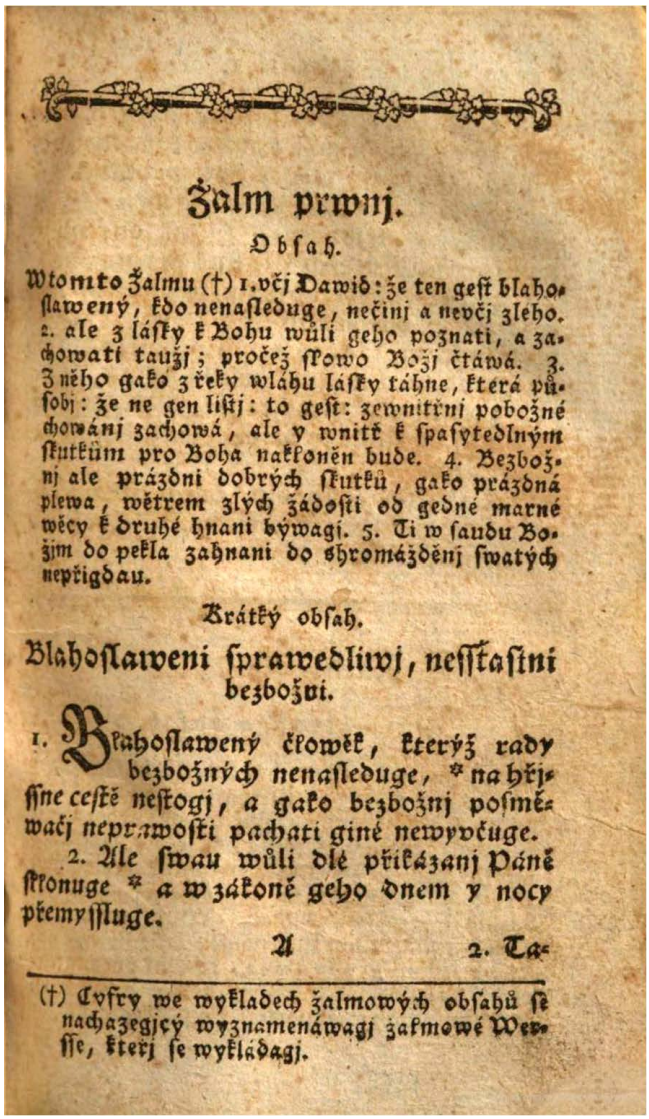

Žalm prwnj.

Obsah.

Wtomto Žalmu (†) 1. wčj Dawid: že ten gest blahoslawený, kdo nenasleduge, nečinj a newčj zleho. 2. ale z lásky k Bohu wůli geho poznati, a zachowati taužj; pročež słowo Božj čtáwá. 3. Z něho gako z řeky wláhu lásky táhne, která působj: že ne gen listj: to gest: zewnitřnj pobožné chowánj zachowá, ale y wnitř k spasytedlným skutkům pro Boha nakłoněn bude. 4. Bezbožnj ale prázdni dobrých skutků, gako prázdná plewa, wětrem zlých žádosti od gedné marné wěcy k druhé hnani býwagj. 5. Ti w saudu Božjm do pekla zahnani do shromáždění swatých nepřigdau.

Krátký obsah.

Blahoslaweni sprawedliwj, nesstastni bezbožni.

1. Blahoslawený člowěk, kterýž rady bezbožných nenasleduge, * na hřjssne cestě nestogj, a gako bezbožnj posměwačj neprawosti pachati giné newyučuge.

2. Ale swau wůli dlé přikázanj Páně skłonuge * a w zákoně geho dnem y nocy přemyssluge.

A 2. Ta-

(†) Cyfry we wykladech žalmowých obsahů se nachazegjcý wyznamenáwagj žalmowé Wersse, kterj se wykládagj.

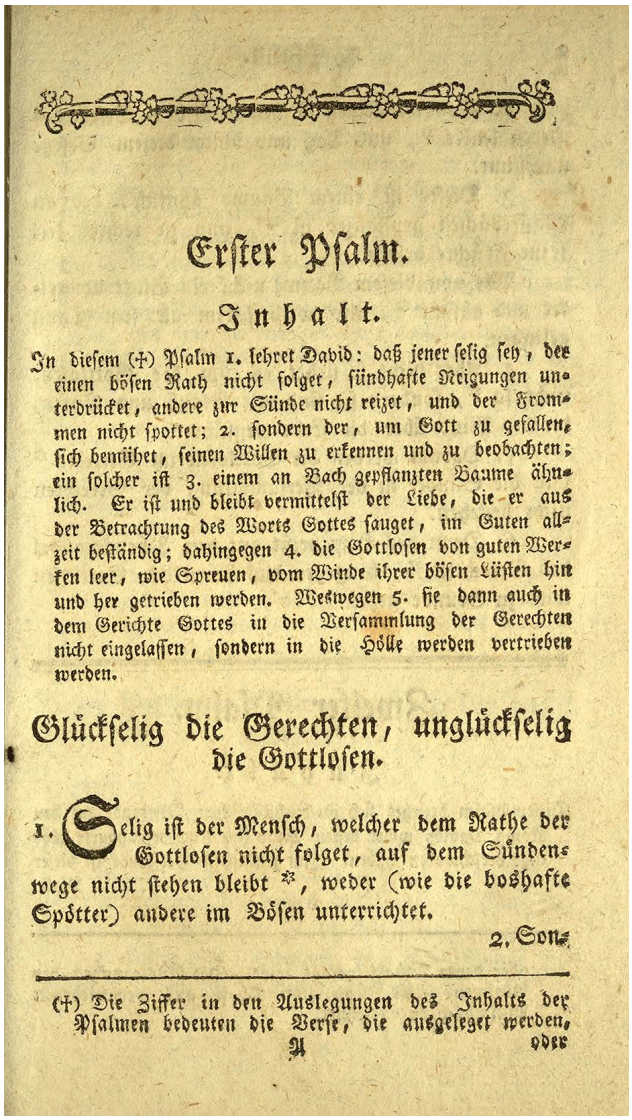

Erster Psalm.

Inhalt.

In diesem (†) Psalm 1. lehret David: daß jener selig sey, der einen bösen Rath nicht folget, sündhafte Neigungen unterdrücket, andere zur Sünde nicht reizet, und der Frommen nicht spottet; 2. sondern der, um Gott zu gefallen, sich bemühet, seinen Willen zu erkennen und zu beobachten; ein solcher ist 3. einem an Bach gepflanzten Baume ähnlich. Er ist und bleibt vermittelst der Liebe, die er aus der Betrachtung des Worts Gottes sauget, im Guten allzeit beständig; dahingegen 4. die Gottlosen von guten Werken leer, wie Spreuen, vom Winde ihrer bösen Lüsten hin und her getrieben werden. Weswegen 5. sie dann auch in dem Gerichte Gottes in die Versammlung der Gerechten nicht eingelassen, sondern in die Hölle werden vertrieben werden.

Glückselig die Gerechten, unglückselig die Gottlosen.

1. Selig ist der Mensch, welcher dem Rathe der Gottlosen nicht folget, auf dem Sündenwege nicht stehen bleibt *, weder (wie die boshafte Spötter) andere im Bösen unterrichtet.

2. Son-

(†) Die Ziffer in den Auslegungen des Inhalts der Psalmen bedeuten die Verse, die ausgeleget werden, oder

A

Obr. 4a-b: **Úvod k Ž 1 v »moravské« a německé verzi *Žaltáře*: *Žaltář krále Davida* (1790), s. [1],** https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002400818&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false, **a *Die Psalme Davids*, 1790, s. [1],** https://archive.org/details/a547293600bibluoft/page/n60/mode/1up

➢ Obr. 5b).[14] Siedlerova vydání obou jazykových variant ovšem byla ve skutečnosti reedicemi – kniha totiž vyšla předtím v němčině i v češtině ve Vídni u významného tiskaře Jana Tomáše Trattnera (německy 1778, 1782, 1786; česky 1780 a 1782).[15] Vídeňské edice jsou na rozdíl od brněnských opatřeny průvodními texty, z nichž se mj. dovídáme něco o tvůrcích překladů. Z německé dedikace císařovně Marii Terezii a z předmluvy překladatele z francouzštiny do němčiny (v české verzi je tato předmluva přeložena do češtiny) vyplývá, že německé tlumočení je dílem Antonína Ružičky (v německých textech jméno figuruje v podobě Anton Ruschitzka), děkana u sv. Petra ve Vídni a zpovědníka arciknížete Maximiliána (a jistou dobu také zpovědníka samé císařovny). K českému překladu se pak v české dedikaci Marii Terezii hlásí »nejpoddanější a nejposlušnější alumni domu kněžského v Brně«. Josef Jungmann později v kratičké anotaci k *Svatému dennímu pořádku* konkretizuje jako překladatele alumny brněnského semináře

[14] První brněnské vydání v němčině: *Heilige Tagesordnung des katholischen Christen. Auf die Verordnung des Kardinals von Noailles, Erzbischofs zu Paris zum Drucke befördert, zum Gebrauche seines Kirchsprengels. Aus dem Französischen. Neue durchaus verbeßerte, mit den Kirchengesängen und Gebetern vermehrte Auflage*, Brünn: Johann Sylvester Siedler, 1786.

[15] První vídeňské vydání v němčině: *Heilige Tagesordnung des katholischen Christen. Auf die Verordnung des Kardinals von Noailles, Erzbischoffs zu Paris zum Drucke befördert, zum Gebrauche seines Kirchsprengels. Aus dem Französischen ins Deutsche übersetzt*, Wien: Johann Thomas Trattner, 1778. První vídeňské vydání v češtině: *Svatý Denní Pořádek Křesťana Katolického. Na Poručení Kardynála Noailla Arcibiskupa Pařížského do Tisku vydaný k Užívání jeho Ovčiček. Z Německého do českého Jazyku přeložený*, Vídeň: Jan Tomáš Trattner, 1780, *Knihopis* č. 14185, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000014257&local_base=KPS. K druhému vídeňskému vydání z roku 1782 viz *Knihopis* č. 14186, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000014258&local_base=KPS.

© Association for Central European Cultural Studies

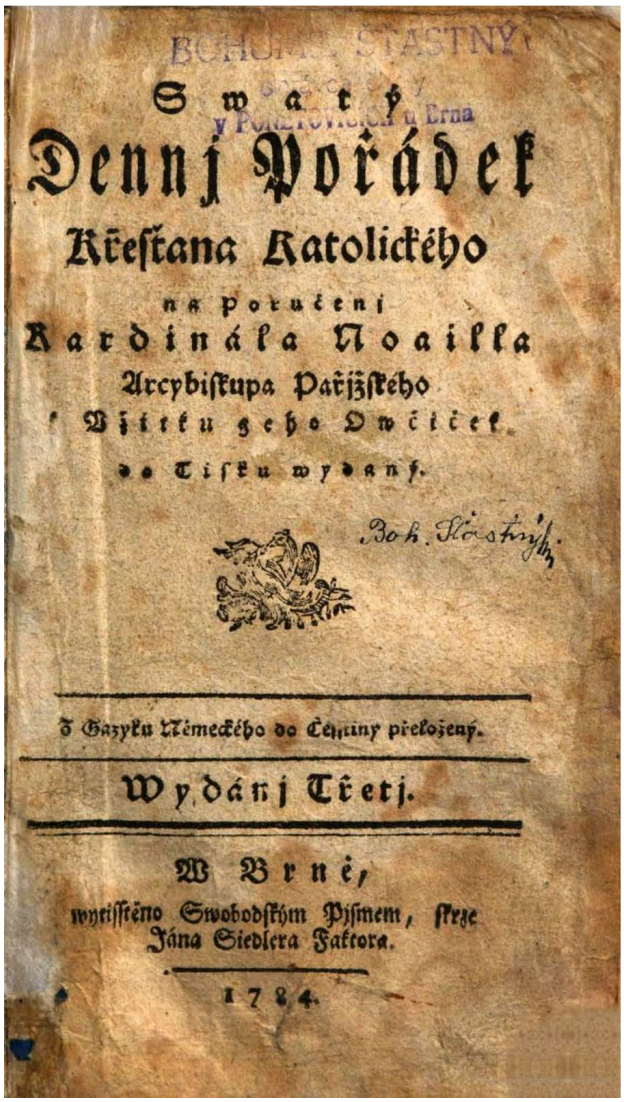

Swatý
Denný Pořádek
Křesťana Katolického
na poručení
Kardinála Noailla
Arcybiskupa Pařížského
Vjitku geho Dwčiček
do Tisku wydaný.

Z Gazyku Německého do Čeňiny přeložený.

Wydání Třetí.

W Brně,
wytisstěno Swobodským Písmem, skrze
Jána Siedlera Faktora.

1784.

Heilige
Tagesordnung
des
katholischen Christen.

Auf die Verordnung
des
Kardinals von Noailles,
Erzbischofs zu Paris
zum Drucke befördert,
zum Gebrauche seines Kirchsprengels.
Aus dem Französischen.
Neue durchaus verbesserte, mit den Kirchengesängen und Gebetern vermehrte Auflage.

Brünn,
gedruckt und zu finden bei Johann Sylvester
Siedler, 1789.

Obr. 5a-b: **Titulní strana brněnských vydání *Svatého denního pořádku* (1784,** https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002619474&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false) **a *Heilige Tagesordnung* (1789,** https://books.google.cz/books?id=-G3VkAAAAcAAJ&lpg=PP3&ots=4kVw5y_EIS&dq=Heilige%20Tagesordnung%20(1789)&hl=cs&pg=PP3#v=onepage&q=Heilige%20Tagesordnung%20(1789)&f=false**). Česká verze obsahuje ›prototexty‹, na něž těsně navazuje řada žalmů v ›moravském‹ *Žaltáři Davida krále* (1790).**

»Hancze, Pernsteinera, Doubravského a Kvapila«.[16] Není ovšem vůbec jasné, jakým způsobem se jednotliví autoři na celku či částech českého textu knihy podíleli (např. každý mohl překládat jen nějakou část a celek mohl redigovat jeden z nich), což platí samozřejmě i o téměř čtyřech desítkách žalmů v ní obsažených. Dá se nicméně konstatovat, že někdo z uvedené čtveřice alumnů brněnského semináře, vyvíjejícího v té době mimochodem dosti čilou aktivitu v překládání duchovní literatury do češtiny i do němčiny,[17] byl autorem přinejmenším prototextů

[16] JUNGMANN, *Historie literatury české* (≺ pozn. 7), s. 614. Zdroj této informace ovšem Jungmann neuvádí. O alumnu Hanczovi se mi nepodařilo nic zjistit. – František Pernsteiner (též Pernšteiner) se narodil v Hranicích, zemřel jako farář v Modřicích roku 1799; je autorem objemného díla *O víře a náboženství křesťanským patero kněh. Díl I., II.*, Brno: Jan Siedler, 1783, 1784. – Doubravský (nepodařilo se mi zjistit data ani křestní jméno) publikoval titul *Duchovní správce pro ty, kteří o své spasení pilně se starají. Z jazyku německého v moravský uvedený*, Brno: Josef František Neumann, 1783. Doubravského jako překladatele uvádí JUNGMANN, *Historie literatury české* (≺ pozn. 7), s. 612; mám za to, že ztotožnění překladatele s Josefem Dobrovským v elektronické databázi *Knihopis NK ČR* na základě identifikace, kterou uvádí VOIT, Petr: *Příspěvky ke Knihopisu*, I: *Rejstřík autorů, překladatelů a editorů*, Praha: SNTL, 1985, s. 49, je omylem prostě proto, že Dobrovský nebyl kolem roku 1780 alumnem v Brně. – Mikuláš Kvapil se narodil v Postřelmově u Zábřeha roku 1756, zemřel roku 1823 jako farář v Pozořicích. – Zmínky obsahující základní informace k Pernsteinerovi a Kvapilovi viz VYBÍRAL. Bohuš: *Třebechovický příklad a hranický záměr rodáckých sjezdů*, in: Záhorská kronika. Vlastivědný sborník Záhoří a Pobečví, 23 (1941), č. 4, s. 107; ke Kvapilovi viz též TEŤHAL, Vladimír: *Moravští kněží pomáhají Polsku*, in: Oldin 20 (2010), č. 1-2, s. 2.

[17] Svědčí o tom např. Dobrovský, když (na okraj informace o vydání jisté knížky přeložené právě jedním brněnským alumnem) konstatuje (*Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren*. Herausgegeben von Joseph DOBROWSKY. Erstes Stück, Prag: Schönfeldsche Handlung, 1786, s. 145): »Die Geistlichen im Brünner Priesterhause sind seit vielen Jahren mit deutschen und böhmischen Übersetzungen aus den besten meistens französischen Erbauungsschriften beschäftigt.«

 © Association for Central European Cultural Studies

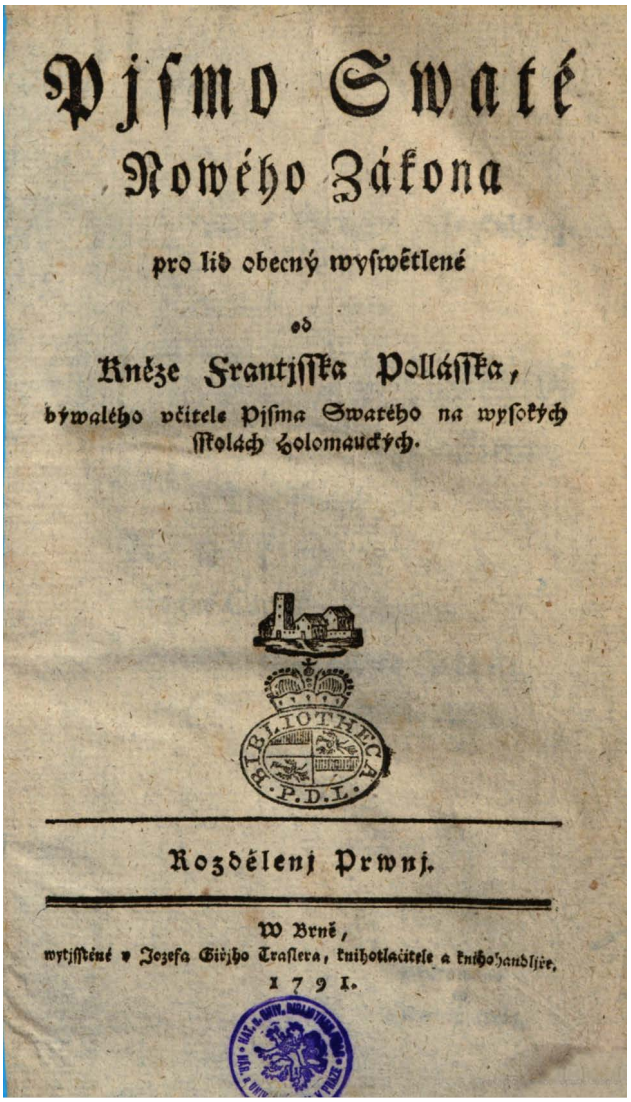
Pjsmo Swaté
Nowého Zákona
pro lid obecný wyswětlené
od
Kněze Frantjssěka Pollássěka,
býwalého učitele Pjsma Swatého na wysokých sskolách Holomauckých.
Rozdělenj Prwnj.
W Brně,
wytjsstěné v Jozefa Giřjho Traslera, knihotlačitele a knihohandljře,
1791.

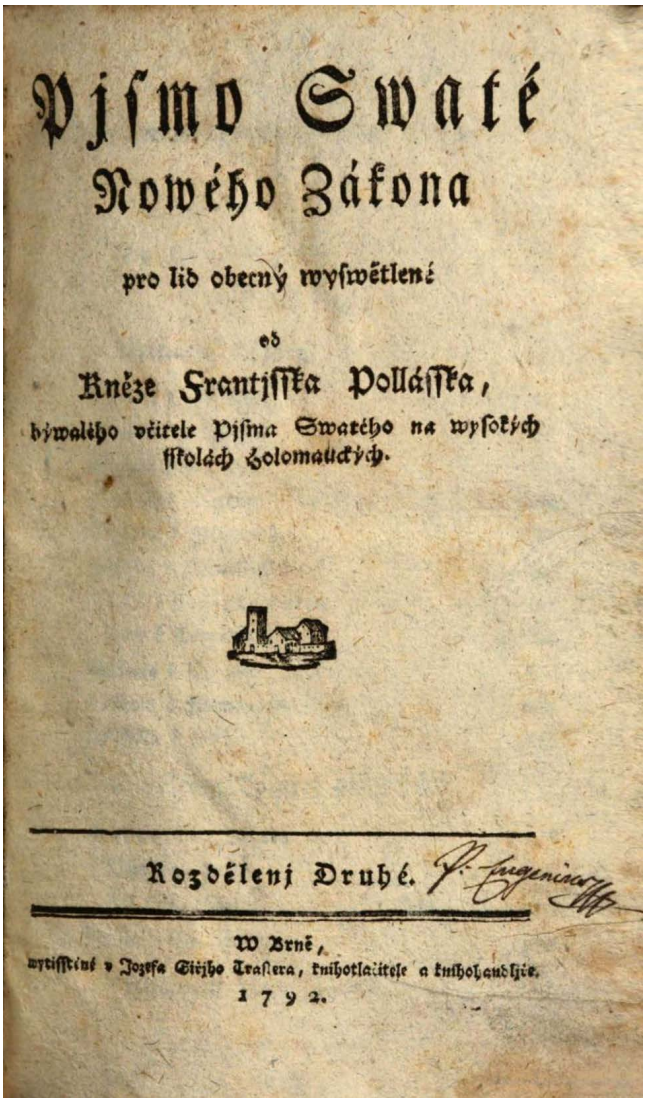
Pjsmo Swaté
Nowého Zákona
pro lid obecný wyswětlené
od
Kněze Frantjssěka Pollássěka,
býwalého učitele Pjsma Swatého na wysokých sskolách Holomauckých.
Rozdělenj Druhé.
W Brně,
wytjsstěné v Jozefa Giřjho Traslera, knihotlačitele a knihohandljře,
1792.

Obr. 6a-b: ***Písmo svaté Nového zákona* Františka Poláška, titulní strana prvního (1791) a druhého dílu (1792),** https://books.google.cz/books?vid=NKP:1003124701&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false, https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002401555&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false

k části budoucího ›moravského‹ *Žaltáře*, a možná tato osoba (nebo dvojice či skupinka?) byla totožná s autorem (autory?) celého *Žaltáře*. V každém případě lze říci přinejmenším tolik, že vznik našeho *Žaltáře* je nějakým způsobem (přímou nebo nepřímou autorskou vazbou) napojen na překladatelskou činorodost brněnského alumnátu kolem roku 1780.

2.2. *Nový zákon* 1791/92

Záhy po prvním vydání *Žaltáře* vychází taktéž u Josefa Jiřího Traslera *Nový zákon* (ve dvou svazcích: 1791 *Evangelia* a *Skutky*; 1792 *Listy* a *Zjevení*, ➢ Obr. 6a-b). Jeho tvůrcem byl František Polášek (1757 Příbor – 1818 Dolany u Olomouce), kněz se zajímavou akademickou i církevní kariérou. Vyučoval už od roku 1781 na teologické fakultě v Brně a pak v Olomouci (věnoval se nejprve biblickým předmětům, později i dalším teologickým disciplínám). V letech 1788-1790 byl vicerektorem v generálním semináři na Hradisku u Olomouce, kde působil společně s Josefem Dobrovským (ten nejprve zastával funkci prvního vicerektora, v letech 1789-1790 byl rektorem; Polášek byl jedním z nejbližších Dobrovského osobních přátel). Po zrušení semináře (1790) Polášek obdržel důchod a vypomáhal ve farnostech kolem Olomouce, aby se později (1794) opět vrátil na fakultu. S akademickou teologií pak udržoval kontakt i poté, co se ze zdravotních důvodů (1803) uchýlil na faru v Dolanech, kde o patnáct let později (1818) zemřel v pověsti všeobecně oblíbeného duchovního.

Celý titul knihy zní: *Písmo Svaté Nového Zákona pro lid obecný vysvětlené od Kněze Františka Polláška, bývalého učitele Písma Svatého na vysokých školách holomouckých ve dvou dílech*.[18] Autor, v jehož osobnosti se prolínala profesionalita akademika s otevřeností vůči lidovému prostředí, zde podnikl pozoruhodný pokus předložit novozákonní text v podobě mnohem přístupnější

[18] Viz *Knihopis* č. 14135, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000014205&local_base=KPS.

běžnému člověku, než jakou nabízely velmi doslovné a jazykově konzervativní překlady ›hlavního proudu‹.

2.3. Zacílení a obecná charakteristika překladů

Anonymní *Žaltář* i Poláškův *Nový zákon* jsou zacíleny na co nejširší čtenářstvo, primárně zejména asi na neintelektuály z řad vesnického i městského obyvatelstva. Obě knihy chtějí být používány mezi řemeslníky, sedláky, drobnými lidmi. Určení a hlavní charakteristika jsou přímo vyjádřeny už v samých titulech: text je určen »pro lid obecný« (*Nový zákon*) a má být »pro jednoho každého srozumitedlný« (*Žaltář*).

Oba překladatelské počiny viditelně navazují na ›oficiální‹ bibli, patrně na *Bibli císařskou*, ale v zájmu srozumitelnosti pro každého musejí být především podstatně méně doslovné. Dokonce místy obsahují i vysvětlující vsuvky: Polášek je (pro odlišení od vlastního biblického textu) sází drobnějšími literami, *Žaltář* je má v závorkách. Užité jazykové prostředky musejí být bližší předpokládanému většinovému lidovému čtenáři. Zvláště v Poláškově díle lze vystopovat celou řadu konkrétních, patrně dobře promyšlených překladatelsko-stylistických přístupů, vedoucích k zpřehlednění a zprůhlednění struktury textu (včetně omezování semitismů, grécismů a latinismů) a k celkové větší srozumitelnosti a svěžesti, je tu zřetelná tendence k modernizaci českého jazyka a k jeho přiblížení hovorovému diskursu.[19] Autor *Žaltáře* v obecnosti postupuje podobně,[20] přičemž někdy jeho konkrétní inovační řešení korespondují se zmíněnou německou verzí.

Následující ukázky pomohou poněkud konkretizovat rámcovou představu o charakteru ›moravského‹ *Žaltáře* (zavádím značku *Žalt1790*)[21] a Poláškova *Nového zákona* (značka: *NZPol*), a to především vzhledem k hlavnímu překladu, k němuž se ve své době pravděpodobně vztahovaly, tj. k *Bibli císařské* (značky: *NZ1778*; *SZ1780*). Pro porovnání zařazuji znění latinské *Vulgáty* (značka: *Vulg.*), jež byla autoritativním katolickým textem a hlavní předlohou pro katolické překlady. V ukázkách 1-3 uvádím také znění zmíněné brněnské německé verze žaltáře (značka: *Psalt1790*), aby se aspoň v hrubých obrysech vyjevil vztah mezi ní a verzí českou (›moravskou‹). V ukázce 4 uvádím pro porovnání starší verzi (›prototext‹) příslušného žalmu publikovanou v modlitební knize *Svatý denní pořádek* (značka: *SDP1784*).[22]

Ukázka 1: *Ž* 77,54

Žalt1790	A vymetał před tváří jejich národy: a losem rozdělił jím zemi v provázku rozdělení.
SZ1780	A vymetal před tváří jejich národy: a losem rozdělil jím zemi v provázku podělení.
Vulg.	et eiecit a facie eorum gentes et possidere eos fecit in funiculo hereditatem
Psalt1790	Er verjagte die Heiden vor ihnen deren Land aber theilete er unter sie, wie jedem das Loos nach dem Maaße der Schnure traf

Ukázka 2: *Ž* 29,7

Žalt1790	Když sem zbožím, a dobrodiním jeho naplněn był, tenkrát sem řekł: aj na věky šťastný jsem.
SZ1780	Já pak řekl sem v hojnosti mé: Nebuduť pohnut na věky.
Vulg.	ego autem dixi in abundantia mea non commovebor in sempiternum
Psalt1790	Als ich mit seinen Gütern und Wohlthaten überhäufet gewesen bin, da sagte ich vormals: sieh! ich bin auf ewig glückselig.

Ukázka 3: *Ž* 77,36

Žalt1790	Ale i tenkráte když mu láskavé słova mluvili, jazykem svým lhali jemu.
SZ1780	I milovali ho v ustech svých, a jazykem svým lhali jemu.

[19] Relativně podrobně se hlavními charakteristikami Poláškovy překladatelské práce a jeho zacházení s českým jazykem zabývám v nedávném článku BARTOŇ, Josef: *Český překlad* Písma *»pro lid obecný«:* Nový zákon *Františka Poláška z roku 1791/92*, in: Clavibus unitis 9/2 (2020), s. 93-106, https://www.acecs.cz/media/cu_2020_09_02_barton.pdf.

[20] Žalmy a některé další biblické perikopy zařazené ve svazku našeho *Žaltáře* ovšem v porovnání s *Novým zákonem* představují podstatně menší textový korpus a v zásadě nepředkládají tak široké a pestré spektrum překladatelských a stylistických problémů jako různorodé (převážně prozaické) texty *Nového zákona*.

[21] Zde i dále předkládám texty ze *Žaltáře* jen ve znění prvního vydání z roku 1790.

[22] Cituji podle prvního brněnského vydání z roku 1784.

 © Association for Central European Cultural Studies

Vulg. et lactaverunt eum in ore suo et lingua sua mentiti sunt ei
Psalt1790 Aber auch, da sie ihm liebreiche Worte gaben, redete ihre Zunge die Wahrheit nicht.

Ukázka 4: *Ž* 6,2-5

Žalt1790 [2] Hospodine! netrestej mne v prchlivosti své, aniž v hněvu svém karej mne. [3] Smiłůj se nademnou Hospodine! neboť jsem zemdlený; uzdrav mne Pane! neboť strachem předěšený všecek sem zeslabł. [4] A duše má přilíš skormoucená jest: ty pak Hospodine až dokavádž (prodleváš s tvou pomoci.) [5] Obrať se Hospodine[23] k Duši mé, a vysvoboď ji, spomož mi pro své miłosrdenství.

SDP1784 [2] Hospodine! Netresci mne v prchlivosti své, aniž v hněvu svém kárej mne. [3] Smiłůj se nademnou Hospodine; neboť jsem zemdlený; uzdrav mne Pane, neboť strachem předěšeny jsou kosti mé. [4] A duše má příliš skormoucená jest: ty pak Hospodine až dokavád (prodléváš?) [5] Obrať se Hospodine k duši mé, a vysvoboď jí: spomož mi pro své miłosrdenství.

SZ1780 [2] Hospodine netresci mne v prchlivosti své, ani v hněvu svém kárej mne. [3] Smilůj se nademnou Hospodine, neboť nemocen sem: uzdrav mne Hospodine, nebo zkormouceny sou kosti mé. [4] A duše má předěšena jest velmi: ty pak Hospodine až dokavád? [5] Obrať se Hospodine a vytrhni duši mou: spasena mne učiň pro milosrdenství své.

Vulg. [2] Domine ne in furore tuo arguas me neque in ira tua corripias me [3] miserere mei Domine quoniam infirmus sum sana me Domine quoniam conturbata sunt ossa mea [4] et anima mea turbata est valde et tu Domine usquequo [5] revertere Domine erue animam meam salva me propter misericordiam tuam

Ukázka 5: *L* 1,52-55

NZPol [52] Mocnáře zhozuje z trůnu, a povyšuje nízkých. [53] Lačné nasycuje zbožím, a bohaté nechává odjíti prázdné. [54] K pomoci přispěl Izraeli služebníku svému, a pamětliv jest věčně na milost svou. [55] Kterouž přislíbil Otcům naším, Abrahámovi a potomkům jeho.

Žalt1790 [52] Mocné ze stołice zhodił a povýšil ponížené. [53] Lačné nakrmił dobrými věcmi, a bohaté rozpustil[24] prázdné. [54] Přijał Izraele služebníka svého, neb se rozpomenuł na miłosrdenství své. [55] Jakož přislíbil otcům naším Abrahámovi a semenu[25] jeho na věky.

NZ1778 [52] Zsadil mocné z stolice, a povýšil ponížených. [53] Lačné nakrmil dobrými věcmi, a bohaté pustil prázdné. [54] Přijal Izraele služebníka svého, rozpomenuv se na miłosrdenství své. [55] Jakož mluvil k otcům naším, k Abrahamovi k semeni jeho na věky.

Vulg. [52] deposuit potentes de sede et exaltavit humiles [53] esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes [54] suscepit Israhel puerum suum memorari misericordiae [55] sicut locutus est ad patres nostros Abraham et semini eius in saecula

Psalt1790 [52] Die Gewaltigen hat er vom Throne herabgestürtzet, und die Demüthigen hat er erhöhet. [53] Die Hungrigen hat er mit Gütern erfüllet, und die Reichen leer von sich gelassen. [54] Er hat sich seiner Barmheyzigkeit erinnert, und hat Israel seinen Diener wieder aufgenommen. [55] Auf daß er das Versprechen erfüllete, welches er dem Abraham, und seinem Saamen zu ewigen Zeiten gemacht hat.

Ukázka 1 je příkladem v podstatě pouhého prostého převzetí znění ›oficiální‹ české bible (o korespondenci s německým textem zde nelze mluvit).

V ukázce 2 a 3 vidíme typické ›mluvné‹ využití konstrukcí s *verbum finitum*, které nemají přímou oporu ve *Vulgátě*. České inovace v zásadě odpovídají německým, v druhé ukázce více, ve třetí méně; úsek *Ž* 77,36b je opět prostě převzat ze *SZ1780*.

Ukázka 4 ilustruje velmi blízký vztah ›prototextů‹ žalmů (tj. starší verze znění žalmů, jež jsou obsaženy v knize *Svatý denní pořádek*; značka *SDP1784*)[26] k pozdějšímu znění žalmů v ›moravském‹ *Žaltáři*. V pozadí znění *SDP1784* i *Žalt1790* je zároveň dobře vidět návaznost na

[23] V *Žalt1790* je tisková chyba: »Hosodine«; *Žalt1796* opravuje na »Hospodine«.

[24] V *Žalt1790* je tisková chyba: »rozpastil«; *Žalt1796* opravuje na »rozpustił«.

[25] V *Žalt1790* je tisková chyba: »sememu«; *Žalt1796* opravuje na »semenu«.

[26] Cituji podle prvního brněnského vydání z roku 1784.

© Association for Central European Cultural Studies

›oficiální‹ bibli (hlavně ve versetech 2 a 3a) i to, že *Žalt* jde v míře inovativnosti ještě o něco dál než *SDP*.

V ukázce 5, úryvku z Mariina chvalozpěvu *Magnificat*, se nám naskýtá zajímavá možnost postavit vedle sebe práci Františka Poláška a anonymního autora ›moravského‹ *Žaltáře*, protože tento lukášovský text je v *Žaltáři* obsažen (v oddíle *Písně*). Je vidět, že text *NZPol* je ještě uvolněnější a čtenářsky ›hladší‹ než znění *Žalt1790*, které je tu poměrně blízké *Císařské bibli* (v jednom nápadném detailu je ovšem *Žalt1790* ›progresivnější‹: ve v. 52 má akuzativ »ponížené«, zatímco *NZPol* zachoval starý vazebný genitiv »nízkých«). O propojení *Žalt1790* s *Psalt1790* v této ukázce asi není třeba příliš uvažovat. Za povšimnutí stojí zejména v. 54: Polášek i autor *Žalt1790* tu opouštějí knižní přechodník *Bible císařské* a každý z nich předkládá své řešení (přičemž inovace *Žalt1790* nekoresponduje s německým *Psalt1790*). Shodou okolností v textech *Žalt1790* i *NZPol* hned na začátku ukázky (ve v. 52) na témž místě nalézáme graficky zachycenou regresivní asimilaci znělosti ve skupině *sh-* (»zhozuje«, »zhodił«), tedy jev, který dnes platí asi za nejtypičtější moravskoslezský regionalismus v oblasti výslovnosti. Tento jev nás symbolicky přiblížil k vlastnímu tematickému jádru této stati.

3. Otázka moravských dialektismů

Už při zběžném listování v obou biblických titulech, které byly v předchozích odstavcích stručně představeny, mohou stěží zůstat bez povšimnutí právě zvláštnosti z různých jazykových rovin, jež můžeme široce označit jako m o r a v s k é d i a l e k t i s m y.

3.1. Poznámky Josefa Dobrovského

Tyto zvláštní rysy ostatně zaznamenal už Josef Dobrovský, který část své badatelské pozornosti věnoval dějinám českého biblického překladu a v jehož textech najdeme i zmínky a soudy o dobových nových překladatelských počinech.

V dopise Josefu Valentinu Zlobickému (který byl mimochodem původem Moravan – narodil se na Velehradě)[27] z 20. listopadu 1790, tedy bezprostředně po vydání *Žaltáře*, se Dobrovský (na okraj povzdechu nad nejednotou mezi Čechy, Moravany a uherskými Slováky) celkem příkře ohrazuje vůči »moravismům« v této knize:

> »K čemu ty moravismy v českém žaltáři vydaném v Brně u Trasslera – když přece zbytek není moravsky (ve vlastním smyslu), nýbrž česky. Je přece naprosto nesnesitelné číst v psaném textu *Králama* místo *králi* nebo *králemi* (lidově *králema*).«[28]

Nový zákon Františka Poláška Dobrovský kratičce komentuje také dost záhy po jeho vytištění, v dopise Juraji Ribayovi[29] z 8. února 1793:

> »Pravděpodobně už znáte Poláškův Nový zákon (v Brně u Traßlera). Je to dobrá práce; je také zvláštní [merkwürdig] kvůli svým moravismům.«[30]

Dobrovský si tedy opět »moravismů« všímá, tentokrát je však nepodrobuje kritice – dost pravděpodobně proto, že Poláškův *Nový zákon* jako celek hodnotí pozitivně, a nejspíš i z důvodu svého blízkého přátelství s autorem.

3.2. Zkoumaný materiál

Dobrovský ve své kritické noticce k brněnskému *Žaltáři* uvádí jenom jediný ilustrující doklad (z kontextu je zjevné, že upozorňuje na neprovedenou přehlásku v zakončení: »králama«), poznámka o Poláškově *Novém zákoně* pak žádný příklad konkrétního »moravismu« neobsahuje.

---

[27] Josef Valentin Zlobický (1743-1810), právník, jazykovědec, překladatel do češtiny, první profesor češtiny na vídeňské vojenské akademii a posléze na vídeňské univerzitě (od roku 1775).

[28] PATERA, Adolf (ed.): *Korrespondence Josefa Dobrovského*, III: *Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781-1807*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1908, s. 78: »Wozu die Morawismen in dem b. Psalter bei Tressler in Brünn — wenn doch das übrige nicht mährisch (proprie), sondern böhmisch ist. Es ist doch unerträglich Králama anstatt králi oder kralemi (vulgo králema) in einer Schrift zu lesen.«

[29] Juraj Ribay (1754-1812), slovenský luterský duchovní a učitel, teolog, filolog. Mj. zaujal kritické stanovisko vůči pokusům Bernolákovy skupiny o etablování samostatné spisovné slovenštiny.

[30] PATERA, Adolf (ed.): *Josefa Dobrovského korrespondence*, IV: *Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783-1810*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913, s. 225: »Pollascheks Neues Testament zu Brünn bei Traßler kennen Sie wohl schon. Es ist eine gute Arbeit; auch der Morawismen wegen merkwürdig.«

 © Association for Central European Cultural Studies

Jak už bylo výše předesláno, v obou našich titulech je skutečně (ve shodě s Dobrovského zmínkami) možno nalézt celou řadu prvků z různých rovin jazyka, u nichž lze důvodně předpokládat kořeny v moravských dialektech. Tato studie si neklade za cíl zpracovat téma moravských dialektismů v uvedených knihách v úplnosti, chce být zatím jen jakýmsi částečným, mapujícím vstupem do problematiky. Ta se nezdá být úplně nespletitá a metodologicky přímočará. V případě obou našich analyzovaných děl je zde zejména určitý problém založený v pravopise, jdoucím ruku v ruce se stupněm kvality tisku. Pravopis je v zásadě běžný dobový ›bratrský‹, ale (zvláště v porovnání s poměrně vzornými standardními soudobými biblickými tisky ›hlavního proudu‹) vykazuje značnou rozkolísanost a také chybovost, přičemž v obou vydáních *Žaltáře* (*Žalt1790* a *Žalt1796*) to platí ještě znatelně více než u *NZPol*. Týká se to zejména dvou neuralgických polí – vyznačování kvantity a sazby tvrdého *ł*.[31] Tyto dva momenty jsem se tedy rozhodl zatím ›uzávorkovat‹, i když tak patrně zůstanou stranou některé zajímavé případy (např. v *Žalt1790* je v *Ž* 39,6 »síła má«, naopak v oddíle *Modlitby ke mši* na s. 458 je »sila má«; v *NZPol* je v *Mk* 6,28 »na míse«, naopak v *Mt* 23,25 »v konvi a v mise«; u podob »sila« a »v mise« bychom mohli uvažovat o zachycení ›moravské krátkosti‹; v *NZPol* v *Mt* 21,13 »Dum muj, dum modlitby jest« by zase krátké samohlásky mohly mít původ v lašském dialektu z Poláškova rodného Příbora).

Kvůli značnému rozsahu materiálu jsem pro účely této stati vycházel hlavně z vybraných textových vzorků. Jako základní vzorek pro vyhledávání elementů, jež by se mohly označit jako moravské dialektismy, jsem z *Žaltáře* zvolil *Ž* 20-40, *Ž* 70-80 a *Ž* 140-150, celý oddíl *Písně* (všechny texty včetně úvodů a poznámek) a *Předmluvu* (8 s.; nestránkováno). Z Poláškova *Nového zákona* pak byly rešeršovány celé *Matoušovo evangelium* a celé *Skutky apoštolů*, dále vybrané menší pasáže z několika dalších knih (*Mk* 6,21-29; *L* 1,1-4; 10,30-37; 16,19-31; *J* 21,1-14; *Ga* 1,11-24; *Žd* 10,19-25; *Ja* 2,14-26; *Zj* 22,1-21) a *Předmluva* (7 s.; nestránkováno). Výsledky byly doplňovány množstvím dalších malých sond.

Pokud to lze (tedy v případě samých biblických textů; nikoliv u vysvětlujících doplňků, textů mimobiblických, komentujících poznámek či úvodů) a má-li to smysl pro porovnání, uvádím v příkladech také znění *Bible císařské* (*NZ1778*; *SZ1780*).

3.3. Konkrétní typy moravských dialektismů

Pro následující příklady jsem sahal do takových rejstříků, u nichž lze s relativně dobrou pravděpodobností předpokládat skutečnou motivaci v úzu dobových mluvených moravských dialektů. Stranou jsem tedy ponechal občas se vyskytující případy různých rozkolísaností, kde je patrně na místě vážně uvažovat o možném zdroji ve starším barokním jazyce (v tiscích, včetně náboženských a biblických) anebo i v běžné dobové češtině nižšího stylu ve smyslu širokého, více či méně celonárodního substandardu.[32]

Nebudeme se tedy zabývat jevy, jako jsou např. občasná změna *é* > *í* (*Ž* 28,3: »se rozlihati«; *Ef* 6,12: »v okršlku nebeským« *NZPol*), diftongizace *ý* > *ej* (*Ž* 28,6: »mladi bejci«; *Jak* 2,4: »podle nepravého smejšlení« *NZPol*) a *ú-* > *ou-* (*Ž* 32,10: »rozptyluje oumysle«; *1Kor* 9,12: »oučastní jsou« *NZPol*), u mužských substantiv instr. pl. na *-mi* (*Ja* 3,1: »učitelmi«), na *-ami* (*Ž* 30,12: »před sousedami«; *2Kor* 1,24: »jakobychom pánami se činili« *NZPol*) a na *-ama* (*Ž* 37, úvod: »nad hříchama«), gen. *dvouch*, *obouch* (či v *Ž* 140,2: »rukouch«), relativně častá složená deklinace adjektiv přivlastňovacích (*Ž* 141: »od lidu Saułového«; *Mt* 19,12 dod.:[33] »učení Krystove« *NZPol*) a příčestí trpných (*Ž* 140,7: »kostí mé jsou rozrejpané a hrob můj odevřený jest«; *Mt* 27,6 dod.: »kteréž za vyzrazení Ježíše na smrt dané sou« *NZPol*), tvary 3. osoby plurálu prézentu u 4. třídy na *-ejí*/*-ějí* (*Ž* 14,4: »činějí«; *Mt* 18,20 dod.: »prosejí« *NZPol*), 1. osoby plurálu prézentu na *-m* (oddíl *Modlitby ke mši sv.*, s. 456: »obětujem«; *Sk* 17,19: »Můžemli pak zvěděti« *NZPol*), kondicionál *bychme* (*Ž* 89,12: »abychme«), infinitiv na *-cti* (*Ž* 24,5: »pomocti«), vyšší frekvence odkazovacího *ten*, *ta*, *to* (*Ž* 23,2: »Neboť on tu zem nad moře a řeky zvyšił«; *Mk* 5,40: »a všel tam, kdež ta děvečka ležela« *NZPol*) či některé ›obecné‹ formy slov založené na zjednodušení výslovnosti (*Ž* 38,13 »dyť« = vždyť).

[31] K tvrdému *ł* srov. výše v subkap. 2.1, některé příklady v pozn. 6.

[32] Srov. např. DITTMANN, Robert: *Jazyk překladu velkých proroků v prvním vydání Bible svatováclavské*, in: ZAND, Gertraude — NEWERKLA, Stefan M. (eds.): *Jezuitská kultura v českých zemích / Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*, Brno: Host, 2018, s. 175-193. Autor mapuje stejné nebo analogické jevy ve starozákonních textech barokní *Bible svatováclavské* (včetně paratextů), avšak pojednává je a interpretuje v širších kontextech.

[33] Zkratka dod. za číslem versetu označuje vysvětlující dodatek (u Poláška vysázený zmenšenými literami), který nemá přímou oporu v biblickém textu.

© Association for Central European Cultural Studies

3.3.1. Pravidelněji se vyskytující moravské dialektismy

I po výše zmíněných eliminacích[34] lze v obou našich textech (*Žalt* i *NZPol*) podle mého mínění rozeznat výrazný soubor celkem nápadných jazykových prvků s poměrně bezpečným ›živým‹ moravským regionálním pozadím (tak je pociťuje dnešní čtenář a tak je patrně pociťoval i dobový vzdělaný příjemce zvyklý na jazykový standard tehdy oficiální české *Císařské bible*). Některým lze nejspíš připsat dokonce jakýsi stupeň systémovosti: objevují se dost často (i když zdaleka ne důsledně) a stěží tu lze uvažovat jen o jakémsi nahodilém, nevědomém ›prosakování‹ dialektních elementů, které by snad v případě hypotetické ještě jedné pečlivější korektury bývaly eliminovány jakožto výrazně (stylově) nepatřičné. Do tohoto souboru patří následující tendence:

A. Dost častý výskyt **předpony *ne-*** (proti spisovnému *ně-*) **v neurčitých výrazech** (nejčastěji »nejaký«, výjimečně i v jiných případech):[35]

Ž 29,8 »tehdy sem jako nejaká hora vznešený a silný był« (*SZ1780* řeší jinak: »udělil si okrase mé sílu«)
Sk 10,1 »V Cezarei był muž nejaký jménem Kornelius« – *NZ1778*: »Muž pak nějaký byl v Cezarei, jménem Kornelius«
Ž 19,8 »Nekteří z naších nepřáteł« (*SZ1780* řeší jinak: »Tito...«)
Mt 16,13 »Nekteří tebe za Jana křtitele ... drží« – *NZ1778*: »Někteří Janem Křtitelem...«
Sk 5,36 »a činił se nečím velikým« – *NZ1778*: »pravě se býti něčím«

B. Občasné zachycování výslovnostní **realizace předpony *s-/se-* jako *z-/ze*** (včetně typické **skupiny *zb-***):[36]

Ž 74,9 »Kalich ... plný zmíšených trestu« – *SZ1780*: »kalich ... plný smíšení«
Ž 77,63 »Mládence jejich zežral oheň« – *SZ1780*: »Mládence jejich sežral oheň«
Mk 5,21 »zešeł se k němu zástup« – *NZ1778*: »sešel se k němu zástup«
Ž 82,11 »jejich těla nepohřbená zhnila na poli jako hnůj« (*SZ1780* řeší jinak: »učiněni sou jako lejno země«)
Sk 7,38 »u přitomnosti zhromážděného lidu« – *NZ1778*: »v shromáždění«

C. Zvýšený výskyt **pohyblivého morfému *-s***:[37]

Ž 70,20 »obrátils se ke mně a obživił si mne« (*SZ1780* řeší jinak: »a obrácen jsa obživil si mne«)
ŽaltChválozpěv (*Te Deum*), s. 449 »Tys přemohł osteň smrti a věřícims nebesa otevřel«
L 16,25 »žes ty své dobré již vzal« – *NZ1778*: »že si vzal dobré věci«
J 21,18 »opasávals se, a chodíval si kams chtěl« – *NZ1778*: »opasoval si se, a chodíval si, kam si chtěl«

---

[34] Viz výše v subkapitole 3.2. a v úvodu 3.3. Je zřejmé, že zmíněné poměrně rozsáhlé odhlédnutí od některých jevů a tendencí má za důsledek jisté zkreslení a že se při budoucím podrobnějším a systematičtějším prozkoumání v celistvějších souvislostech mohou jako relativně výrazné moravské dialektismy ukázat i další jevy, které nejsou v následujících subkapitolách 3.3.1. a 3.3.2. zmíněny.

[35] Typický znak pro východomoravskou a středomoravskou nářeční skupinu (a okraje nářečí českomoravských), jeden z výrazných jevů, který vytváří pomyslné rozhraní mezi mluvou Moravy a Čech. Neobjevuje se ve slezských dialektech. (Tvrdé *ne-* se vedle toho vyskytuje také na území jihočeském na Prachaticku a Českobudějovicku, což ale není relevantní pro naše brněnské tisky.) Srov. BĚLIČ, Jaromír: *Nástin české dialektologie*, Praha: SPN, 1972, s. 44, 242 a 265; BALHAR, Jan a kol.: *Český jazykový atlas*, 1-5, Praha: Academia, 1992-2006, zde 5, s. 550 a mapa na s. 551. Formy na *ne-* jsou doloženy také ve starších barokních tiscích (i mimomoravského původu) včetně *Bible svatováclavské* (patrně spíše v paratextech, ve vlastním textu výjimečně), srov. DITTMANN, *Jazyk překladu velkých proroků* (≺ pozn. 32), s. 179. Předpokládám, že na konci 18. století byly již pociťovány výrazně regionálně, a to zvláště v biblickém textu (jak to vyplývá zejména z porovnání se zněním dobové oficiální *Bible císařské*).

[36] Rozšíření znělé realizace se týká většiny území Moravy a Slezska. Srov. BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (≺ pozn. 35), s. 60 a mapa č. 9 (*schoda* × *zhoda*), s. 64 (*s-* před sonorami a před *v*); BALHAR a kol., *Český jazykový atlas*, 5 (≺ pozn. 35), s. 382 a mapa na s. 385 (izoglosa *sežrat* × *zežrat* opisuje zemskou hranici Čech a Moravy), s. 412, 414 a mapa na s. 413 (u výrazů »shnít«, »shoří« rozhraní *sch-* × *zh-* většinou kopíruje zemskou hranici, k českému *sch-* se přimyká Třebíčsko a Znojemsko).

[37] Vysoká frekvence užití pohyblivého morfému *-s* v různých pozicích je typická především pro prakticky celou Moravu (ač se v různé míře vyskytuje i v Čechách, zvláště na severovýchodě). Srov. BALHAR a kol., *Český jazykový atlas*, 4 (≺ pozn. 35), s. 594 (»Podoba dostals (jako jedinečná) je typická pro celou Moravu (bez sev. okraje vm. nář.), dále pak pro svč. nář. a vých. okraj střč. a jzč. nář.«) a mapa na s. 597.

 © Association for Central European Cultural Studies

D. Občasný příklon **substantiv se základem na *-s, -z* k měkkému typu**:[38]

Ž 20,5 »až na ty nejvzdálenější čase« (*SZ1780* řeší jinak: »na věky, a na věky věků«)
Ž 19,8 »Nekteří ... na voze, jiní na koně se spolehají« (*SZ1780* řeší jinak: »Tito v vozích, a tito v koních (doufají)«)
Ž 29,6 »ráno ale stírá slze naše« (*SZ1780* řeší jinak: »Z večera potrvá pláč, a k jítru veselost.«)
Mt 23,5 »proto i nosi široké napíse« – *NZ1778*: »rozšiřují zajisté nápisy své«
Sk 7,43 »Ale nosili ste ... obraze Bohů« (*NZ1778* řeší jinak: »A přijali ste ... podobenství«)
Sk 28,12 »Když sme přišli do Syrakuse« – *NZ1778*: »A když sme přišli do Syrakuzy«
Sk 24,5 »Shledali sme, že tento muž nebezpečný jest a k skázi našeho národu«[39] (*NZ1778* řeší jinak: »Nalezli sme tohoto člověka jedovatého«)
Mt 24,8 dod. »při skázi Jeruzalema«

3.3.2. Méně časté moravské dialektismy

Vedle výše zmíněných jevů jsou v textu obou sledovaných knih (a to více v *Žaltáři*, méně v Poláškově *Novém zákoně*) rozesety i další moravské dialektní elementy z různých jazykových rovin s výskytem spíše jen ojedinělým, kde asi nelze hovořit o nějakém náběhu k pravidelnosti. Uveďme si několik výraznějších případů:

E. Stopy **neprovedení přehlásky *´u* > *i*** a ***´a* > *ě*** v zakončeních u substantiv:[40]

Ž 67, úvod »V veršu[41] 29. žádá Prorok«
Ž 32,2 »na nástroju o desiti strunách« (*SZ1780* řeší jinak: »na žaltáři o desiti strunách«)
Ž 5, úvod »jak zachází Bůh s lhářami«[42]

F. Stopy **neprovedení diftongizace *ú* > *ou***:[43]

Ž 67, úvod (k v. 17) »pravu poctu přijímá Ježíš Krystus«
Žalt Předmluva (s. 2) »kteréby za jedinu modlitebni knížku držané býti mohlo«
Ž 72, úvod »víře jeho nedal pohnuti se«
Žalt Píseň 9 [= *L* 1,67-79] *L* 1,72 »na smluvu svou svatou«
Ž 143,12 »Synové jejich rostou jako rubové v mladosti své« – *SZ1780*: »Jejichžto synové jako mladiství roubové v mladosti své«
Mt 19,24 »Snážeť jest velbludu skrze ucho jehly projíti« – *NZ1778*: »Snázeť jest velbloudu skrte díru jehly projíti«
Sk 1,18 »kupeno jest pole« (*NZ1778* řeší jinak: »obdržel pole«)
2Kor 8,24 »že pravá jest chluba našé o vás« – *NZ1778:* »důvodu ... naší chlouby o vás«

G. Sporadický výskyt **diftongu *ou*** na místě etymologického **krátkého *u*** (může jít buď o hyperkorektnost způsobenou tím, že v dialektu vlastním původci textu **ú* nepodlehlo diftongizaci a posléze ztratilo kvantitu, což by odpovídalo např. rodnému příborskému lašskému dialektu našeho překladatele *Nového zákona* Františka Poláška – a promítala by se sem tedy nejistota, v jaké pozici se nářeční vyslovované *u* patří psát jako *ou*; nebo snad by mohlo jít o ›prosáknutí‹ zvuku z nářečí středomoravského, tj. hanáckého širokého *ô* či možná opravdu zvuku

[38] Jev je typický pro většinu nářečí východomoravských a středomoravských (a okraje nářečí českomoravských), vyskytuje se i v jižní okrajové části nářečí slezských (lašských). Srov. BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (⮜ pozn. 35), s. 146-147 a mapa č. 24. Srov. též BALHAR a kol., *Český jazykový atlas*, 4 (⮜ pozn. 35) (viz příslušné výklady a mapy k substantivům se základem na *-s* a *-z* podle jednotlivých pádů a rodů).

[39] Opravuji na krátké *-u*. V tisku je uvedeno »našeho národů«.

[40] Doklady jsem nalezl pouze ve vzorcích a sondách ze *Žalt*. Jev je typický v zásadě pro celou oblast Moravy a Slezska, srov. *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha: NLN, 2002, s. 396 (nářečí českomoravská), 397 (skupina slezská), 399 (skupina středomoravská), 402 (skupina východomoravská). Lokální *-u* je pravděpodobně převzatá koncovka od původu dativní, srov. ŠLOSAR, Dušan – LAMPRECHT, Arnošt – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*, Praha: SPN, 1986, s. 144.

[41] Opravuji na krátké *-u*. V tisku je uvedeno »V veršů«.

[42] Srov. také Dobrovským uváděný (viz výše v subkapitole 3.1.) příklad »Králama« (který se ovšem nevyskytl v našem srovnávacím vzorku ani v dalších sondách).

[43] Neprovedení diftongizace starého *ú* je typické pro nářeční skupinu východomoravskou a slezskou (ve slezské skupině posléze došlo ke ztrátě kvantity). Srov. *Encyklopedický slovník češtiny* (⮜ pozn. 40), s. 392.

© Association for Central European Cultural Studies

diftongického charakteru, který zmiňoval Jan Blahoslav u Hanáků a o němž ještě na konci 19. století svědčil Bartoš pro oblast Tršicka):[44]

Ž 32,21	»a všechnou naději na jeho svaté jméno složíme« (*SZ1780* řeší jinak: »a v svatém jménu jeho doufali sme«)
Ž 107,6	»nadevšeckou zemi« – *SZ1780*: »nadevšecku zemi«
Sk 12,10	»přešli přes ulici jednou« – *NZ1778*: »přešli ulici jednu«
Ř 4,20 dod.	»skrze nevěrou« (ak. sg.)
Sk 23,19	»Kommendant pak jej vzał za rukou« – *NZ1778*: Vzav pak jej Tisícník za ruku«
Mt 26,33	»jáť nikoli klesati budou« (*NZ1778* řeší jinak: »jáť se nikdý nezhorším«)

H. Doklady **moravské krátkosti** (řada případů je nejistá kvůli nedůslednostem a kolísání v označování kvantity, viz výše v subkapitole 3.2.):[45]

Ž 77,45	»Sesłał na ně rozličné muchy« – *SZ1780*: »Seslal na ně psí mouchy«
Mt 27,48	»vzal hubu, naplnil ji octem« – *NZ1778*: »vzav houbu naplnil ji octem«

I. Příklon forem **substantiv typu *kámen*, *loket* k měkkému deklinačnímu typu**:[46]

Ž 20,4	»z kameně drahého« – *SZ1780*: »z kamene drahého«
Ž 25, úvod	»co deň«
Ž 103,18	»Hory vysoké jsou pro jeleně a kamziky« – *SZ1780*: »Hory vysoké jelenům«
Chválozpěv [= *Te Deum*], s. 449	»Tys přemohł osteň smrti«
Píseň 10, úvod [= *L* 2,29-32]	»vzal jej na loktě své«

J. Zakončení **imperativu na měkkou souhlásku** (typu *pomož*):[47]

Ž 78,9	»Spomož nám Bože« – *SZ1780*: »Spomoz nám Bože«
Sk 16,10	»pomož nám« – *NZ1778*: »pomoz nám«
Sk 21,28	»pomožte« – *NZ1778*: »pomozte«
Mt 18, 8	»utniž ji, a vrž od sebe« – *NZ1778*: »utni ji, a vrz od sebe«

K. Zakončení **infinitivu na *-ť***:[48]

Ž 27,5	»zkazí je tak, že nebudou mocť více povstati« (*SZ1780* řeší jinak: »zkazíš je, a nebudeš vzdělávati jich«)
Ž 33,21	»Ostříhať Hospodin bude všecky kosti jejich« – *SZ1780*: »Ostříháť Hospodin všecky kosti jejich«
Ž 27, úvod	»si ... zasloužiť mohla«
1Kor 6,12	»já se od žádné věci přemocť nedám« (*NZ1778* řeší jinak: »já v moc žádného podmaněn nebudu«)

[44] Blahoslav, když konstatuje, že »sedláci prostí, zvláště na Hané, velmi ústa otvírají a naberouce některé litery hlaholu plná ústa, jaks nezpůsobně mluví«, uvádí mj. příklady »mouž« (= muž), »boudemyť« (= budemeť), »ou vás« (= u vás), viz ČEJKA, Mirek – NECHUTOVÁ, Jana – ŠLOSAR, Dušan (eds.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno: Masarykova univerzita, 1991, s. 70. Bartoš (který také na dané místo z Blahoslava odkazuje) svědčí, že se na Tršicku vyslovovalo »o (= u) zvláštním způsobem, jako by ou velmi rychle, ve zvláštní jeden zvuk vyslovil« (z příkladů: »stréčkou!« = strýčku, »boudou« = budu), viz BARTOŠ, František: *Dialektologie moravská*, II, Brno: Matice moravská, 1895, s. 72-73. Srov. též GREGOR, Alois: *K moravské historické dialektologii*, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 18 (1969), řada jazykovědná (A), č. 17, s. 76-77.

[45] Jev je typický pro celé moravské území (západní hranice v zásadě opisuje zemskou hranici s přesahy do severovýchodočeských nářečí). Srov. *Encyklopedický slovník češtiny* (≺ pozn. 40), s. 236-237.

[46] Doklady těchto jevů jsem nalezl pouze ve vzorcích a sondách ze *Žalt*. Formy typu »kameň«, »loket« jsou charakteristické pro střední a východní Moravu a pro Slezsko (západní část Moravy se stejně jako Čechy přiklání k formám s tvrdou souhláskou v zakončení). Srov. BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (≺ pozn. 35), s. 148-149 a mapa č. 24; BALHAR a kol., *Český jazykový atlas*, 4 (≺ pozn. 35), s. 48 a 50 a mapy na s. 49 a 51.

[47] Forma »pomož« se vyskytuje v několik areálech i v Čechách, ale »typická je pro nář. na Moravě a pro převážnou část nář. slez.«, viz BALHAR a kol., *Český jazykový atlas*, 4 (≺ pozn. 35), s. 466 a mapa na s. 463.

[48] Ve vzorcích a sondách z *NZPol* jsem nalezl pouze jediný doklad daného jevu (*1Kor* 6,12). Infinitiv na *-ť* (případně *-ć*, *-č*) je typický pro severovýchod středomoravských nářečí, sever východomoravských a celou oblast nářečí slezských i pro smíšený pruh česko-polský (oddělené oblasti v hloubi severních a jihozápadních Čech, kde se též vyskytuje infinitiv na *-ť*, zde není třeba brát v potaz). Srov. BĚLIČ, *Nástin*

 © Association for Central European Cultural Studies

L. U osobního zájmena ***já*** krátký dativní **tvar *mi* v pozici důrazové a po předložce**:[49]

Ž 30,14	»když se scházeli společně proti mi« – *SZ1780*: »když se scházeli společně proti mně«
Mt 4,9	»jetliže ... padneš, a mi se klaněti budeš« – *NZ1778*: »jestliže padna budeš mi se klaněti«
1Kor 10,23	»Mi jest všecko dovoleno« – *NZ1778*: »Všecko se mi dovoluje«

M. Poměrně vzácné specifické **volby z oblasti lexika**:

Ž 28,3	»On mluví skrze větry a vichor« (*SZ1780* řeší jinak: »Hlas Hospodinuv nad vodami«) [= vichr][50]
Ž 73,6	»sekerami a pantokami[51] porazili je« – *SZ1780*: »V sekeře a náseči porazili je« [= druh sekery][52]
Ž 142, nadpis	»Vzdychej proti pobizkám předešlých zlých nakłonosti« [= pobízení][53]
Ž 38,13	»dyť já jsem před očima tvýma rovně příchozí, a pocestný, jako byli všickni otcové mojí« – *SZ1780*: »nebo příchozí já jsem u tebe, a pocestný, jako všickni otcové moji« [= podobně, stejně, rovněž][54]
Ž 24,3	»Žádný take zahaňben[55] nebude« – *SZ1780*: »všickni ... nebudou zahanbeni«
1Kor 6,5	»K zahaňbení vašemu to pravím« – *NZ1778*: »K zahanbeníť vašemu pravím«
Ž 143,13	»Špížirně jejich jsou plné všelikého zboží od jednoho roku k druhému« (*SZ1780* řeší jinak: »Špižírny jejich plné, oplývající z této do onéno«) [= obilí][56]
L 1,53	»Lačné nasycuje zbožím, a bohaté nechává odjíti prázdné.« – *NZ1778*: »Lačné nakrmil dobrými věcmi, a bohaté pustil prázdné.«
Mk 6,20	»Herodes osłychał se Jana« – *NZ1778*: »Heródes obával se Jana« [= ostýchat se, obávat se][57]
NzPol Předmluva	»mám za to, že mne potřípovati nebude«[58] [= pomlouvat, kritizovat][59]

české dialektologie (⮜ pozn. 35), s. 194; BALHAR a kol., *Český jazykový atlas*, 4 (⮜ pozn. 35), s. 484, 486 a mapa na s. 485.

[49] Srov. BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (⮜ pozn. 35), s. 174: »zvlášť v oblasti slez. nářečí a v sz. úseku nářečí výchmor., zhruba na Hranicku (spolu s přilehlými střmor. nářečími jižně od Lipníka n. Bečvou), užívá se podoby mi/mňi i v přízvučném postavení.« Bělič přináší i doklady »k mi«, »ku mi« (jižní okraj Opavska).

[50] Srov. BARTOŠ, Fr antišek: *Dialektický slovník moravský*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 482: »víchor« m. (bez konkrétní lokalizace) a »víchora« f. (poznámka k lokalizaci: »sev. Mor.«).

[51] V *Žalt1790* je »puntokami«; *Žalt1796* opravuje na »pantokami«.

[52] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (⮜ pozn. 50), s. 280: »pantok« (bez konkrétní lokalizace). V hesle *kalač* české internetové *Wikipedie* (https://cs.wikipedia.org/wiki/Kala%C4%8D) je uvedeno: »Na severní Moravě se používá pojmenování pantok.«

[53] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (⮜ pozn. 50), s. 300: »pobízka« (uvedený doklad »belo tam hídla dost, hale málo pobízke« je patrně z Líšně u Brna); »pobíznúť« (›pozvati‹; uvedený doklad »pobiznu ho sem« je lašský); BARTOŠ, *Dialektologie moravská*, II (⮜ pozn. 44), s. 233: »pobízka« (lokalizace: Kunštátsko). Výrazu »pobízka« užil např. i Josef Heřman Agapit Gallaš (1756-1840; rodák z Hranic) v nadpise svého (nevydaného) textu *Pobízka všech věrných rodilých Hraničanů k ujednání a zřízení zvláštní vlastenecké slavnosti v jejich otcovském městě* (1823).

[54] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (⮜ pozn. 50), s. 360: »rovně« (lokalizující poznámka: »slov., val.«).

[55] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (⮜ pozn. 50), s. 520: »zahaňbiť« (uvedený doklad »on zahaňbíl ve škoľe všecky« pochází ze sbírky výrazů »z Jicka i z jiných končin Moravy«). K samé podobě »haňba« (primárně tu jde o problematiku nikoliv lexikální, nýbrž hláskoslovnou) srov. BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (⮜ pozn. 35), s. 44, a BALHAR a kol., *Český jazykový atlas*, 5 (⮜ pozn. 35), s. 330 (»izoglosa *hamba*, *hanba* × *haňba* probíhá ze severu po staré zemské hranici až k Svitavám, odtud míří k Boskovicím, dále k Brnu a Mikulovu. Východně od této linie je běžná varianta *haňba*«) a mapa na s. 331.

[56] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (⮜ pozn. 50), s. 536: »zboží« (lokalizující poznámka: »Vedle obilí Slováci, Valaši a Laši (tito výhradně) říkají zboží«).

[57] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (⮜ pozn. 50), s. 267: »osłýchať sa« (uvedený doklad »oslýchal se lesem jeť, aby se mu něco zlého nestalo« je z Kuldových *Valašských pohádek*).

[58] Podmět věty: někdo z učenějších čtenářů, který by snad nebyl spokojen s Poláškovým překladem/výkladem

[59] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (⮜ pozn. 50), s. 320: »potřípat« (bez lokalizace).

© Association for Central European Cultural Studies

Ef 4,7, úvod »Ač všickni jednakých darů ... nemají« [= stejný][60]
1Kor 15,51, pozn. »neumřou, ale prosto v tělo nesmrtedlné proměněni budou« [= přímo, rovnou][61]

4. Závěr a výhledy dalšího zkoumání

Představili jsme si na řadě příkladů několik typů moravských jazykových regionálních elementů (dialektismů) indikovaných ve dvou velmi málo známých biblických titulech, vyšedších v Brně v době počátku obrození. Tyto ›moravismy‹ náleží do různých jazykových rovin: hláskoslovné, morfologické, lexikální.

Zaměříme-li se blíže na předpokládané územní rozšíření daných dialektismů (prezentovaných v příkladech uvedených v subkap. 3.3.), je zajímavé, že většina z nich se typicky vyskytuje na území téměř celé Moravy (případně i celku nebo části Slezska) a náleží k většině moravských nářečních skupin. Zejména se to týká čtyř jevů, které jsme shledali jako nejfrekventovanější (viz **A.** – **D.**), ale i mezi méně četnými dialektními elementy (viz **E.** – **M.**) lze mnohdy konstatovat jejich v podstatě celomoravský výskyt (např. moravská krátkost, imperativy typu »pomož«, odvozeniny od výrazu »haňba«). V souboru méně četných, spíš ojediněle se vyskytujících dialektismů můžeme ovšem leckdy zaznamenat i elementy výrazněji lokální. V obou našich biblických titulech se nápadně uplatňují jevy dobře lokalizovatelné na severovýchod Moravy, např. tvar »mi« v důrazové pozici (slezská nářečí, západní úsek východomoravských nářečí na Hranicku a přilehlá nářečí středomoravská na jih od Lipníka), případy infinitivu na *-ť* (severovýchod dialektů středomoravských a oblast valašská a lašská) či některé z lexikálních voleb (např. »zboží« ve významu ›obilí‹, které Bartoš přiřazuje oblasti slovácké, valašské a lašské).

Zdá se, že přinejmenším dialektní elementy **A.** – **D.** naši autoři zařazovali do textu spíše cíleně, přímo se záměrem poněkud ho ›moravizovat‹ (ve vědomé opozici vůči standardní ›vysoké‹ češtině oficiální bible), ale bez příliš úzké ›regionalizace‹. V případě méně četných jevů **E.** – **M.** mohlo jít také o cílené užití dialektních elementů, s tím, že tvůrce někdy včlenil do textu také prvek úžeji regionální – z rodného dialektu nebo snad i dialektu místa, kde delší dobu působil. Např. Polášek pocházel z Příbora, tedy z území jiholašského (zároveň také blízkého severním nářečím východomoravským), a pobýval částečně v Brně a zejména v samé Olomouci či na venkově nedaleko Olomouce, tj. v oblasti dialektů středomoravských, resp. hanáckých). Nestandardní výskyty diftongu *ou* na místě etymologického krátkého *u* (viz **G.**) by v jeho *Novém zákoně* teoreticky mohly být právě přenesením hanáckého prvku z dialektu v některém z jeho působišť. Je však dobře možné, že v některých případech mohly dialektní elementy do textu pronikat i spontánně, nevědomě – a dokonce někdy by nemusel být původcem sám překladatel, nýbrž osazenstvo tiskařské dílny (snad by se to mohlo týkat např. dialektismů sub **G.** či **F.**).

Co vůbec vedlo naše autory k tomu, že při své překladové tvorbě sahali do rejstříků dialektních a tyto prvky (nedůsledně) rozesívali po textu? Všechny zmíněné elementy lze zřejmě zařadit do pojmu, který současník analyzovaných knih a generační vrstevník jejich autorů,[62] významný moravský intelektuál a literát, kněz Tomáš Fryčaj (1759-1839) o něco později vyjadřuje výrazem »pokrajinské vejřky« (a upřesňuje německým ekvivalentem »Provinzialismen«).[63] Jde o formy slov nebo jednotlivé výrazy, které se liší od tehdy právě se tvořící a usazující normy obrozující se češtiny a mají pramen v živém regionálním úzu.[64] Fryčaj sám se za ně někdy omlouvá anebo spíš obhajuje jejich (cílené) užití pro obyčejného moravského člověka, který prý

[60] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (≺ pozn. 50), s. 131: »jednaký« (uvedený doklad »vymaloval také dva chlapce jednaké« je z lidové písně z Vlachovic na jihovýchodním Valašsku; Bartoš uvádí chybný odkaz na stránku 519 v Sušilově sbírce, má být 599).

[61] Srov. BARTOŠ, *Dialektický slovník moravský* (≺ pozn. 50), s. 342: »prosto« (lokalizující poznámka: »laš.«).

[62] Platí to jistě vzhledem k Poláškovi, který byl o pouhé dva roky starší než Fryčaj. Pokud jde o neznámého autora *Žaltáře*, i kdyby byl v roce vydání (1790) teprve seminaristou, lze předpokládat, že byl jen asi o deset let mladší.

[63] Viz Fryčajova stať *Zpráva o rozličném řeči způsobu v Moravě* (jež je úvodem k oddílu *Písně v hanáckém, valaském a slovenském dialektu*), in: GALLAŠ, Josef Heřman Agapit: *Muza moravská v patero odděleních*, ed. Tomáš FRYČAJ, Brno: Josef Jiří Trasler, 1813, s. 400-407. Fryčaj se zde několikrát zmiňuje o svém užívání »pokrajinských vejřků« (též: »našokrajinských vejřků«, »obzvláštních vyřků«).

[64] Dle Fryčajova mínění časem bude na místě pokusit se o jejich »vykořenění« a »napravení obyčejné moravské řeči«. Tamtéž, s. 403.

 © Association for Central European Cultural Studies

měl tendenci se vymlouvat, že knihy sepsané »v čisté češtině« jsou pro něj »tuze vysoké« a že jim nemůže »dobře porozuměti«.[65]

Klíč k tomu, proč se takovéto prvky objevují i v našem *Žaltáři* a *Novém zákoně*, je nejspíš právě zde, tj. v co nejvynalézavější snaze o zpřístupnění biblických textů prostému čtenáři, aby po *Písmu svatém* vůbec sáhl a neodložil je pro přílišnou vzdálenost standardního českého biblického jazyka, pro stěží dostižnou ›výši‹ etablovaného biblického stylu. Jak jsme viděli v první polovině studie,[66] toto zpřístupňování se projevuje už v základní překladové technice – ve zpřehlednění a zjednodušení struktur, případně i v občasném přidávání vysvětlujících doplňků (»opisů«) a v tom, že překladatelé více sahají do obecně živějších rejstříků jazyka (srov. např. viditelné omezení přechodníkových konstrukcí), včetně širokého, víceméně celonárodního substandardu. Na překladovou techniku pak tedy navazuje i otevřenost občasnému užívání skutečných regionalismů, ›moravismů‹, které patrně mají čtenáři text učinit důvěrnějším, domáčtějším, bližším. Ve stejném směru vzbuzení pocitu přátelskosti jde patrně i použití označení »moravská řeč« v podtitulu *Žaltáře* (nikoli v Poláškově *Novém zákoně*, kde se toto pojmenování neobjevuje): znamená to prostě ›řeč našeho kraje, které všichni rozumíme‹ (prostý čtenář tedy nemusí mít obavu, že něčemu nebude rozumět). V neposlední řadě tu mohlo hrát roli i přání vydavatele, tedy psychologicko-ekonomický předpoklad, že kniha výslovně označená jako »moravská« se bude na Moravě lépe prodávat.[67]

Dialektismy se v našich dvou sledovaných knihách vyskytují v samém biblickém překladovém textu (nebo i v dalších přeložených mimobiblických náboženských textech vydaných v rámci *Žalt*), ale běžně a asi ve stejné míře i v pomocných textech (jako jsou úvody, vysvětlující poznámky, dedikace atd.). Zdá se, že jsou tu dialektní elementy užity v zásadě podobně jako v leckterých jiných dobových textech moravské provenience, náboženských i světských (vyplyne to už ze zběžného porovnání s některými z nich, např. s výše zmíněnou modlitební knihou *Svatý denní pořádek* z roku 1780,[68] s rozšířenou zdravotně osvětovou knihou *Katechyzmus o zdraví* z roku 1795[69] nebo s o něco pozdějšími tituly z pracovního stolu Tomáše Fryčaje *Zrcadlo výborného sedlského obcování* z roku 1807[70] nebo *Muza moravská* z roku 1813[71]). Zajímavý je ovšem sám fakt vstupu výrazně dialektních prvků na půdu právě biblického textu. I když jde o specifický typ biblického tlumočení určený »pro lid obecný« (kde jsou leckteré znaky tradičního vysokého biblického jazyka cíleně do jisté míry omezovány), dostávají se tyto dialektismy i tak často do sousedství voleb stylově příznakových právě opačným tíhnutím (směrem k povznesenému ›biblickému stylu‹). Rozhodně je tedy pozoruhodná už skutečnost, že na prahu národního obrození docházelo k takovým experimentům, které mohly směřovat k určitému ›vytahování‹ prvků regionálního jazyka do prestižní náboženské sféry, v našich případech dokonce do samého jejího jádra a kořene, tj. *Písma svatého* – anebo naopak napomáhat k ›stahování‹ biblického jazyka z pomyslného stylového piedestalu.

---

[65] Viz Fryčajova *Předmluva* k spisu *Zrcadlo výborného sedlského obcování*, Brno: Jan Jiří Gastl, 1807, s. 5. Kniha je životopisem Františka Vaváka, přeloženým Fryčajem »svobodně z němčiny na prosto moravsko-slavanskou řeč« (viz podtitul).

[66] Viz výše subkap. 2.3.

[67] Označení »moravský jazyk« se v náboženské i světské produkci brněnských tiskařů konce 18. a počátku 19. století objevuje poměrně často. Na druhou stranu přítomnost moravských nářečních prvků neznamená automaticky nějakou skutečnou distanci od pojmu ›českosti‹ – leckteré publikace moravské provenience hlásící se k českému jazyku obsahují výrazné moravské dialektismy, jako např. zmíněný titul *Svatý denní pořádek* (srov. výše v pozn. 13), u nějž je na titulním listě ve vídeňských i brněnských vydáních uvedeno, že je »do češtiny přeložený« (u vídeňských vydání bychom mimochodem mohli počítat s kalkulem vydavatele, že označení »čeština« je spíše neutrální a obecnější, a že knihu si tedy snáze koupí i Vídeňané původem z Čech nebo že se kniha bude prodávat také v Čechách).

[68] Viz výše v pozn. 13.

[69] FAUST, Bernard Kryštof: *Katechyzmus o Zdraví k Užívání v Školách a při domácím Cvičení. Nyní podlé druhého a napraveného vydání do moravského jazyka přeložený od Karla Suchého, kaplana v zámku Veselíčku*, Brno: Jan Sylvestr Siedler, 1795, *Knihopis* č. 2436, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000004802&local_base=KPS. Zajímavé je, že tento titul, »na česko přeložený« Františkem Janem Tomsou, byl rok předtím (1794) publikován v Praze a v téže době (1795) spis vyšel také v Pešti, »z uherského jazyku na slovanský přeložený« Jurajem Ribayem, srov. *Knihopis* č. 2435, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000004801&local_base=KPS, a č. 2437, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000004803&local_base=KPS.

[70] Viz výše v pozn. 65.

[71] Viz výše v pozn. 63.

© Association for Central European Cultural Studies

Tato studie je první hlubší sondou do tématu užití a role živých moravských dialektních prvků v biblickém překladu v období obrození. Vyplývá z ní ovšem také několik dalších otázek pro budoucí bádání. Jistě by stálo za to pokusit se prohloubením metody[72] identifikovat v našich dvou textech případné další ›bezpečné‹ dialektismy. K lepšímu poznání pozadí vzniku *Žaltáře* by přispělo, pokud se v budoucnu podaří odhalit identitu jeho tvůrce (tvůrců). Velmi žádoucí bude vůbec podrobně zmapovat překladatelskou aktivitu (i jinou literární tvůrčí činnost) v osmdesátých a devadesátých letech 18. století, jež měla kořeny v prostředí brněnského alumnátu. Bylo by také na místě zjistit, zda z daného období nemáme k dispozici nějaké další, dosud přehlížené ›moravizující‹ biblické tisky (třeba i menšího rozsahu, např. sbírky evangelijních perikop). A nakonec je tu obecnější úkol, který ovšem již poměrně daleko vykračuje z oblasti zkoumání biblických textů: soustavněji probádat různé tisky daného období s moravským pozadím (autorským či vydavatelským) a zjistit, zda lze vymezit nějaký konkrétní soubor stálejších, v řadě různých děl se pravidelně opakujících dialektismů, které snad v dané době určovaly rozeznatelné kontury neformální moravské variety českého literárního jazyka. Zdá se, že některá zjištění naší studie takovou možnost naznačují.[73]

[72] Rozšířením vzorků pro soustavné sledování jevů, ale zejména uváženou revizí předběžných eliminací některých jevů, srov. výše v subkap. 3.2. a úvodu 3.3.

[73] Srov. 3.3., **A.** – **D.**

 © Association for Central European Cultural Studies

Artur CZESAK
Katedra Przekładoznawstwa, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Biblia w językach niestandardowych (na przykładzie mazurskiego tłumaczenia *The Holy War...* Johna Bunyana z roku 1900)

The Bible in non-standardized languages: The Masurian translation of John Bunyan's *The Holy War...*, 1900

The Masurian language is usually treated as a dialect. However, it can also be analyzed as one of the Slavic microlanguages, since in the face of adversity and ideological pressure literature still evolved. In historical and linguistic descriptions this culturally and philologically important phenomenon was omitted – there were no mentions of *The Holy War* (1682) by the Puritan preacher John Bunyan, which was translated from German to Masurian (which was Polish in Old Prussian) by the miner Jacub Sczepan and published in 1900 in Eisleben under the title *Ta Swenta Woyna, prowadzona od Pana Boga przećiwko Diabłowzy. Allbo: Utrata i Nazatwigranie tego Mnasta Człowzeci-Dusi*. The subject of analysis in this article are biblical passages quoted by the translator in the Masurian version. The author examines to what extent they were translated from German to Masurian, and to what extent they may have been dependent on the Gdansk Bible, the Polish Protestant edition (1632/1738). Moreover, the article examines the possibility that the translator used quotations learned by ear rather than from printed versions.

Keywords: Masuria; Masurian ethnolect/dialect/language; Bible translations; Bunyan, John; Gdansk Bible
Number of characters / words: 28 215 / 3 676
Number of figures / tables: 7 / 2
Secondary language(s): Old Polish; Masurian; German

Artykuł ma węższy zakres niż pierwotnie zakładany. W pewnym stopniu autor czuje się zwolniony z zapoznawania czytelników *Clavibus unitis* z fenomenem powstawania w związku z polszczyzną i na terytorium Polski nowych standardów językowych, gruntujących swoją pozycję podejmowaniem przekładu Biblii i/lub dzieł klasyki światowej, a zwłaszcza *Le Petit Prince* Antoine'a de Saint-Exupéry'ego. Uczynił to bowiem niedawno kompetentnie Josef Bartoň.[1]

Tło historyczne

Terytorium, o którym mowa (➢ Rys. 1), w europejskiej świadomości, jeśli funkcjonuje, to jako Prusy Wschodnie, których byt zakończył się w roku 1945. Średniowieczna część historii to eksterminacja i asymilacja bałtyjskich Prusów oraz innych plemion i etnosów przez Zakon Krzyżacki i następujące potem zmiany ludnościowe: »Ludność mazurska pochodziła z Mazowsza. Zasiedliła ona i zagospodarowała w wiekach XIV, XV i XVI pustkowia wyludnione po wygubieniu Prusów i Jaćwingów.«[2] Istotną datą jest rok 1525, kiedy powstało świeckie, protestanckie państwo, związane z Polską hołdem lennym Albrechta Hohenzollerna, usamodzielniające się i ekspandujące w miarę słabnięcia Rzeczypospolitej i koniunktury rozwojowej na gruncie polityki niemieckiej (➢ Rys. 2).

Egzystencja w innym układzie relacji językowych i religijnych sprawiła, że »Mazurzy pruscy podlegali już innym władcom niż ich bracia z innych ziem polskich, innym prawom, inne doświadczenia zbierali na polach bitew, z innych modlitewników i kancjonałów modlili się i śpiewali pieśni religijne. Mowa ludu mazurskiego, nie ulegając ogólnopolskim procesom rozwojowym, skostniała. Zachowała wiele archaizmów [...]. Mazurzy czytali książki pisane po polsku gotykiem, podczas gdy na innych ziemiach polskich czcionki tego kroju już w XVII wieku zastąpiła antykwa.«[3] Królewiec (Königsberg, dziś Kaliningrad) był ośrodkiem kultury i miejscem druku służących ludności mazurskiej publikacji na czele z kancjonałami. W drugiej połowie XIX wieku, w modernizujących się zjednoczonych Niemczech (pod kierunkiem ideowym i politycznym państwa pruskiego) ludność mazurska poddawana była z jednej strony presji germanizacyjnej, z drugiej — miała możliwości samoorganizacji i bywała zmuszana do samookreślenia. Wówczas też stanowiła przedmiot zainteresowania polskiej etnografii i ›myśli narodowej‹ oraz państwowej, ale także zaczęto mówić nie tylko o mazurskim ›ludzie‹, ale i ›narodzie‹, nie tylko o ›narzeczu‹ (dialekcie), lecz także o języku.[4] W spisach ludności z pierwszej ćwierci XX wieku liczba Mazurów zawierała się w przedziale od 240 do 500 tysięcy, w ponad

[1] BARTOŇ, Josef: *Na okrajích moderního polského biblického překladu: text Písma v nestandardních jazykových podobách*, in: AUC Theologica 10 (2020), s. 163-186, https://karolinum.cz/data/clanek/8270/Theol_10_1_0163.pdf.

[2] WAKAR, Andrzej: *Wstęp*, in: MAŁŁEK, Karol: *Jutrznia mazurska na Gody i inne widowiska*. Opracował, wybrał, wstępem poprzedził Andrzej WAKAR, Olsztyn: Pojezierze, 1980, s. VI.

[3] Ibidem, s. VII-VIII.

[4] Także współcześnie lingwonim ten został uwzględniony w: HENTSCHEL, Gerd: *Masurisch*, in: OKUKA, Miloš – KRENN,

© Association for Central European Cultural Studies

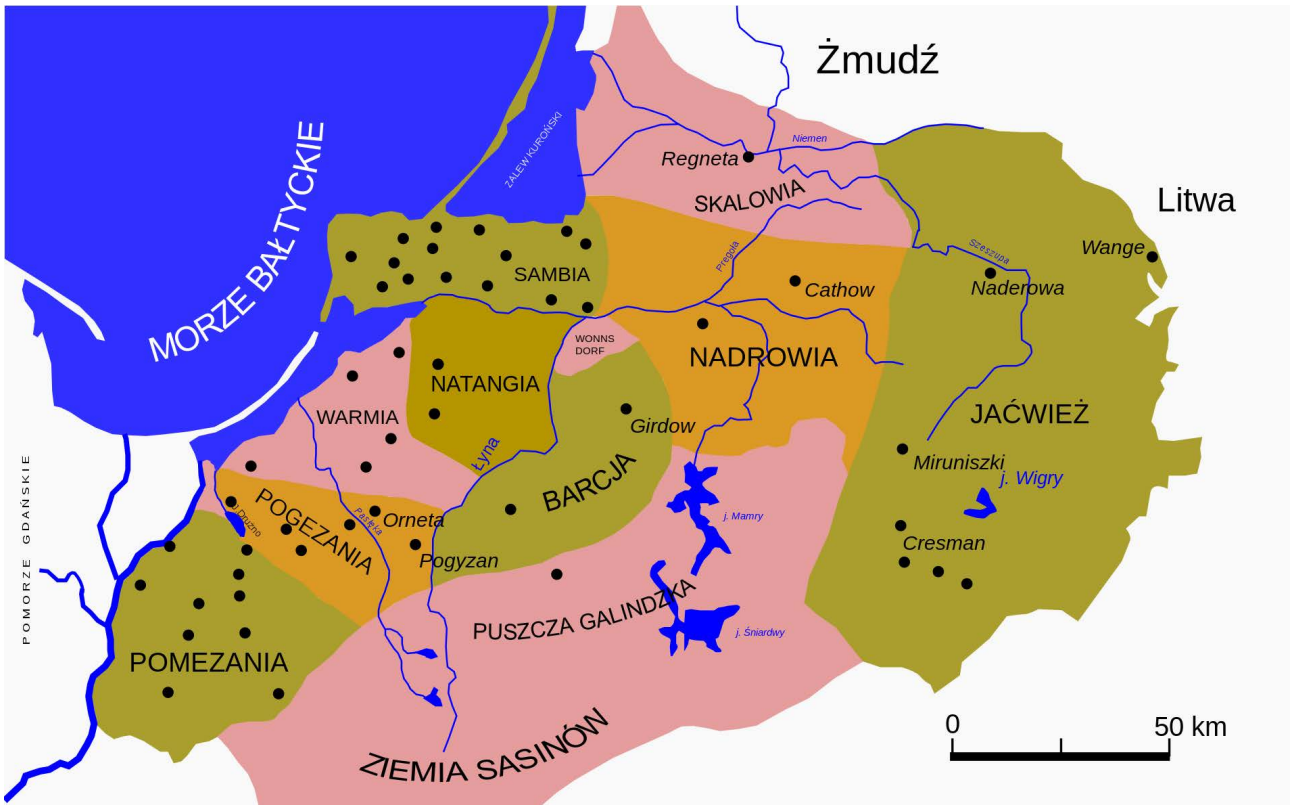

Rys. 1: **Ziemie pruskie w XIII wieku,** https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mapa_prus.svg

90 % niekatolików.[5] W 1920, po odrodzeniu Polski, w krytycznym momencie najazdu bolszewickiego odbył się plebiscyt. Tylko niewielka część ludności opowiedziała się za Polską, której przyznano mały fragment terytorium z Działdowem, jednak polityka narodowościowa okresu II Rzeczypospolitej, centralistyczna i asymilacjonistyczna, w największym skrócie, nie spełniła nadziei samych działaczy propolskich. Mazurskość miała się roztopić w morzu polskości. Ikoniczną, lecz wciąż pozostającą w cieniu postacią był Kurt Obitz (1907-1945), działacz społeczny i twórca niemiecko- i częściowo mazurskojęzycznego czasopisma *Cech* oraz związku Mazurów, nieakceptowany przez Polaków, przez Niemców zaś więziony w Sachsenhausen jako prowadzący działalność separatystyczną.[6]

Rok 1945 był końcem historii Mazur jako bytu politycznego i społecznego – czas ten przejmująco został zilustrowany w filmie Wojciecha Smarzowskiego *Róża* (2011). Ucieczka przed frontem, wkroczenie Armii Czerwonej, powojenne konflikty z ludnością polską oraz fale koncesjonowanej i spontanicznej emigracji sprawiły, że nie ma już na terenie historycznych Prus Wschodnich skupisk, w których mowa mazurska byłaby środkiem komunikacji. W Niemczech nastąpiła niemal »całkowita asymilacja Mazurów« i ich »etniczna samonegacja«.[7] Paradoksem historii jest to, że po mazursku mówią enklawy dawnych migrantów na Syberii.[8]

Gerald (eds.): *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens*, Bd 10: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, Klagenfurt: Wieser Verlag, 2002, s. 313-314.

[5] SAKSON, Andrzej: *Liczebność ludności rodzimej na Mazurach*, in: *Komunikaty Warmińsko-Mazurskie* 28/3-4 (1987, s. 483-491, tu s. 483-484, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Komunikaty_Mazursko_Warminskie/Komunikaty_Mazursko_Warminskie-r1987-t-n3_4/Komunikaty_Mazursko_Warminskie-r1987-t-n3_4-s483-491/Komunikaty_Mazursko_Warminskie-r1987-t-n3_4-s483-491.pdf. Czytając teksty sprzed roku 1989, należy krytycznie podchodzić zarówno do kwestii ›rodzimości‹, jak i polskiej identyfikacji, której ludność ta w przeważającej części nie miała i nie deklarowała.

[6] OBITZ, Kurt: *Dzieje ludu mazurskiego*, Dąbrówno: Retman, 2007. Także SZATKOWSKI, Piotr: *Oddał życie za ideę mazurską: krótka biografia Kurta Obitza*, 2. 12. 2019, https://pismiono.com/oddal-zycie-za-idee-mazurska-krotka-biografia-kurta-obitza/.

[7] KOSSERT, Andreas: *Preußen, Deutsche oder Polen? Die Masuren im Spannungsfeld des ethnischen Nationalismus 1870-1956*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2001, s. 345. Cyt. za: MAŁŁEK, Janusz: *Zanik ludu mazurskiego*, Dąbrówno: Retman, 2020, s. 176.

[8] SZUTOW, Paweł, *Zarys problemu tożsamości Mazurów syberyjskich w świetle ich języka, otoczenia oraz wypowiedzi o samych sobie (Aleksandrówka)*, in: *Rodacy (Соотечественники)* 2019/4 (85), s. 12-13.

 © Association for Central European Cultural Studies

Rys. 2: **Prusy ok. 1625 r.** https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%22Prussia_accurate_descripta_-_a_Gasparo_Henneberg_Erlichensi.%22_(22064855660).jpg

Język

Z polonocentrycznego punktu widzenia »gwary mazurskie [...] nie różnią się zasadniczo od innych gwar mazowieckich«, ich cechą wyróżniającą w tej perspektywie jest zaledwie zmiękczenie »spółgłosek tylnojęzykowych nie tylko przed samogłoskami przednimi, ale również przed przesuniętym ku przodowi *a*« (*córkia*, *drogia*).[9] To czysto dialektologiczne spojrzenie nie uwzględnia jednak wspomnianej wyżej silnej odrębności kulturowej i z tego powodu mimo tendencji do naukowego obiektywizmu nie daje czytelnikowi pełnego obrazu. Wśród dialektalnych cech mazowieckich na pierwszym miejscu jest ›mazurzenie‹: wymowa odpowiedników polskiego [š], [ž], [č] jako [s], [z], [c], silnie asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich, aż do wydzielenia się osobnych głosek (np. [*mńasto*]), lecz także dyspalatalizacje ([*šfat*] ›świat‹), różny od standardowej polszczyzny system samogłoskowy, audytywnie odbierany jako brak [*y*]. Gwary mazurskie były po II wojnie światowej przedmiotem badań, głównie warszawskich językoznawców kierowanych przez Witolda Doroszewskiego.[10] Przypadły one na apogeum stalinizmu (1950-1953), co nie było bez wpływu na zebrany materiał.[11] Oprócz

[9] KUCAŁA, Marian: *Gwary mazurskie*, in: URBAŃCZYK, Stanisław – KUCAŁA, Marian (eds.): *Encyklopedia języka polskiego*, wyd. 3, poprawione i uzupełnione, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999, s. 128.

[10] Wcześniej były oczywiście zbierane przez folklorystów i przez koryfeusza polskiej dialektologii Kazimierza Nitscha (1874-1958), np. *Język polski w Prusiech Wschodnich* [1932], in: IDEM: *Wybór pism polonistycznych*, III: *Pisma pomorzoznawcze*, Wrocław – Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1954, s. 362-369; IDEM (ed.): *Północno-polskie teksty gwarowe od Kaszub po Mazury* [= Biblioteczka Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, 13] Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1955. Por. ➢ Rys. 3.

[11] SOBOLEWSKA, Katarzyna: *Zapis gwary jako świadectwo antropologiczne. Na materiale badań terenowych przeprowadzonych na Warmii i Mazurach w latach 50. XX wieku*, in: BABICKIENĖ, Zofija – PECKUVIENĖ, Laima (eds.): *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas (Dialects – Cultural Heritage of European Nations)*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015, s. 583-600, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16795/9789955197669.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

© Association for Central European Cultural Studies

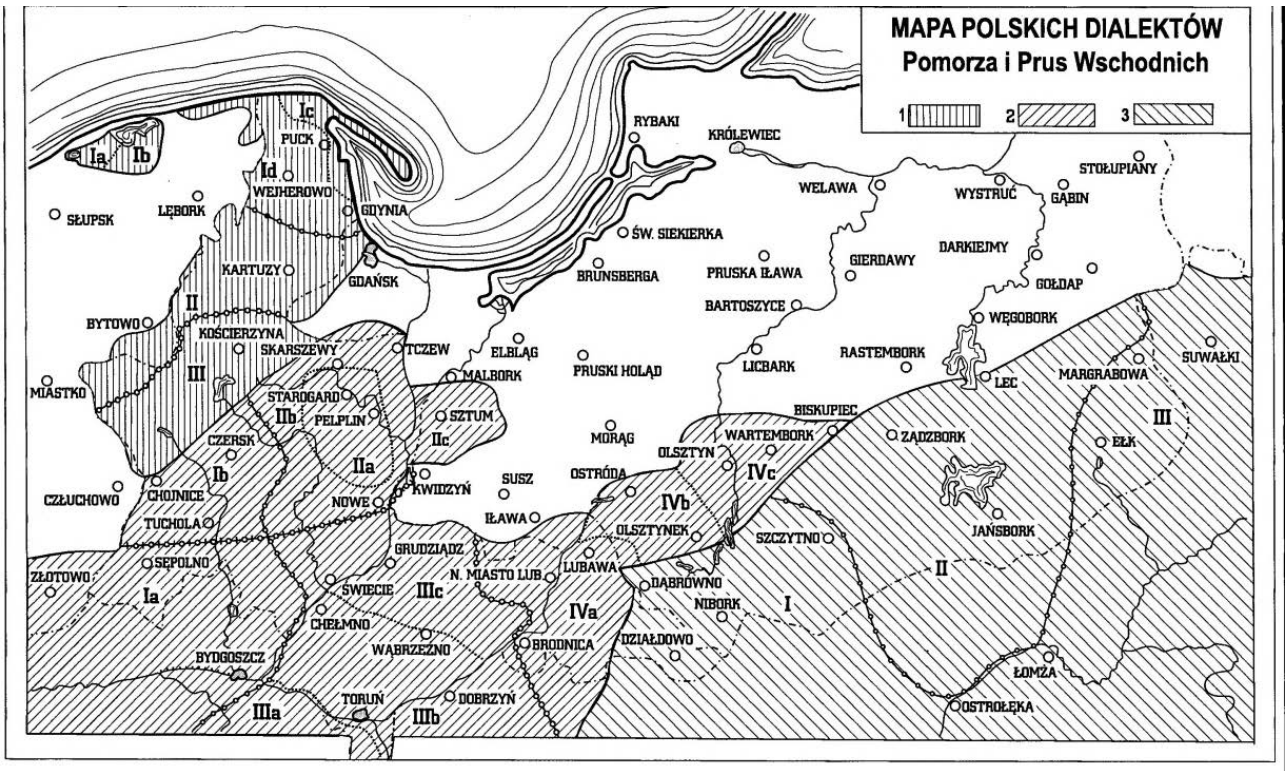

1. *Narzecze kaszubskie*: I – dialekty północno-kaszubskie: a) wymarły słowiński, b) wymarły kabacki, c) bylackie, d) inne. II – dialekty środkowo-kaszubskie. III – dialekty południowo-kaszubskie czyli zaborskie. Linia oznaczona krzyżykami jest południową granicą resztek cech kaszubskich.
2. *Narzecza zachodnio-polskie (wielkopolskie)*: I – dialekty: a) krajniackie, b) borowiackie. II – dialekty kociewskie: a) kociewskie pierwotne, b) kociewskie rozszerzone, c) malborskie (łączące się też z działem IVa). III – dialekty kujawsko-chełmińskie: a) kujawskie, b) chełmińsko-dobrzyńskie właściwe, c) chełmińskie przejściowe do lubawskich. IV dialekty lubawsko-warmijskie: a) lubawskie, b) ostródzkie, c) warmijskie.
3. *Narzecze mazowieckie*: I – zachodnie, II – środkowe, III – wschodnie.

Rys. 3: **Kazimierz Nitsch: Mapa dialektów Pomorza i Prus Wschodnich**

wydawanych wówczas tematycznych i fonetycznych monografii (łączących terytorialnie i językowo bliskie, lecz kulturowo różne tereny Ostródzkiego, katolickiej Warmii i protestanckich Mazur) do dziś ukazuje się *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*.[12]

W ostatnich kilku latach pojawiają się próby językowej rewitalizacji świadomości kulturowej i językowej Mazurów. Psioter ôt Sziatków (Piotr Szatkowski) wydał mazurską wersję *Małego Księcia*,[13] której towarzyszył mazurskojęzyczny opis historii krainy i języka: *Mazurská Gádkä — Gieszichta, Modło Psisaniá i Móziéniá w Rozmajitéch Mazurskiéch Strónach*, będący zarazem prezentacją pisowni proponowanej przez tłumacza. Cechą współczesnych dyskusji i działań rewitalizacyjnych w polskiej części Słowiańszczyzny jest rola dyskusji internetowych. Tam też więc doprecyzowywano i zmieniano mazurską pisownię, prezentowaną, jak to również często bywa, na przykładzie *Modlitwy Pańskiej*:

Ôjce nas, chtórnÿsz jes w niebzie.
Niech szie szwénczi Twoje (m)niano,
Niech prżińdżie Twoje królestwo,
ji bé(n)dżie Twojá wolá,
Jek w niebzie tozez ji na żié(m)ni.
Chléba naśego powsednégo daj náma dżisziáj
Ji ôtpuszcz náma nase zinÿ,
Jek ji mi ôtpuscawa nasém zinowajcám.

[12] *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. I: *A – Ć*, t. II: *D – G*, ed. Zofia STAMIROWSKA, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, 1991, t. III: *H – K*, eds. Zofia STAMIROWSKA – Henryka PERZOWA, Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN, 1993; t. IV: *L – N*, t. V: *O – Ó*, eds. Henryka PERZOWA – Danuta KOŁODZIEJCZYKOWA, Warszawa – Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2002, 2006; t. VI: *Pa – Pó*, eds. Danuta KOŁODZIEJCZYKOWA– Katarzyna SOBOLEWSKA, Warszawa – Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2014; t. VII: *Pra – Przew*, t. VIII: *Przez – Pyziać*, ed. Katarzyna SOBOLEWSKA, Warszawa – Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2018, 2021.

[13] SAINT-EXUPÉRY, Antoine de: *Mafi Princ*, [tłumaczenie] Psioter ôt SZIATKÓW (Piotr SZATKOWSKI), Krasnołónkä (Krasnołąka): Mazurski Céch, 2018.

 © Association for Central European Cultural Studies

Rys. 4: ***Céch. Mazurski Cejtunek*, 2018/1,** https://issuu.com/cech-mazurski/docs/cech1gotowy

Ji nie wódź náju na pokusénie
Lo zbaw náju ôt złégo
Albozíém Twoje je królestwo
Moc ji wchała na zieki zieków
Amén.[14]

Po mazursku publikowano podcasty,[15] przekłady popularnych piosenek, filmów dla dzieci (czeski Krecik),[16] wydawano (efemeryczne?) czasopismo *Céch* (➢ Rys. 4) nawiązujące do wspominanego wyżej K. Obitza oraz popularyzatorskie słowniki i rozmówki,[17] a także elementarz.[18] Tradycyjny język pojawia się jako atrakcja w miejscowościach, gdzie nie było go słychać przez ostatnich kilkadziesiąt lat.[19]

▶ Rys. 5: **Flaga mazurska**

Nie bez znaczenia było »odkrycie« dla samoświadomości piszących po mazursku (➢ Rys. 5) istnienia książki będącej źródłem przykładów dla niniejszego artykułu.[20]

John Bunyan po mazursku

John Bunyan (1628-1688) w świecie anglojęzycznym jest klasykiem literatury dzięki swemu *Pilgrim's Progress*, od ponad trzech wieków ulubionej książce wielu pobożnych chrześcijan. Biografia i liczne dzieła autora wciąż są omawiane, istnieją dotyczące ich kompendia i czasopismo.[21] Dla naszych celów istotne jest, że nie był to autor nieznany w Prusach. Przeciwnie, to właśnie w Królewcu w 1764 r. ukazał się pierwszy polski przekład najważniejszej książki

[14] https://pomazursku.pl/ortografia-i-wymowa/.

[15] SZATKOWSKI, Piotr: *Mazurske Radijo. Nachriszti i gádki po mazursku abo ô Mazurach, a nizamana i ô jénséch sprawach*, https://anchor.fm/mazurskeradijo.

[16] SZUTOW, Paweł: *Jak krtek ke kalhotkám přišel = Jek kret portki sół*, 20. 05. 2020, https://www.youtube.com/watch?v=QbP2eDDbk7s.

[17] ARBATOWSKI, Robert – WILCZEK, Rafał (eds.): *Mazurska Gadkä. Słownik mowy mazurskiej. Masurische Sprache. Wörterbuch*, Szczytno: Lokalna Organizacja Turystyczna Powiatu Szczycieńskiego, 2019; WILCZEK, Rafał – ARBATOWSKI, Robert – HOŁODEWICZ, Klaudia Katarzyna – LAZAREWICZ, Piotr – MROZICKI, Andrzej – PIETRZAK, Barbara – STASIŁOWICZ, Matylda – SZUTOW, Paweł – WELENC-ŁOJEWSKA, Monika – KOZAK, Przemek (eds.): *Mazurská gádkä. Słownik mazurski z rozmówkami. Masurisches Wörterbuch mit Sprachführer*, Szczytno: Lokalna Organizacja Turystyczna Powiatu Szczycieńskiego – Stowarzyszenie Związek Mazurski, 2020.

[18] SZATKOWSKI, Piotr: *Mazurski fébel abo Mazurská fibla, czyli Elementarz mowy mazurskiej*, Ełk: Ełckie Centrum Kultury, http://eck.elk.pl/wp-content/uploads/2020/08/ELEMENTARZ-MAZURSKI_2020_internet-1.pdf.

[19] *Mazurská gádkä – retujwa jó ôd zabácéniá!* [zarejestrowana transmisja wideo na żywo], Gminny Ośrodek Kultury w Dźwierzutach, https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1424972617897131.

[20] SZATKÔWSCZI Pioter: *»Zaginiona« mazurska powieść sprzed 120 lat rzuca nowe światło na język Mazurów*, 3. 7. 2017, in: *SKRA – pjismjono wo kùlturze*, https://pismiono.com/zaginiona-mazurska-powiesc-sprzed-120-lat-rzuca-nowe-swiatlo-na-jezyk-mazurow/#more-395.

[21] DUNAN-PAGE, Anne (ed.): *Cambridge Companion to Bunyan*, Cambridge etc.: Cambridge University Press, 2010; *Bunyan Studies: A Journal of Reformation and Nonconformist Culture*, wyd. przez International John Bunyan Society, https://johnbunyansociety.org/bunyan-studies-a-journal-of-reformation-and-nonconformist-culture/.

© Association for Central European Cultural Studies

purytańskiego kaznodziei.[22] Także później *The Holy War...*, po niemiecku *Der heilige Krieg, geführt von Schaddai gegen Diabolus. Oder: Der Verlust und die Wiedergewinnung der Stadt Menschen-Seele* miało w Niemczech co najmniej kilkanaście wydań. Mazurskie tłumaczenie Sczepana dokonane zostało z wydania z 1887 r. wydrukowanego przez Christlicher Verein im nördlichen Deutschland Augusta Klöppela w Eisleben, czyli tam gdzie później zostanie wydrukowana *Ta Swenta Woyna* (➢ Rys. 6). W drugiej połowie XIX w. Klöppel co najmniej trzy razy wydał *Der heilige Krieg* – w 1864, 1869 i 1887. Prawdopodobnie Sczepan znał również najbardziej znane dzieło Bunyana, tj. *Wędrówkę pielgrzyma* (*The Pilgerim's* [!] *Progress*), którą Klöppel w 1878 (tylko pierwsza część) i 1881 (obie części) wydał po polsku. To samo dzieło, ale pod tytułem *Droga Chrześcijanina Pielgrzymującego ku zbawiennej Wieczności*, wydrukował w 1891 r. królewiecki wydawca Hartung.[23] Na przełomie XIX i XX wieku w liberalnych i rozwijających się Niemczech Mazurzy korzystali z dużego zakresu pluralizmu opinii i możliwości zrzeszania się. Rozwój przemysłu w Westfalii przyciągał tysiące robotników z rolniczych terenów Cesarstwa. W tej atmosferze działał Jacub Sczepan (ur. 21. 07. 1867) – tłumacz *The Holy War...* Johna Bunyana. Jego rodowód (Witówko) odnalazł i szczątki biografii odtworzył Janusz Bogdan Kozłowski.[24] Zarówno dla piszącego te słowa, jak i dla mazurskich aktywistów zaskakujące było milczenie i *désintéressement* dla dzieła życia górnika przodowego (niem. »Hauer«) Jacuba/Jacoba Sczepana mieszkającego wówczas w Herne (Zagłębie Ruhry w Westfalii). W klasycznej dialektologii źródła pisane, zwłaszcza tłumaczone, waloryzowane są znacznie niżej niż dane zebrane podczas badań terenowych, lecz całkowite pominięcie, choćby dla konfrontacji i weryfikacji materiału, dziwi. *Ta Swenta Woyna*[25] nie była również badana przez filologów i translatologów, albowiem filologia mazurska i mazurskie przekładoznawstwo nie istnieją. Obecność i percepcja omawianej publikacji winny wpłynąć na zmianę status quo i pozwolić na rozpatrywanie mazurskiego jako słowiańskiego mikrojęzyka literackiego.[26]

Oczywiście przedmiotem analizy winien być język dzieła jako taki, zarówno jego warstwa fonetyczna,[27] jak i słownictwo, a także jakość i sposób przekładu.

Cytaty biblijne w źródle i przekładzie

Użyłem słowa ›źródło‹, mając na myśli niemiecki przekład *The Holy War*, będący tekstem źródłowym dla tłumacza, którego językiem docelowym był »Polski-jenzik w Staro-Pruski-Mowzie«.[28] Uwagę J. B. Kozłowskiego zwróciła niewielka – w stosunku do spodziewanej, stereotypowej (?) – liczba germanizmów w tekście.[29] To osobne zagadnienie lingwistyczne należy podjąć w solidnej analizie kwantytatywnej, uwzględniającej zróżnicowanie narracji, w porównaniu z innymi tekstami, bardziej nasyconymi germanizmami. Jeśli to spostrzeżenie byłoby słuszne, można by je interpretować jako efekt oddziaływania polskojęzycznych tekstów religijnych, a przy tym

[22] *Droga pielgrzymującego Chrześcijanina do wieczności błogosławionej*. Przez Jana Bunian sługą Bożego w Angliej okazana, z francuskiego ku zabawie pobożnej polskiemu światu przez Kawalera w Manheymie na polski język roku 1728 przetłumaczona, ale teraz dopiero przez X. Dawida Behra, Kazn. Nadw. J. K. Mci K. P. do druku podana. Informacja za: SINKO, Zofia: *Polskie przekłady »The Pilgrim's Progress« Johna Bunyana*, in: Pamiętnik Literacki 68/2 (1977), s. 195-218.

[23] KOZŁOWSKI, Janusz Bogdan: *»Ta Swenta Woyna« Jana Bunyana w tłumaczeniu Jacuba Sczepana jako pomnik gwary mazurskiej*, in: Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2020/3 (309), s. 328-348, tu s. 333, http://kmw.ip.olsztyn.pl/-Ta-swetna-woyna-Jana-Bunyana-w-tlumaczeniu-Jacuba-Sczepana-jako-pomnik-gwary-mazurskiej,134737,0,2.html.

[24] Ibidem, s. 340.

[25] Ta Swenta Woyna, prowadzona od Pana Boga przećiwko Diabłowzy. Allbo: Utrata i Nazatwigranie tego Mnasta Człowzeci-Dusi. Od Jana Buniana. Nowo obrozona i widana od chrzesćianskego Zwionsku Zmorcisnowy stroni Kraiu Nemneckego. w Niemneckem Jenziku. Roku 1900. Przetłomacona na Polski-jenzik, w Staro-Pruski-Mowzie, od Gornika Jacuba Sczepana w Mnesće Herne. Westfahlach. On iö sam ieden widaie, i Rossiła na czałi Swat. Drukowana w Mńesćie Eisleben od Pana August Klöppel. a widana bendza iedińie od Jacuba Sczepana, Herne, https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=1&uid=84912882; https://wmbc.olsztyn.pl/dlibra/publication/2930/edition/2828/content.

[26] W rozumieniu Aleksandra Duliczenki. Por. także CZESAK, Artur: *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015.

[27] Wspomniany już KOZŁOWSKI, *»Ta Swenta Woyna« Jana Bunyana* (➢ przyp. 23), s. 335-340, zidentyfikował ją jako gwarę zachodniomazurską; jedną z jej cech jest denazalizacja.

[28] Angielski oryginał pozostawiamy poza polem naszej uwagi.

[29] KOZŁOWSKI, *»Ta Swenta Woyna« Jana Bunyana* (➢ przyp. 23), s. 339.

 © Association for Central European Cultural Studies

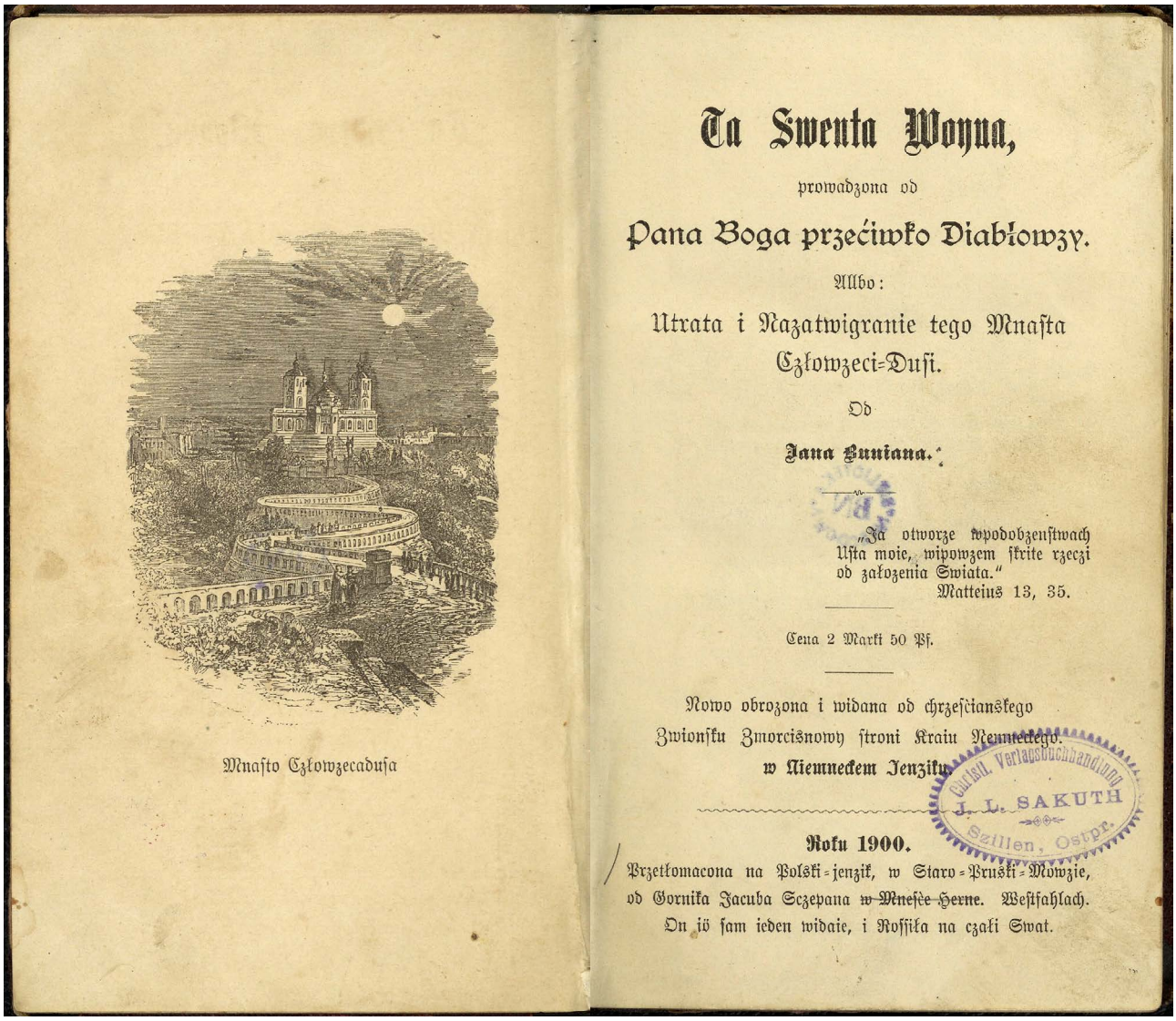

Mnasto Człowzecadusa

Ta Swenta Woyna,

prowadzona od

Pana Boga przećiwko Diabłowzy.

Allbo:

Utrata i Nazatwigranie tego Mnasta Człowzeci-Dusi.

Od

Jana Buniana.

„Ja otworze wpodobzenstwach Usta moie, wipowzem skrite rzeczi od założenia Swiata."
Matteius 13, 35.

Cena 2 Marki 50 Pf.

Nowo obrozona i widana od chrzescianskego Zwionsku Zmorcisnowy stroni Kraiu Niemieckego.
w Niemneckem Jenziku.

Roku 1900.

Przetłomacona na Polski-jenzik, w Staro-Pruski-Mowzie, od Gornika Jacuba Sczepana ~~w Mnesde Herne~~. Westfahlach.
On iö sam ieden widaie, i Rossika na czaki Swat.

Curtsch. Verlagsbuchhandlung J. L. SAKUTH Sillen, Ostpr.

Rys. 6: ***Ta Swenta Woyna...*, frontyspis i strona tytułowa**, Warszawa: Biblioteka Narodowa, sygn. 1.566.482, https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=1&uid=84912882

byłoby przyczynkiem do badań nad chronologią nasycenia etnolektu mazurskiego pożyczkami niemieckimi.

Szerszego opisu wymaga idiolekt tłumacza uwidoczniony w książce, a także zakres potencjalnych działań redakcyjnych. Liczne są odstępstwa od prawideł pisowni (polskiej, oczywiście), to jest pisownia rozłączna elementów niebędących np. przyimkami (np. »schie sta wzili« = pol. ›się stawili‹) i łączna wyrażeń przyimkowych, co w historii grafii polskiej akurat nie dziwi (np. »poczo« = pol. ›po co‹). Liczne są również ›germanizmy graficzne‹, to jest zapisywanie słowiańskich dźwięków tak, by łatwo je odczytywały osoby, które kończyły niemieckojęzyczne szkoły, np. »schie« [šе] = pol. ›się‹, »przischli« = pol. ›przyszli‹, »asdotondt« = pol. ›aż dotąd‹. Litera *g* miewa wartość *j*, np. »pogenćia« = pol. ›pojęcia‹. Niewątpliwie mazurskimi cechami są mazurzenie (»Dusa«), zapis (odpowiadający wymowie) litery *i* w miejscu polskiego *y* (»Tedi schie biło pitano«), nagłosowe *re-* odpowiadające pol. *ra-*, np. »redzili«, zakończenie zaimka *-ny* (»ktorne«), asynchroniczna miękkość [ń]: »mnieska«, »Wałamni i Bramamni«, [b́]: »Obzetnicze« [obžetńice] i [ẃ]: »mowzi« = pol. ›mówi‹. Słownictwo rzadsze, w tym przypadku zapożyczone z książkowej polszczyzny, być może nie w pełni opanowane przez tłumacza (i składacza), zapisywane bywa rozmaicie, por. »przedschie wzenćię«, »przećie wzenćia«, »przed schie Wzenćia«. Nie miejsce tu jednak na pełny opis systemu fonetycznego, morfologicznego i interpretacji wariantów ortograficznych (➢ Rys. 7).

Mazurzy pruscy posługiwali się w życiu religijnym przekładem Biblii dokonanym głównie przez ks. Daniela Mikołajewskiego (1560-1633), znanym jako *Biblia gdańska* (1632).[30]

[30] *BIBLIA SWIĘTA: To jest, KSIĘGI STAREGO Y NOWEGO PRZYMIERZA Z ZYdowskiego y Greckiego Języka na Polski pilnie y wiernie przetłumaczone.* Cum Gratia et Privilegio. S. R. M., Gdańsk: A. Hünefeldt, 1632. Informacje o przekładzie: KOSSOWSKA, Maria: *Biblia w języku polskim*, cz. 2, Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1969, s. 85-112.

© Association for Central European Cultural Studies

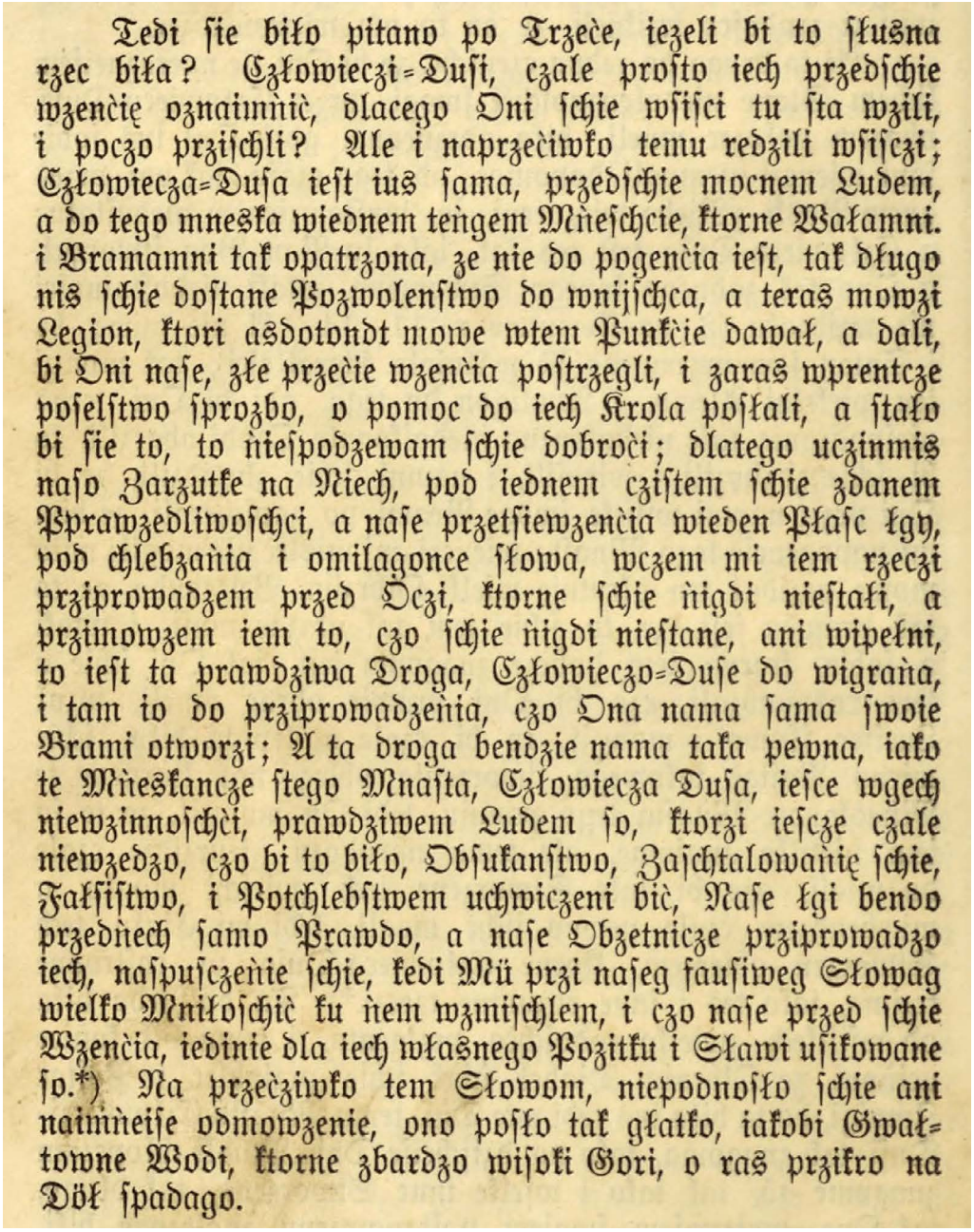

Tedi ſie biło pitano po Trzeče, iezeli bi to ſłusna rzec biła? Człowieczi=Duſi, czale proſto iech przedſchie wzenčię oznaimnič, dlacego Oni ſchie wſiſci tu ſta wzili, i poczo prziſchli? Ale i naprzečiwko temu redzili wſiſczi; Człowiecza=Duſa ieſt ius ſama, przedſchie mocnem Ludem, a do tego mneska wiednem tengem Mneſchcie, ktorne Wałamni. i Bramamni tak opatrzona, ze nie do pogenčia ieſt, tak długo nis ſchie doſtane Pozwolenſtwo do wnijſchca, a teras mowzi Legion, ktori asdotondt mowe wtem Punkčie dawał, a dali, bi Oni naſe, złe przečie wzenčia poſtrzegli, i zaras wprentcze poſelſtwo ſprozbo, o pomoc do iech Krola poſłali, a ſtało bi ſie to, to nieſpodzewam ſchie dobroči; dlatego uczinmis naſo Zarzutke na Niech, pod iednem cziſtem ſchie zdanem Pprawzedliwoſchci, a naſe przetſiewzenčia wieden Płaſc łgy, pod chlebzania i omilagonce ſłowa, wczem mi iem rzeczi przipprowadzem przed Oczi, ktorne ſchie nigdi nieſtałi, a przimowzem iem to, czo ſchie nigdi nieſtane, ani wipełni, to ieſt ta prawdziwa Droga, Człowieczo=Duſe do wigrania, i tam io do przipprowadzenia, czo Ona nama ſama ſwoie Brami otworzi; A ta droga bendzie nama taka pewna, iako te Mneskancze ſtego Mnaſta, Człowiecza Duſa, ieſce wgech niewzinnoſchči, prawdziwem Ludem ſo, ktorzi ieſcze czale niewzedzo, czo bi to biło, Obſukanſtwo, Zaſchtalowanię ſchie, Fałſiſtwo, i Potchlebſtwem uchwiczeni bič, Naſe łgi bendo przednech ſamo Prawdo, a naſe Obzetnicze przipprowadzo iech, naſpuſczenie ſchie, kedi Mü przi naſeg fauſiweg Słowag wielko Mniłoſchič ku nem wzmiſchlem, i czo naſe przed ſchie Wzenčia, iedinie dla iech własnego Pozitku i Sławi uſikowane ſo.*) Na przečziwko tem Słowom, niepodnoſło ſchie ani naimneiſe odmowzenie, ono poſło tak gładko, iakobi Gwałtowne Wodi, ktorne zbardzo wiſoki Gori, o ras przikro na Dół ſpadago.

Rys. 7:
Ta Swenta Woyna...
(⮜ przyp. 25), **s. 8**

Porównujemy jednak przekład Jacuba Sczepana z wydaniem królewieckim z roku 1738,[31] z pewnością rozpowszechnionym wśród Mazurów. W przeciwieństwie do edycji XVII-wiecznej miało ono już nieco unowocześnioną pisownię, np. nieodróżniającą *a* jasnego (á) i pochylonego (*a*). Porównajmy cytat ze strony tytułowej w wersji z 1632 i 1738 r.:

***Biblia gdańska* 1632**	***Biblia gdańska* 1738**
Otworzę w podobieństwách ustá moje / wypowiem skryte rzeczy od założenia świátá.	Otworzę w podobieństwach usta moie, wypowiem skryte rzeczy od założenia świata.
Jacub Sczepan	**Tekst niemiecki 1864**
Ja otworze wpodobzenstwach Usta moie, wipowzem skrite rzeczi od załozenia Swiata.	Ich will meinen Mund aufthun in Gleichnissen.

Tab. 1:
Porównanie grafii *Biblii gdańskiej* i wersji J. Sczepana

[31] *Byblia Swięta, to iest: Wszystko Pismo Swięte, Starego i Nowego przymierza z Zydowskiego i Greckiego Języka na Polski pilnie i wiernie przetłumaczone: Dopiero ale od rożnych omyłkow Drukarskich iest oczyśćione. Każdy Rozdźiał Summaryami naznaczony i podźielony, obśiernieyszymi i naypotrzebnieyszymi Parallelami dołożony i poprawiony. A teraz podług edycyi Gdańskiey, Roku 1632. świeżo, na Zbudowanie w nayświętszey i prawdziwey wierze Zborom BOŻYM Polskim, po długim żądaniu wystawione.* Roku 1738. w Krolewcu

 © Association for Central European Cultural Studies

Zasadniczą różnicą jest obecność zaimka »ja« w tekście Sczepana (i może szerzej w etnolekcie mazurskim); może to być wpływ języka niemieckiego, w którym ten zaimek jest konieczny. Podobnie jest z zaimkiem »Ta« w tytule książki, który oddaje niemiecki rodzajnik »der«.

Teza, którą chcemy tu postawić i wyrywkowo sprawdzić, brzmi: Jacub Sczepan nie tłumaczył fragmentów biblijnych z niemieckiego, lecz wstawił je z *Biblii gdańskiej*. Ich forma graficzna zaś świadczyć może o tym, że znał je głównie ze słuchu, z nauczania kościelnego, z wystąpień w stowarzyszeniach religijnych, nie zaś bezpośrednio z tekstu polskiego.

Teza uzupełniająca: Jeśli korzystał z drukowanego tekstu polskiego, ten właśnie tekst adaptował do języka docelowego (zwłaszcza fonetyki, morfologii i składni), co uwidacznia się w skorelowanej z nimi grafii (z odstępstwami będącymi w dużej mierze wynikami błędów składu). W przeciwnym bowiem razie należałoby się spodziewać wręcz pisowni polskiej. W tym zakresie przekład Sczepana jest ›inkrustowany‹ i ›dwuźródłowy‹.

Tab. 2: **Porównanie nawiązań i cytatów biblijnych w wersji mazurskiej, polskiej i niemieckiej**

	Jacub Sczepan	*Biblia gdańska* 1738	*Der Heilige Krieg* 1864
Por. *Iz* 41,2	On bił iako za Sina wzaranku alb iako Gwiazda poranna	...wzbudził od wschodu słońca sprawiedliwego	Er war zum »Sohn des Morgens« oder zum »schönen Morgenstern«
Por. *2 P* 2,4	Jego Luciferske Serce take nienasicone biło, iako Pieklo same	– – brak dokładnego odniesienia – –	sein luciferisches Herz so unersättlich gewesen wäre, wie die Hölle selbst
2 P 2,4, przypis	Albowiem iezli Bog Aniołom, ktorzi bili zgrzesili, nieprzepuścił, ale stronćiwsi je do Piekła, podał łancuchom ćemnosći, abi bili zachowani na Sond.	Abowiem ieźli Bog Aniołom, ktorzy byli zgrzeszyli, nie przepuśćił, ale strąciwszy ie do piekła, podał łańcuchom ćiemnośći, aby byli zachowani na sąd.	– – brak przypisu z cytatem – –
Mt 21,38	Leć winiarz uirzawsi o nego Sina, rzekli mnendzi sobo, Ten ćzi iest dziedzic: poidzćie, zabzymi go, aotrzimami dzedzictwo iego.	Lecz winiarze uyrzawszy onego syna, rzekli miedzy sobą: Tenći iest dźiedźic: podźćie, zabiymy go, a otrzymamy dźiedźictwo iego.	Da aber die Weingärtner den Sohn sahen, sprachen sie unter einander: Das ist der Erbe; kommt, laßt uns ihn tödten, und sein Erbgut an uns bringen!
1 P 5,8	Trzezwemni bonćie, czuicie, albowiem przeciwnik was, diabeł, iako Lew riconczi obchodzi, sukagonc kogo bi pozarć.	Trzeźwymi bądźćie, czuyćie. Abowiem przećiwnik wasz diabeł iako lew ryczący obchodzi, szukaiąc kogoby pożarł.	Seid nüchtern und wachet, denn der Teufel geht umher, wie ein brüllender Löwe, und suchet, welchen er verschlinge.
Rdz 3,1	Awons bił chitrzeisi nad wsistke zwîrzenta polne ktore bił ucinił Pan Bog.	A wąż był chytrzeyszy nad wszystkie zwierzęta polne, ktore był uczynił Pan Bog.	Und die Schlange war listiger, als alle Thiere auf dem Felde, die Gott der Herr gemacht hatte.
2 Kor 11,3	Leć boie schie, bi snac iako Wons osukał Ewe chitroschco swoio, tak tes skazone mischli wase nie odpadłi od prostoti onei, ktora iest w Christuschie.	Lecz boię śię, by snadź iako wąż oszukał Ewę chytrośćią swoją, tak też skażone myśli wasze nie odpadły od prostoty oney, ktora iest w Chrystuśie.	Ich fürchte aber, daß nicht, wie die Schlange Evam verführte mit ihrer Schalkheit, also auch eure Sinne verrücket werden von Einsältigkeit in Christo.
J 8,44	Wiscie z Oica diabła, i pozondlwosći oica wasego czinec chczecie, on ći bił Menzoboica od pocontku, a wprawdzie nie został, bo wńem prawdi niemas, gdi mowzi kłamstwo, zeswego własnego mowzi, is iest kłamczo, i oiczem kłamstwa.	Wyśćie z oyca diabła, i pożądliwośći oyca waszego czynić chcećie: onći był mężoboycą od początku, i w prawdźie nie został, bo w nim prawdy niemasz: gdy mowi kłamstwo, z swego własnego mowi, iż iest kłamcą i oycem kłamstwa.	Ihr seid von dem Vater dem Teufel, und nach eures Veters Lust wollt ihr thun. Derselbige ist ein Mörder von Anfang, und ist nicht bestanden in der Wahrheit; denn die Wahrheit ist nicht in ihm. Wenn er die Lügen redet, so redet er von seinem Eigenen; denn er ist ein Lügner und ein Vater derselbigen.

Przytoczone przykłady wskazują, że gdy cytat był wspominany aluzyjnie lub parafrazowany (pierwsze dwa przykłady), J. Szczepan podążał za tekstem niemieckim. Gdy zaś w przypisie niemieckiego wydania znajdował się dokładnie przytoczony werset biblijny, wówczas

drukował nakładem i kosztem swoim Jan Henryk Hartung. Wydanie przygotował kaznodzieja ewangelicko-luterański Franciszek A. Schultz. Dla zgodności z Biblią niemiecką to wydanie ma nieco zmieniony tekst Nowego Testamentu. Por. http://bibliepolskie.pl/zzonline.php.

© Association for Central European Cultural Studies

w tłumaczeniu pojawia się fonetycznie zaadaptowana wersja z Biblii gdańskiej, identyczna co do składu słownego i szyku, odmienna w zakresie pisowni łącznej i rozdzielnej lub szczegółów wymowy (np. »zeswego« / »z swego«).

Jak waloryzować takie potraktowanie aluzji i cytatów biblijnych? Należy docenić realizm i zmysł praktyczny tłumacza, przejaw świadomości własnych ograniczeń, ale też względu na odbiorców i cel przekładu. Alegoryczną opowieść o walce duchowej tłumaczył jak tekst narracyjny, a obecny w mazurskich rodzinach i zborach polski tekst Biblii zapisał w sposób, który być może dostarcza także informacji, jak ta polszczyzna biblijna była artykułowana.

Prezentując dzieło przekładowe Jacuba Sczepana, wyrażam nadzieję, że będzie ono potraktowane nie jako ekstrawagancja religijnego amatora, lecz kamień milowy na niełatwej drodze dziejów etnolektu mazurskiego. Nie będziemy tu podejmować socjolingwistycznej kwestii samodzielności tego systemu językowego. Z pewnością ›zmazurzona‹ polszczyzna fragmentów Biblii nie jest argumentem dowodzącym ›dialektalności‹. Taka wielojęzyczność i częściowa zależność od sąsiednich języków o większej poliwalencji to dość typowa realizacja modelu egzystencji jednego z licznych europejskich ›języków kolateralnych‹.

 © Association for Central European Cultural Studies

Timo MEŠKANK
Lipšćanska uniwersita, Institut za sorabistiku

Nowowudaće delnjoserbskeje biblije 2020: Wokolnosće a tekstowe wosebitosće

The new edition of the Lower Sorbian Bible in 2020: Historical context and textual specifics

This article describes the historical context around the 2020 edition of the Lower Sorbian Bible, which was based on the complete version of this Bible from 1868. The history of the Bible's translation reaches back into the eighteenth century when both the New Testament (1709) and the Old Testament (1796) were published under the influence of pietism. In the twentieth century, the printing of Lower Sorbian religious texts nearly ceased entirely. Religious life only began to be revived in the final years of the communist regime. In the thirty years of democracy that followed, an entire series of Lower Sorbian religious writings have been published. This article also considers some of the specific linguistic aspects involved in the editing of the Bible over the years, above all morphological and syntactic issues.

Keywords: Sorbs; Lusatia; Sorbian language; Bible translations; religious writings
Number of characters / words: 43 122 / 6 410
Number of figures: 12
Number of tables: 2
Secondary language(s): Lower Sorbian; Upper Sorbian

I. Stawizniski pozadk

Pod wliwom pietizma su kaž Horni tak Delni Serbja swoju ćišćanu bibliju dóstali. Pietizm bě wobnowjenske hibanje we wobłuku ewangelskeje cyrkwje w 17./18. lětstotku. Tehdy podležeše wjetšina Serbow třom knježerstwam (➢ Wobr. 1): w markhrabinstwje Hornja Łužica wot 1635 sakskemu albertinskemu kurwjerchej, w markhrabinstwje Delnja Łužica wot 1657 wójwodźe Saksko-Mjezyborskemu (t. r. pódlanskeje linije Albertinow) a w Choćebuskim wokrjesu jako eksklawa wot 1462 braniborskemu kurwjerchej (resp. wot 1701 kralej). Rozdźělne knježerstwa wuskutkowachu wšelakore wobchadźenje politiskeje a cyrkwinskeje wyšnosće ze Serbami. Wosebje braniborski kurwjerch Bjedrich III., pozdźiši kral Bjedrich I. (1657-1713), wopokaza so jako spěchowar pietizma. Wón załoži w lěće 1694 uniwersitu w Sólnicy nad Solawu/Halle an der Saale, kotraž sta so hromadźe z Franckowymi załožbami (něm. Franckesche Stiftungen), załoženymi w lěće 1698, ze srjedźišćom pietistiskeho hibanja w srjedźnej Němskej. Hłowny zastupjer ewangelsko-lutherskeho pietizma, kotryž wukonješe spomóžny wliw na Serbow, bě Philipp Jacob Spener (1635-1705). Podobnje kaž w Hornjej Łužicy zdoby sej tež w Delnjej Łužicy pietizm najprjedy zemjanow. Z jeho horliwym přiwisnikom staštaj so mj. dr. knježk nad Kórjenjom/Kahren Christian d. J. von Pannewitz (1655-1703) a jeho mandźelska Anna von Lüderitz (1664-1718). Pannewitz dopisowaše sej z Augustom Hermannom Francku (1663-1727) a wobchadźeše w Berlinje w pietistiskich kruhach ze swobodnym knjezom Carlom Hildebrandom von Canstein (1667-1719), załožerjom Cansteinoweje biblijownje (něm. Cansteinsche Bibelanstalt) w Sólnicy. Wón wuwědomi sej duchownu nuzu Serbow a chcyše jej z přistajenjom swědomitych, serbskeje rěče mócnych fararjow

Wobr. 1: **Zemjepisne hranicy Łužicy** (© Serbski kulturny archiw, Budyšin)

© Association for Central European Cultural Studies

wotpomhać. Z pomocu Cansteina poradźi so jemu, Jana Bogumiła Fabriciusa (1681-1741, ➢ Wobr. 2) za duchowneho do Kórjenja zdobyć.

Fabricius je so 1679 w Skwierzynje nad Wartu/Schwerin an der Warthe w Pólskej narodźił, bě pak prawdźepodobnje němskeho pochada. Jako syn mějićela kralowskeho młyna bě w Gießenje a w Sólnicy teologiju studował a přińdźe 1701 jako farar do Kórjenja. Tu skutkowaše sydom lět. W lěće 1708 bu za wyšeho fararja do Picnja a 1726 za superintendenta do Choćebuza powołany. W tutych zastojnstwach bě wón zdobom inspektor cyrkwjow a šulow w Choćebuskim wokrjesu. Na zakładźe wukaza pruskeho krala Bjedricha I. z lěta 1712 wudźěła wón namjet, za dwě do tři susodne wsy šulu założić. Jako wučbnicy mějachu so serbski katechizm a serbske spěwarske wužiwać. Pruski kral Bjedrich Wylem I. (1688-1740) zawjedźe w lěće 1717 šulsku winowatosć w Pruskej, zdobom wukaza wón w samsnym lěće, zo ma so w serbskich kónčinach kralestwa němska rěč spěchować. Fabricius pak wuži swoju wysoku poziciju za to, zo by nawopak serbsku rěč wobchował. Při tym bě wón, hdyž 1701 do Kórjenja přińdźe, hakle serbšćinu wuknyć počał. Ju nawukny z pomocu Chojnanoweje rukopisneje gramatiki z lěta 1650 a Kita Korna (1669-1733), wot lěta 1706 farar w Popojcach. Nětko da so do přełožowanja nabožinskich knihow do delnjoserbskeje rěče. Knježk nad Kórjenjom Pannewitz wuhotowa jemu za rozšěrjenje jeho spisow w Kórjenskej šuli ćišćernju. Prěnja, z podpěru knihićišćerja Johanna Gottlieba Richtera w lěće 1706 wućišćana kniha bě Lutherowy katechizm pod titulom *D. Martin Luthers ſ. Kleiner Katechiſmus*. Wona wuńdźe w němskej a serbskej rěči, a to na přeco dwěmaj stronomaj porno sebi. Zajimawši hač tekst samón je wobšěrne předsłowo: W 12-stronskej předrěči (orig. *Vorrede*) podawa Fabricius krótke zjeće christianizowanja Serbow. Dale wuzběhny wón, zo Delnjoserbja w swojej rěči jenož mało nabožinskich spisow maja, wot kotrychž pak so pječa žane njewužiwaja. Tuž wudawa wón – město někajkeje proby – najprjedy katechizm. Sćěhować budźe *Nowy zakoń*, za kotryž je wot pruskeho krala Bjedricha I. podpěru přilubjenu dóstał. We 8-stronskej předrozprawje (orig. *Vorbericht*) pak rozłožuje Fabricius zasady wašnja pisanja, kotremuž je so podrjadował. Móhł so drje po Polakach a Čechach (orig. »Polen und Bóhmen«) měć, ale je so wobmjezował na wužiwanje diakritikow *ṅ* a *ż* resp. digraf *cż* za zwobraznjenje wotpowědnych zwukow kaž tež na realizowanje mjechkich konsonantow z pomocu *j*, na př. *pjas*, *wjaßole*, *dowjerju*, *hußwjeſchju*. Hewak posłužuje so wón němskeho prawopisa ze wšěmi jeho wosebitosćemi, kaž na př. *ſch* za zwuk [ʃ] a *ß* za zwuk [s]. Na kóncu wuzběhny wón, zo je so złožował na Choćebuski delnjoserbski dialekt, dokelž ma so wón za najněžniši a najdokładniši (orig. »zierlichsten und accuratesten«). Fabricius postaji z tym měritka za spisownu delnjoserbšćinu, kotraž wutwori so w běhu 18./19. lětstotka na zakładźe Choćebuskeho dialekta. Jeho katechizm dožiwi w běhu 18. lětstotka wósom nakładow (WJACSŁAWK 1952: 327), štož swědči wo tym, zo słužeše lětdźesatki fararjam, diakonam, kěbětarjam a wučerjam swěrnje jako wučbny srědk.

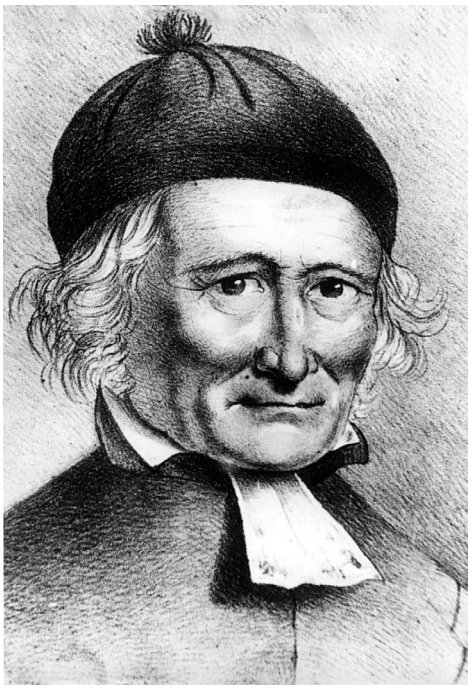

Wobr. 2:
Jan Bogumił Fabricius (1681-1741)
(© Serbski kulturny archiw, Budyšin)

W prěnim nakładźe katechizma přilubjeny *Nowy zakoń* wuda Fabricius w lěće 1709 (➢ Wobr. 3), potajkim tři lěta po katechizmje. Wón bu tohorunja w naspomnjenej Kórjeńskej ćišćerni zhotowjeny, wuńdźe tohorunja w němskej a serbskej rěči, ale nětko přeco na jednej stronje porno sebi. Awtor naćisny znowa wobšěrne předsłowo: W 4-stronskej podwólnosći (orig. *Devotion*) dźakuje so wón pruskemu kralej Bjedrichej I. za pjenježny dar, kotryž jemu ćišć a rozšěrjenje knihi zmóžni. Zdobom wuzběhny wón, zo hodźi so nětko w šulach

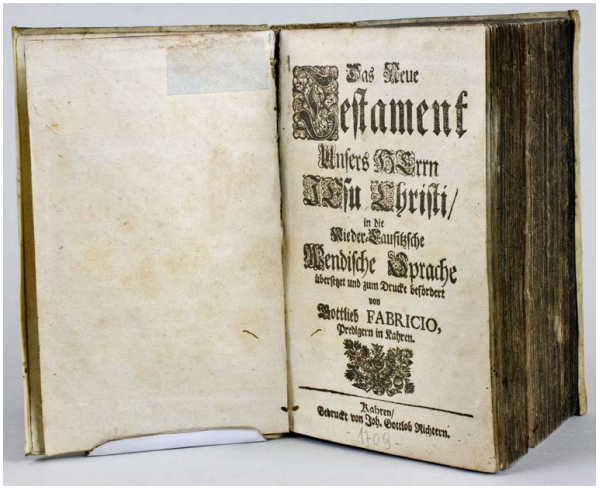

Wobr. 3:
***Nowy zakoń*, 1709**
(© Serbski muzej, Chóśebuz)

© Association for Central European Cultural Studies

Choćebuskeho wokrjesa z pomocu nabožnych spisow w serbskej řěči křesćanska wěra rozšěrjeć. We 8-stronskej předřěči (orig. *Vorrede*) wuzběhny Fabricius, zo je spřistupnjenje Božeho słowa w maćeršćinje njeparujomne wuměnjenje za to, zo móhli Serbja křesćansku wěru z wužitkom přiwzać. Dale twjerdźi wón, zo je drje delnjoserbsku rukopisnu wersiju *Noweho zakonja* w ruce měł, kotraž je so po zdaću po kuskach wot wšelakich awtorow zestajała, ale so hustodosć wot němskeho přełožka po woznamje wotchilała. Najebać to chwali wón prócu přełožowarjow nastupajo serbski słowoskład. Zdobom pokaza wón na to, zo je so wón sam z pomocu Chojnanoweho delnjoserbsko-łaćonskeho słownika wo to prócował, zawjedźene němske słowa (orig. »die eingeſchlichenen deutſchen Wörter«) ze serbskimi narunać. Z pomocu bě jemu při tym Kristof Ermel (16_?-17_?), wot lěta 1685 archidiakon při klóšterskej serbskej cyrkwi w Choćebuzu. W 2-stronskej předrozprawje (orig. *Vorbericht*) rozłožuje Fabricius skrótka zasady wašnja pisanja, kotremuž je so podrjadował a kotrež je hižo w přełožku Lutheroweho katechizma nałožował. Po poprawnym teksće *Noweho zakonja* je Fabricius přidał 8-stronski přiwěšk (orig. *Anhang*) někotrych wšědnych swjedźenskich lekcijow – t. mj. epistlow – ze *Stareho zakonja*. Z tym stwori wón zakład za spřistupnjenje tutych knihow tež w delnjoserbšćinje. Fabricius drje płaći za přełožerja tutoho *Noweho zakonja*, ale kaž je Frido Mětšk (1916-1990) hižo 1940 dopokazał, tomu tak njeje. Wón je starši přełožk njeznateho awtora přehladał a za ćišć přihotował (MIETZSCHKE 1940: 133). Wo kotry přełožk so jedna, njeje dotal znate, wšako je Bogumił Šwjela (1873-1948) hižo w lěće 1905 zwěsćił (SCHWELA 1905: 48):

> »Teke wot Koŕeńſkeje ſchiſchcźańe a wot jogo hugbańa tam ńebuźo ße lažko niz hußlěźiſch, dokulaž wſchykne ſtare pißma tam ßu ße ſpalili.«

Prěni nakład tutoho *Noweho zakonja* drje bě jara mały, a tuž so kniha bórze rozpředa. Jeničce w lěće 1709 wuńdźe wona w štyrjoch wšelakich wudawkach (MIETZSCHKE 1942: 85f.). Hižo w lěće 1728 je so w Choćebuzu, hdźež bě Johann Gottlieb Richter swoju ćišćernju po Fabriciusowym wotchadźe z Kórjenja přepołožił, znowa ćišćała. *Nowy zakoń* dožiwi w lětach 1746, 1759 a 1775 hišće tři dalše nakłady, kóždy króć po 1 500 eksemplarach ćišćane wot Johanna Michaela Kühna w Choćebuzu.

Pruske hłowne bibliske towarstwo wuda Fabriciusowy *Ten Nowi Teſtament naſchogo Knesa a Wůmožnika Jesußa Kriſtußa* w lětomaj 1821 a 1822 znowa, a to na dwoje wašnje: prěni wudawk z němskim a serbskim tekstom porno sebi, kaž mějachu to wšě dotalne wudawki, a druhi jenož ze serbskim tekstom. Wobaj eksemplaraj stej wušłoj w dźěłarni Choćebuskeho knihićišćerja Johanna Gottlieba Kunzaka. W lěće 1848 pak wuńdźe zaso němski a serbski w nakładźe Hródkowskeho knihićišćerja Karla Friedricha Säbischa. Tute dwojoréčne wudaća běchu drje drohe, ale wosebje za šulsku wučbu praktiske. Wučer je móhł zlochka wotpowědne lekcije tež serbsce čitać dać. W lěće 1860 wuńdźe dalše ryzy delnjoserbske wudaće *Noweho zakonja*, nětko wot Britiskeho bibliskeho towarstwa wobstarane a w Berlinje ćišćane. Tekst bě Jan Bjedrich Tešnař (1829-1898), wot lěta 1857 diakon při klóšterskej serbskej cyrkwi w Choćebuzu, swědomiće přehladał. »Tutón wudawk je, štož korektnosć teksta a kmanosć ćišća nastupa, najlěpši ze wšěch« (JENČ 1954: 147), zwěsći Rudolf Jenč (1903-1979) w lěće 1954. Za réčnu stronku stachu so Tešnarjowe mysle wo delnjoserbskej spisownej řěči směrodajne, kiž bě wón hižo 1853 w tydźeniku *Bramborski ßerski Zaßńik* naćisnył. Tehdy je wón pisał (TEŠNAŘ 1853: 68):

> »Ja wam hobwěſcżeluju, aż wono nam tak ſchěſchko pſchiſch ńebżo, rědne a ziſto ßerske Sslowa ſa te ńimske[,] do naſcheje Rězy ſměſchane, namakaſch; pſchěto my ga mamy Bratſchi, kenž to jużor dawno ſachopili ßu a jo hiſchcżi pſchěze wězej a wězy zyńe, ja meńim naſche ßerske Bratſchi we gorejznej Lużizy we ſtarem ßerskem Měſcże Budyſchińe.«

Při réčnym předźěłanju *Noweho zakonja* staštaj Tešnarjej dalšej delnjoserbskaj fararjej poboku, a to Karlo Eduard Hausig (1821-1870), wot lěta 1855 farar w Gołkojcach, a Wylem Theodor Goslau (1824-1903), wot lěta 1854 farar w Módłej. Tešnař sam piše wo wuskim zhromadnym dźěle w dopisu do Pratyje z lěta 1887:

> »Něto pak dejachmy te knigły pſchigotowaſch k ſchiłſchcźańu a ten ſtary hudawk huzyſcźiſch, kenž pólny ſchakich ſmolkow běſcho. Ṕerwźej pak derbechmy měſch wěſty a dobry prawopiß. Tak pſchoßach dwěju pſchijaſchelowu, ab moje huſtawki pſcheglědałej a potom ßobu pomogałej na poŕeźańu. To běſchtej farar Haußig w Gółkojzach a farar Goßlau w Módłej. Tak źěłaſcho kuždy ṕerwźej pilńe doma a naſtwórtk ſeßedachmy ße gromadu hokoło mojogo blidka ßlěſy ßerbſkeje zerkwe a pſcheglědachmy to źěło.«

A awtor dopisa zhorda doda (TEŠNAŘ 1887: 20):

> »Sa lěto běſcho nowy teſtament gótowy, pyſchny a rědny.«

Posledni króć je so *Nowy zakoń* wudał w lěće 1895 na pohnuwanje Pawoła Fryca Broniša (1830-1898), archidiakona při klóšterskej serbskej cyrkwi w Choćebuzu. Kniha je so z pjenježnej podpěru Pruskeho hłowneho bibliskeho towarstwa w Cansteinowej biblijowni w Sólnicy ćišćała. Šwjela piše w lěće 1905 wo tutym wudaću (SCHWELA 1905: 48):

> »Tenras jo ße jich 2 000 ſchiſchcźało a južo jo 700 pſchedanych, dobre ſnaṁe, až ßerbſki lud hyſchcźi ſa ßerbſkim teſtamentom požedaṅe ma.«

Nowy zakoń w delnjoserbskej rěči wuńdźe spočatk 18. lětstotka, *Stary zakoń* pak hakle kónc 18. lětstotka. Jeho přełožowar bě Jan Bjedrich Fryco (1747-1819, ➢ Wobr. 4), wot lěta 1778 farar w ródnych Gołkojcach. Wón móžeše so na knižne wudaća dweju knihow ze *Stareho zakonja* złožować: *Psalmy* a *Kniha Jězus Sirach*. Wobě bě Jan Ludwig Will (17_?-1771), wot lěta 1736 farar w Brjazynje, do delnjoserbskeje rěče přestajił a 1753 resp. 1754 prěni króć wudał. Will bě rodźeny Němc z Küstrina, hdźež dźěłaše jeho nan jako sudniski asesor. Korla Awgust Jenč (1828-1895) wo nim w lěće 1880 piše (JENČ 1880: 147):

> »Kaž Fabricius a [Johann Gottlieb] Hauptmann bě tež wón z lubosću k Serbam serbscy nawuknył a je potom swěru bjez Serbami a za Serbow skutkował a jich pismowstwo přisporjał.«

Wobě bibliskej knize wuńdźeštej w prěnim nakładźe w ćišćerni Johanna Michaela Kuehna w Gubinje, w druhim nakładźe pak 1764 resp. 1769 pola samsneho ćišćerja w Choćebuzu. Fryco, kiž bě so 1747 w Gołkojcach jako syn fararja narodźił a po zažnej smjerći staršeju pola Wjerbnjanskeho fararja Samuela Ludwiga Šyndlarja (1716-1798) wotrostł, studowaše wot 1766 do 1768 teologiju a filozofiju w Sólnicy (SCHLEGEL 2019: 17). Zdobom dźěłaše tu na šulach syrotownje Franckowych załožbow jako wučer. Najpozdźišo na swojich dźěłowych městnach w Delnjej Łužicy – wot 1769 jako subdiakon we Wětošowje, wot 1773 jako farar w Kórjenju, wot 1778 jako farar w Gołkojcach – zezna so z dotal wušłej nabožnej literaturu w maćernej rěči a rozsudźi so, skónčnje cyły *Stary zakoń* do delnjoserbšćiny přenjesć (➢ Wobr. 5). Wot 1791

Wobr. 4:
Jan Bjedrich Fryco (1747-1819)
(© Serbski kulturny archiw, Budyšin)

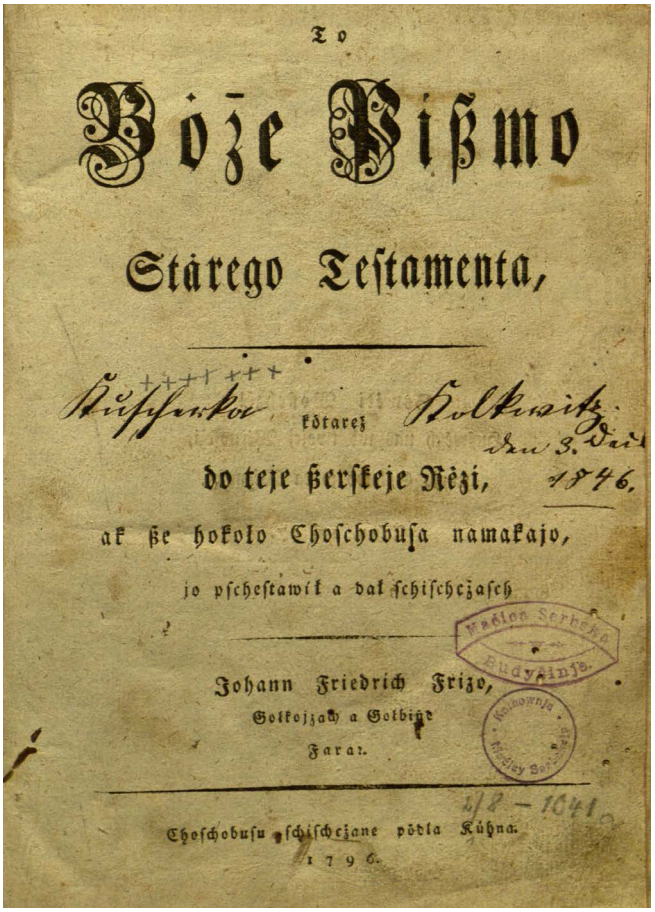

To
Boże Pißmo
Stárego Teſtamenta,
kótarej
do teje ßerſkeje Rèzi,
ak ße hokolo Choſchobuſa namakajo,
jo pſchestawił a dał ſchiſchczaſch
Johann Friedrich Frizo,
Gołkojzach a Gołbinc
Farar.
Choſchobuſu ſchiſchczjane pódla Kühna.
1796.

Wobr. 5:
***Stary zakoń*, 1796**
(© Serbski kulturny archiw, Budyšin)

© Association for Central European Cultural Studies

do 1793 zdokonja swoje předewzaće, kaž nam připis na poslednjej stronje zachowaneho rukopisa wobswědči. Přirunanje jeho dźěła z přełožkom *Psalmow* a *Knihi Jězus Sirach*, kotruž bě Will zhotowił a wozjewił, wujewi, zo bě Fryco jón drje wužił, ale rěčnje polěpšił. Nastork do chwalobneje dźěławosće bě Frycej tehdyši pruski justicny minister a nawoda duchowneho departementa Johann Christoph Woellner (1732-1800) dał, kotryž so wo skrućenje třoch hłownych nabožinow, t. r. ewangelsko-lutherskeje, ewangelsko-reformowaneje a katolskeje, prócowaše. Wot duchowneho departementa dósta přełožowar přiražku 500 tolerjow za ćišć, wot sakskeho kurwjercha Bjedricha Awgusta III. (1750-1827) pak jónkrótnu podpěru 75 tolerjow, hačrunjež njebě Lubinske konsistorstwo jako cyrkwinska wyšnosć přełožk doporučiło (LEHMANN 1930: 121). Hakle w lěće 1796 poradźi so Frycej, rukopis do ćišća dać. Kniha wuńdźe pod titulom *To Bože Pißmo Starego Testamenta* w ćišćerni Kuehna w Choćebuzu. Fryco je za swoje dźěło wjele prócy nałožował, je so ludźi na polach a zahonach prašał za tym abo tamnym słowom, zo by najlěpši wuraz namakał. W 5-stronskich přispomnjenjach (orig. *Bemerkungen*) rozłožuje Fryco principy pisanja a čitanja, kotrež je wón nałožował. Jeho inwentar pismikow je šěrši hač dotal w pismowstwje trjebany, na př. rozeznawa wón jako prěni twjerde *ßch* za zwuk [ʂ] wot mjechkeho *ſch* za zwuk [ɕ] – na rozdźěl wot němskeho srjedźneho [ʃ] – kaž tež twjerde *ž* za zwuk [ʐ] wot mjechkeho *ż* za zwuk [ʑ] – na rozdźěl wot němskeho srjedźneho [ʒ]. Tekst *Stareho zakonja* wuńdźe – poruno *Nowemu zakonjej* – jenož jednoréčnje delnjoserbsce. »Přełožk na 1 073 stronach in 4. [= in quarto] je dobry a klassiski a njedyrbjał w žanej słowjanskej knihowni pobrachować,« piše Jenč 1880. »Ryč je po móžnosći čista« (JENČ 1880: 88). Předłohu twori Lutherowe wudaće biblije. Poradźi so, 600 eksemplarow w cyrkwjach a šulach Delnjeje Łužicy rozpředać, zbytk 300 do 400 eksemplarow kupi w lěće 1805 założene Pruske bibliske towarstwo (LEHMANN 1930: 122), kotrež so 1814 přemjenowa na Pruske hłowne bibliske towarstwo.

Prěni pospyt wo wudaće dospołneje delnjoserbskeje biblije zeskutkowni w lěće 1824 Jan Zygmunt Bjedrich Šyndlař (1758-1841, ➢ Wobr. 6), wot lěta 1796 wyši farar w Picnju. Wón bě 1822 z pomocu Pruskeho hłowneho bibliskeho towarstwa znowa wudał jednoréčny Fabriciusowy přełožk *Noweho zakonja* w Choćebuzu (hlej horjeka) a 1824 Frycowy přełožk *Stareho zakonja* w Berlinje (➢ Wobr. 7) a da wobě knize do jedneje wjazać, bjez toho zo by zhromadne knižne wudaće bibliju mjenował. Šyndlarjej dyrbi so připóznać, zo je so wón wo zjednotnjenje rěče prócował. Manfred Starosta (*1941) k tomu w lěće 1994 zwěsći (STAROSTA 1994: 246):

Wobr. 6: **Zygmunt Bjedrich Šyndlař (1758-1841)** (© Serbski muzej, Chóśebuz)

> »Do rěcy Fryca njejo zapśimjeł, jano ortografija se tšochu změni, casy k lěpšemu ako pśi rozeznawanju wokalowu *i* – *y*, což njejo se Frycoju poraźiło, casy k špatnjejšemu ako njerozeznawanje *š* – *ś*, wobnowjenje *ł* na městnje *ł* ako wliw Picańskego dialekta. Pśi wudaśu NT pak zapśimnjo do rěcy Fabriciusa, a to po rěcnem pśikłaźe Fryca.«

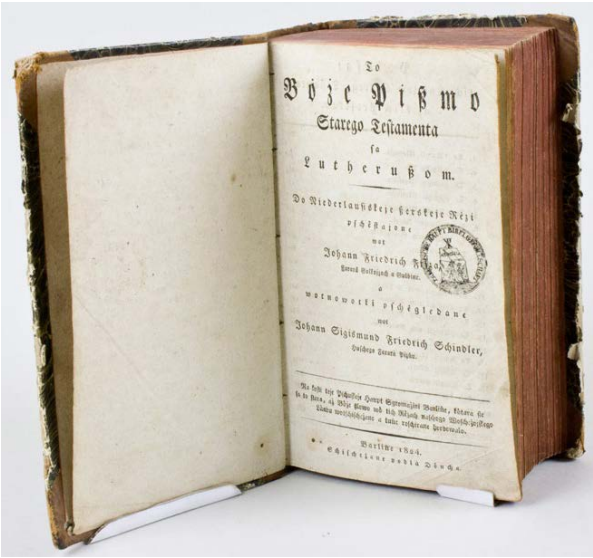

Wobr. 7: ***Stary zakoń*, 1824 (© Serbski muzej, Chóśebuz)**

Zawjedźenje artiklow před substantiwami, tworjenje pasiwa z pomocnym werbom hordowaś, rozwjazanje participialnych konstrukcijow a šěrše wužiwanje serbskich werbow su tež pozdźiši wudawarjo biblije jako přinošk k ludej zrozumliwišej rěči akceptowali. Najdokładnišo je Fabian Kaulfürst (*1978) rěčne změny, kiž su so při wobdźěłanju druheho a třećeho wudaća *Stareho* a *Noweho zakonja* 1822/24 resp. 1868 přewjedli, přepytował a předstajił. Poćahujo so na *Nowy zakoń* dóńdźe wón w lěće 2012 k wusudej (KAULFÜRST 2012: 73):

> »Pśi tom se wopokažo, až wjeliki źěl rozdźělow mjazy prědneju (1709) a slědneju (1868) analyzěrowaneju wersiju Nowego Testamenta wustupujo južo w ediciji Šyndlarja z lěta 1822. Jogo późěl na wuwiśu pisneje dolnoserbšćiny njejo se dotychměst dosć pśipóznawał.«

Štož nastupa *Stary zakoń*, zwěsći pak awtor studije (KAULFÜRST 2012: 76):

> »Kwalita Frycoweje rěcy wótbłyšćujo se teke we wuslědkach pśedlažeceje analyze[,] a to wósebnje pśez to, až namakaju se – wótglědajucy wót pšawopisa – lěbda rěcne pśeměnjenja w dalšnyma redakcijoma ST.«

W lěće 1868 wuńdźe skónčnje cyła *Biblija abo to zełe Sswěte Pißmo Starego a Nowego Testamenta, do ßerſkeje rězy pſcheſtawjone, wot nowotki pilńe pſcheglědane a pſcheporěžane*, wudata wot Pruskeho bibliskeho towarstwa a ćišćana w Cansteinowej biblijowni w Sólnicy (➢ Wobr. 8).

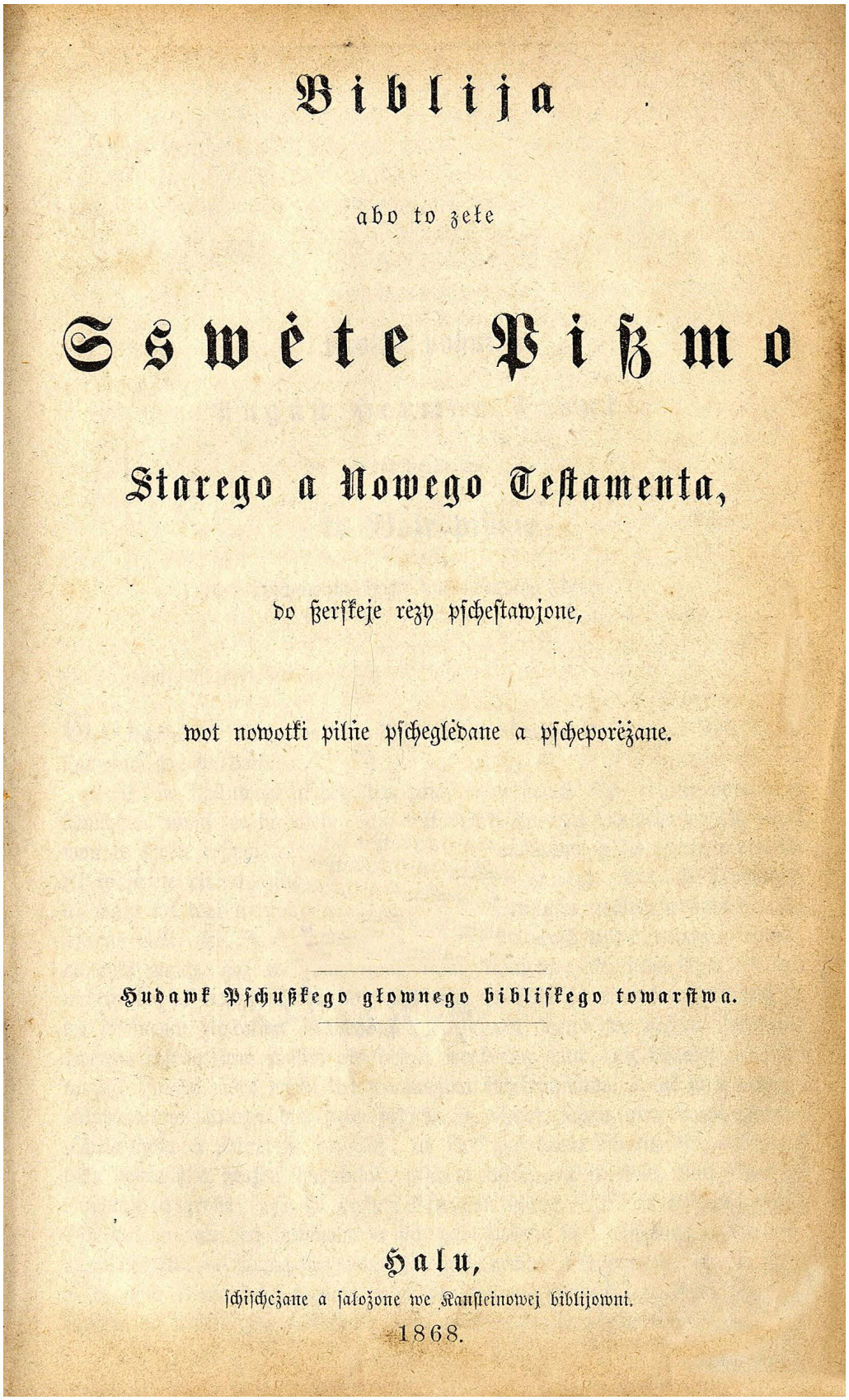

Biblija

abo to zełe

Sswěte Pißmo

Starego a Nowego Teſtamenta,

do ßerſkeje rězy pſcheſtawjone,

wot nowotki pilńe pſcheglědane a pſcheporěžane.

Hudawk Pſchußkego głownego bibliſkego towarſtwa.

Halu,

ſchiſchćžane a ſałožone we Kanſteinowej biblijowni.

1868.

Wobr. 8:
***Biblija*, 1868**
(© Serbski kulturny archiw, Budyšin)

© Association for Central European Cultural Studies

Wobr. 9:
Jan Bjedrich Tešnar (1829-1898)
(© Serbski kulturny archiw, Budyšin)

Jako zawod do biblije je tekstej předstajeny 6-stronske krótke powučenje Augusta Hermana Franki, kak dyrbi křesćan Bože słowo z prawym wužitkom čitać. K tomu so přida 2-stronske stawizniske zjeće pod nadpismom *Luby ßerſski luḋ!*, w kotrymž wudawaćeljo spomóžne dźěło Fabriciusa a Fryca wuzběhuja. Po tym sćěhujetej jednorěčny tekst *Stareho* a *Noweho zakonja*. Hłownu starosć wo wudaće Swjateho pisma bě Gołkojski farar Karlo Eduard Hausig na so wzał (Jenč 1880: 89). Jemu po boku stejachu Kito Albin (1802-1888), wot lěta 1833 farar w Górjenjowje, Jan Bjedrich Šadow (1814-1894), wot lěta 1852 farar w Małym Dobrynju, Pawoł Fryco Broniš (1830-1898), wot lěta 1859 farar w Lutolu, Oskar Pank (1838-1928), wot lěta 1862 farar w Skjarbošcu, a Jan Bjedrich Tešnar (1829-1898, ➢ Wobr. 8), wot lěta 1862 farar w Njedowje/Nieda w Hornjej Łužicy. Posledni mjenowany je, kaž wón sam w Pratyji z lěta 1887 piše, Franckowe powučenje do delnjoserbšćiny přenjesł a krótke stawizniske zjeće wo nastaću delnjoserbskeho *Noweho* a *Stareho zakonja* napisał (Tešnar 1887: 21). Ćišć biblije z lěta 1868 wosta dla přiběrajcy njepřihódnych towaršnostnych poměrow w Němskej dlěje hač 150 lět prěnje a jeničke wudaće w delnjoserbskej rěči.

II. Kontekst nowowudaća biblije w lěće 2020

Na kóncu 19. lětstotka je było serbstwo w Delnjej Łužicy w tójšto kóńčinach hišće žiwe. Arnošt Muka (1854-1932) naliči w swojim ludowědnym wopisowanju *Delnjołužiske Serbstwo w lěće 1880*, kotrež wuńdźe w *Časopisu Maćicy Serbskeje* 1884, w Choćebuskim wokrjesu dwaceći wosadow a filialnych wosadow, hdźež bě serbšćina w cyrkwi a šuli prezentna. Konkretne połoženje bě wězo wot toho wotwisne, hač mějachu wosady hišće serbskeho fararja resp. wučerja (Muka 1884: 82):

> »W Bórkowach, Wjerbnje a Brjazynje staj serbska a němska Boža słužba dźělenej, w Bórkowach ma so, njeje-li němska spowědź, serbski kemš prjedy, w Wjerbnje stajnje posled němskeho; [...]. Póstne prědowanja a něšpory su tudy jenož serbske, kaž wjetši dźěl we wšitkich delnjoserbskich cyrkwjach, kiž maju hišće serbskich duchownych.«

Do prěnjeje połojcy 20. lětstotka běchu so towaršnostne poměry wuraznje změnili a bě so serbskorěčny teritorij nahladnje pomjeńšił (➢ Wobr. 10). Delnjoserbske kemše wotměwachu so w lěće 1927 po zwěsćenju Bogumiła Šwjele (1873-1948) jenož hišće prawidłownje kóždu njedźelu w Dešnje, hdźež bě wón sam wot lěta 1913 z fararjom, a w klóšterskej serbskej cyrkwi w Choćebuzu, hdźež skutkowaše wot 1927 Wylem Nowy (1870-1933) jako farar. W Bórkowach poskićachu so 6-tydźeńsce delnjoserbske kemše, w Gołkojcach a Wětošowskej serbskej wosadźe pak jenož štwórćlětnje (Schwela 1927: 14). Za čas nacionalsocializma a komunizma bu serbske cyrkwinske žiwjenje ze zjawnosće wuhnate, štož połěkowaše kaž ateizowanju tak přeněmčenju Serbow. Ewangelske konsistorstwo marki Braniborska zakaza Šwjeli w lěće 1941, zjawne kemše w serbskej rěči wotměwać. Wón poda so tuž na wuměnk a přesydli so do durinskeho Rudolstadta k swojej dźowce. Jeničkemu delnjoserbskemu fararjej za čas NDR Herbertej Nowakej (1916-2011) pak zapowě cyrkwinske wjednistwo městno w Delnjej Łužicy, wón skutkowaše wot 1947 w Pěś Dubach w Braniborskej. Bože słowo w delnjoserbskej rěči zaklinča tuž jenož hišće přileżnostnje na domizniskich swjedźenjach abo w priwatnych domjacnosćach.

Hakle na kóncu 1980-tych lět zwěrichu sej Delnjoserbja, so ze swojej maćeršćinu do zjawnostneho ruma cyrkwje wróćić. Skupina křesćanow pod nawodom Christiny Janojc (*1961) přeprosy na serbske popołdnjo, kotrež so 27. septembra 1987 w Dešańskej cyrkwi wotmě. Prědowanje přewza Helmut Hupac (*1950), kotryž skutkowaše wot lěta 1983 w Kórjenju jako farar. Na zarjadowanju wobdźěli so 70 křesćanow z Dešna kaž tež blišeje a dalšeje wokoliny. W lěće 1988 załoži so jako bazodemokratiske zjednoćenstwo t. mj. źěłowa kupka Serbska namša, kotraž bu wot Ewangelskeje cyrkwje Berlin-Braniborska na swojej synodźe 1989 jako cyrkwinski skutk wobkrućena. Poradźi so, Choćebuskeho generalneho superintendenta Reinhardta Richtera (1928-2004) za zaměry skupiny zdobyć. Wón přewza moderaciju mjez bazu a cyrkwinskim wjednistwom. Na nastork Wernera Měškanka (*1956) wuńdźe w meji 1988 prěnje wudaće delnjoserbskeho cyrkwinskeho łopjena *Pomogaj Bog* jako přiłoha hornjoserbskeho časopisa

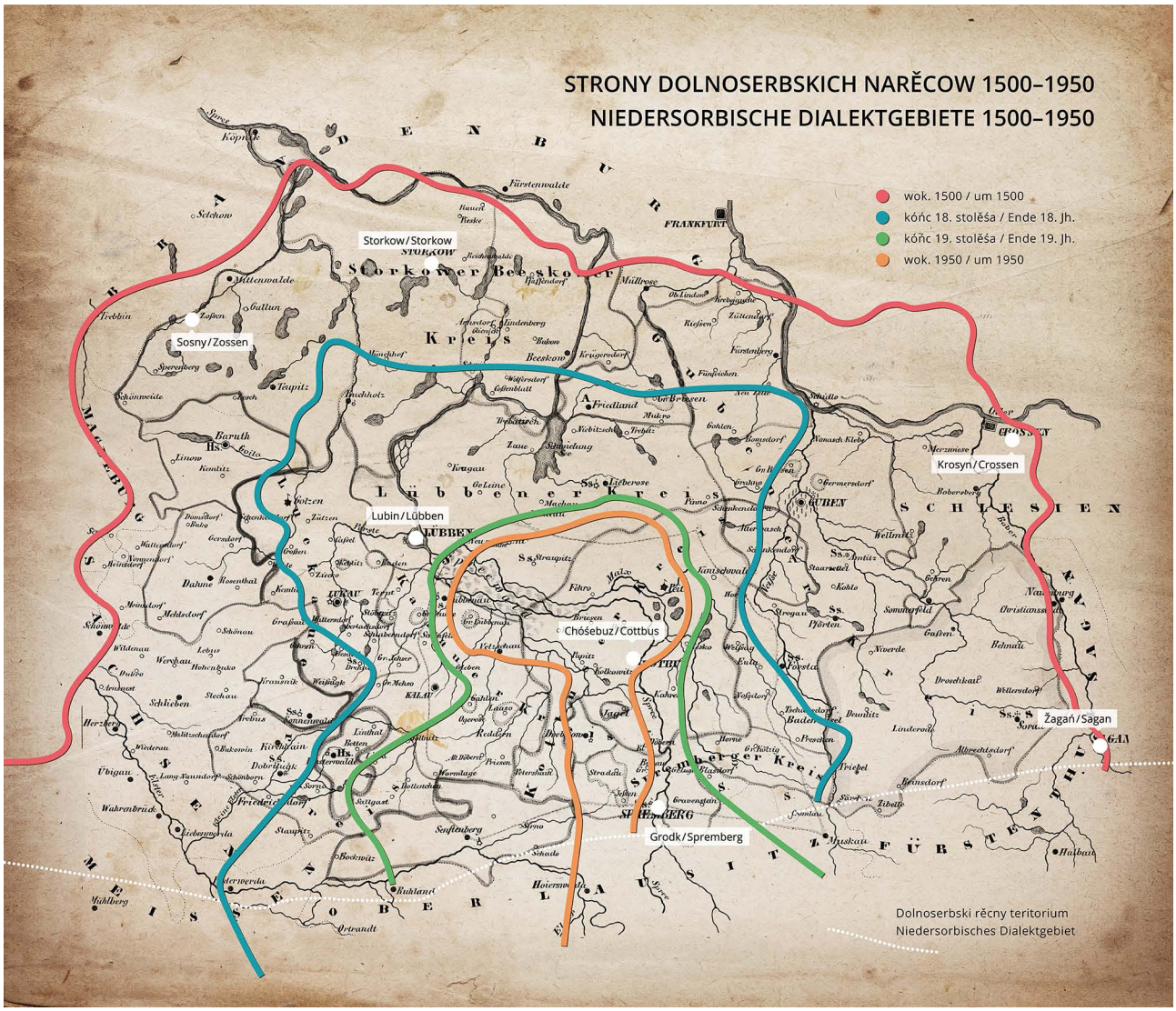

Wobr. 10: **Woteběranje rěčneho teritorija delnjoserbšćiny** (© Serbski muzej, Chóśebuz)

Pombaj Bóh. Wot februara 1991 wuchadźa wone měsačnje jako wosebita strona delnjoserbskeho tydźenika *Nowy Casnik*. Zamołwići redaktorojo běchu do 1990 Werner Měškank, 1991-1992 Hanelora Handrekojc (*1951), 1992-2014 Adelheid Dawmowa (*1950), 2015-2019 Ines Neumannojc (*1971) a wot septembra 2019 Stefanie Krawcojc (*1975). W lěće 1994 założichu delnjoserbscy prócowarjo Spěchowańske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t., zo móhła źěłowa kupka Serbska namša lěpje pjenježne srědki nałožować, kiž wunjesu kolekty, ale tež přirażki ze strony cyrkwje. Z pomocu časopisa *Nowy wósadnik* a internetneho portala www.serby.ekbo.de sposrědkuje spěchowanske towarstwo wot lěta 2015 nowinki na delnjoserbskim cyrkwinskim polu.

Jako najwjetši nadawk za wožiwjenje nabožneho žiwjenja Delnjoserbow wustaji so wudźěłanje duchowneje literatury. Wot t. mj. knihownje wšědneho čłowjeka, kotraž wobsteješe za čas pietizma z biblije a katechizma, ze spěwarskich a paćerskich knihow kaž tež z protyki, njebě hač na protyku ničo načasne k dispoziciji. Jako poslednje běchu 1915 wušli *Duchowne kjarliže*. Jednaše so tehdy wo nowowudaće spěwarskich z lěta 1882 (RICHTER 2007: 890):

> »Mała kupka kjarližarjow – Hajndrich Głowan (1833-1884), Kito Šwjela (1836-1922) a wósebje Mato Kosyk (1853-1940) – ga jo tencas wuźěłała modernjejšu rěcnu wersiju spiwanjow, pśi comž jo serbski basnikař (poet) a pózdźejšy farař M. Kosyk wjeliki źěł kjarližow we słowje, rymje a rytmusu półěpšył.«

Wot lěta 1991 do lěta 2020 wuńdźe cyłkownje šěsć duchownych spisow, kotrež naspomnjeny njedostatk zdźěla narunaja.

Sprěnja: W lěće 1991 wudaštej źěłowa kupka Serbska namša a generalna superintendentura w Choćebuzu 19-stronski zešiwk *Dolnoserbska liturgija* (➢ Wobr. 11). Wón wobsahuje wotběh serbskich kemšow kaž tež někotre psalmy. Wosebitosć je, zo su wšitke teksty na dwoje wašnje wotćišćane – na lěwej stronje w pismje fraktura z němskim prawopisom, na prawej stronje pak w pismje antikwa z analogiskim prawopisom. Přičina bě, zo je drje młódša generacija w šuli

 © Association for Central European Cultural Studies

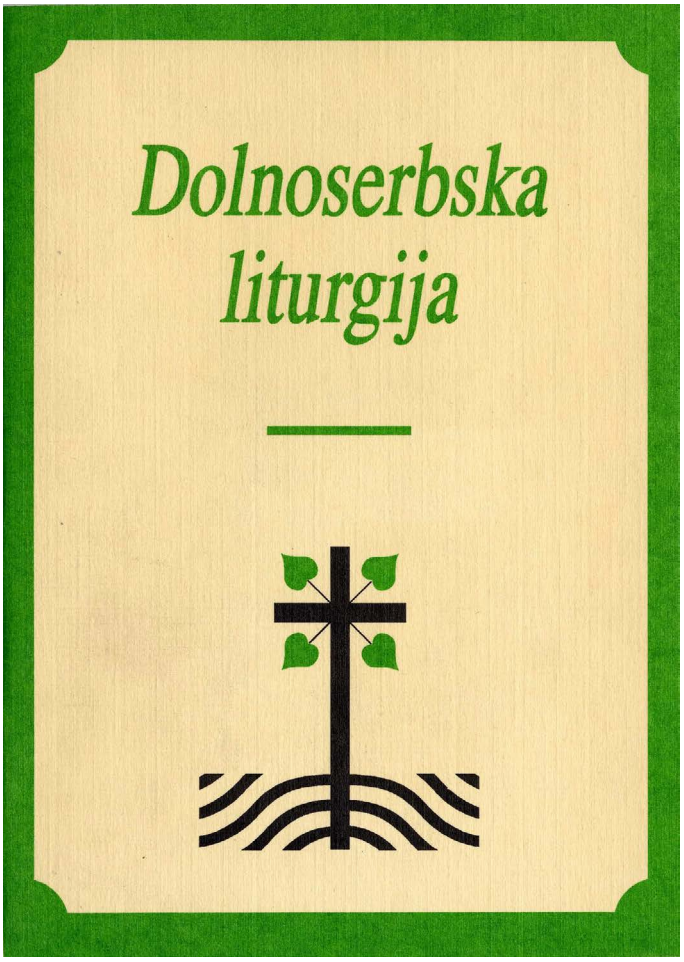

Wobr. 11: ***Dolnoserbska liturgija*, 1991** (© Serbski muzej, Chóśebuz)

nowe pismo nawuknyła, starša generacija pak, kotraž bě šulu do 1945 wuchodźiła, nic. Wona znaješe nabožne teksty jenož ze starych spisow 19. lětstotka. Jednaše so tuž wo didaktiski přistup, kiž zmóžni poněčimny přechod na uzus, kiž w serbskim pismowstwje kónc 20. lětstotka knježeše.

Zdruha: W lěće 2007 wuda Spěchowańske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t. 952-stronske spěwarske pod titulom *Duchowne kjarliže*. Wone wopřijeja 374 kěrlušow kaž tež h. mj. delnjoserbsku liturgiju a wuběrk psalmow. Nowe bě, zo wobsahuja knihi prěni króć tež melodije. Dwoje wašnje předstajenja teksta – fraktura a antikwa – so wobchowa.

Střeća: W lěće 2011 wuda t. mj. źěłowa kupka Dolnoserbske perikopy, kotraž bě so 2003 założiła, teksty za prědowanja a bibliske čitanja, kiž so na kemšach trjebaja. Redakcija pod nawodom Madleny Norbergoweje (*1958) bě 274-stronski spis pod titulom *Dolnoserbske perikopy. Bibliske cytanja za dolnoserbske namše* na zakładźe němskich perikopowych knihow zestajała a do ćišća přihotowała.

Ześtwórta: W lěće 2016 wuńdźe na iniciatiwu projektoweje skupiny 48-stronski zešiwk *Tyca. Spiwarske za młodych łuźi*. Člonojo skupiny Ingolf Kśenka (*1957), Christiana Piniekowa (*1958) a Bernd Pittkunings (*1960) su dohromady 75 němskich spěwow za młodźinu wuběrali, teksty přełožili a hudźbnje wobdźěłali. Spis ma słužić jako wudospołnjenje spěwarskich, kiž wšak žane nowočasne kěrluše njewobsahuja.

Spjata: Wot lěta 2019 wuchadźeja lětnje tež w delnjoserbskej rěči 120-stronske Ochranowske hesła pod titulom *Bóže słowo na kuždy źeń. Gronka ochranojskeje bratšojskeje wósady*. Jedna so wo zběrku krótkich bibliskich tekstow, kotruž Ochranowska bratrowska wosada kóždolětnje z němskorěčneje zběrki 1 824 starozakonskich wjeršow wulosuje a z přihódnym nowozakonskim tekstom do lětneho cyklusa zrjaduje. Ochranowske hesła přełoža so mjeztym kóždolětnje do wjace hač šěsćdźesat rěčow swěta.

Zešesta: Zakład za wudaće Ochranowskich hesłow w delnjoserbskej rěči bě spřistupnjenje serbskeje biblije w aktualnje płaćiwej prawopisnej normje. Spěchowańske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t. je w zhromadnym dźěle z Choćebuskej wotnožku Serbskeho instituta w lěće 2018 cejdejku wudało, kotraž wobsahuje posledni ćišć biblije z lěta 1868 – a to w originalu jako fraktura z němskim prawopisom a w dźensa wužiwanym pismje jako antikwa z analogiskim prawopisom. Fabian Kaulfürst je w lěće 2019 na sympoziju *Překlad Bible – biblický jazyk* w Praze wo digitalnym wudaću biblije přednošował a na drobne wotchilenja wot aktualneho prawopisa skedźbnił, na př. pisanje skupiny *łu-, ło-* na spočatku słowa město *wu-, wo-/wó-* (KAULFÜRST 2018). W dosłowje k digitalnemu wudaću *Biblija 1868 I 2018* zwěsći Hartmut S. Leipner (*1958) jako předsyda spěchowanskeho towarstwa (LEIPNER 2020: XIV):

> »Jo było wót samego zachopjeńka jasne: Tuchylu njejsu kapacity pśełožyś Bibliju wótnowotki.«

Tohodla bě jenička móžnosć, bibliski tekst w delnjoserbskej rěči spřistupnić, jón po dźensnišim wašnju pisanja prezentować. Na te wašnje wobsteji nadźija, zo namaka nowa generacija wěriwych přistup k žórłu křesćanstwa. W lěće 2020 wuńdźe skónčnje 1 339-stronska kniha

© Association for Central European Cultural Studies

pod titulom *Biblija. Nowośišć na zakłaźe serbskeje Biblije z lěta 1868* (➢ Wobr. 12). Nětko wšak jenož w pismje antikwa.

EKSKURS: Hižo w lěće 2017 je Hartmut S. Leipner rosćacy zajim za serbsku rěč w cyrkwi Delnjeje Łužicy zwěsćił. Zdobom naćisny wón hranicy čestnohamtskeho angažementa w sćěhowacych słowach (LEIPNER 2017: 11 sć. [2]):

> »Cesćej se pšašaju nimske fararje Dolneje Łužyce, lěc mógała kupka Serbska namša serbsku abo serbskonimsku namšu sobu wugótowaś. Móžnosći angažěrowanych dobrowólnikow abo cesnoamtskich su pak jadnab źaseś namšami wob lěto – kužda z něźi 70 woglědarjami – zwupócerane. Nowe formy ako wót Spěchowańskego towaristwa naraźona krajnocerkwinska Serbska wósada, kótaraž ma swój etat w ramiku EKBO za fararja, rumnosći a wěcne srědki, su notne.«

Hač so tute přeća hdy zwoprawdźa, pokaže přichod.

Wobr. 12: **Hartmut Leipner ze starej bibliju 1868 a nowym wudaćom 2020** (© Werner Měškank, Chóśebuz)

III. Rěčne wosebitosće delnjoserbskeje biblije

Delnjoserbska biblija z lěta 2020 dźe wróćo na wudaće z lěta 1868, kiž złožuje so na přełožk *Noweho zakonja* Jana Bogumiła Fabriciusa z lěta 1709 a *Stareho zakonja* Jana Bjedricha Fryca z lěta 1796. Na rozdźěl wot Mikławša Jakubicy (14_?-15_?), kiž dokónči jako prěni 1548 přełožk *Noweho zakonja* do delnjoserbšćiny, njejstaj Fabricius a Fryco słowjanske přełožki bibliskich tekstow wužiwałoj. Ewa Siatkowska (1930-2020) zwěsći k tomu w lěće 1996 (SIATKOWSKA 1996: 256-257):

> »Fabricius mniej używa germanizmów niż Jakubica, co może dziwić wobec jego niemieckiego pochodzenia. Troskę o czystość języka wniósł jednak na pewno z kręgów pietystycznych w Halle, gdzie studiował. Pietyści progranioweo walczyli o kulturę języka niemieckiego, m.in. przez zakładanie różnych towarzystw naukowych. Tę zasadę Fabricius realizował w swojej pracy nad łużyckim *Nowym Testamentem*. Pożyczek z innych języków również u niego nie znalazłam.«

Kaž je źěłowa kupka Dolnoserbske perikopy w lěće 2011 dopokazała, njewobmjezuja so rěčne wosebitosće jenož na leksikaliske požčonki z němčiny, ale wopřimuja tež morfologiske a syntaktiske njejednotnosće resp. wotchilenja wot normy. Poćahujo so na słowoskład pisa so w zawodźe do perikopow (NORBERG 2011: 17):

> »Což leksiku nastupa, smy na to glědali, až mamy teke we wobgraniconej licbje stare ludowe wuraze w tekstach, ako ›štunda‹ [město góźina] abo ›z tebu‹ [město z tobu]. Smy ale we głownem glědali na wušy stil pisneje rěcy.«

Štož nastupa morfologiske a syntaktiske njejednotnosće resp. wotchilenja wot normy je Helmut Faska (*1932) w lěće 2004 tři problemowe wobłuki přepytował a předstajił: prezensowe formy perfektiwnych werbow, wuraz gramatiskeje kategorije žiwosće kaž tež wužiwanje a deklinowanje numeralow. Wón zwěsći mj. dr., zo je hižo Fryco w swojim přełožku *Stareho zakonja* 1796 na rozdźěl wot Fabriciusoweho *Noweho zakonja* 1709 wjetšinu prezensowych formow *a*- a *i*-konjugacije z infiksom -o- tworił, štož wotpowěduje dźensnišej normje (FASSKE 2004: 332). W někotrych z naspomnjenych problemowych padach je so źěłowa kupka Dolnoserbske perikopy rozsudźiła, změny přewjesć. Jako přikład za morfologiske a syntaktiske njejednotnosće resp. wotchilenja wot normy w bibliji z lěta 1868 móžemy předstajić wurězk z ewangelija pola Lukasa, třećeje knihi *Noweho zakonja*. Do stareho teksta, kotryž namakamy w lěwym stołpiku, su wobdźěłarjo perikopow na tójšto městnach zasahowali, zo bychu jón dźensnišemu stawej spisownorěčneje normy delnjoserbšćiny přiblížili:

 © Association for Central European Cultural Studies

Tab. 1: **Přikładne wobdźěłanje bibliskeho teksta 2011**

Evangeliom sw. Lukasa 11. Staw	***Ewangelium pła Lukasa*** we 11. stawje
Jezus hucy swójich huknikow se módliś; hugónjenje togo carta; póžedane znamje; pomsćeca rěc pśeśiwo Farizejarjow.	
1. A wóno se stanu, až wón běšo we jadnom měsće, a se módlašo, **gaž** wón **pśesta**, źašo jaden wót jogo huknikow k njomu: Kněžo, huc nas se módliś, rowno ako tež Jan swójich huknikow hucył jo.	[1] A wóno se stanu, až Jezus běšo we jadnom měsće a se módlašo. **Ako wopśesta**, źašo jaden wót jogo wuknikow k njomu: »Kněžo, wuc nas se módliś, rowno ako tež Jan swójich wuknikow wucył jo.«
2. Wón pak źašo k nim: gaž wy se módliśo, ga ***rjakniśo**: Wośc nas, kenž sy na njebju, huswěśone buźi twójo mě; twójo **kralojstwo** pśiźi; twója wóla se stani ako na njebju, tak teke na zemi. * Mat. 6, 9.	[2] Wón pak źašo k nim: »Gaž wy se módliśo, ga **grońśo**: Wośc! Wuswěśone buźi twójo mě. Pśiź twójo +**kralejstwo**.
3. *Naš wšedny klěb daj nam kuždy źeń. * 2 Mojz. 16, 19. 21.	[3] Naš wšedny klěb daj nam źeńk ak źeńk
4. A wódaj nam naše grěchy; pśeto tež my wódawamy wšyknym našym dłužnikam; a njewjeź nas do spytowanja, ale humóž nas wót togo złego.	[4] a wódaj nam naše grěchy; pśeto tež my wódawamy wšyknym, kenž se na nas pśegrěšyju; a njewjeź nas do spytowanja.«
5. A wón źašo k nim: chto mjazy wami **buźo** pśijaśela **měś**, a k njomu hokoło połnocy hyś a k njomu groniś: pśijaśel, póžyc mě tśi pókšyt kléba;	[5] A wón źašo k nim: »Chto mjazy wami **by měł** pśijaśela a šeł k njomu wokoło połnocy[,] aby jomu gronił: Pśijaśel, póžyc mě tśi pokšyty kléba;
6. Pśeto mój pśijaśel jo ku mnjo pśišeł wót drogi, a ja **njamam**, co by jomu prědk kładł.	[6] pśeto mój pśijaśel jo ku mnjo pśišeł z drogowanja, a ja **nic njamam**, co by jomu dał k jěźi,
7. A ten nutśikach derbjeł wótgronjecy rjaknuś: **njecyń mě hobuze**; te źurja su južo zamcone, a móje źiśi su ze mnu we póstoli; ja njamógu stanuś a tebje **daś**.	[7] a ten wót nutśi by wótegronił: **Njecyń mě** žedneje **wobuze**! Źurja su južo zamknjone, a ja a móje źiśi smy južo w póstoli; ja njamógu stanuś a tebje **něco daś**.
8. Ja źeju wam: gaž wón rowno **njebuźo stanuś**, a jomu **dawaś togodla, až** jogo pśijaśel jo, ga **buźo** wón glich jogo *njesromnego naběganja dla **stawaś** a jomu **dawaś**, **kakž** wjele wón **póderbi**. (*Biblija 1868 I 2020*: 1 123)	[8] Ja źeju wam: A gaž wón južo **njestanjo** a jomu **njedajo**, **rownož** to jogo pśijaśel jo, ga **buźo stawaś** togo njesromnego nuzkanja dla a jomu +**daś**, **tak** wjele ako wón **póderbijo**.« (*Perikopy 2011*: 231)

Nimo leksikaliskich porjedźenkow (wosebje nastupajo konjunkcije) namakamy tež stilistiske, syntaktiske (dwójna negacija, rekcija werbow) a morfologiske (infiks -o- pola prezensowych formow perfektiwnych werbow *a*- a *i*-konjugacije; žadyn zestajany futur perfektiwnych werbow – z wuwzaćom zmylneho »buźo +daś«). Štož nastupa ***Wótčenaš* w *Luk.* 11,2-4**, tak su wobdźěłarjo Perikopow wobkedźbowali staw teologiskeho slědźenja. Wudaće biblije z lěta 1868 ma hišće dlěšu wariantu paćerja, kotruž bě Luther na zakładźe tekstoweje podoby *Nowebo zakonja* z kónca 4. lětstotka přewzał. Dźensa znajemy tekstowe podoby z kónca 2. lětstotka, w kotrychž je krótša warianta jako poprawna dokładźena (Jeremias 2014: 330). Zajimawe je w tym zwisku, zo su wobdźěłarjo wobchowali z wudaća 1868 substantiw »+kralejstwo«, kotryž płaći dźensa jako zestarjena forma substantiwa »kralojstwo«. Tohorunja je w teksće preteritumowa forma werba »źašo« (infinitiw »źaś«) wostała, hačrunjež bychmy w dźensnišej neutralnej spisownej rěči wočakowali perfektowu formu »jo gronił«. To wšak móže zwisować z tym, zo su wobdźěłarjo dźiwali na wyši stil spisowneje rěče, kiž je w padźe biblije hustodosć zdobom archaizowacy.

Kajke rěčne wuwiće je delnjoserbšćina wot prěnich pisomnych pomnikow hač do dźensnišeho brała, njech nam delnjoserbski ***Wótčenaš* w *Mat.* 6,9-13** znazornja. Njedźiwajcy toho wostanje za nowočasne, rěčnje předźěłane wudaće cyłeje biblije tójšto dźěła:

© Association for Central European Cultural Studies

Tab. 2: **Delnjoserbski *Wótčenaš* wot 16. do 21. lětstotka**

***Nowy testament*, 1548**, rukopis (ŠEWC 1967: 8) Woſchcz naſch, zcoſch ſy w Nebeſach. Twoie meene butcz woſwiczone. Prcihitcz twoie kraloſtwo. Twoia wuola ſe ſtån, na zemy, iak w nebeſach. Naſch ſchedni Chleb, day nam ſchinſa. A woday nam naſche wieny, yakoſch y me wodawamy naſchim winikom. A ne zaweeſch nas do zpittanå krome wiemoſch nas wot zlego. Pſcheto twoie ie to kraloſtwo, a ta motcz, a ta Czeſnoſcz na Weky Amenn. *Euangelium S[witego] Matheuſſa*, Ka[pitol] VI, 9-13
***Nowy testament*, ≈ 1650**, rukopis (ŠEWC 1996: 86) Nasch woschz wöttom niebiu twoyo Meh buschi hußweschonö, twoio Kroleistwo pschyschi, twoya wohla ße stany, ak na Sehmi, tak teke na niebiu, naschedni klieb dai nam schienßa, a wodai nam nasche wyni, ak mü wodawamü naschüm wynikam, a niewesch naß do spüttowanie, ale wümosch nahß wot togo slego. Pscheto twoyo io to Kroleistwo, a ta moz, a ta zesz wönimernoßzi. Amen. *Evangelium Secundum Matthæum*, Caput VI, 9-13
***Das Neue Testament*, 1709**, ćišć (FABRICIUS 1709: 25 sć.) Woſchz nas / kenż ßů na nebàch / hußweſchòne bużi twojo mė. Twojo kralejſtwo pſchiżi; Twoja wohla ße ſtani / ako na nebů tak teſch na ſemi. Naſch ſchedni klėb daj nam żinßa. A wodaj nam naſche wiṅi / ako mů wodawamů naſchim winikam. A ṅewo̊hżi nas do ſpůtowaṅa / ale humożi nas wot togo ßlego. Pſcheto twojo jo to kralejſtwo / a ta moz a ta zeſcż / do ṅimernoſcżi / Amen. *Evangelium S. Matthåi*, 6. Staw, 9-13
***Nowi Testament*, 1822**, ćišć (*NT 1822*: 7 sć.) Woſchz naſch, kenż ßů na ṅebů. Hußweſchone bużi twojo mė. Twojo kralejſtwo pſchiżi; twoja wohlå ße ſtaṅi, ako na ṅebů, tak teſch na ſemi. Naſch ſchedni klėb daj nam żinßa. A wodaj nam naſche wini, ako mů wodawamů naſchim wiṅikam. A ṅewo̊hż nas do ſpůtowaṅa, ale humoż nas wot togo ſlėgo. Pſcheto twojo jo to kralejſtwo, a ta moz a ta zeſcż do ṅimernoſcżi, Amen. *Evangelium ßwėtego Matthåußa*, 6. Staw, 9-13
***Biblija*, 1868**, ćišć (*Biblija 1868*: *NT* 9) Woſchz nas, kenż ßy na ṅebju, hußwėſchone bużi twojo mė. Twojo kralejſtwo pſchiżi. Twoja wola ße ſtani, ako na ṅebju, tak tež na ſemi. Naſch ſchedny klėb daj nam żinßa. A wodaj nam naſche winy, ako my wodawamy naſchym winikam. A ṅewież nas do ſpytowaṅa, ale humož nas wot togo ſlego. Pſcheto twojo jo to kralejſtwo, a ta moz a ta zeſcż do niṁernoſcżi, Amen. *Evangeliom ßwėtego Matthejußa*, 6. Staw, 9-13
***Liturgija*, 2007**, ćišć (*Duchowne kjarliže 2007*: 867) Wośce naš na njebju. Wuswěšone buź twójo mě. Pśiź k nam twójo kralejstwo. Twója wóla se stań ako na njebju tak teke na zemi. Naš wšedny klěb daj nam źinsa. A wódaj nam naše winy, ako my wódawamy našym winikam. A njewjeź nas do spytowanja, ale wumóž nas wót wšogo złego. Pśeto twójo jo to kralejstwo a ta móc a ta cesć do nimjernosći. Amen.

Žórła

Za přećelne spřistupnjenje starych spisow dźakuju so Annett Brězanec ze Serbskeho kulturneho archiwa w Budyšinje a Wernerej Měškankej ze Serbskeho muzeja w Choćebuzu. Za wobsahowe a rěčne přehladanje nastawka pak słuša dźak Fabianej Kaulfürstej a Ani Pohončowej ze Serbskeho instituta w Choćebuzu resp. w Budyšinje.

Biblija 1868 – Biblija abo to zele Sswėte Pißmo Starego a Nowego Teſtamenta, do ßerſkeje rėzy pſcheſtawjone, wot nowotki pilṅe pſchegleėdane a pſcheporėżane. Hudawk Pſchußkego głownego bibliſkego towarſstwa. Halu, ſchiſchczane a ſałożone we Kanſteinowej biblijowni. 1868.

Biblija 1868 I 2020 – Biblija. Nowośišć na zakłaźe serbskeje Biblije z lěta 1868 (wud. Spěchowańske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t.), Chóśebuz 2020.

Duchowne kjarliže 2007 – Duchowne kjarliže, Budyšyn 2007.

FABRICIUS 1709 – *Das Neue Teſtament Unſers HErrn JEſu Chriſti in die Nieder=Lauſitzſche Wendiſche Sprache übersetzet und zum Drucke befördert von Gottlieb Fabricio, Predigern in Kahren.* Kahren Gedruckt von Joh. Gottlob Richtern. 1709.

 © Association for Central European Cultural Studies

NT 1822 – *Ten Nowi Teſtament naſchogo Knęſa a Wůmożnika Jeſußa Kriſtußa do ßerbſkeje Rezi pſcheſtawòni wot Gottlieb Fabriziußa ṅabogego huſchego Fararà a Inſpectarà Choſchobuſu. Na Koſti tichßamich kenż tu Bibliju rosſchiràſch půttaju naſpet wǒndani*. Choſchobuſu ſchiſchczàni podla Johann Gottlieb Kunzaka. 1822.

Perikopy 2011 – *Dolnoserbske perikopy. Bibliske cytanja za dolnoserbske namše*, Cottbus 2011.

ŠEWC 1967 – SCHUSTER-ŠEWC, Heinz (wud.): *Das niedersorbische* [*Neue*] *Testament des Miklawuš Jakubica 1548* [= DAW. Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik; 47], Berlin 1967.

ŠEWC 1996 – SCHUSTER-ŠEWC, Heinz (wud.): *Das Neue Testament der niedersorbischen Krakauer (Berliner) Handschrift. Ein Sprachdenkmal des 17. Jahrhunderts* [= Schriften des Sorbischen Instituts; 14], Bautzen 1996.

Literatura

FASSKE 2004 – FAßKE, Helmut: *Der Normwandel der niedersorbischen Schriftsprache vom Neuen (G. Fabricius: 1709) zum Alten Testament (J. Fr. Frizo: 1796)*, in: LEHMANN, Volkmar – UDOLPH, Ludger (wud.): *Normen, Namen und Tendenzen in der Slavia. Festschrift für Karl Gutschmidt zum 65. Geburtstag* [= Slavoliguistica; 3], München 2004, s. 329-338.

JENČ 1880 – JENČ, K[orla] A[wgust]: *Pismowstwo a spisowarjo delnjołužiskich Serbow. Wot (1548) 1574-1880*, in: Časopis Maćicy Serbskeje 33 (1880), s. 73-154.

JENČ 1954 – JENČ, Rudolf: *Stawizny serbskeho pismowstwa*. [Zwjazk I], Budyšin 1954.

JEREMIAS 2014 – JEREMIAS, Joachim: *Das Vater-Unser im Lichte der neueren Forschung, 1962*, in: ZAGER, Werner (wud.): *Jesusforschung in vier Jahrhunderten. Texte von den Anfängen historischer Kritik bis zur »dritten Frage« nach dem historischen Jesus*, Berlin – Boston 2014, s. 327-346.

KAULFÜRST 2012 – KAULFÜRST, Fabian: *Dolnoserbska Biblija w tśich redakcijach (pśinosk k wuwiśeju dolnoserbskeje pisneje rěcy)*, in: MOTORNYJ, V[olodymyr] – SCHOLZE, D[ietrich] (red.): *Pytannja sorabistyky. Materialy XIII Mižnarodnogo sorabistyčnogo seminaru 7-8 žovtnja 2010 r.*, L'viv – Budyšin 2012, s. 73-104.

KAULFÜRST 2018 – KAULFÜRST, Fabian: *Dolnoserbska biblija 1868. Informacije*, [Chóśebuz 2018], https://dolnoserbski.de/biblija/info (cit. 8. 7. 2021).

LEHMANN 1930 – LEHMANN, Rudolf: *Geschichte des Wendentums in der Niederlausitz bis 1815 im Rahmen der Landesgeschichte* [= Die Wenden. Forschungen zur Geschichte und Volkstum der Wenden; 2], Langensalza 1930.

LEIPNER 2017 – LEIPNER, Hartmut S.: *Kśiwda a naźeja. K stawiznam dolnoserbskich ewangelskich kśesćijanow we 20. stoléśu*, in: Rozhlad 67/11 (2017), s. 16-20 (1); 12, s. 9-12 (2).

LEIPNER 2020 – LEIPNER, Hartmut S.: *Dosłowo k nowośišćoju serbskeje Biblije wót 1868*, in: *Biblija. Nowośišć na zakłaźe serbskeje Biblije z léta 1868* (wud. Spěchowańske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t.), Chóśebuz 2020, s. XI-XVII.

MIETZSCHKE 1940 – MIETZSCHKE, A[lfred]: *Lusatica aus dem Anfang des 18. Jahrh. (Ein Beitrag zur Geschichte des Pietismus in der Lausitz)*, in: Zeitschrift für Slavische Philologie 17/[1] (1940), s. 123-142.

MIETZSCHKE 1942 – MIETZSCHKE, A[lfred]: *Verschiedene Ausgaben des niedersorbischen Neuen Testaments von 1709*, in: Zeitschrift für Slavische Philologie 18/[1] (1942), s. 85-86.

MUKA 1884 – MUKA, Ernst: *Delnjołužiske Serbowstwo w léće 1880*, in: Časopis Maćicy Serbskeje 37/[1] (1884), s. 3-110.

NORBERG 2011 – NORBERG, Madlena: *Dolnoserbske perikopy*, in: *Dolnoserbske perikopy. Bibliske cytanja za dolnoserbske namše*, Cottbus 2011, s. 11-18.

RICHTER 2007 – RICHTER, Reinhardt: *K historiji serbskich spiwarskich knigłow w Dolnej Łužycy*, in: *Duchowne kjarliže*, Budyšyn 2007, s. 879-895.

SCHLEGEL 2019 – SCHLEGEL, Matthias: *Leben und Werk Johann Friedrich Fritzes*, in: *Johann Friedrich Fritze. Festschrift zum 200. Todestag*, Kolkwitz 2019, s. 15-47.

SCHWĆELA 1905 – SCHWĆELA, G[otthold]: *Pſcheložeńe biblije do dolnoßerbſkeje rězy*, in: *Drobeńze ſe ßerbſkeje hiſtorije. K 25 lětnemu ſałoženſkemu ßwěźeńu Maſchize Sserbſkeje w Dolnej Łužyzy*, Wořejzach 1905, s. 44-50.

SCHWELA 1927 – SCHWELA, Gotthold: *Bemühungen um die Anwendung der sorbischen Sprache in Gottesdienst und kirchlichem Leben*, in: SKA Bautzen, Nachlass Gotthold Schwela, ZM XXXV 7 D, Bl. 14.

SIATKOWSKA 1996 – SIATKOWSKA, Ewa: *Udział dialektu chociebuskiego w tworzeniu dolnołużyckiego języka literackiego (na podstawie analizy słownictwa Jakubicy i Fabriciusa)*, in: RZETELSKA-FELESZKO, Ewa (red.): *Symbolae slavisticae. Dedykowane pani profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej*, Warszawa 1996, s. 255-264.

© Association for Central European Cultural Studies

STAROSTA 1994 – STAROSTA, Manfred: *Byśe a tyśe dolnoserbskeje pisneje rěcy*, in: Rozhlad 44/[7/8] (1994), s. 242-252.
TEŠNAŔ 1853 – [TEŠNAŔ], Jan Bedrich: *Sserske Sslowa k'ßerskim Hutschobam*, in: Bramborski ßerski Zaßńik 6/15 (1853), s. 59-60; 16, s. 63-64; 17, s. 67-68; 18, s. 71-72.
TEŠNAŔ 1887 – *Jan Friedrich Tešnaŕ*, in: Pratyja ſa dolno=łužiſkich Sserbow 6 (1887), s. 17-21.
WJACSŁAWK 1952 – WJACSŁAWK, Jakub: *Serbska bibliografija*, 2.[,] rozmnoženy a wuporjedźany nakład, Berlin 1952.

 © Association for Central European Cultural Studies

Helena PANCZOVÁ
Katedra biblických a historických vied,
Teologická fakulta Trnavskej univerzity, Bratislava

Spracovanie gréckeho pasíva v moderných slovenských prekladoch evanjelií

Jedným z prvkov slovenských biblických prekladov, ktorými sa ich jazyk odlišuje od súčasnej kultivovanej slovenčiny, je vyššia frekvencia výskytu zloženého pasíva. Otázka je, prečo je to tak. Ide o vplyv prekladateľskej tradície? Alebo je tu iný dôvod či dôvody? V tomto príspevku sa pokúsime nájsť odpovede na tieto otázky. Najprv stručne predstavíme moderné slovenské preklady. V druhej časti sa pozrieme na slovenské výrazové prostriedky, ktorými sa dajú idiomaticky prekladať pasívne tvary. Napokon prejdeme na prehľad prekladateľských spracovaní originálneho textu a uvidíme, čo z tohto materiálu budeme môcť vyvodiť.

1. Moderné slovenské preklady evanjelií

V súčasných slovenských domácnostiach možno nájsť niekoľko slovenských prekladov evanjelií, ktoré vznikali od štyridsiatych rokov 20. storočia a vychádzali v reedíciách. Máme k dispozícii päť kompletných prekladov a dva čiastočné, pokrývajúce len niektoré evanjeliá:

- katolícky preklad Biblickej komisie pri Spolku svätého Vojtecha (1946),[1] ktorý vyšiel v reedícii v rokoch 1968-1970 (používaná skratka *Kat1*);
- exilový katolícky preklad od Štefana Porúbčana SJ, ktorý vydal Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme v roku 1968; evanjeliá vyšli aj osobitne[2] (*Kat2*);
- katolícky preklad Slovenskej liturgickej komisie pri Spolku svätého Vojtecha na základe *Neovulgáty*, ktorý prvýkrát vyšiel v roku 1986. Tento preklad je aj

[1] *Písmo Sväté Nového Zákona*, sv. 1. Preložili a poznámkami opatrili Štefan ZLATOŠ a Ján ŠURJANSKÝ, Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1946.

[2] *Evanjeliá*. Podľa grécko-semitskej pôvodiny spracoval Štefan PORÚBČAN SJ, Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1969.

Expressing the Greek passive in modern Slovak Gospel translations

There are five means for expressing the passive meaning in the Slovak language: analytic passive, reflexive passive, transformation in active construction (with an indefinite personal object), modal expression with an active infinitive, and circumlocution. Authors of modern translations of the Bible use the entire range. However, while in the profane context the analytic passive is rare (as usual in non-translation Slovak), its numbers are much higher in the case of the so-called theological passive. The question is: why?

First, we tried to find an answer within the semantic frame of the theological passive: as if the analytic passive voice was the best expression for the fact that the unexpressed agent is God. But this does not reflect the truth. All five means equally leave the agent in the background. The differences between them are technical—each has its own grammatical (and lexical) limitations.

Another answer can be found in the translation tradition. Preference of analytic passives characterizes the Lutheran tradition, which has its roots in the Czech Bible of Kralice, influenced by German Reformation translations. From this point of view, the analytic passives can be seen as an attempt to produce 'high' language of the Bible. By contrast, Catholic translations, which were made primarily with pastoral intentions, could use the language of the people with greater liberty because the 'high' Bible of the Catholics was still the Latin Vulgate. So, in Catholic translations vernacular means predominate: reflexive passive and active with the indefinite personal subject.

This tradition of 'high' biblical language is certainly responsible for greater frequency of analytic passives in our translations. In addition to that, nowadays we can also presume the direct influence of the English (and German) language. The last factor that must be taken into consideration is poorer competence of exegetes as translators.

Keywords: Slovak Bible translations; biblical Greek; passive voice; theological passive
Number of characters / words: 41 855 / 6 300
Number of tables: 3
Secondary language(s): Biblical Greek; Old Czech

© Association for Central European Cultural Studies

súčasťou jednozväzkového katolíckeho *Písma* z roku 1995,[3] ktoré neskôr vyšlo v niekoľkých ďalších reedíciách (*Kat3*);
- ďalší exilový katolícky preklad je *Jeruzalemská Biblia*,[4] kde text preložil Anton Botek zo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme: pripravoval ho v sedemdesiatych až osemdesiatych rokoch, kompletný text bol publikovaný po prvýkrát v roku 2009 (*Jer*);[5]
- evanjelický preklad, ktorý vyšiel po prvýkrát v roku 1942 a v revidovaných vydaniach v rokoch 1952 a 1970[6] (*Evan*);
- ekumenický preklad (*Nová zmluva a Žalmy*), ktorý vyšiel po prvýkrát v roku 1995.[7] Kompletný text bol publikovaný až v roku 2007 a zatiaľ bol dvakrát revidovaný.[8] Tento preklad je aj základom tzv. *Študijnej Biblie*, obľúbenej v protestantskom prostredí[9] (*Ekum*);
- preklad Markovho evanjelia (2013), ktorý je súčasťou interkonfesionálneho komentárového zväzku;[10]
- preklad Jánovho[11] a Lukášovho[12] evanjelia z rokov 2019 a 2020, ktorý pripravili katolícki biblisti z Centra pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta v spolupráci so Slavistickým ústavom Slovenskej akadémie vied. Autori deklarujú nadkonfesionálny charakter (*19/20*).

Analýze podrobíme sedem z nich – s výnimkou komentárového Marka. Tento preklad bol totiž pripravený pre potreby komentátorov, teda zámerne zachováva formálnu korešpondenciu (nakoľko to nie je na ujmu významu), aby sa na jeho základe dala robiť exegéza. Z toho dôvodu pre nás nie je veľmi relevantný, keďže tu skúmame idiomatickosť prekladu.

2. Slovenské prekladové ekvivalenty pasíva

V slovenčine máme niekoľko výrazových prostriedkov, ktorými sa dá interpretovať pasívum. Máme dve morfologické vyjadrenia pasíva prechodných slovies: zložené pasívum a zvratné pasívum. Ďalej je tu možnosť transformácie na aktívnu väzbu. V niektorých prípadoch sa dá použiť aj konštrukcia s modálnym výrazom alebo opis pomocou iných lexikálnych prvkov, než je to sloveso, ktoré je prvoplánovým ekvivalentom originálu.

2.1. Zložené pasívum

Zložené pasívum (»Ján je chválený«, »dom je stavaný«) môžeme použiť teoreticky vždy. Zo štylistického hľadiska však nie je dobré používať tento ekvivalent príliš často, lebo jeho frekvencia je v neprekladovej slovenskej literatúre oveľa nižšia ako napr. v gréčtine, latinčine či germánskych jazykoch. Pri nadužívaní zloženého pasíva teda vzniká štylisticky ťarbavý preklad.

Pri zloženom pasíve, ktoré obsahuje participium dokonavého slovesa, ešte treba venovať pozornosť tomu, že táto konštrukcia môže mať výsledný význam, teda význam stavu, nie deja: »izba bola/je upratanáa«, »obed bol/je uvarený«, »stôl bol/je prestretý«. Ak je dôraz na deji, tento prekladový ekvivalent nie je vhodný.

---

[3] *Sväté písmo Starého i Nového zákona*, Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1995.

[4] *Sväté písmo: Jeruzalemská Biblia*. Text Svätého písma z pôvodných jazykov preložil Anton BOTEK. Úvod, poznámky, komentáre a chronologické tabuľky sú prevzaté z Jeruzalemskej Biblie, ktorú vydala Jeruzalemská biblická škola, tretie opravené vydanie, Trnava: Dobrá kniha, 2014.

[5] *Nový preklad Svätého písma s komentármi Jeruzalemskej Biblie. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*, ed. Ján ĎURICA, Trnava: Dobrá kniha 2009.

[6] *Biblia: Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy*. Preklad komisie Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. z r. 1978, Londýn: Spojené biblické spoločnosti, 1979.

[7] *Písmo sväté: Nová zmluva a Žalmy. Slovenský ekumenický preklad*, Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 1995.

[8] Najnovšie vydanie je *Biblia: Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami*, 4. (2. opravené) vydanie, Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2012. Tento text budeme analyzovať.

[9] Obsahuje ekumenický preklad bez deuterokánonických kníh s úvodmi a poznámkami preloženými z anglickej protestantskej predlohy.

[10] *Marek. Komentáre k Novému zákonu*, 1. zväzok, ed. Peter DUBOVSKÝ, preklad Helena PANCZOVÁ, Trnava: Dobrá kniha, 2013.

[11] *Jánovo evanjelium: Nový preklad a krátky komentár*, ed. Róbert LAPKO, preklad Juraj FENÍK, Bratislava: VEDA, 2019.

[12] *Lukášovo evanjelium: Nový preklad a krátky komentár*, ed. Róbert LAPKO, preklad Juraj FENÍK – Jozef JANČOVIČ – Róbert LAPKO – Jaroslav RINDOŠ – Peter ŽEŇUCH, Bratislava: VEDA, 2020.

© Association for Central European Cultural Studies

2.2. Zvratné pasívum

Zvratné pasívum sa používa v prípade neživotného podmetu, keďže tu nemôže vzniknúť dojem, že reflexívny tvar má reflexívny význam: »dom sa stavia«.

Neosobné zvratné pasívum môžeme v niektorých prípadoch použiť aj v prípade životného podmetu pôvodiny. Všetky osobné nezvratné slovesá totiž v slovenčine majú – okrem osobných zvratných tvarov – aj neosobný/bezpodmetový zvratný tvar (»stavia sa«). A práve ten môžeme použiť na vyjadrenie pasívneho významu aj v prípade slovies, ktorých významový ekvivalent v slovenčine nemá väzbu s priamym predmetom, teda nie je možné utvoriť osobné pasívum – či už zložené, alebo zvratné.

Tab. 1: **Zložené a zvratné pasívum**

	Zložené pasívum	Zvratné pasívum
Prechodné slovesá	»Ján je chválený«	–
	(»dom je stavaný«)	»dom sa stavia«, neos. »stavia sa«
Neprechodné slovesá	–	»hovorí sa o mne«

2.3. Transformácia na aktívum

Ak je v pôvodine pri pasíve vyjadrený aj pôvodca deja, pasívna konštrukcia sa dá transformovať na aktívnu, v ktorej sa pôvodca deja stane podmetom a pôvodný podmet pasívnej väzby bude predmetom: »učiteľ chváli Jána«, »firma stavia dom«.

Ak pôvodca deja nie je vyjadrený – čo je väčšina prípadov –, môžeme použiť aktívne vyjadrenie s neurčitým osobným podmetom (3. osoba plurálu): »Jána chvália«, »stavajú dom«, »hovoria o mne«.

2.4. Modálny výraz + aktívny infinitív

V prípade životného podmetu nám niekedy význam slovesa a kontext umožňujú interpretovať pasívny tvar ako tzv. permisívne pasívum.[13] Podmet »necháva«, »dáva« so sebou niečo robiť, teda sa – aspoň mentálne – angažuje na deji: »dať sa pomýliť«, »nechať sa pokrstiť«.

Pri neživotnom podmete je niekedy vhodná interpretácia pomocou modálneho výrazu »možno«, »je možné«, »dá sa«, »bolo/bude« + aktívny infinitív významového slovesa:[14] »niečo možno prirovnať«, »niečo bolo poznať«, »niečo sa dá vidieť«.

2.5. Opis

Pri niektorých slovesách sa pasívum nedá vyjadriť nijakým ich lexikálnym tvarom. Ide najmä o reflexíva tantum a neosobné slovesá. V týchto prípadoch sme odkázaní na opis, teda využitie iných lexikálnych prvkov, ktoré však majú želaný význam, napr. »zmilovať sa« → »dosiahnuť milosrdenstvo«.

Vypomáhať si inými lexémami však môžeme aj v iných prípadoch, keď je formovanie pravidelného pasíva problematické, napr. ak ide o neprechodné sloveso:
– »zvíťaziť nad niekým« → »byť porazený/á«, »utrpieť porážku«,
– »dávať niečo niekomu«, pas. »niečo mi je dané« → »dostal/a som niečo«.

2.6. Percentuálne zastúpenie?

Aké je percentuálne zastúpenie jednotlivých spôsobov v prirodzenom jazyku, žiaľ, nevieme – aspoň mne nie je známe, že by existovala nejaká štatistika. Je však zrejmé, že preklad modálnym výrazom je pre svoj špecifický význam prirodzene veľmi obmedzený. Podobne opis sa dá použiť iba v prípade, keď to dovoľujú slovenské lexikálne prostriedky. Istú rovnocennosť voľby by sme mohli vidieť iba v prípade zloženého pasíva, zvratného pasíva a transformácie na aktívum. Môj osobný dojem je ten, že najbežnejší spôsob vyjadrovania pasívneho významu v hovorovej slovenčine je aktívum s neurčitým osobným podmetom, ktoré prevažuje aj nad zloženým, aj nad zvratným pasívom: »si volaný« → »volajú ťa«, »niečo sa tam stavia« → »niečo tam stavajú«.

[13] BLASS, Friedrich – DEBRUNNER, Albert: *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*, translated and revised by Robert W. FUNK, Chicago: The University of Chicago Press, 1961, § 314.

[14] PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika: Opis jazykového systému*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981, s. 260.

© Association for Central European Cultural Studies

3. Biblické príklady (1): prehľad

V slovenčine teda máme päť výrazových prostriedkov na interpretáciu pasíva. Ako sme videli, nie sú absolútne rovnocenné a ich používanie má isté obmedzenia. Pozrime sa, ako to vyzerá v biblických prekladoch. Prehľad si rozdelíme na dve časti podľa toho, ktorý grécky tvar sa prekladá.

3.1. Aorist, futúrum, prézent

Ak pôvodné pasívum má životný podmet, najobvyklejším prekladovým ekvivalentom je transformácia na aktívum s neurčitým podmetom. Zriedkavo nájdeme aj zložené pasívum:

Jn 2,2: ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς... εἰς τὸν γάμον
»Na svadbu pozvali aj Ježiša« (*Kat1*, *Kat2*, *Kat3*, *Ekum*, *19/20*, variant *Evan*, *Jer*).[15]

Jn 19,41: ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη
»Na mieste, kde ho ukrižovali« (*Kat2*, *Evan*, *Ekum*, var. *Kat1*);
»Na mieste, kde bol Ježiš ukrižovaný« (*19/20*, var. *Kat3*, *Jer*).

Pasívum s neživotným podmetom býva takisto interpretované najčastejšie aktívom s neurčitým podmetom, menej často zvratným pasívom:[16]

Lk 4,17: ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον
»podali mu knihu« (*Kat1*, *Kat3*, *Kat2*, *Jer*, *Evan*, *Ekum*, var. *19/20*).

Jn 12,5: διὰ τί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;
»prečo nepredali túto masť za tristo denárov a nedali ich chudobným?« (*Ekum*, *Evan*, var. *Kat1*, *Kat3*, *Jer*);
»prečo sa tento olej nepredal za tristo denárov a tie sa nedali chudobným?« (*19/20*, var. *Kat2*).

Pasívum, pri ktorom je vyjadrený pôvodca deja, vždy podlieha transformácii na aktívum:

Mt 11,27: πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου
»môj Otec mi odovzdal všetko« (*Kat3*, var. *Kat1*, *Kat2*, *Jer*, *Evan*, *Ekum*).

Modálna interpretácia pasíva je možná len v niektorých prípadoch:

Lk 24,35: ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου
»ako ho spoznali pri lámaní chleba« (*Kat1*, *Kat3*, *Ekum*, var. *Evan*, *Jer*);
»ako sa im dal spoznať pri lámaní chleba« (*19/20*, var. *Kat2*).

Mt 2,18: Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελεν παρακληθῆναι
»Ráchel oplakáva svojich synov a nechce sa dať potešiť« (*Kat1*, *Kat2*, var. *Evan*, *Ekum*, *Jer*);
»Ráchel oplakáva svoje deti a odmieta útechu« (*Kat3*).

V tomto poslednom príklade môžeme vidieť aj pekný preklad opisom: »nechce sa dať potešiť« = »odmieta útechu«.

3.2. Perfektum

Pasívne perfektum predstavuje osobitný prípad, lebo jeho morfologickým aj významovým ekvivalentom v slovenčine je zložené pasívum s participiom dokonavého slovesa. Obe konštrukcie majú význam stavu nasledujúceho po deji. Tento slovenský ekvivalent sa vyskytuje pri životnom aj neživotnom podmete:

Lk 11,7: ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται
»dvere sú už zamknuté« (*Kat1*, *Kat2*, *Kat3*, *Jer*, *Ekum*, *19/20*);
»dvere sú už zatvorené« (*Evan*).

Lk 13,12: γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου
»Žena, si oslobodená od svojej choroby« (*Kat3*, var. *Kat2*, *Jer*, *Ekum*, *19/20*);
»Žena, zbavená si svojej nemoci« (*Evan*, var. *Kat1*).

---

[15] Pokiaľ sa niektoré preklady odlišujú iba detailmi, ktoré nie sú pre nás relevantné (napr. slovosled, ne/prítomnosť častíc/adverbií, použitie synonymných výrazov), neuvádzame ich osobitne. Označujeme ich len ako varianty (var.).

[16] Vo väčšine príkladov, keď má neživotný podmet pri sebe sloveso vo zvratnom tvare, ide o intranzitívny význam, ktorému sa teraz nevenujeme. Ide o proces, ktorý podmet podstupuje, nemá definovateľného pôvodcu deja – jednoducho sa stal, napr. »niečo sa roztrhlo, rozbilo, otvorilo, vylialo« a pod. Pri zvratnom pasíve ten pôvodca deja je kdesi v kontexte prítomný. Podrobnejšie o tom porov. PANCZOVÁ, Helena: *Preklad z biblickej gréčtiny do slovenčiny* [= Studia Biblica Slovaca – Supplementum 2], Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, s. 65-88.

 © Association for Central European Cultural Studies

Najčastejšie výrazy v pasívnom perfekte sú slovesá uvádzajúce výroky *Písma*:

γέγραπται, γεγραμμένον/γεγραμμένα (ἐστὶν/ἦν)
»je/bolo napísané«;

εἴρηται, εἰρημένον
»je/bolo povedané«.

Pokiaľ sú tieto výrazy samostatné, prekladatelia ich interpretujú zloženým pasívom. Ak sa pri nich nachádza nepriamy pôvodca deja alebo miesto, nachádzame aj transformáciu na aktívum, prípadne opis (»bolo napísané skrze prorokov« = »proroci napísali«; »je napísané v Pánovom zákone« = »Pánov zákon predpisuje/káže«).

Prekladovým ekvivalentom pasívneho perfekta sa ďalej venovať nebudeme, lebo v tomto prípade je použitie zloženého pasíva namieste.

3.3. Zhrnutie

Môžeme zhrnúť, že prekladatelia využívajú všetky možné spôsoby interpretácie gréckych pasívnych tvarov. Zložené pasívum (ak odhliadneme od pasívneho perfekta) nachádzame iba v prípade životného podmetu, pokiaľ pri ňom nie je vyjadrený pôvodca deja. Ale aj v prípade životného podmetu, pokiaľ je pôvodcom deja človek, prekladatelia radi transformujú konštrukciu na aktívnu s neurčitým podmetom. Vidíme teda, že vo väčšine prípadov prekladatelia používajú celkom idiomatický slovenský jazyk.

To množstvo zložených pasív, ktoré charakterizujú slovenský biblický jazyk, tvoria prekladové ekvivalenty len jednej skupiny gréckych pasív, pri ktorých nevyjadreným pôvodcom deja je Boh. Ide o tzv. teologické pasívum.

4. Biblické príklady (2): tzv. teologické pasívum

4.1. Teologické pasívum a iné spôsoby vyjadrenia

Tzv. teologické pasívum označuje činnosť, o ktorej je z kontextu zrejmé, že vychádza od Boha, ale hovoriaci z úcty k Božiemu menu ho nepomenúva explicitne.[17] Z jazykového hľadiska na tomto jave nie je nič zvláštneho – každé pasívum je v podstate spôsob, ako sa môžeme vyhnúť pomenovaniu pôvodcu deja.

V Biblii ide o kultúrnu záležitosť, ktorá sa vyjadruje aj iným spôsobom ako pasívom, napr. aktívnym slovesom s neurčitým osobným podmetom v 3. osobe plurálu. Príkladom môžu byť nasledujúce verše, kde máme v prvej časti pasívum, v druhej časti, ktorá vyjadruje paralelnú myšlienku, je zase aktívny tvar slovesa s neurčitým osobným podmetom:

Lk 6,38a-b: δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν ... δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν
»dávajte a bude vám dané ... dajú vám do lona« (*Evan*, *Kat2*, var. *Ekum*);
»dávajte a dajú vám ... vám dajú do lona« (*Kat3*, *Jer*, *19/20*, var. *Kat1*).

Lk 12,48b: παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολὺ ζητηθήσεται παρ᾽ αὐτοῦ,
καὶ ᾧ παρέθεντο πολύ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

»Od toho, komu mnoho bolo dané, mnoho sa bude žiadať,
a od toho, komu mnoho zverili, ešte viac sa bude žiadať« (*Kat2*, var. *Evan*);

»Od toho, čo mnoho dostal, mnoho sa bude žiadať,
a od toho, komu mnoho zverili, bude sa viac žiadať« (*Kat1*);

»Kto mnoho dostal, od toho sa bude mnoho požadovať,
a komu veľa zverili, od toho budú viac žiadať« (*Kat3*, *19/20*, var. *Ekum*);

»Kto mnoho dostal, od toho sa bude mnoho požadovať
a čím viac niekomu zverili, tým viac sa bude od neho požadovať« (*Jer*).

Pasívum a aktívum s neurčitým podmetom sa teda v gréčtine aj v slovenčine dajú použiť s tým istým zámerom vyhnúť sa pomenovaniu pôvodcu deja. V slovenčine sa ešte v niektorých prípadoch dá použiť neosobný zvratný tvar a opis pomocou aktívneho slovesa s ›pasívnym‹ významom. Prehľad začneme tvarmi slovesa »dávať«, ktoré sú najfrekventovanejšie.

4.2. δοθήσεται, ἐδόθη (»bude/bolo dané«)

Tvar δοθήσεται má interpretáciu zloženým pasívom, zvratným tvarom, aktívom s neurčitým podmetom, ale aj opisom pomocou slovesa »dostať«. Keď niektorí žiadali od Ježiša znamenie,

[17] ZERWICK, Maximilian: *Biblical Greek*, Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1990, § 236.

© Association for Central European Cultural Studies

on zhodnotil toto pokolenie a dodal, že σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ. Nachádzame takéto prekladové ekvivalenty:

Mt 12,39; 16,4; *Lk* 11,29: σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ
»nebude mu dané znamenie« (*Evan*: *Mt* 16,4);
»znamenie mu nedajú« (*19/20*: *Lk* 11,29);
»znamenie nedostane« (*Kat3*, *Jer*, var. *Ekum* všade);
»znamenia sa mu nedostane« (var. *Kat1*, *Kat2* všade, *Evan*: *Mt* 12,39; *Lk* 11,29).

Pozrime sa aj na výrok, kde Ježiš hovorí o modlitbe:

Lk 11,9a; *Mt* 7,7a: αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν
»proste/pýtajte si a dajú vám« (*Kat1* na oboch miestach);
»proste/pýtajte a dá sa vám« (*Kat2* na oboch miestach);
»proste a dostanete« (*Kat3*, *Jer*, *Evan*, *Ekum* na oboch miestach, *19/20*).

Pri pasívnych tvaroch slovesa »dať« teda nachádzame preklady pomocou pasívnych vyjadrení odvodených od tohto slovesa, ale aj veľmi pekný preklad pomocou slovesa »dostať«.

4.3. δοθήσεται (»bude dané«) – ἀρθήσεται (»bude vzaté«)

V nasledujúcich veršoch sa myšlienka dávania/dostávania spája s hrozbou odnímania/straty:

Mt 13,12: ὅστις ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ ... ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ
»kto má, tomu sa pridá ... kto nemá, tomu sa vezme aj to, čo má« (*Kat3*, *Jer*, var. *Kat1*, *Kat2*);
»kto má, tomu bude pridané ... kto nemá, tomu bude vzaté aj to, čo má« (*Ekum*,[18] var. *Evan*).[19]

Mt 21,43: ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς
»vám sa Božie kráľovstvo vezme a dá sa národu, ktorý bude prinášať úrodu« (*Kat3*, *Jer*, var. *Evan*, *Kat1*, *Kat2*);
»vám bude odňaté Božie kráľovstvo a bude dané národu, ktorý bude prinášať úrodu« (*Ekum*).

Je tu zložené pasívum a zvratné pasívum. Preklad opisom tu, žiaľ, nie je, hoci máme k dispozícii lexémy, ktoré majú takýto ›pasívny‹ význam, ale aktívny tvar (napr. »prísť o niečo«). Uvedené verše by sme teda mohli preložiť aj takto:

Mt 13,12: »kto má, ten ešte dostane... kto nemá, príde aj o to, čo má«.

Mt 21,43: »vy o Božie kráľovstvo prídete a dostane ho národ, ktorý...«.

4.4. δαρήσεται (»bude (z)bitý«)

Bolestné zložené pasívum nachádzame aj v podobenstve o dobrom a zlom sluhovi, kde sa hovorí o treste za nesplnenie Pánovej vôle, keď ju jeden sluha poznal a druhý nepoznal:

Lk 12,47-48a: Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ... δαρήσεται πολλάς· ὁ δὲ... δαρήσεται ὀλίγας.
»Ten sluha ... bude veľmi bitý. Ten ... bude menej bitý.« (*Ekum*, var. *Evan*);
»Ten sluha ... bude veľmi zbitý. Ten ... bude menej zbitý.« (*19/20*);
»Toho sluhu ... veľmi zbijú. Toho ... menej zbijú.« (*Kat3*, *Jer*, var. *Kat1*);
»Taký sluha ... dostane mnoho úderov; ten ... dostane málo úderov.« (*Kat2*).

4.5. ἀνοιγήσεται (»bude otvorené«)

Vráťme sa k pokračovaniu vyššie spomenutého výroku o modlitbe, kde nachádzame tri spracovania pasíva:

Lk 11,9c; *Mt* 7,7c: κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν
»klopte a bude vám otvorené« (*Evan* na oboch miestach);
»klopte a otvoria vám« (obe: *Kat1*, *Kat3*, *Jer*) (*Lk* 11,9: *Ekum*,[20] *19/20*);
»klopte a otvorí sa vám« (obe: *Kat2*) (*Mt* 7,7: *Ekum*).

4.6. βληθῆναι, βληθῇ (»byť hodený«)

Na viacerých miestach v evanjeliách nachádzame varovania pred istým typom správania, ktoré môže viesť k tomu, že človek bude hodený/uvrhnutý do gehenny/ohňa a pod. V prekladoch

[18] V prvom vydaní: »tomu vezmú«.

[19] V paralelnom verši *Mt* 25,29 to vyzerá rovnako.

[20] Ale prvé vydanie: »bude vám otvorené«.

 © Association for Central European Cultural Studies

je zložené pasívum, aktívum s neurčitým podmetom, ale aj preklad opisom pomocou slovesa »dostať sa (niekam)«:

Mt 5,29: μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν
»ako keby celé tvoje telo bolo uvrhnuté do pekla« (*Ekum*, var. *Evan*);
»ako aby celé tvoje telo vrhli do pekla« (*Kat2*, var. *Kat1*);
»ako keby sa malo celé tvoje telo dostať do pekla« (*Kat3*, var. *Jer*).

To sa môže zdať ako priveľký významový posun, ale treba mať na pamäti, že sloveso βάλλω má význam nielen násilne »vrhať, hádzať«, ale aj nenásilne »dávať, klásť«. Nenásilný význam dostáva potvrdenie v nasledúcom verši s paralelným významom, kde je intranzitívne sloveso ἀπέρχομαι (»ísť, odchádzať«):

Mt 5,30: μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου εἰς γέενναν ἀπέλθῃ
»ako keby celé tvoje telo prišlo do pekla« (*Ekum*, var. *Evan*);
»ako by celé tvoje telo sa dostalo do pekla« (*Kat2*, var. *Kat1*);
»ako keby malo ísť celé tvoje telo do pekla« (*Kat3*, var. *Jer*).

Pozrime sa na ďalšie prípady konečného osudu:

Mt 18,8: καλόν σοί ἐστιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν ... ἢ ... βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον
»je pre teba lepšie, keď vojdeš do života..., ako keby ťa mali ... hodiť do večného ohňa« (*Kat3*, *Jer*);
»lepšie ti je ... vojsť do života, ako keby ... hodili by ťa do večného ohňa« (*Evan*, var. *Kat1*);
»lepšie ti bude vojsť do života..., ako byť hodený ... do večného ohňa« (*Ekum*,[21] var. *Kat2*).[22]

Mk 9,45: καλόν ἐστίν σε εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν ... ἢ ... βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν
»je pre teba lepšie, keď vojdeš do života..., ako keby ťa mali ... hodiť do pekla« (*Kat3*);
»lepšie ti bude ... vojsť do života, ako by ... ťa hodili do pekla« (*Kat2*, var. *Kat1*);
»lepšie ti bude vojsť do života..., ako byť hodený ... do pekla« (*Ekum*, var. *Evan*, *Jer*).[23]

Máme tu zložené pasívum »byť hodený« a aktívum »mali hodiť/hodili«, ale vhodný by bol aj preklad opisom tak ako v predchádzajúcom prípade, pomocou »dostať sa«.

4.7. ἀφίεται, ἀφεθήσεται (»byť ponechaný, byť odpustené«)
Ďalšia z vecí, ktoré sa budú diať na konci vekov, je to, že niektorí »budú vzatí«, iní »ponechaní« – dve pasíva, ktoré majú rozdielny osud v prekladoch:

Mt 24,40: εἷς παραλαμβάνεται καὶ εἷς ἀφίεται
»jeden bude vzatý, druhý sa ponechá« (*Kat3*, *Kat1*, *Kat2*);
»jeden bude vzatý, druhý ostane« (*Evan*);
»jeden bude vzatý a druhý ponechaný« (*Ekum*, var. *Jer*).[24]

Lk 17,34: ὁ εἷς παραλημφθήσεται καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται
»jeden sa vezme a druhý sa ponechá« (*Kat1*);
»jeden bude vzatý a druhý sa ponechá« (*Kat3*, *19/20*);
»jeden bude vzatý a druhý ostane« (*Ekum*, var. *Evan*);
»jeden bude vzatý a druhý ponechaný« (*Kat2*, *Jer*).[25]

Zvratný tvar, ktorý tu máme (»sa vezme, sa ponechá«), je trochu problematický. Ide totiž o prechodné slovesá, takže ak máme zvratné tvary chápať pasívne, podmet musíme chápať ako neživotný. Ale my vieme, že ide o osoby. Podľa môjho názoru tu teda zvratný tvar s pasívnym významom nie je gramaticky správny.

Toto isté sloveso nachádzame aj pri výrokoch o odpúšťaní. Osoba, ktorej sa odpúšťa, je v datíve, to, čo sa odpúšťa, je v akuzatíve, teda v obidvoch prípadoch môžeme využiť zvratný tvar (v prvom prípade neosobný, v druhom osobný). No prekladatelia využívajú aj zložené pasívum:

Lk 12,10: πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ·
τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται

»Ak niekto povie niečo proti Synovi človeka, odpustí sa mu to.

[21] Ale prvé vydanie: »hodili by ťa«.

[22] Podobne v nasledujúcom verši *Mt* 18,9.

[23] Podobne v nasledujúcom verši *Mk* 9,47.

[24] To isté v nasledujúcom verši *Mt* 24,41.

[25] To isté v nasledujúcom verši *Lk* 17,35.

© Association for Central European Cultural Studies

Kto by sa však rúhal Duchu Svätému, tomu sa neodpustí.« (*Kat3*, var. *Kat1*, *Kat2*, *Jer*, *Evan*);
»každému ... bude odpustené, ... tomu ... nebude odpustené« (*Ekum*, *19/20*).

Pozrime sa na paralelné miesto u Marka, kde máme v prvej časti pasívum (»byť odpustené«), v druhej opis (»mať odpustenie« = »dostať/dosiahnuť odpustenie«). Niektoré preklady dokonca aj ten interpretujú pasívom:

Mk 3,28-29: πάντα ἀφεθήσεται τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων τὰ ἁμαρτήματα...
ὃς δ᾽ ἂν βλασφημήσῃ..., οὐκ ἔχει ἄφεσιν

»odpustia sa synom ľudským všetky hriechy...
kto by sa však rúhal..., nebude mať odpustenia« (*Kat1*, *Kat2*, var. *Evan*);
»Ľuďom sa odpustia všetky hriechy... Kto by sa však rúhal..., tomu sa neodpúšťa« (*Kat3*);
»všetko bude ... odpustené... Kto by sa však rúhal..., tomu nebude odpustené« (*Ekum*);
»Ľuďom sa môžu odpustiť všetky hriechy... Kto by sa však rúhal..., tomu sa neodpustí« (*Jer*).

4.8. Blahoslavenstvá

Pozrime sa ešte na niektoré blahoslavenstvá, v ktorých sa nachádza pasívum:

Mt 5,4: μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται
»Blahoslavení plačúci, lebo oni budú potešení« (*Kat3*, *Ekum*, var. *Kat2*, *Kat1*, *Jer*);
»Blahoslavení žalostiaci, lebo oni potešenia dôjdu« (*Evan*).

Mt 5,7: μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται
»Blahoslavení milosrdní, lebo oni dosiahnu milosrdenstvo« (*Kat3*, var. *Kat2*, *Kat1*, *Jer*);
»Blahoslavení milosrdní, lebo im sa dostane milosrdenstva« (*Ekum*);
»Blahoslavení milosrdní, lebo oni milosrdenstva dôjdu« (*Evan*).

Mt 5,6: μακάριοι οἱ πεινῶντες..., ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται
»Blahoslavení hladní a smädní..., lebo oni budú nasýtení« (*Ekum*, var. *Kat1*, *Kat3*, *Kat2*, *Jer*, *Evan*).

Lk 6,21: μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν, ὅτι χορτασθήσεσθε
»Blahoslavení, ktorí teraz hladujete, lebo budete nasýtení« (*Ekum*, *Kat3*, *Evan*, *19/20*, var. *Kat2*, *Jer*);
»Blahoslavení, ktorí hladujete teraz, lebo sa nasýtite« (*Kat1*).

4.9. Zdanlivo recipročné výrazy

Vo všetkých predchádzajúcich príkladoch sme nachádzali zložené pasívum, zvratné tvary, aktívum s neurčitým osobným podmetom a opis. Všetky tieto prostriedky boli v podstate správne, diskusia bola o ich štylistickej vhodnosti. Navrhovali sme opis, resp. aktívum a zvratný tvar radšej ako zložené pasívum. V evanjeliách je však niekoľko miest, kde nie je vhodné používať preklad aktívom s neurčitým osobným podmetom – nie preto, že by to nebol vhodný ekvivalent pasíva, a to aj teologického, ale preto, že tu môže vzniknúť nedorozumenie.

Ide o Ježišove výzvy neposudzovať druhých ľudí, pričom je to formulované tak, že čo druhým dávame, to môžeme očakávať – lenže nie od ľudí, ale od Boha. Máme byť milosrdní, ako je milosrdný náš Otec (porov. *Lk* 6,36). Keď sa tu použije aktívum, celý výrok by sa dal chápať ako recipročné správanie medzi ľuďmi (čo je síce pekné, ale nie je to zmysel biblického textu):

Mt 7,2a: ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε κριθήσεσθε
»akým súdom súdite, takým budete súdení« (*Ekum*, var. *Evan*);
»ako budete súdiť vy, tak budú súdiť aj vás« (*Kat3*, var. *Kat2*, *Kat1*, *Jer*).

Lk 6,37a: μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε
»nesúďte a nebudete súdení« (*Kat3*, *Evan*, *Ekum*, *Kat2*, *Jer*, *19/20*);
»nesúďte, aby ani vás neposúdili« (*Kat1*).[26]

Lk 6,37b: μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε
»neodsudzujte a nebudete odsúdení« (*Kat3*, *Jer*, *Ekum*, *19/20*, var. *Evan*);
»neodsudzujte, aby ani vás neodsúdili« (*Kat1*);
»prehlasujte za nevinných a aj vás prehlásia za nevinných« (*Kat2*; preklad možno patrí k c).

Lk 6:37c: ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε
»odpúšťajte a bude vám odpustené« (*Ekum*, *19/20*, var. *Evan*);
»odpúšťajte a odpustí sa vám« (*Kat3*, *Jer*);
»odpúšťajte, a aj vám odpustia« (*Kat1*; v *Kat2* chýba časť verša b alebo c).

[26] V paralelnom verši *Mt* 7,1: Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε je to podobné.

 © Association for Central European Cultural Studies

Lk 6:38c: ᾧ γὰρ μέτρῳ μετρεῖτε ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν
»akou mierou meriate, takou bude namerané aj vám« (*Ekum*,[27] var. *Evan*);
»akou mierou budete merať vy, takou sa nameria aj vám« (*Kat3*, *Jer*, *19/20*);
»akou mierou budete merať, takou (aj) vám namerajú« (*Kat1*, var. *Kat2*).[28]

Ak by sme sa chceli s istotou vyhnúť nedorozumeniu, museli by sme explicitne pomenovať Boha tak, ako to robí český ekumenický preklad:

»jakou měrou měříte, takovou Bůh naměří vám« (*Lk* 6,38c).

4.10. Zhrnutie: Ešte raz o teologickom pasíve

Grécke pasívum sa dá do slovenčiny interpretovať viacerými spôsobmi. Biblickí prekladatelia používajú všetky z nich. Pozoruhodné však je, že zložené pasívum sa v profánnom kontexte prakticky nevyskytuje,[29] ale je časté ako preklad teologického pasíva. Vyzerá to tak, akoby si prekladatelia mysleli, že práve zložené pasívum je jeho adekvátnym ekvivalentom.

My však vieme, že z jazykového hľadiska teologické pasívum sa nijako neodlišuje od iných pasív. Je to jeden zo spôsobov, ako sa vyhnúť explicitnému pomenovaniu Boha. A to sa dá dosiahnuť aj inak. Je jedno, či použijeme zložené pasívum, zvratný tvar, aktívum s neurčitým podmetom, alebo opis – slovesná myšlienka je vyjadrená a pôvodca deja zostáva decentne kdesi v pozadí.

Voľba toho-ktorého spôsobu závisí jednak od jazykových možností slovenčiny, jednak od kontextu:

(1) Preklad opisom máme k dispozícii iba vtedy, keď nám na to náš jazyk poskytuje adekvátne prostriedky (»dať« – »dostať«). Skupina slovies, pri ktorých sa dá použiť, je teda dosť obmedzená.

(2) Preklad zvratným tvarom je na mieste pri neživotnom podmete. Pri podmete životnom prichádza do úvahy, len ak ide o neprechodné slovesá. Zvratný tvar sa teda nedá použiť pri prechodných slovesách a životnom podmete.

(3) Preklad aktívom s neurčitým osobným podmetom (3. osoba plurálu) nemá jazykové obmedzenia. Pri tomto ekvivalente však môže vzniknúť interpretačný problém v situáciách, kde by sa tento podmet v 3. osobe plurálu dal chápať ako označenie konkrétnych ľudí (›zdanlivo recipročné‹ výrazy: »odpúšťajte ľuďom a odpustia vám«). V tomto kontexte by sme sa teda mali vyhnúť aktívu v 3. osobe plurálu. Zložené pasívum nám však tento problém nevyrieši, lebo aj to môže v tomto prípade dostať nesprávnu interpretáciu pôvodcu deja.

Pokiaľ ide o kontext, pri ktorom nie je na prvý pohľad jasné, kto je pôvodca deja, by bolo – aspoň podľa môjho názoru – dobré to explicitne vyjadriť: »odpúšťajte ľuďom a Boh odpustí vám«. Toto je riešenie ústretové voči čitateľom/poslucháčom – text je jasný už na prvé počutie/čítanie a človek nemusí rozmýšľať, čo tým autor chcel povedať... Pravda, tým sa trochu odkloníme od originálu, ktorý Boha explicitne nepomenúva. Myslím si však, že jasnosť prekladu je vyššia hodnota ako rešpekt voči starovekým konvenciám. V súčasnej kultúre samotné hovorenie o Bohu nevnímame ako neúctu.

Ak chceme pri preklade zachovať kultúrny význam teologického pasíva – teda vyhnúť sa explicitnému pomenovaniu Boha –, môžeme použiť ktorýkoľvek z našich ekvivalentov. Rozdiely medzi nimi nie sú významové, ale ›technické‹. Priamemu pomenovaniu Boha sa vyhýba nielen zložené pasívum, ale rovnako aj zvratné, či aktívum s neurčitým osobným podmetom, či opis.

No v prípade, že by mohlo dôjsť nedorozumeniu ohľadom toho, kto je pôvodca deja, by bolo vhodné odkloniť sa od implicitných prostriedkov a použiť explicitné vyjadrenie: Boh ako podmet a sloveso v aktíve. Zrozumiteľnosť prekladu je vyššia hodnota ako formálna korešpondencia s originálom.

5. Záver

5.1. Prehľad

Predchádzajúci náčrt situácie priniesol zaujímavé výsledky. Pozrime sa na tabuľku s percentuálnym zastúpením spôsobov prekladu teologického pasíva. Berieme do úvahy iba príklady

[27] V prvom vydaní ekumenického prekladu *Mt* 7,2b znie: »sa nameria«.

[28] V paralelných veršoch *Mt* 7,2b a *Mk* 4,24: ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε μετρηθήσεται ὑμῖν je podobný preklad.

[29] Neanalyzujeme ekvivalenty pasívneho perfekta.

© Association for Central European Cultural Studies

citované v hlavnom texte (vynechávame paralelné verše uvádzané v poznámkach). Máme teda 35 prípadov v úplných prekladoch evanjelií, 34 prípadov v *Kat2*, kde na jednom mieste chýba časť verša, 17 prípadov v preklade z rokov 2019/2020:

	Zložené pasívum		Zvratné pasívum		Aktívum		Opis	
Kat1	3	8,6 %	11	31,4 %	16	45,7 %	5	14,3 %
Kat2	10	29,4 %	12	35,3 %	5	14,7 %	7	20,6 %
Kat3	7	20 %	11	31,4 %	9	25,7 %	8	22,9 %
Jer	10	28,6 %	10	28,6 %	7	20 %	8	22,9 %
Evan	20	57,1 %	5	14,3 %	2	5,7 %	8	22,9 %
Ekum	22	62,9 %	3	8,5 %	2	5,7 %	8	22,9 %
19/20	7	41,2 %	4	23,5 %	4	23,5 %	2	11,8 %

Tab. 2: **Prekladové ekvivalenty teologického pasíva: moderné preklady**

Zdá sa, že katolícke preklady preferujú aktívum a zvratné pasívum – v exilových prekladoch (*Kat2* a *Jer*) je trochu vyššie percento zloženého pasíva ako v domácich (*Kat1* a *Kat3*). Na druhej strane zložené pasívum suverénne charakterizuje evanjelickú tradíciu. Či ide iba o zdanie, alebo je to naozaj tak, skúsime zistiť pohľadom na staršie preklady oboch prúdov.

5.2. Situácia v starších prekladoch

Slovenskú evanjelickú tradíciu formovala česká *Kralická biblia* (*Kral.*) z rokov 1579-1593.[30] Hoci ide o preklad z gréčtiny, jej znenie výrazne ovplyvňovali aj nemecké reformačné preklady. Tento text používali slovenskí evanjelici až do prvej polovice 20. storočia.[31]

Na katolíckej strane máme k dispozícii tri staršie preklady – všetky podľa *Vulgáty*: rukopisný kamaldulský (*Kamald.*, 1756-1759) v predbernolákovskej trnavskej verzii kultivovanej slovenčiny,[32] preklad Juraja Palkoviča (1829-1832) v bernolákovčine (prvá tlačená Biblia v slovenskom jazyku)[33] a prvý preklad v novej, štúrovskej slovenčine, ktorý sa podarilo pripraviť až v 20. storočí (*Nový zákon*, 1913-1914; *Starý zákon*, 1915-1926): *Písmo sväté Starého a Nového zákona*. Nový zákon prekladal Ján Donoval.[34]

Percentuálne zastúpenie skúmaných výrazových prostriedkov vyzerá takto:

	Zložené pasívum		Zvratné pasívum		Aktívum		Opis	
Kral.	34	97,1 %	0	0 %	0	0%	1	2,9 %
Palkovič	34	97,1 %	0	0 %	0	0%	1	2,9 %
Kamald.	7	20 %	27	77,1 %	0	0%	1	2,9 %
Donoval	15	42,8 %	17+2[35]	54,3 %	0	0%	1	2,9 %

Tab. 3: **Prekladové ekvivalenty teologického pasíva: staršie preklady**

Z tohto prehľadu sa zdá, že ak slovenská evanjelická tradícia inklinuje k zloženým pasívam, je to pravdepodobne pod pretrvávajúcim vplyvom *Kralickej biblie*. Jediné miesto, kde sa nenachádza zložené pasívum, ale opis, je *Mt* 5,7: »Blahoslavení milosrdní, nebo oni milosrdenství důjdou« (*Kral.*), kde použité sloveso (»zmilovať sa nad niekým«) je reflexívum tantum, teda nie je technicky možné vytvoriť zložené pasívum.

Juraj Palkovič sa azda tiež nechal inšpirovať buď *Kralickou bibliou*, alebo katolíckymi českými prekladmi, ktoré takisto vykazujú vysoké percento zložených pasív.

No u kamaldulov a Donovala vidíme prvok, ktorý charakterizuje aj neskoršie preklady katolíckej tradície – odklon od zloženého pasíva k iným vyjadreniam. To môžeme interpretovať

[30] Konzultovala som vydanie z roku 1613, ktoré je zahrnuté v BibleWorks 10.

[31] KOŠTIAL, Rudolf: *Biblia u nás: História a dokumenty vydávania a prekladania Biblie u nás*, Bratislava: Tranoscius, 1989, s. 100-116.

[32] *Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I, Částka II* [faksimilné vydanie v edícii Biblia Slavica], Paderborn – München – Wien – Zürich: F. Schöningh, 2002.

[33] *Swaté Písmo starého i nowého Zákona: podla obecného latinského od sw. Rímsko-katolíckég Církwi potvrďeného, preložené s Prirovnaním gruntowného Tekstu na Swetlo widané. Ďel prwní, Ďel druhí*, Ostrihom: Josef Beimel, 1829, 1832.

[34] *Nový Zákon Pána nášho Ježiša Krista*, I: *Evanjelia*, Trnava (Nagyszombat): Spolok sv. Adalberta (Vojtecha), 1913.

[35] V tých dvoch ›extra‹ prípadoch ide vlastne o permisívne pasívum, »dať sa vhodiť«. Mohlo by to mať samostatnú kolónku, ale problém zloženého pasíva nám to neovplyvňuje.

 © Association for Central European Cultural Studies

ako posun od vysokého literárneho jazyka k hovorovému. V katolíckom prostredí totiž pozíciu ›vznešenej‹ Biblie stále zastávala latinská *Vulgáta*, takže preklady do národných jazykov mohli ísť pastoračným smerom, ústretovo k reči ľudu.[36]

Možno práve v tejto dichotómii ›vznešeného‹ a hovorového jazyka pramení pomerne rozšírený dojem, že zložené pasívum je ›velebnejšie‹ (zástancovia tohto názoru však nevedia vysvetliť prečo).

5.3. Prečo máme stále tak veľa zloženého pasíva?

Prečo máme aj v moderných slovenských prekladoch také vysoké percento zloženého pasíva?

1) Jeden dôvod je zrejmý z predchádzajúceho prehľadu. Je to vplyv *Kralickej biblie*, resp. bibličtiny ako ›vznešeného‹ variantu slovenského jazyka. Je však pozoruhodné, že evanjelický preklad dokázal zredukovať kralické zložené pasíva o 40 %. To bol veľký krok smerom k ľudovému jazyku, ktorý ekumenickí prekladatelia evidentne nedocenili. Tvorcovia tohto prekladu síce deklarovali, že si za východisko vzali katolícky preklad z roku 1986[37] (= *Kat3*), ale na spracovaní pasíva vidíme, ako výrazne sa od neho odklonili.[38] V ekumenickom preklade je dokonca ešte viac pasív ako evanjelickom.[39]

2) Pomerne vysoké percento zložených pasív vidíme aj v najnovšom preklade z rokov 2019/20, ktoré vychádza z katolíckeho prostredia (hoci deklaruje nadkonfesionálnosť). V tomto prípade asi nepôjde o vplyv *Kralickej biblie*. Prekladatelia z tohto tímu síce deklarovali, že na niektorých miestach nutne zachovali špecifické štylistické výrazové prostriedky, aby nenarušili slovenskú prekladateľskú biblickú tradíciu,[40] ale nie je jasné, čo konkrétne tým mysleli.[41] Išlo aj o zložené pasívum? Ak áno, v tom prípade sa prekladatelia odchýlili od katolíckej prekladovej tradície, ktorá – ako sme videli – preferuje zvratné a aktívne vyjadrenia.

   V tomto modernom preklade by mohlo ísť o priamy vplyv angličtiny a/alebo nemčiny. Oba tieto jazyky majú zložené pasívum a používajú ho s veľkou obľubou. A oba sú u nás kultúrne dôležité ako jazyky vyššieho vzdelania a vedy. Všetci, čo sme vzdelanejší, pracujeme s anglickou a nemeckou literatúrou a nepochybne nás to ovplyvňuje. Dalo by sa teda predpokladať, že biblickí prekladatelia sa – azda nechtiac – nechali ovplyvniť anglickými a nemeckými komentármi k Biblii, resp. biblickými prekladmi do týchto jazykov.

3) Tretí vplyv, ktorý môže pôsobiť zároveň s predchádzajúcimi, by sme mohli vidieť v samotnom charaktere zloženého pasíva a pozícii, ktorú má pri vyučovaní cudzích jazykov. Zložené pasívum má totiž tú výhodu, že je jednovýznamové – má iba pasívny význam. Zvratné tvary môžu mať zvratný význam, pasívny význam alebo aj intranzitívny význam.[42] Aktívum s neurčitým osobným podmetom by sa dalo chápať aj tak, že má celkom konkrétny osobný podmet. Mimo kontextu teda môžu nastať nedorozumenia. Zložené pasívum sa teda svojou jednoduchou sémantikou hodí ako prekladový ekvivalent ›jedno za jedno‹ tam, kde to potrebujeme, napr. v učebniciach gréčtiny a latinčiny, prípadne pri viac-menej doslovných pracovných prekladoch, ktoré majú za cieľ priblížiť študentom štruktúru originálu.

---

[36] Ďakujem Josefovi Bartoňovi za toto upozornenie počas diskusie na konferencii.

[37] ZEMÁNEK, Ján: *O niektorých problémoch prekladania Starej zmluvy do slovenčiny*, in: DORUĽA, Ján (ed.): *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*, Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 135-151.

[38] Dúfam, že dôvodom nebol akýsi výmenný obchod medzi protestantským a katolíckym krídlom prekladateľov: »My nebudeme trvať na Hospodinovi, ale vy nám nechajte zložené pasíva...«

[39] Zaujímavé je ešte to, že v porovnaní s prvým vydaním (1995) nastali vo štvrtom (2. opravenom, 2012) niektoré zmeny v preklade pasíva:

Mt 13,12: ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ	»tomu vezmú« → »tomu bude vzaté«;
Lk 11,9c: ἀνοιγήσεται ὑμῖν	»bude vám otvorené« → »otvoria vám«;
Mt 18,8: βληθῆναι	»hodili by ťa« → »byť hodený«;
Mt 7,2b: μετρηθήσεται ὑμῖν	»sa nameria« → »bude namerané aj vám«.

Pri týchto úpravách vidno zmeny v prospech zloženého pasíva, ale príkladov máme málo.

[40] *Jánovo evanjelium* (≺ pozn. 11), s. 10.

[41] Obávam sa, že tomuto prekladateľskému počinu nepredchádzal nijaký jazykový výskum. Navyše je problematické hovoriť o ›slovenskej prekladateľskej biblickej tradícii‹ v singulári, keďže na Slovensku máme minimálne dve tradície biblických prekladov: rímskokatolícku a evanjelickú, ale netreba zabúdať ani na gréckokatolícku a pravoslávnu, hoci sú menšinové.

[42] Porov. pozn. 16.

© Association for Central European Cultural Studies

Problém však vzniká, ak sa sa takýto postup použije na preklad, ktorý by mal mať literárne kvality. Biblisti-exegéti, ktorí robia preklady, nemajú radi, keď na toto poukazujem, ale faktom je, že exegetická formácia nezahŕňa nijaké translatologické predmety. Máloktorý biblický prekladateľ má na svojom konte aj iný preklad ako malý kúsok Biblie. Je teda celkom pochopiteľné, že bez teórie aj praxe bude ich práca v grécko-slovenskom rozhraní menej obratná, než je štandard, ktorý očakávame od kompetentných prekladateľov.

Máme teda tri možné zdroje, odkiaľ nám môže prenikať nadmiera zložených pasív do moderných biblických prekladov:

1) vplyv evanjelickej tradície odvíjajúcej sa od *Kralickej biblie* – a sprostredkovane od nemeckých reformačných prekladov;
2) vplyv angličtiny (a nemčiny), ktoré ovplyvňujú súčasnú slovenčinu vzdelanejších používateľov;
3) slabšiu prekladateľskú kompetenciu tvorcov biblických prekladov.

Ani jeden z týchto zdrojov nestojí za to, aby sme ho zachovali.

V budúcnosti pri tvorbe nového biblického prekladu by prekladatelia mali venovať viac pozornosti spracovaniu pasíva. Ak chceme preklad, ktorý používa súčasný jazyk, treba zredukovať zložené pasívum v prospech zvratného a najmä transformácie na aktívum. Zložené pasívum, ktoré dominuje v ekumenickom preklade, je zrejme reflexiou evanjelickej tradície, ale na tradícii netreba priveľmi lipnúť. Nový preklad Biblie predsa nerobíme pre mŕtvych, ale pre živých.

6. Zhrnutie

Slovenčina má k dispozícii päť prostriedkov na interpretáciu pasíva: zložené pasívum, zvratné pasívum, transformáciu na aktívnu väzbu (s neurčitým osobným podmetom), modálny výraz s aktívnym infinitívom a opis. Tvorcovia moderných prekladov Biblie využívajú všetky tieto možnosti. No zatiaľ čo v profánnom kontexte je zložené pasívum zriedkavé – tak, ako to je prirodzené v našom jazyku –, v prípade tzv. teologického pasíva je zastúpenie zložených pasív výrazne vyššie. Otázka je: Prečo?

Odpoveď sme najprv hľadali v rámci toho, že ide o teologické pasívum: akoby zložené pasívum najlepšie vyjadrovalo to, že nepomenovaným pôvodcom deja je Boh. To však nezodpovedá skutočnosti. Všetky tieto prostriedky rovnako nechávajú pôvodcu deja v úzadí. Rozdiely medzi nimi sú technického charakteru – každý má svoje gramatické (a lexikálne) obmedzenia.

Inú odpoveď sme hľadali v prekladateľskej tradícii. Preferencia zložených pasív charakterizuje evanjelickú tradíciu, ktorá sa odvíja od českej *Kralickej biblie*, ovplyvnenej nemeckými reformačnými prekladmi. Z tohto aspektu môžeme zložené pasíva chápať ako pokus dosiahnuť ›vznešený‹ štýl biblického jazyka. Na druhej strane katolícke preklady mali predovšetkým pastoračné ciele a mohli slobodnejšie využívať jazyk ľudu, pretože ›vznešenou‹ Bibliou stále zostávala latinská *Vulgáta*. A tak v katolíckych prekladoch prevládajú hovorovejšie prostriedky: zvratné pasívum a aktívum s neurčitým podmetom.

Tento vplyv tradície ›vznešeného‹ biblického jazyka sa nepochybne podpisuje na vyššom výskyte zložených pasív v našich prekladoch. No v súčasnosti môžeme popri tom predpokladať aj priamy vplyv angličtiny (a nemčiny). Ako posledný faktor treba vziať do úvahy aj slabšiu prekladateľskú kompetenciu exegétov, ktorí tvoria biblické preklady.

© Association for Central European Cultural Studies

Radek ČECH
Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta
Ostravské univerzity, Ostrava

Pavel KOSEK
Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta
Masarykovy univerzity, Brno

Ján MAČUTEK
Matematický ústav, Slovenská akadémia vied –
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Michaela NOGOLOVÁ
Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta
Ostravské univerzity, Ostrava

(Ne)stabilita českého biblického překladu: diachronní stylometrická analýza*

(Non)-stability of Czech Bible translation: A diachronic stylometric analysis

The aim of the paper is to trace the dynamics of changes in several linguistic and textual elements in order to point to diachronic developments in Czech language. Specifically, we analyze the proportion of identical wordforms (types), the average type length, the proportion of hapax legomena, and the text length. For the analysis, seven translations of the *Gospel of Matthew* and *Revelation* from the 14th to the 21st century were used. The study reveals some differences in the dynamics of changes of particular textual elements.

Keywords: Bible translations; *Gospel of Matthew*; *Revelation*; diachronic development; dynamics of changes; properties of text; Czech language
Number of characters / words: 19 253 / 2 827
Number of figures: 5
Number of tables: 1
Secondary language(s): Old Czech

1. Úvod

Bohatá a dlouhá tradice českých překladů bible je fenoménem, který z pochopitelných důvodů přitahuje pozornost badatelů nejrůznějších vědních oborů a směrů. Pro lingvisty jsou české biblické překlady, které vznikaly v průběhu posledních osmi století, velmi cenným materiálem umožňujícím sledovat nejen proměny samotného překladu, ale i vývoj a dynamiku jazykových změn obecně.[1] V souvislosti s rozvojem kvantitativní lingvistické metodologie[2] a s novými možnostmi automatického zpracování textu[3] se otevírají další perspektivy, jak k diachronním analýzám přistupovat.[4] Inspirováni právě tímto vývojem v lingvistice, pokoušíme se v této studii modelovat dynamiku určitých textových charakteristik (a potažmo i jazykových změn, které s nimi souvisejí) prostřednictvím vybraných stylometrických metod (viz Část 2). Biblické texty (přes všechna svá specifika, viz níže) jsou pro analýzu toho typu vhodným materiálem, a to z následujících důvodů:

[1] Např. ŠLOSAR, Dušan: *Slovotvorný vývoj českého slovesa*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981; NAVRÁTILOVÁ, Olga: *Postavení posesivních zájmen v Matoušově evangeliu v průběhu 14.-17. století*, in Studia Slavica 16 (2012), s. 503-511.

[2] Např. WIMMER, Gejza et al.: *Úvod do analýzy textov*, Bratislava: Veda, 2003; KÖHLER, Reinhard – ALTMANN, Gabriel – PIOTROWSKI, Rajmund G. (eds.): *Quantitative Linguistik/Quantitative linguistics: Ein internationales Handbuch/An international handbook*, Berlin – New York: De Gruyter, 2005; POPESCU, Ioan-Iovitz et al.: *Word Frequency Studies*, Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2009; COVINGTON, Michael A. – MCFALL, Joe D.: *Cutting the Gordian knot: The moving-average type–token ratio (MATTR)*, in: Journal of Quantitative Linguistics 17/2 (2010), s. 94-100; ČECH, Radek – POPESCU, Ioan-Ioviț – ALTMANN, Gabriel: *Metody kvantitativní analýzy (nejen) básnických textů*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.

[3] Např. EDER, Maciej – RYBICKI, Jan – KESTEMONT, Mike: *Stylometry with R: A package for computational text analysis*, in: The R Journal 8/1 (2016), s. 107-121, https://journal.r-project.org/archive/2016/RJ-2016-007/index.html; STRAKA, Milan: *UDPipe 2.0 prototype at CoNLL 2018 UD shared task*, in: *Proceedings of the CoNLL 2018 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies*, Stroudsburg (PA): Association for Computational Linguistics, 2018, s. 197-207; CVRČEK, Václav – ČECH, Radek – KUBÁT, Miroslav: *QuitaUp – nástroj pro kvantitativní stylometrickou analýzu*, Czech National Corpus and University of Ostrava, 2020, https://korpus.cz/quitaup/.

[4] ČECH, Radek et al.: *Full valency and the position of enclitics in the Old Czech*, in: *Proceedings of the First Workshop on Quantitative Syntax (Quasy, SyntaxFest 2019)*, Stroudsburg (PA): Association for Computational Linguistics, 2019, s. 83-88; ČECH, Radek et al.: *Wackernagel's position and contact position of pronominal enclitics in historical Czech. Competition or cooperation?*, in: Jazykovedný časopis 70 (2019), s. 267-275; ČECH, Radek – MAČUTEK, Ján – KOSEK, Pavel: *Czech translations of the Gospel of Matthew from the diachronic point of view – plus ça change...*, in: Jazykovedný časopis 72 (2021), s. 656-666; KOSEK, Pavel et al.: *Slovosled reflexivního se závislého na verbu finitu v Bibli kralické*, in: Listy filologické 143 (2020), s. 395-438; KOSEK, Pavel et al.: *Slovosled pronominálních enklitik mi, si, ti, ho mu závislých na verbu finitu v prvním vydání Bible kralické*, in: Listy filologické 143 (2020), s. 99-147.

* Studie vznikla s podporou projektů VEGA 2/0096/21 (Jan Mačutek) a *Gramatika a lexikon češtiny* – MUNI/A/1181/2020 (Pavel Kosek).

© Association for Central European Cultural Studies

1) Jednotlivé překlady jsou ve své podstatě ›pouze‹ různými variantami relativně stabilního textu. Navzdory tomu, že podoba výchozích textů se mohla lišit (hebrejské, řecké či latinské výchozí předlohy), všechny mají velmi podobný ›textový základ‹. Změny, které lze v jednotlivých českých překladech v historické době sledovat, tak nejsou způsobeny vlivem tematické odlišnosti, žánru či autorství, což jsou faktory, které ve stylometrii hrají zásadní roli. Pokud tedy analyzujeme jednotlivé překlady relativně stejného výchozího textu, *de facto* zafixujeme tyto faktory a sledované změny pak můžeme interpretovat jako důsledek jazykových změn (hláskových, gramatických i lexikálních) či rozdílné překladatelské strategie.
2) Biblické texty byly relativně často překládány v průběhu celého období od poloviny 14. století do současnosti. Máme tak možnost sledovat, jak se dané texty v tomto období proměňovaly, a navíc můžeme modelovat dynamiku tohoto vývoje.

Analýza biblických textů má samozřejmě svá specifika, která lze z hlediska diachronní lingvistické analýzy češtiny vnímat jako omezující. Jde zejména o to, že analyzujeme jazyk překladu, jenž se navíc vyznačuje relativně vysokou mírou stylizace. Také analyzujeme překlady, které vycházejí z různých výchozích textů, které jsou si velmi blízké, ale nejsou zcela identické (v našem případě latinské a řecké předlohy). Navíc u mladších verzí překladatelé vědomě navazovali na předchozí tradici, takže nejde vždy o samostatné a na sobě nezávislé překlady. Proto je třeba všechny analýzy, které v této studii prezentujeme, vnímat s ohledem na tato specifika.

Naše studie navazuje na práci Radka Čecha a jeho kolegů,[5] v níž byly poprvé zkoumány vybrané stylometrické charakteristiky v sedmi překladech *Evangelia sv. Matouše* (od 13. do 21. století). Abychom lépe porozuměli historickému vývoji textologických charakteristik, rozhodli jsme se aplikovat dané metody na další novozákonní knihu (*Zjevení sv. Jana*) a výsledky obou analýz porovnat. Záměrně jsme vybrali text, který se svou povahou od *Evangelia sv. Matouše* zásadně liší (tematicky i stylem). Dále jsme rozšířili rozsah analyzovaného materiálu o dva novočeské překlady (viz Část 2).

Cílem naší analýzy je sledovat, jaké jsou mezi jednotlivými překlady rozdíly s ohledem na následující textové charakteristiky: proporce identických slovních forem, průměrná délka slovních tvarů (typů), proporce hapax legomen a délka textu (podrobněji viz Část 2). Tyto rozdíly by měly být jednak důsledkem jazykových změn (lexikálních, gramatických i hláskových), jednak důsledkem rozdílných překladatelských technik a přístupů.

2. Jazykový materiál a metodologie

V této studii jsme použili překlady *Evangelia sv. Matouše*[6] a *Zjevení sv. Jana*, jež jsou součástí následujících vydání biblických textů:
– *Bible drážďanská* (*BiblDrážď*), (70. léta 14. stol.);
– *Bible olomoucká* (*BiblOl*), (1417);
– *Bible mlynářčina* (*BiblMlyn*), (3. čtvrtina 15. stol.);[7]
– *Bible benátská* (*BiblBen*), (1506);
– *Bible Melantrichova* (*BiblMel*), (1570);
– *Bible kralická* (*BiblKral*), (1593/94);
– *Bible svatováclavská* (*BiblSvat*), (1677);
– *Nový zákon* (*NZSýk*), (1909);
– *Nový zákon* (*NZPetrů*), (1969/92);
– *Český ekumenický překlad* (*BiblEkum*), (1995);
– *Český studijní překlad Bible* (*BiblČSP*), (2009);
– *Bible 21* (*Bibl21*), (2014).

Z relativně velkého počtu dostupných českých překladů jsme se rozhodli vybrat takové, které jsou mezi nimi považovány za významné a které dobře reprezentují důležitá období jazykového vývoje češtiny.[8]

Jak jsme uvedli výše, v této studii zkoumáme a) proporce identických slovních forem, b) průměrnou délku slovních tvarů (typů), c) proporce hapax legomen a d) délku textu. Pro-

[5] ČECH – MAČUTEK – KOSEK, *Czech translations of the Gospel of Matthew...* (< pozn. 4).

[6] U *Evangelia sv. Matouše* jsme nezpracovávali 1. kapitolu, protože obsahuje více méně pouze výčet jmen domnělého rodokmenu Ježíše Krista. S ohledem na cíle naší studie to pro nás ze zřejmých důvodů nebyl vhodný jazykový materiál.

[7] Neobsahuje *Zj*.

[8] KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad, 1997; VINTR, Josef: *Bible (staroslověnský překlad, české překlady)*, in: MERHAUT, Luboš et al. (eds.): *Lexikon české literatury*, 4/II: U – Ž, *Dodatky A – Ř*, Praha: Academia, 2008, s. 1882-1887.

 © Association for Central European Cultural Studies

porce identických slovních forem (*PIF*) vyjadřuje, nakolik se dva texty shodují s ohledem na počet slov, které se v nich vyskytují. U této analýzy je nejprve nutné zvolit referenční text, vůči kterému se pak provádějí jednotlivá měření. Míra podobnosti porovnávaného textu vzhledem k referenčnímu textu je určena počtem slovních tvarů (typů), jež se vyskytují v obou textech, vůči počtu slovních tvarů, jež se vyskytují v referenčním textu. Je vypočítána podle vzorce

$$PIF = \frac{|V_r \cap V_p|}{|V_r|},$$

kde V_r je množina slovních tvarů (typů) v referenčním textu, V_p je množina slovních tvarů (typů) v porovnávaném textu. Pro ilustraci sledujme výpočet *PIF* u dvou překladů prvního verše *Zjevení sv. Jana* (tučně označená slova se vyskytují v obou textech):

BiblOl: »Zjěvenie Jezukristovo, ješto jest **dal** i zjěvil bóh otec, **aby** je prohlásil sluhám **svým** o těch věcech, ješto sě mají státi skoro, vzkázav skrzě **svého** anjela sluzě **svému Janovi**.«

BiblČSP: »Zjevení Ježíše Krista, které mu **dal** Bůh, **aby svým** otrokům ukázal, co se má brzy stát. On to prostřednictvím **svého** anděla naznačil **svému** otroku **Janovi**.«

V tomto příkladu budeme za referenční text považovat překlad *BiblOl*. Ten obsahuje V_r = 28 různých slovních forem, překlad *BiblČSP* obsahuje V_p = 25 různých slovních forem, přičemž oba texty mají společných 6 slovních tvarů. Proporce identických slovních forem (*PIF*) má tedy hodnotu

$$PIF = \frac{6}{28} = 0{,}214,$$

což můžeme interpretovat tak, že 21,4 % slovních tvarů je v daném verši společných (vzhledem k referenčnímu textu).

Průměrná délka slova (*PDV*) je měřena v počtu písmen a je definována jako aritmetický průměr délek slovních tvarů (typů)

$$PDV = \frac{\sum_{i=1}^{v} L_i}{V},$$

kde V je počet slovních tvarů daného textu a L_i je délka daného slova v počtu písmen. Analyzované texty jsou transkribovány podle pravidel současného pravopisu, avšak při zachování historických jazykových charakteristik.[9] Počítání délky slova v počtu písmen novočeského pravopisu, jímž byly historické texty transkribovány, může působit poněkud anachronicky. Nicméně jde o způsob ediční úpravy, ve kterém je dobový pravopis nahrazen pravopisem novočeským, což umožňuje porovnávat jazyk textů zapsaných rozdílnými pravopisnými systémy bez toho, aby analýzu ovlivnily pravopisné rozdíly způsobené odlišným zápisem jednoho fonému (např. <c>, <cz>, <cž> pro /č/). Jsme si samozřejmě vědomi, že transkripce není ideálním řešením a že je vhodná pro výzkum morfologie, syntaxe a lexika, zatímco fonologické charakteristiky mohou být zkresleny. Nicméně podobným způsobem transkribovaná slova umožňují porovnávat přibližně stejné jednotky. Kdybychom použili transliterované texty, vstoupily by do hry další faktory, které by učinily náš výzkum nerealizovatelným: rozdílná interpunkce od 14. do 19. století, hranice slov, rozdílné digrafické alografy pro jeden foném (zejména /š/, /j/, /u/), hranice mezi literou a fonémem (problematika dvojího /b/, dvojího /h/ atd.) by automaticky vedly k podstatným rozdílům, které by nereflektovaly rozdíly způsobené vývojem jazyka.[10]

Proporce hapax legomen (*PHL*) je jedním z indikátorů lexikální diverzity textu. Čím více hapax legomen se v textu objeví, tím je slovník daného textu diverzifikovanější, tj. vykazuje větší lexikální a tvarové bohatství (je třeba zdůraznit, že pracujeme s nelemmatizovanými texty, tj. na *PHL* se podílí jak faktory lexikální, tak tvarové). Tato charakteristika textu je definována poměrem hapax legomen k celkovému počtu slov v textu (jeho délce)

$$PHL = \frac{N_{HL}}{N},$$

kde N_{HL} je počet hapax legomen a N je počet slov (tokenů) v textu. N je také použito pro porovnání délek jednotlivých překladů.

[9] Při přepisu jsme se řídili pravopisnými zásadami pro památky staročeské, viz DAŇHELKA, Jiří: *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, in: Husitský Tábor 8 (1985), s. 285-301, a středněčeské, viz VINTR, Josef: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, in: Listy filologické 121 (1998), s. 341-346.

[10] Vzpomeňme zde příklad J. Poráka (PORÁK, Jaroslav: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 102), podle nějž bylo možno v pravopisnému úzu češtiny 16. století zapsat slovo *odepříti* 21 způsoby.

© Association for Central European Cultural Studies

3. Výsledky

Při porovnávání *PIF* jsme jako referenční text použili nejmladší překlad (*Bible 21*). Předpokládali jsme, že čím bude překlad starší, tím bude mít nižší hodnotu *PIF* vzhledem k *Bibli 21*. Výsledky prezentované v ➢ Tab. 1 a ➢ Grafu 1 jsou zcela v souladu s naším předpokladem, tj. proporce společných slov klesá v závislosti na stáří překladu.

	PIF		*PDV*		*PHL*		*N*	
	Mt	*Zj*	*Mt*	*Zj*	*Mt*	*Zj*	*Mt*	*Zj*
BiblDrážď	0,259		6,42		0,155		17 278	
BiblOl	0,271	0,325	6,35	6,16	0,135	0,163	17 750	9 409
BiblMlyn	0,314		6,44		0,145		17 354	
BiblBen	0,344	0,412	6,50	6,16	0,147	0,149	17 808	9 381
BiblMel	0,428	0,422	6,48	6,10	0,139	0,155	17 547	9 353
BiblKral	0,457	0,515	6,54	6,12	0,144	0,149	17 551	9 163
BiblSvat	0,459	0,505	6,48	6,09	0,140	0,146	17 082	8 898
BiblSýk	0,536	0,571	6,53	6,10	0,146	0,151	17 017	8 886
NZPetrů	0,637	0,609	6,51	6,13	0,147	0,187	17 233	8 708
BiblEkum	0,670	0,642	6,48	6,12	0,149	0,175	16 516	8 423
BiblČSP	0,671	0,710	6,54	6,03	0,140	0,151	17 061	8 713
Bibl21	1	1	6,48	6,05	0,149	0,160	16 551	8 441

Tab. 1: **Hodnoty *PIF*, *PDV*, *PHL* a *N* u jednotlivých překladů**

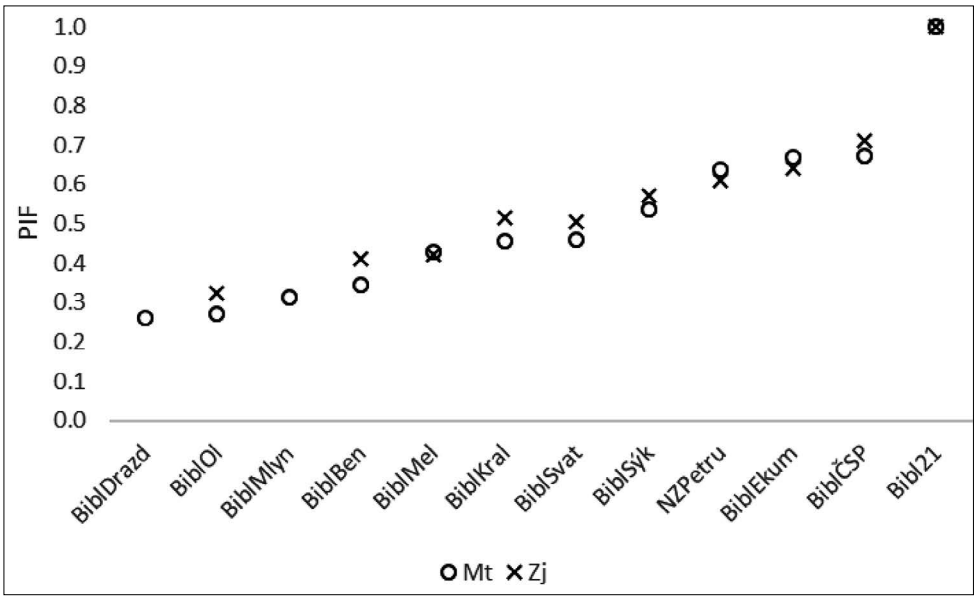

Graf 1: **Hodnoty *PIF* u jednotlivých překladů** (bible na ose *x* jsou uspořádány chronologicky)

Porovnání jednotlivých překladů prostřednictvím *PDV* nabízí zásadně odlišný pohled na vztah mezi jednotlivými texty. Výsledky z ➢ Tab. 1 a ➢ Grafu 2 ukazují, že v průběhu více než 600 let jsou rozdíly mezi hodnotami *PDV* minimální. V případě *Evangelia sv. Matouše* se rozdíly pohybují v intervalu jedné desetiny písmene, v případě *Zjevení* dvou desetin. Tento výsledek je velmi překvapivý zejména s ohledem na množství fonologických a morfologických změn, které se ve rámci vývoje češtiny od 14. do 16. století realizovaly a které měly vliv na délku slov (především diftongizace a monoftongizace, nahrazení jednoduchých minulých časů časy složenými).

Analýza *PHL* jen jednou z metod, která dovoluje kvantifikovat míru diverzifikovanosti použitého slovníku či tzv. slovní bohatství. V našem případě ukazuje, jakým způsobem jednotliví překladatelé naložili s možností využít lexikální a tvarové bohatosti jazyka. Pokud by měl překladatel například tendenci vytvořit text, ve kterém by se rozhodl používat méně synonym (třeba na základě předpokladu, aby byl text pro čtenáře jednodušší), musel by pro vyjádření daného obsahu mnohá slova opakovat, tudíž by byla proporce hapax legomen nižší. Sledujeme-li výsledky z ➢ Tab. 1 a ➢ Grafu 3, vidíme, že v případě *Evangelia sv. Matouše* nelze vysledovat jak žádnou tendenci, tak není možné identifikovat jeden nebo více překladů, které by se nějakým způsobem vymykaly. U *Zjevení sv. Jana* se také neprojevuje žádná dominantní tendence, ale můžeme vidět vyšší *PHL* u *NZPetrů* a *BiblEkum*. Zejména v případě překladu *NZPetrů*, který

 © Association for Central European Cultural Studies

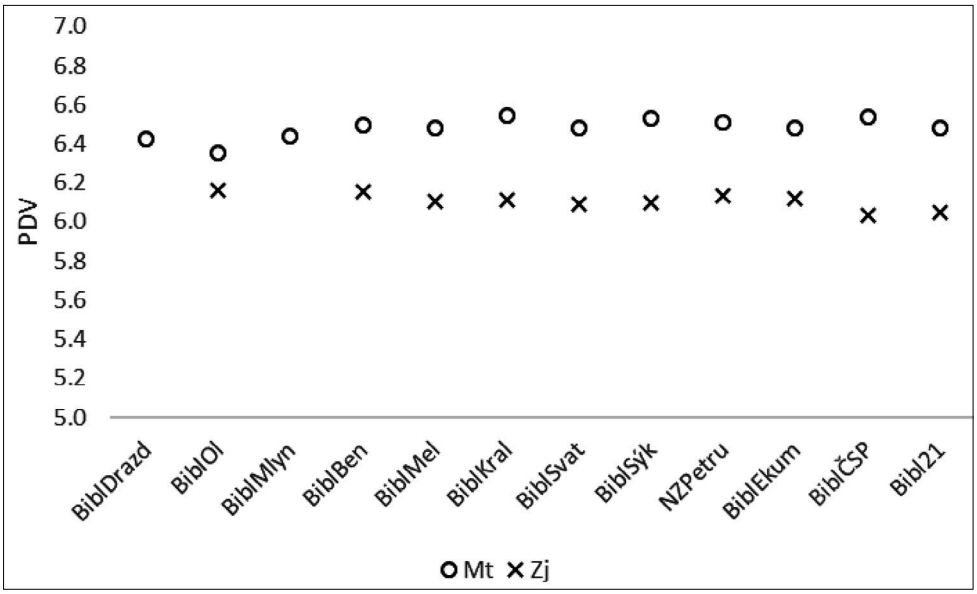

Graf 2: **Hodnoty *PDV* u jednotlivých překladů** (bible na ose *x* jsou uspořádány chronologicky)

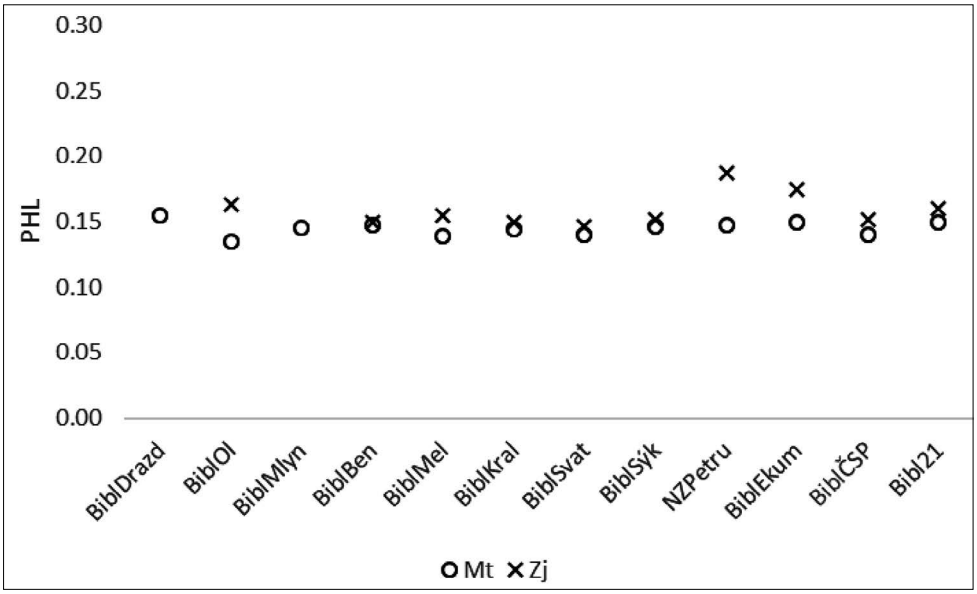

Graf 3: **Hodnoty *PHL* u jednotlivých překladů** (bible na ose *x* jsou uspořádány chronologicky)

je výsledkem práce jednoho autora,[11] je poněkud překvapivé, že u *Evangelia sv. Matouše* jsou rozdíly v *PHL* v porovnání s jinými překlady minimální, ale u *Zjevení* se objevuje hodnota *PHL* vyšší. Zde i v *BiblEkum* si nedovolujeme zjištěné rozdíly interpretovat, snad by se ale mohly stát inspirací pro případné detailnější filologické analýzy. Celkově lze však konstatovat, že výrazná podobnost hodnot *PHL* u většiny překladů je do značné míry nečekaná, zejména pokud si uvědomíme, že mnohé překlady 1) vznikaly na základě rozdílných předloh a byly překládány z rozdílných jazyků, 2) byly publikovány v různých církvích, 3) byly vytvářeny s různými záměry atd.

Poslední charakteristikou textu, kterou jsme sledovali, je jeho délka (*N*). Z teoretického hlediska zřejmě neexistuje důvod, proč by se měly délky překladů lišit. Zjištěné výsledky (➢ Tab. 1 a ➢ Graf 4 a 5) ovšem ukazují, že mladší překlady mají tendenci být kratší, a to zejména u *Zj*. Vztahy mezi pořadím (uspořádaným v souladu se stářím překladu) a *N* jsme testovali prostřednictvím Kendallova korelačního koeficientu. U obou textů jsme zjistili statisticky významnou korelaci (na hladině $\alpha = 0{,}05$): v případě *Mt* je hodnota korelačního koeficientu tau = -0,55, což lze označit jako středně silnou negativní korelaci, v případě *Zj* je hodnota korelačního koeficientu tau = -0,87, což lze označit jako silnou negativní korelaci. Radek Čech a kolegové,[12] kteří ovšem analyzovali pouze *Mt* (navíc u menšího počtu překladů), se pokoušejí vysvětlit rozdíly mezi delšími překlady z doby před koncem 16. století a kratšími novějšími

[11] BARTOŇ, Josef: *Pět českých novozákonních překladů (Nové zákony od Českého ekumenického překladu do roku 1989)*, Praha: Česká biblická společnost, 2013; TICHÝ, Ladislav: *Ondřej Maria Petrů a jeho překlad Nového zákona*, in: Studia theologica 7/1 (2005), s. 64-68.

[12] ČECH – MAČUTEK – KOSEK, *Czech translations of the Gospel of Matthew...* (➢ pozn. 4).

© Association for Central European Cultural Studies

překlady jako důsledek toho, že byl od konce 16. století mezi učenci nalezen určitý konsensus týkající se formy předlohy pro překlady. Konkrétně, v průběhu 16. století probíhala diskuse týkající biblických textů, přičemž hlavní motivací bylo eliminovat neoriginální části, které se do nich dostaly v průběhu středověku. Pokud byly tyto neoriginální části z textů sloužících jako podklad pro překlad odstraněny, jeví se jako přirozené, že budou kratší i novější překlady. Naše analýza ale ukazuje, že tato interpretace je nedostatečná (případně, že vysvětluje daný fenomén jen zčásti), a to z následujícího důvodu: mezi překlady od konce 16. století existují relativně značné rozdíly v *N*. Pokud by měla mít na *N* překladu rozhodující vliv forma předlohy, neměly by být případné rozdíly mezi mladšími překlady tak markantní a neměly by vykazovat klesající tendenci. Pro vysvětlení této tendence je třeba hledat další vysvětlení, cestou k nim je bezpochyby analýza dalších textů.

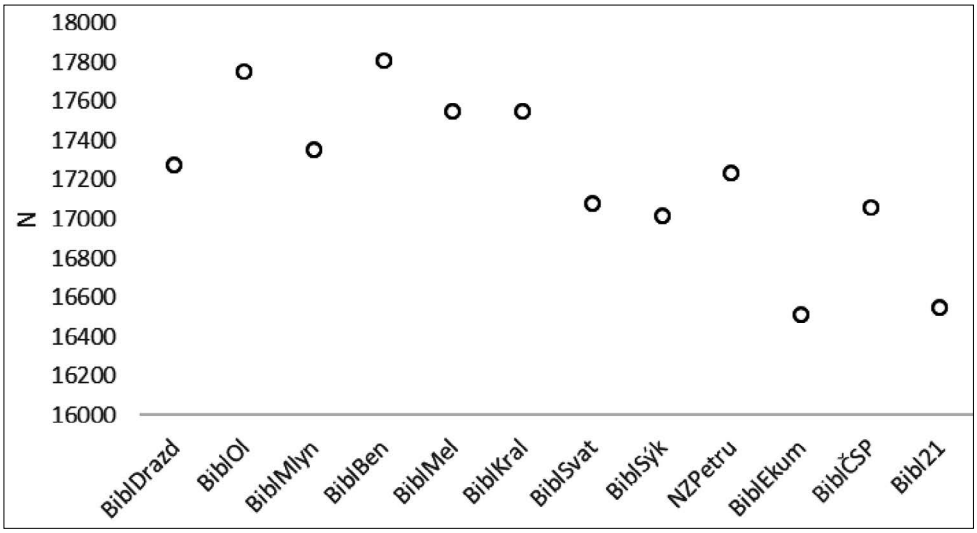

Graf 4:
Hodnoty *N* u jednotlivých překladů *Mt* (bible na ose *x* jsou uspořádány chronologicky)

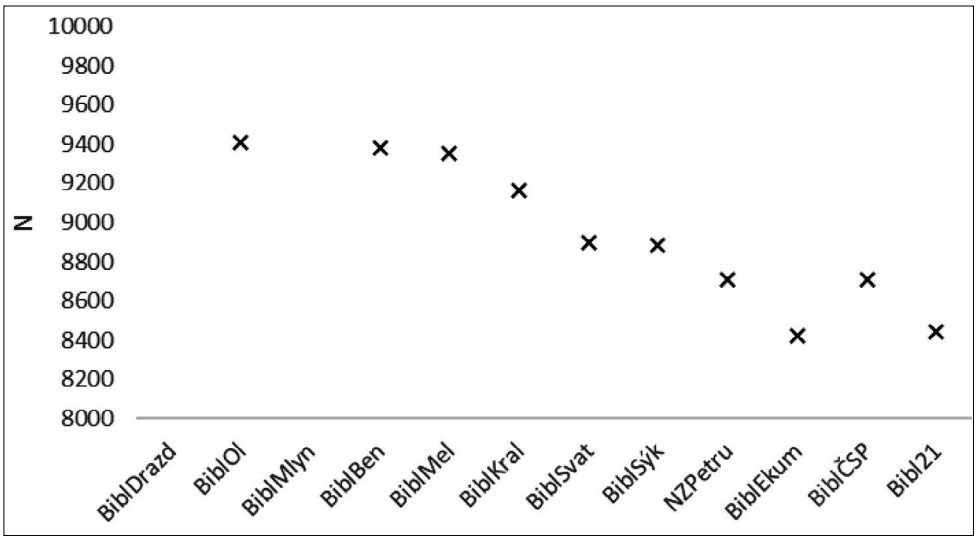

Graf 5:
Hodnoty *N* u jednotlivých překladů *Zj* (bible na ose *x* jsou uspořádány chronologicky)

4. Závěr

V této studii jsme se pokusili modelovat dynamiku diachronního jazykově-textologického vývoje dvou překladů textů *Nového zákona*. Naše analýza ukázala, že je možné identifikovat jednak vlastnosti, které podléhají kontinuálnímu (a zřejmě i očekávatelnému) vývoji (*PIF*), jednak vlastnosti, u kterých se projevuje výrazná stabilita (*PDV*, do značné míry i *PHL*), tj. žádné změny se v daném časovém rozpětí neprojevují. V případě analýzy *N* můžeme vysledovat určitou tendenci – čím jsou překlady mladší, tím jsou kratší –, kterou ovšem na základě našich dosavadních poznatků nedokážeme spolehlivě vysvětlit.

Rádi bychom zdůraznili, že tato studie (společně s Čech et al.)[13] představuje první kroky (v jistém smyslu heuristické), jimiž se pokoušíme modelovat dynamiku jazykově-textologického vývoje. Je zřejmé, že pro jeho lepší pochopení budeme muset jednak rozšířit vzorek analyzovaných textů, jednak hledat další důvody, které nám dovolí vysvětlit jeho vlastnosti.

[13] ČECH – MAČUTEK – KOSEK, *Czech translations of the Gospel of Matthew...* (≺ pozn. 4).

 © Association for Central European Cultural Studies

EDITORIAL BOARD
—
REDAKČNÍ RADA

Editor-in-chief / Hlavní redaktor:
PhDr. Jiří K. KROUPA (Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě, Praha / Association for Central European Cultural Studies, Prague)

Assistant editors / Výkonní redaktoři:
doc. PhDr. Josef BARTOŇ, Th.D. (Katedra biblických věd a starých jazyků Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha / Department of Biblical Sciences and Ancient Languages, Catholic Theological Faculty, Charles University, Prague)
Mgr. Jan BAŤA, Ph.D. (Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha / Institute of Musicology, Faculty of Arts, Charles University, Prague)
Haig UTIDJIAN, Ph.D., CAS (GSMD), M.Sc. (DIC), B.Sc. (Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě, Praha / Association for Central European Cultural Studies, Prague)

Members of the editorial board / Členové redakční rady:
PhD Giuseppe DIERNA (Roma)
Mgr. et Mgr. Marek DOSPĚL, Ph.D. (Biblical Archaeology Society, Washington, DC)
prof. UKSW dr hab. Beata GAJ (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa / Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw)
prof. PhDr. Marta HULKOVÁ, Ph.D. (Katedra muzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava / Department of Musicology, Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava)
PhDr. Jaromír LINDA, Ph.D. (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha / The National Pedagogical Museum and Library of J. A. Comenius, Prague)
doc. Mgr. Jana SPÁČILOVÁ, Ph.D. (Katedra muzikologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc / Department of Musicology, Faculty of Arts, Palacký University, Olomouc)
Mgr. Martina ŠÁROVCOVÁ, Ph.D. (Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě, Praha / Association for Central European Cultural Studies, Prague)

English summaries revised by / Jazyková revize anglických abstraktů:
Šebestián KROUPA, PhD (University of Cambridge, History and Philosophy of Science Department)

Clavibus unitis

10/2 (2021)

Content

Language in West Slavic Bible Versions: Shapes and Shifts

Biblický jazyk v západoslovanských překladech: podoby a proměny
Język biblijny w przekładach zachodniosłowiańskich: forma i ewolucja
Bibliska rěč w zapadosłowjanskich přełožkach: podoby a změny
Biblický jazyk v západoslovanských prekladoch: podoby a premeny

(edited by Josef BARTOŇ and Jiří K. KROUPA)

Josef BARTOŇ:
Úvodem 5

Bohumil VYKYPĚL – Taťána VYKYPĚLOVÁ:
K otázce vlivu církevněslovanského biblického překladu na staročeský *Žaltář kapitulní* 7

Hana KREISINGEROVÁ:
Nastínění vztahů mezi staročeskými překlady žaltáře 13

Kateřina VOLEKOVÁ:
Překlad latinského adnominálního genitivu v prvním tištěném českém žaltáři (1487) 19

Anastasia ROZHKOVA:
K stavu diftongizace ó v uo ve vybraných textech *Bible drážďanské* 29

Katarína DŽUNKOVÁ:
Nový zákon Pražskej biblie (1488): jazyk a štýl 33

Robert DITTMANN:
Aristonova úprava margináliı v *Novém zákoně* z roku 1601: prohloubený vztah k řečtině 51

Jarosław MALICKI:
»Přiodíti« / »przyodziać« a příbuzné lexémy v českých a polských biblích 16. a počátku 17. století 71

Tomasz LISOWSKI:
Nowy Testament Jakuba Wujka z 1593 roku wobec leksyki charakterystycznej *Nowego Testamentu Biblii brzeskiej* z 1563 roku: Analiza kwantytatywno-kontekstowa 85

Josef BARTOŇ:
Biblický jazyk a dialekt: k ›moravismům‹ ve dvou překladech z počátku českého národního obrození 97

Artur CZESAK:
Biblia w językach niestandardowych (na przykładzie mazurskiego tłumaczenia *The Holy War...* Johna Bunyana z roku 1900) 115

Timo MEŠKANK:
Nowowudaće delnjoserbskeje biblije 2020: Wokolnosće a tekstowe wosebitosće 125

Helena PANCZOVÁ:
Spracovanie gréckeho pasíva v moderných slovenských prekladoch evanjelií 139

Radek ČECH – Pavel KOSEK – Ján MAČUTEK – Michaela NOGOLOVÁ:
(Ne)stabilita českého biblického překladu: diachronní stylometrická analýza 151